

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ.....	8
1.1 Еволюція наукових поглядів на взаємозв'язок економічних відносин та економічних інтересів.....	8
1.2 Підходи до дослідження співвідношення економічних відносин та економічних інтересів.....	39
1.3 Методологічні засади аналізу економічних інтересів в контексті їх зв'язку з економічними відносинами.....	68
РОЗДІЛ II. ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ.....	91
2.1 Сутність і хід відтворення економічних відносин та економічних інтересів....	91
2.2 Система відтворення економічних відносин та економічних інтересів: структура і взаємозв'язки.....	113
2.3 Динамічні аспекти розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів.....	148
2.4 Типологія відтворення економічних відносин та економічних інтересів.....	171
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ АНАЛІЗУ РІВНЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ І РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ.	193
3.1 Основні етапи нейромережевого аналізу умов для реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів.....	193
3.2 Групування країн світу відповідно до можливостей ефективного	

відтворення економічних відносин та економічних інтересів.....	210
РОЗДІЛ IV. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ІНТЕНСИВНОГО ТИПУ	230
4.1 Вплив інститутів на відтворення економічних відносин та економічних інтересів інтенсивного типу.....	230
4.2 Сутність і механізм зрощування влади і власності.....	254
4.3 Вплив зрощування влади і власності на відтворення економічних відносин та економічних інтересів.....	269
РОЗДІЛ V. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ.....	287
5.1 Особливості і проблеми зрощування влади і власності в Україні.....	287
5.2 Кількісне вимірювання впливу конструкції «влада-власність» на реалізацію економічних інтересів.....	305
5.3 Концептуальні засади державного регулювання відтворення економічних відносин та економічних інтересів інтенсивного типу в Україні.....	343
ВИСНОВКИ.....	363
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	369
ДОДАТКИ.....	405

ВСТУП

Для сучасної економіки характерними є такі риси як активний розвиток продуктивних сил суспільства, ускладнення і розширення системи економічних відносин та економічних інтересів суб'єктів, механізмів взаємозв'язків і взаємодії між ними. Паралельно на фоні еволюційних змін у суспільній і матеріально-речовій формах відбуваються зміни у потребах, економічних благах, трансформація і розвиток економічних суб'єктів. Одночасно зазначені процеси супроводжуються постійними циклічними коливаннями, невизначеністю і ризиком, динамікою економічного та інституційного середовища, диспропорціями в економічній системі. Відповідно підтримання безперервності відтворення економічних відносин і відновлюваної взаємодії економічних інтересів є основою забезпечення ефективності будь-якої економічної системи і нормального функціонування економічних суб'єктів.

Реалізація такого важливого завдання пов'язана зі стимулюванням інтенсивних кількісно-якісних змін як у продуктивних силах, так і у самих виробничих відносинах, механізмах привласнення-відчуження, економічних інтересах, імплантацією в систему економічних відносин та інші елементи економічної системи наукових і технологічних досягнень, новацій в організаційно-економічних і техніко-економічних взаємодіях. Крім того, вказані перетворення передбачають стимулювання реактивності економічних суб'єктів до зазначених змін, їх активності і спрямованості до відновлення економічних взаємодій, а також гнучкості, трансформативності та адаптивності інститутів до кількісно-якісних змін.

Однак, досягнення вказаних цілей у вітчизняній економіці обмежується таким негативним явищем як влада-власність, розвиток і вкорінення якого призвело до формування неефективного економічного та інституційного середовища. Зрощування влади і власності характеризується привласненням владою економічної вигоди (користі) від свого панівного становища над

власниками і виявляється в таких формах як монополізація владою умов для реалізації відносин в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання.

За такої ситуації економічні суб'єкти обмежуються у доступі до ключових економічних ресурсів, правах власності, економічній свободі. В економічній системі закріплюється неефективний механізм розподілу і перерозподілу доданої вартості, знижується фінансування суспільних благ, пріоритетних напрямів розвитку економіки, доходи економічних суб'єктів і якість життя населення, збільшується диференціація за доходами і за освітою.

Тобто на основі зрощування влади і власності монополізується не тільки влада, але й основні функції щодо організації економічного життя суспільства, його упорядкування, управління і контролю. Виходячи з цього, є очевидним, що формування конструкції «влади-власності» обумовлює у вітчизняній економіці зниження ступеня реалізації приватних і суспільних економічних інтересів.

І оскільки система відтворення економічних відносин на поверхні проявляється через безперервність взаємодії економічних інтересів суб'єктів, то її ефективність і упорядкованість, а також ефективність динаміки її змін прямо пов'язана з обмеженням владно-власницьких тенденцій. Йдеться про створення таких інституційних умов, за яких би мінімізувалися можливості влади щодо монополізації доступу до ключових економічних ресурсів, привласнення коштів держави через механізми розподілу і перерозподілу при одночасному стимулюванні інноваційно-інвестиційних перетворень, кількісно-якісних трансформацій у продуктивних силах і виробничих відносинах.

Слід зазначити, що проблематика економічних інтересів, їх зв'язків з економічними відносинами, виявлення характеру суперечностей інтересів суб'єктів були предметом аналізу А.-Р.-Ж. Тюрго, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Стюарта, С. Сісмонді, Ж.-Б. Сея, Ф. Ліста, В. Рошера. Одночасно наукові положення і концепції Ф. Кене, Дж. Ст. Мілля, К. Маркса, Ф. Енгельса, Дж. М. Кейнса стали основою зародження і розвитку наукового аналізу

відтворення, обґрунтування закономірностей відтворення економічних відносин, встановлення співвідношення економічних інтересів та виробничих відносин, розкриття протиріч продуктивних сил і виробничих відносин тощо.

Розвиток основ інституційного впливу на соціально-економічні процеси в економіці та суспільні відносини, реалізацію приватних і суспільних інтересів було здійснено в роботах Т. Веблена, Дж. Р. Коммонса. Продовженням інституційного аналізу ефективності економічних відносин, основних механізмів інституційного регулювання стали розробки Д. Норта, Ф. Хайєка, М. Олсона, О. Вільямсона та ін.

До наукових здобутків сучасних вчених у контексті предмету дослідження необхідно віднести розробку об'єктивістських і суб'єктивістських основ формування економічних інтересів, виявлення закономірностей динамічного розвитку економічних відносин, обґрунтування теоретичних засад суспільного відтворення і відтворення власності, впливу інститутів, науково-технологічного прогресу, інновацій на розвиток продуктивних сил, суспільних відносин та інтереси економічних суб'єктів, ролі держави та інститутів в процесі регулювання ефективності економічного розвитку та економічних взаємозв'язків, що викладено в роботах Д. Базилевича, Г. Біглової, В. Білоцерківця, З. Варналія, А. Гальчинського, В. Геєця, А. Гриценко, О. Грабової, В. Дементьєва, А. Задой, О. Завгородньої, С. Кузьміна, Ю. Латова, Н. Литвиненко, О. Марченко, Р. Нурєєва, Г. Пилипенко, Ю. Пилипенко, Н. Чернецової, Н. Ярушкіної.

Віддаючи належне науковому аналізу і результатам, отриманим зазначеними вченими в процесі розробки наукових засад відтворювальних взаємодій, взаємовідповідності економічних інтересів і суспільних відносин, інституційних основ регулювання інтересів суб'єктів, слід визнати, що зазначена проблематика вимагає подальшого розвитку. Науковці не дійшли одностайного висновку щодо природи економічних інтересів – об'єктивістської або суб'єктивістської, механізму, перебігу і ходу відтворення економічних відносин, визначення всієї сукупності важелів, які забезпечують

ефективність даного процесу, характеру і форм зв'язків між відтворенням економічних відносин та економічними інтересами, позитивного і негативного впливу економічного та інституційного середовища на процес реалізації економічних інтересів суб'єктів. Залишаються не повністю обґрунтованими інструменти стимулювання ефективного відтворення економічних відносин в економічній системі, шляхи активізації взаємодії суб'єктів в процесі економічних взаємодій. Ще одним напрямом наукового аналізу, який вимагає подальшого поглиблення, є вплив процесу зрощування влади і власності на відтворення економічних відносин та ступінь реалізації економічних інтересів суб'єктів, обмеження його негативних проявів і створення відповідних інституційних умов, спрямованих на стримування фаворитизму і «кумівства» влади у вітчизняній економіці.

Виходячи із зазначених аспектів, проблематика роботи пов'язана з одного боку з обґрунтуванням місця економічних інтересів у системі відтворення економічних відносин, визначенням теоретико-методологічних засад відтворення економічних відносин та відновлюваної взаємодії економічних інтересів як форми їх прояву, розкриттям динаміки змін і розвитку даного процесу, виявленням структури і сукупності зв'язків, які утворюються у даній системі. З іншого боку – в роботі розкривається вплив влади-власності на відтворення економічних відносин і реалізацію економічних інтересів суб'єктів, а також розробляються концептуальні засади обмеження даного негативного явища в економіці на основі впровадження заходів в сфері державного регулювання, даються рекомендації відносно стимулювання інноваційно-інвестиційних трансформацій в економічній системі, підвищення реактивності суб'єктів та інститутів до кількісно-якісних змін як основи відтворення економічних відносин інтенсивного типу.

Запропонований теоретико-методологічний підхід відрізняється системністю і комплексністю аналізу зазначеної проблематики, характеризується більшою реалістичністю відносно процесів, які протікають у сучасних економічних системах, та є спробою надати абстрактно-

теоретичним конструкціям конкретних економічних форм, виявлення впливу динамічних змін на ефективність циклічного руху економічних відносин, порівняння економічних та інституційних умов для його розвитку в країнах світу, розробки дієвого варіанта економічних реформ, спрямованих на подолання інституційного впливу владно-власницьких проявів.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

1.1 Еволюція наукових поглядів на взаємозв'язок економічних відносин та економічних інтересів

Як відомо з економічної теорії, основною метою економічної діяльності є задоволення потреб людей, підвищення добробуту і розвиток суспільства. Зазначені цілі реалізуються на основі суспільних відносин між людьми, які засновані на задоволенні необхідності людини в певних речах, її прагнень до отримання економічної вигоди (користі), тобто на реалізації економічних інтересів кожного з учасників економічних відносин. Суспільні відносини утворюють через економічні інтереси субстанцію, яка обумовлює взаємозв'язки і взаємодії людини з іншими людьми, тобто визначає її функціонування як економічного суб'єкта. Але з іншого боку суспільні відносини забезпечують реалізацію економічних інтересів людини і тим самим одночасно створюють основу для відновлення даних відносин, а також нового формування і подальшої реалізації її економічних інтересів. Яка ж природа зв'язку між економічними відносинами та економічними інтересами? Як співвідносяться зазначені економічні категорії? Які механізми лежать в основі вказаних нами процесів?

Є очевидним, що зазначені питання піднімалися вченими, економічними школами і напрямами економічної думки і відповідно були предметом їх дослідження. Однак проведений нами аналіз, по-перше, історичних аспектів розвитку системи економічних інтересів в процесі господарського розвитку, по-друге, наукових здобутків вчених та етапів розвитку теорії економічних інтересів відповідно до еволюції економічних відносин, по-третє, трактувань сутності і змісту економічних інтересів сучасними вченими, рівнів їх наукового аналізу і теоретико-методологічних підходів (див. Додатки А–Г) [1–

З] показав, що, економічні інтереси та економічні відносини досліджувалися науковцями переважно відособлено або опосередковано – в процесі аналізу і вирішення інших економічних проблем.

У цьому аспекті слід зазначити, що ще у фізіократів відносини між людьми розглядаються як відносини між класами з приводу привласнення продукту, доходу, ресурсів, їх розподілу та обміну. Тому залежно від місця і соціально-економічного положення суб'єкта у зазначених відносинах формуються і його економічні інтереси, зміст яких зводиться до прагнень щодо отримання доходу.

Ф. Кене, вирішуючи проблеми виробництва, розподілу продуктів і доходів між класами, забезпечення добробуту людей і розвитку господарства, на основі застосування причинно-наслідкового аналізу дійшов висновку, що виникнення відносин між людьми пов'язане з «відтворенням» [4, с. 464]. На переконання вченого в процесі кругообігу «потоків продуктів і доходів» формуються відносини між «продуктивним класом» і «класом власників», встановлюються співвідношення між виробництвом і споживанням, що і детермінує подальший розвиток економіки на основі природного порядку [4; 35].

Відносини між соціальними групами людей (класами) визначають їх інтереси і прагнення до благополуччя, зручностей, благ, багатства і за своїм змістом є відносинами власності. Одночасно на основі власності виникають суперечності між інтересами привласнюючого і продуктивного класів, знижується продуктивність останнього в силу низького соціально-економічного становища і рівня одержуваного доходу. В результаті створюється загроза для розвитку всього господарства: «неусвідомлений інтерес міг би спричинити [дії], що знижують суспільний дохід, а тим самим завдається шкода міцності суспільства [як єдиного цілого]..., заснованого на збереженні прав власності» [4, с. 510; 5, с. 99].

Тому тільки через відносини у капіталістичному виробництві і відбувається взаємодія та погодження інтересів класів, а також одночасне

забезпечення процесу відтворення, у чому з Кене погоджується також і У.Б. де Кондільяк: «Коли люди і в тому, і в іншому відношенні взаємно один від одного залежать, вони змушені поступатися один одному, і ніхто не може в такому випадку зловживати нуждою кожного з інших. Так зближуються і переплітаються між собою інтереси людей...» [6, с. 126; 5].

Інструментами вирішення зазначених проблем згідно з поглядами Ф. Кене є природний порядок, фізичні і моральні закони держави, панування свободи, які забезпечують «правильне» і постійне відтворення благ, захист власності та інтересів людей: З висновків вченого виходить, що «особиста свобода і власність або впевненість в користуванні тими продуктами, які кожен забезпечує собі своїми стараннями, виробленими для задоволення своїх потреб» [4, с. 470], стають основою реалізації інтересів людей і розвитку господарства.

А.-Р.-Ж. Тюрго в центрі дослідження поставив проблему «створення і розподілу багатств» [7] в господарстві, виявлення основи господарського розвитку, яку вирішував на основі застосування методу дедукції. У сучасній інтерпретації – це проблема виробництва економічних благ і розподілу доходів, обґрунтування чинників, які визначають здатність їх самозростання. Тюрго з'ясував, що зі змісту зазначеної проблеми постає не менш важлива проблема гармонізації приватних і суспільних інтересів, протиріччя між якими щодо власності сприяють «нерівності добробуту», «нерівності потреб» класів і прошарків людей [7].

Відносини між людьми у «капіталістичному господарстві», переважаючою основою яких є відносини власності, з точки зору вченого сприяють формуванню «чистого, прибавочного продукту» та розвитку господарства через дію універсальних законів [7]. З іншого боку, відносини власності на продукти, доходи і засоби виробництва визначають поділ суспільства на класи, розподіл «багатства» і доходів між ними, а також ступінь реалізації їх інтересів. І відповідно зміст інтересів людей різних класів, протиріччя інтересів встановлюються на основі місця людини в системі

суспільного розподілу праці і міри володіння економічними ресурсами.

Механізмом узгодження протиріч інтересів і досягнення їх гармонізації, основою «створення і розподілу багатства» [7] Тюрго проголошує ухвалення державою законів, забезпечення захисту власності, «укладення угод» між класом виробників і власників, повну свободу відносин у господарстві.

Таким чином, фізіократи через встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків, використання класового і відтворювального підходів вказали на прямий зв'язок і взаємозумовленість відносин у капіталістичному господарстві та інтересів людей, підкреслили класову основу їх протиріч, виявили вплив відносин власності та інтересів людей на добробут і подальший розвиток всього суспільства.

Мислитель Дж. Локк підійшов до вирішення центральної проблеми своїх досліджень – проблеми зниження доходів і добробуту людей – також через «нерівність природних прав» кожної окремої людини в реалізації відносин власності, через недостатній захист приватної власності в суспільстві та роль інтересів людини у суспільному розвитку.

Згідно Локку відносини власності виникають як відносини між людьми, в яких «предмети природи» з'єднують людину з власною працею. Відносини власності лежать в основі земельних відносин, «відносин розподілу» продуктів і доходів. Якщо «предмети природи» можуть стати власністю людини, то це викликає у неї інтерес отримання доходу від неї. Нерівність в розподільних відносинах, нерівність в земельних відносинах між приватними власниками визначає ступінь реалізації їх інтересів у привласненні доходу. Тому згідно Локку «міра власності» визначає міру задоволення потреб і реалізації інтересів людини, ті «життєві засоби», якими вона володіє, той прибуток і відсоток, які вона отримує. Існування «межі» власності є, на думку вченого, основою гармонізації інтересів індивіда та інтересів суспільства, усуває можливість нанесення шкоди інтересам інших людей [8, с. 369].

Виходячи з висновків Локка, тільки забезпечення державою захисту інтересів приватних власників, усунення «нерівності прав», тобто формування

правової рівності по їх реалізації виступає механізмом досягнення природної гармонії «прагнень індивідів» (приватних інтересів) і загального блага.

Джеймс Стюарт, попередник класичної школи в Англії, в процесі вирішення проблем «зростання суспільного надбання», забезпечення «процвітання мануфактур» і промисловців, нерівномірного розподілу прибавочної вартості між класами також дійшов висновку, що наріжний камінь зазначених проблем – власність [9].

Стюарт по суті виявляє зв'язок між виробничими відносинами («відносинами промисловців», «відносинами в мануфактурному промисловому виробництві» [9]), їх інтересами і задоволенням потреб.

В «процесі відділення» мануфактурного виробництва як окремої ланки господарства відбулося формування інтересів промисловців, заснованих на прагненні до отримання «прибутку від відчуження» об'єктів власності. На глибоке переконання вченого реалізація інтересів одного учасника відносин власності призводить до втрат і ущемлення інтересів інших учасників. Останнє пов'язане з переходом «прибутку від відчуження» в руки тільки однієї зі сторін, а також з існуванням класових протиріч [9].

Через отримання у власність «прибутку від відчуження» не тільки задовольняються потреби в «засобах існування працівників», а й покриваються «витрати для функціонування» підприємства, тобто, кажучи сучасними термінами, забезпечується самовідтворення економічних суб'єктів – постійне забезпечення їх нормальної життєдіяльності і функціонування.

Рішення поставлених проблем Стюарт бачить в розвитку «продуктивних сил праці», підвищенні продуктивності «праці, старанності або майстерності» працівників, що стане основою реалізації інтересів у мануфактурному та сільськогосподарському виробництві, а також досягнення «зростання суспільного надбання». Одночасно вчений не зміг знайти рішення проблеми нерівномірного розподілу прибавочної вартості між учасниками капіталістичних відносин, «коливання ваг багатства» [8] між людьми і класами, що призводять до загострення протиріч інтересів, тому що

зосередився тільки на розподільних відносинах і поверхнево розглядав відносини в сфері виробництва.

Французький економіст і політик Ж. Неккер з'ясував, що корінь проблеми «багатства і добробуту» суспільства слід шукати у нерівності і протилежності інтересів різних класів, необхідності підпорядкування людей інтересам і «законам власників», тобто «власникам умов виробництва» [9].

Реалізація і зіткнення протилежних інтересів «класів капіталістичного суспільства» відбувається на основі відносин у промисловому виробництві. Якщо реалізуються інтереси і збільшуються доходи власників, то знижуються доходи працівників. Відповідно соціальні закони ставлять реалізацію інтересів працівників в залежність від реалізації інтересів власників («власників умов виробництва» [9]).

Тобто Неккер підкреслив, що реалізація інтересів працівників підпорядковується законам та відносинам власності [10; 8], які встановлюють нерівні умови для реалізації інтересів їх учасників. Отже, відносини у виробництві – це спосіб задоволення «нагальних потреб» працівників у «засобах існування» [10; 8] і одночасно отримання власниками засобів для ще більших «насолод і розкоші». А постійна участь у відносинах виробництва ще більше загострює боротьбу протилежних інтересів класів суспільства.

Рішенням проблеми забезпечення добробуту суспільства може стати, на думку Неккера, створення умов для збільшення продуктивної сили праці працівників. Через розвиток продуктивної сили праці підвищується ступінь реалізації інтересів працівника та власника в отриманні зарплати і прибутку відповідно. Одночасно проблема залежності інтересів робітників від інтересів класу власників, нерівності їх положення Неккером не вирішується та проголошується як «закріплена соціальними законами», зумовлена «гнітом потреб» [11, с. 286; 8, с. 302].

Таким чином, економісти і мислителі – попередники класичної школи політичної економії, дотримуючись причинно-наслідкового аналізу та класового підходу, встановили необхідність пошуку шляхів погодження і

гармонізації протилежних економічних інтересів класів через підвищення ефективності відносин в сфері виробництва, розвиток і захист інтересів учасників відносин власності через усунення нерівності їх прав.

Класична школа політекономії вперше здійснила спробу конкретизації взаємозв'язків і взаємодії потреб, інтересів та відносин в сфері промислового виробництва, умов і механізму їх реалізації.

А. Сміт на основі застосування принципу методологічного індивідуалізму та причинно-наслідкового зв'язку встановив співвідношення і відповідність капіталістичних відносин та інтересів людей через виявлення причин «багатства народів», шляхів нагромадження «продукту праці і землі всього суспільства», уточнення порядку його розподілу між класами і групами людей у суспільстві, умов і методів його примноження, сутності «господарського життя суспільства» [12].

Приватний інтерес – одна з центральних категорій аналізу Сміта – визнається першоосною і «рушійною силою» досягнення благополуччя та розвитку суспільства [13]. Одночасно відносини в промисловому виробництві досліджуються Смітом поверхнево та позиціонуються як другорядні по відношенню до інтересу. Адже інтерес формується на основі «волі», «енергії індивіда» [12], а реалізація приватного інтересу, спрямованого на максимізацію вигоди, відбувається на основі відносин у промисловому виробництві. І відповідно відносини є похідними від інтересів.

Вступаючи у зазначені відносини, людина діє не тільки як біологічна істота, яка спрямовує свої зусилля на задоволення власних потреб, а й як «*homo oeconomicus*» – економічний суб'єкт, який реалізує свої егоїстичні інтереси щодо максимізації доходу на основі відносин. Згідно з висновками Сміта сама людина є джерелом і продуцентом інтересів, а не ті відносини, в які вона вступає як економічний суб'єкт.

Одночасно участь у відносинах в сфері промислового виробництва дозволяє людині не тільки реалізувати приватні інтереси, а й «...часто дієве слугує інтересам суспільства, ніж тоді, коли [вона] свідомо намагається цього

досягати» [12, с. 332].

Тому особистий інтерес визначається Смітом первинним і основоположним у системі інтересів, «прихованою життєвою енергією», «рушійною силою» [12], джерелом добробуту як на рівні людини, так і на рівні всього суспільства.

При цьому вченим влучно підкреслюється, що відносини у промисловому виробництві виникають з приводу отримання доходів від факторів виробництва: «Кожна людина, яка отримує свій дохід із джерела, що належить особисто їй, повинна отримувати його або від своєї праці, або від свого капіталу, або від своєї землі» [14, с. 122]. Тим самим власність на фактори виробництва розглядається як основа зазначених відносин.

Не розділяючи форми економічних відносин (в сфері промисловості і сільського господарства), Сміт прийшов до висновку, що відносини в капіталістичному виробництві ґрунтуються на інтересі капіталіста в отриманні прибутку/земельної ренти, яку вчений ототожнював з прибавочною вартістю. А участь у вказаних відносинах працівника та реалізація його інтересів обмежується тільки одержанням трудового доходу [8, с. 66–68].

Взаємодія різноспрямованих інтересів формує економічне протиріччя, властиве будь-яким відносинам у суспільстві, але одночасно виступає джерелом розвитку останнього. І основою зазначених перетворень вчений проголошує об'єктивність характеру економічних законів. Зокрема із положень Сміта виходить, що процеси реалізації інтересів робітника і підприємця діють комплементарне і взаємозумовлене. Прагнення робітника до отримання більшої зарплати призведе до підвищення ефективності його праці, що сприятиме реалізації інтересів підприємця. Капіталіст, заощаджуючи частину доходу, розширює виробництво, створює нові робочі місця і, в кінцевому рахунку, сприяє реалізації інтересів робітників і збільшенню обсягів суспільного багатства. Тим самим через зазначені процеси відбувається взаємоузгодження і нівелювання різноспрямованості інтересів капіталістів і робітників.

У контексті знаходження рішення поставлених проблем Сміт робить висновок, що «природні» прагнення «*homo oeconomicus*», спрямовані на максимізацію особистої вигоди, в поєднанні з «невидимою рукою ринку», поділом праці, економічною свободою виступають механізмами досягнення «суспільного і приватного багатства». Адже зазначені механізми дозволяють не тільки реалізувати інтереси підприємця в отриманні доходу через відносини з іншими людьми, але одночасно спрямувати його «...до мети, яка зовсім і не входила в її [його] наміри» [12, с. 332] – до реалізації інтересів і підвищення добробуту суспільства. Тим самим забезпечується самовпорядкованість та усунення протиріч інтересів суб'єктів, прискорюється розвиток промислового виробництва.

При цьому згідно висновків Сміта саме держава повинна підтримувати природний порядок, забезпечувати свободу, конкуренцію, захист власності та інтересів людей через виконання своїх економічних функцій, що також є запорукою узгодження приватних і суспільних інтересів.

Д. Рікардо, використовуючи методи дедукції та наукової абстракції, підкреслив підпорядкованість «відносин буржуазного виробництва» інтересам класів суспільства на основі пошуку рішення ключових проблем свого дослідження: встановлення внутрішніх взаємозв'язків і «законів, які керують розподілом доходів між класами суспільства» [12, с. 399], обумовлюють розвиток господарства та «придбання багатства», обґрунтування впливу технічного прогресу на реалізацію інтересів класів суспільства [13].

У дослідженнях Д. Рікардо інтерес також, як і у Сміта, відіграє первинну роль в розвитку господарства та є базовим мотивом відносин щодо розподілу доходів, що встановлює підпорядкованість останніх першому. Говорячи про особистий інтерес, Рікардо проявляє редукаціонізм, адже передусім має на увазі буржуазний інтерес, оскільки інші класи не мають можливості реалізувати свої інтереси в силу низького соціально-економічного положення.

Одночасно Рікардо проаналізував не тільки відносини, які виникають в

процесі виробництва, а й розподільні відносини, що відкрило можливість розглядати співвідношення інтересів класів та загалом усіх відносин суспільного виробництва, виявити зв'язки інтересів із відносинами власності на продукти, ресурси та доходи [14].

Рікардо з'ясував, що саме на основі відносин привласнення продуктів праці, ресурсів і доходів виникають суперечності між основними класами суспільства щодо їх розподілу. Відповідно через протилежність класів формуються протиріччя їх інтересів щодо отримання доходів від факторів виробництва. Зокрема, в рамках капіталістичних відносин наявний антагонізм між інтересами робітників та інтересами власників засобів виробництва (капіталістів, землевласників).

Основою відносин розподілу доходів між класами суспільства повинен бути примат суспільних інтересів (в отриманні «суспільного багатства») над приватними інтересами, що одночасно забезпечить багатство суспільства і індивіда. Технічний прогрес також перш за все спрямований на реалізацію інтересів суспільства і розширення виробництва.

Таким чином, основним важелем розширення капіталістичного виробництва, розвитку відносин у суспільному виробництві і реалізації інтересів всього суспільства вченим проголошується розвиток продуктивних сил капіталізму, технічний прогрес на основі «введення машин» у виробництво. Одночасно, на думку Рікардо, це може призводити до обмеження реалізації інтересів робітників і власників засобів виробництва, оскільки технічний прогрес буде заміщати їх працею машин.

Т. Мальтус, як і інші представники класичної школи політекономії, сконцентрував увагу на вирішенні проблеми розвитку капіталістичного виробництва і збільшення багатства суспільства через встановлення взаємозв'язків між економічними процесами і природними явищами, з'ясування суті відтворення суспільного продукту різними класами суспільства [15].

Розширення капіталістичного виробництва є основою примноження

добробуту суспільства та ґрунтується на відносинах зі створення і реалізації суспільного продукту. У суспільстві відсутня гармонія інтересів учасників відносин капіталістичного виробництва, оскільки за своєю природою їх інтереси є протилежними. Відповідно відносини у капіталістичному виробництві базуються на суперечностях інтересів класів пролетаріату, промислової буржуазії і аристократії, продуктивного і «непродуктивного класів» суспільства [15].

Мальтус довів, що «непродуктивний клас» також, як і продуктивний, бере участь у відтворенні суспільного продукту, виступає «засобом» реалізації капіталістичних відносин і суспільних інтересів, формуючи «необхідний додатковий попит на всю масу товарів, вироблених у суспільстві» [15]. Отже, реалізація інтересів уряду, землеробської аристократії, армії («третіх осіб») є також основоположним чинником реалізації суспільного продукту та «економічного процвітання» суспільства [16, с. 159].

Тому вчений робить висновок, що відтворення суспільного продукту можливо на основі заходів держави, спрямованих на реалізацію інтересів класу землевласників. Зокрема йдеться про збільшення витрат на споживання лендлордів, зниження норми нагромадження, підвищення податку на капітал, що дозволить забезпечити зростання суспільного продукту, розширення виробництва і споживання.

С. де Сімонді у своїх дослідженнях ставить проблему неефективності капіталізму і його негативного впливу на розвиток суспільства, яка зумовлює протиріччя між класами «багатих і бідних» («власників і працівників»), а також нездатність природного порядку забезпечити благополуччя людей і усунути ці протиріччя [17]. Відповідно у вченого виникає питання, яким чином держава повинна підтримувати виробництво і розподіл суспільного продукту, щоб забезпечити інтереси суспільства, «матеріальний добробут людей» і усунення протиріч між класами?

Основною відмінністю наукового аналізу Сімонді від інших класиків є його глибоке переконання, що ринковий лібералізм не може забезпечити

нескінченне розширення виробництва, і тому приватний інтерес не є головною спонукальною силою в капіталістичному виробництві [13].

У капіталістичному господарстві виникає протиріччя: відносини в сфері виробництва, які за змістом є відносинами власності, «підстьобують розвиток продуктивної сили і багатства», але в той же час обмежуються «матеріальними і соціальними умовами» створення багатства. В результаті цього відбувається посилення конфлікту інтересів виробників і власників засобів виробництва, власників і споживачів товарів, капіталу і найманої праці тощо. Тому чим сильніше розвиваються продуктивні сили, тим сильніше протиріччя інтересів [18, с. 51]. «Прогрес промисловості, науки» призводить до збільшення продуктивності, посилення боротьби за власність учасників відносин капіталістичного виробництва і одночасно до загострення протиріч інтересів класів в отриманні доходів.

Відмова від ринкового лібералізму як джерела протиріч інтересів класів є, на думку Сімонді, основою вирішення поставлених проблем. Тому основним механізмом усунення недоліків капіталізму проголошується державне регулювання, спрямоване на «бережливе господарське управління національним надбанням», забезпечення інтересів і «щастя людей, зібраних в суспільство» [18, с. 51–52].

Одночасно усунення протиріч інтересів і протиріч у відносинах капіталістичного виробництва можливе, з точки зору Сімонді, на основі розвитку нових форм присвоєння власності і відповідно розширення можливостей отримання доходів від неї. Однак конкретизації заходів, спрямованих на реалізацію як інтересів класів власників, так і інтересів трудящих Сімонді не здійснив, утопічно проголосивши необхідність об'єднання праці і власності, а також повернення господарства до дрібного капіталістичного виробництва.

А. Шторх, який розвивав ідеї Сміта в Росії, підійшов до вирішення проблеми збільшення національного багатства та реалізації суспільних інтересів, не враховуючи історичні аспекти розвитку цивілізації. Вчений

пов'язував походження інтересів із відносинами у виробництві, однак розглядав останні без урахування особливостей того історичного ладу, в якому вони виникають, тобто трактував їх як відносини «у виробництві матеріальних благ взагалі» [8, с. 279–280]. При цьому спосіб (форма) виробництва, який панує в господарстві і визначає інтереси його суб'єктів, вважається незначущим для збільшення національного багатства. Тому вченим робиться тільки поверхневий висновок, що основою реалізації інтересів нації і окремих людей є відносини капіталістичного виробництва, засновані на матеріальному поділі праці.

Ж.-Б. Сей запропонував рішення проблеми створення матеріального багатства у суспільстві на основі розвитку матеріальної сфери виробництва, адже відносини в сфері виробництва, розподілу і споживання суспільного продукту безпосередньо впливають на добробут людей [19].

Відносини у капіталістичному господарстві з точки зору Сея повинні бути засновані на ринковій конкуренції та обміні, що дозволяє вирішити протиріччя між інтересами різних власників факторів виробництва, справедливо оцінити кожен фактор виробництва у відповідності з попитом на нього і його пропозицією. На думку Сея, ринок і є тим механізмом, який забезпечує гармонію інтересів між класами суспільства, спрямовуючи приватні інтереси в сторону суспільних. Одночасно взаємовигідну реалізацію інтересів забезпечує «обмін працею і результатами праці» всіма учасниками відносин при пасивної функції грошей [19; 20].

Однак розвиток матеріальної сфери може нести і певну небезпеку. Науково-технічний прогрес може негативно впливати на інтереси робітників, оскільки машини будуть замінювати працю людей, що позначиться на їх результатах і на розподілі багатства. Одночасно розвиток принципів ринкового лібералізму, свободи і конкуренції, проведення політики фритредерства є інструментами гармонізації інтересів людей, класів і націй, розвитку капіталістичних відносин і створення матеріального багатства.

Таким чином, класична школа політичної економії, спираючись на

принципи методологічного індивідуалізму і раціоналізму, першоосною розвитку господарства і національного добробуту визначала економічний інтерес людини. Саме економічний інтерес у концепції класиків обумовлює економічні відносини, стає імпульсом до їх виникнення, а не навпаки. Однак наступного кроку у своєму аналізі вони не роблять і не бачать детермінізму між постійно повторюваними, стійкими зв'язками та взаємозалежностями у межах суспільного виробництва та економічними інтересами. Між тим, запропоновані вченими-класиками механізми вирішення протиріч інтересів класів є дієвими та ефективними для згладжування конфліктів, які виникають на основі їх участі у відносинах власності.

Історична школа, використовуючи історичний метод дослідження та індуктивний аналіз, висунула на авансцену наукового дослідження проблему реалізації суспільних інтересів, примноження національного багатства та розвитку суспільства. Економічні інтереси аналізувалися представниками зазначеної школи у відриві від виробничих відносин та суспільного відтворення.

Отже, відмінністю методологічних підходів «істориків» стало звернення до «морального, розумового, соціального і політичного стану» суспільства, тобто до сукупності неекономічних чинників, які і визначають хід реалізації економічних інтересів та розвиток національного господарства на її основі.

Ф. Ліст вважав, що реалізація специфічних національних інтересів не підкоряється єдиним «природним» законам економіки, правилам економічної політики, має свій особливий характер. Тому запорукою реалізації інтересів окремої людини і національного господарства, збільшення багатства нації вченим проголошується «національна асоціація продуктивних сил» [21, с. 143]. І тільки активне державне регулювання на основі створення єдиного загальнонаціонального ринку, затвердження державою системи протекціоністських норм та обмежень дозволить вирішити суспільні проблеми.

Реалізація ж особистих інтересів повинна повністю підпорядковуватися

суспільним нормам та інтересам. Адже це за висловлюванням Гільдебранда «заохочує людину до...діяльності, розвиває особисті фізичні і духовні сили, пробуджує в окремих особах прагнення до освіти...сприяє розвитку всього людства» [22, с. 222]. Існування у людини як суспільної істоти «почуття спільноти», «почуття справедливості», які виступають рушійними силами суспільного відтворення, здійснення нею діяльності безпосередньо заради прогресивного розвитку національного господарства є передумовою отримання людством «виграшу в поліпшенні свого положення» та цивілізаційного розвитку суспільства.

Таким чином, на основі застосування історико-еволюційного і позакласового підходів представники історичної школи дійшли висновку, що реалізація особистих інтересів повинна повністю підпорядковуватися суспільним нормам та інтересам, а держава повинна здійснювати заходи щодо розвитку продуктивних сил та своїх конкурентних переваг для забезпечення постійного примноження національного багатства. Співвідношення виробничих відносин та економічних інтересів, класовий та власницький характер їх взаємозв'язку не вважалися представниками історичної школи визначальними в процесі встановлення ролі інтересів у господарському розвитку.

Тільки В. Рошер виявив проблему залежності національного багатства від «продуктивності всіх професій», тобто впливу діяльності однієї людини на результати діяльності інших людей і суспільства в цілому [8, с. 393–395]. Тим самим Рошер був одним із небагатьох представників історичної школи, хто звернувся, хоча і непрямим чином, до відносин власності та проаналізував їх вплив на реалізацію інтересів у суспільстві.

Проведений вченим аналіз впливу злочинця і вчиненого ним злочину на інших учасників ринку праці дав можливість перенести вказану аналогію на економічні процеси [8, с. 393–395]. Тим самим було встановлено, що, вступаючи в злочинні відносини, людина не тільки реалізує свої власні інтереси, а й сприяє реалізації інтересів інших людей (в легальній

продуктивній і непродуктивній сферах), дає поштовх для поглиблення поділу праці, розвитку продуктивних сил, задоволення існуючих і формування нових потреб, розвитку «нових способів їх задоволення» на основі відносин в сфері виробництва. Основою даних взаємозв'язків є прагнення захистити свою власність.

Поява нових незаконних інтересів володіння власністю з точки зору Рошера не є негативним явищем, а навпаки – ефективним для розвитку господарства. Адже даний процес є механізмом стимулювання виробництва, створення «нових засобів захисту власності», розробки науково-технічних винаходів, розвитку світового ринку. Тому, на думку вченого, слід використовувати переваги впливу незаконних інтересів в якості засобу розвитку господарства, збільшення національного багатства та погодження інтересів.

Центральною проблемою дослідження марксистів стала проблема зміни капіталізму новим суспільним ладом, яка супроводжується загостренням соціально-класових протиріч, впливом на ці процеси рушійних сил економіки. У зв'язку з цим поставлено теоретичну проблему виявлення закономірностей розвитку капіталістичного суспільства, впливу виробничих відносин при капіталістичному способі виробництва на суспільне відтворення, на умови та спонукальні сили (потреби, інтереси) його постійного відновлення.

Використовуючи в якості базового методологічного підходу діалектичний матеріалізм у сполученні з історизмом, Маркс виявив взаємозв'язки між виробничими відносинами, інтересами, іншими категоріями суспільного виробництва в процесі еволюції господарського життя. «...суспільство...виражає суму тих зв'язків і відносин, в яких...індивіди знаходяться один до одного» [23, с. 214]. За визначенням К. Маркса приватний інтерес, «його зміст, як і форма, і засоби здійснення дані суспільними умовами, незалежними від індивідів» [23, с. 99]. Відповідно, як підсумував Ф. Енгельс, економічні відносини кожного даного суспільства проявляються передусім як інтереси [24, с. 271].

Тобто, по-перше, суспільні умови, наявні у той чи інший період часу, та їх історичні зміни є основоположними детермінантами стану людини в системі виробничих відносин; по-друге, економічні інтереси генетично формуються на основі виробничих відносин, виступаючи формою їх прояву, та мають об'єктивний характер, оскільки зумовлені об'єктивно діючими економічними законами.

Реалізація інтересів тісно пов'язана з відтворенням капіталу, робочої сили і відтворенням економічних відносин. За визначенням Маркса капіталістичні відносини – це уречевлені відносини, отже, вони можуть відтворюватися, «якщо відтворюються засоби виробництва і засоби споживання, які постійно виробляються і присвоюються капіталістами, тобто виробляються як капітал» [25, с. 233]. Відповідно, на основі сходження від абстрактного до конкретного, робиться висновок, що через відтворювальні цикли продуктів, капіталу, робочої сили відбувається відтворення виробничих відносин. На поверхні відтворення виробничих відносин проявляється як рух і взаємодія економічних інтересів власників продуктів, капіталу, робочої сили.

Зазначені теоретичні положення К. Маркса стали значним кроком уперед порівняно з класиками, оскільки визначили зумовленість і підпорядкованість економічних інтересів виробничим відносинам та конкретизували причинно-наслідковий ланцюг зв'язків між економічними інтересами та відтворенням економічних відносин. Через теорію суспільного відтворення, в якій обґрунтовується кругообіг капіталу, робочої сили і виробничих відносин, розкриваються взаємозв'язки, постійний рух і взаємодія економічних інтересів суб'єктів, які реалізуються і знову утворюються на основі відтворення економічних відносин [26].

Відносини з виробництва, розподілу, обміну та споживання переплітаються з конфліктами економічних інтересів, які засновані на соціально-класових протиріччях власників засобів виробництва і виникають на основі експлуатації праці і характеру поведінки суб'єктів виробничих відносин. Відповідно інтереси виступають результатом «наростання протиріч

між продуктивними силами і виробничими відносинами» [27, с. 98–99].

Реалізація інтересів пануючого класу спрямована на повну реалізацію прав власника, отримання влади над робочим («революційним») класом, привласнення (відчуження) і постійне відтворення національного багатства. А реалізація інтересів робітника має своїм підсумком отримання трудового доходу. Отже, передусім відносини між класами з приводу отримання власності й утворюють зміст виробничих відносин. На основі цього і загострюється антагонізм інтересів привласнюючого і виробничого класів.

Зазначені зв'язки виробничих відносин з інтересами також підкреслюються на основі виявлення Марксом співвідношення суспільних і приватних інтересів, процесу реалізації інтересів людини та усупільнення матеріальних цінностей, соціальних умов, у яких людина відтворює виробничі відносини. «Кожен переслідує ... тільки свої приватні інтереси і тим самим ... він служить приватним інтересам всіх, тобто загальним інтересам...приватний інтерес вже сам є суспільно визначений інтерес і може бути досягнутий лише ...за допомогою наданих суспільством засобів, тобто, що він пов'язаний з відтворенням цих умов і засобів» [23, с. 99].

Тому рішення проблем капіталістичного відтворення та усунення протиріч економічних інтересів Маркс бачить в переході до соціалістичного способу виробництва. Останній, на його думку, усуває соціально-класові конфлікти інтересів, забезпечує безперервність суспільного відтворення, вирішує проблему прав власності на засоби виробництва. На основі постійного відтворення економічних відносин створюється основа для відтворення суспільного продукту, капіталу і праці. Одночасно відтворення економічних відносин забезпечує постійний рух економічних інтересів через кругообіг форм реалізації власності.

Таким чином, спираючись на діалектико-матеріалістичний, історичний та відтворювальний методологічні підходи, марксистки розкрили взаємозв'язки і відповідності економічних інтересів суспільному відтворенню та його складовим – відтворенню капіталу, робочої сили та виробничих відносин;

обґрунтували об'єктивну природу економічних інтересів як форми прояву економічних відносин, з'ясували взаємообумовленість суспільних та особистих інтересів, виявили наявність протиріч і конфліктів економічних інтересів, що зумовлює їх класове протистояння.

Дж. М. Кейнс на основі застосування каузального і системного підходів з'ясував у своїх дослідженнях, що раціональна діяльність індивідуальних суб'єктів і реалізація приватних інтересів може мати негативні макроекономічні наслідки – нераціональне використання ресурсів, перевиробництво, зниження споживання й інвестицій, що підвищує ризики зниження сукупного попиту і порушення економічної рівноваги [28].

Внаслідок зазначених проблем виникають суперечності суспільних та індивідуальних інтересів, інтересів різних груп суб'єктів. Конфлікти інтересів суб'єктів загострюються через невідповідність заощаджень та інвестицій, споживання, зайнятості і випуску в економіці, що вимагає розробки макроекономічного механізму суспільного відтворення і визначення інструментів збільшення національного доходу. Запропоновані важелі одночасно сприятимуть погодженню конфліктів інтересів суб'єктів національної економіки.

Кейнс підійшов до аналізу механізму реалізації інтересів не через виробничі відносини і класовий підхід, а через модель суспільного відтворення в національній економіці, яка б забезпечувала економічну рівновагу та гармонізацію інтересів. Більш того, походження інтересів його у цьому ракурсі не цікавило, важливим було встановлення безпосередньої дії механізму встановлення рівноваги та інструментів погодження протиріч інтересів різних соціальних груп. Зазначені положення лягли в основу його теорії ефективного попиту [28].

З іншого боку, на основі критики абсолютизації раціоналістичного індивідуалізму вченим робиться важливий висновок, що економічний суб'єкт не обмежується у своїх інтересах тільки максимізацією корисності, задоволень або збільшення матеріальних багатств [28]. Через принципи суб'єктивізму та

іраціоналізму він з'ясував, що реалізація економічних інтересів суб'єктів залежить також від психологічних і соціальних факторів, таких як: стереотипність поведінки і переваги суб'єкта заощаджень, «очікування» щодо майбутніх грошових доходів, змін рівня цін, розміру заборгованості, податків, здоровий глузд, психологічна схильність до заощаджень і споживання, образ дій, звички.

Таким чином, через відтворювальний підхід, макроекономічний та функціональний аналіз модель ефективного попиту Кейнса розкриває механізм суспільного відтворення в національній економіці і одночасно з цим механізм стимулювання реалізації економічних інтересів суб'єктів. Концепція «ефективного попиту» відображає взаємозумовленість економічних інтересів окремих індивідуумів, підприємств і всієї економіки на макрорівні, підкреслює його визначальну роль в стимулюванні і розвитку суспільного виробництва в національному господарстві. Тим самим зазначена концепція одночасно спрямована як на реалізацію суспільних, так і приватних інтересів.

Проблему погодження конфліктів інтересів на мікро- і макрорівнях (суб'єктів споживання, заощадження, інвестицій і національної економіки) пропонується вирішувати через механізм державного регулювання економіки. Останнє кардинально відрізняє позицію Кейнса від Маршалла, Мілля і Сея. Стимулювання ефективного попиту, збільшення державою витрат і капіталовкладень в періоди спаду і застою національної економіки є основними інструментами підвищення національного доходу і зайнятості. На основі активізації і стимулювання державою ефективного попиту спрацьовують стимули до зростання виробництва, підвищення рівня зайнятості, що обумовлює реалізацію індивідуальних економічних інтересів і одночасно з цим – інтересів національної економіки через підвищення національного доходу.

Маржиналісти відійшли від економічного вчення класиків і марксистів щодо відносин, які виникають між класами в сфері капіталістичного виробництва, у їх невід'ємному зв'язку з продуктивними силами,

економічними законами та економічними інтересами. Їх вчення було побудовано відносно економічних відносин індивідуального суб'єкта, його суб'єктивного відношення до благ та вирішення проблеми раціонального використання людиною ресурсів і продуктів в умовах наявних економічних відносин, адже спиралося на принципи методологічного суб'єктивізму і раціоналізму [29].

Відповідно на авансцені наукового аналізу маржиналістів – проблема задоволення потреб та інтересів суб'єктів господарства, реалізації їх гедоністичних прагнень до отримання благ, які дають максимальну користь, вигоду, можливість, зручності.

Основними рушійними силами реалізації інтересів маржиналісти вважаються психологічні прагнення індивіда-максимізатора до отримання корисності від матеріальних благ. Тому основним важелем реалізації економічних інтересів суб'єктів основоположник маржиналізму Менгер проголошує відносини з приводу обміну та прагнення до володіння власністю – «в міру того як господарюючі індивіди починають краще розуміти свої економічні інтереси, вони... обмінюють одні блага на інші, і... встановлюється такий стан суспільства, в якому володіння економічними благами дає їх власнику можливість... отримати в розпорядження блага іншого роду» [30, с. 230]. О. Бем-Баверк також дотримується зазначеної позиції і вважає, що отримання вигоди від володіння матеріальними благами – основна передумова реалізації інтересів суб'єктів [31].

В процесі розвитку економіки відбувається зіткнення інтересів індивідуальних господарюючих суб'єктів стосовно задоволення потреб. Механізмом «розв'язання суперечностей» інтересів проголошується «розподіл між окремими господарюючими суб'єктами частин усієї кількості» благ і «захист суспільством цих господарюючих суб'єктів в їх володінні одночасно з усуненням від цього всіх інших господарюючих індивідів» [30, с. 110]. У першу чергу йдеться про необхідність розвитку конкуренції, раціональне використання ресурсів, захист інтересів власності, які стануть

основою реалізації економічних інтересів суб'єктів [32]. Одночасно з цим для маржиналістів є характерним повне абстрагування від класових протиріч інтересів і від визначення сутності відносин власності та механізму їх відтворення.

Тільки Ф. Візер ближче за всіх, на наш погляд, підійшов до виявлення прямого зв'язку між інтересами людини та відносинами власності, їх спорідненості та комплементарності. Вчений, також як і К. Менгер, вважає, що під впливом економічної свободи, під дією соціальних і правових інститутів «приватний егоїзм» не тільки забезпечує реалізацію інтересів суб'єкта, але й перероджується у свою нову іпостась – «суспільний егоїзм» [33]. Тим самим реалізація інтересів окремих суб'єктів щодо володіння власністю доповнює прогалини суспільного порядку, нівелює негативний вплив зловживань можновладців щодо неправомірного заволодіння нею, санкціонує активізацію їх діяльності та детермінує реалізацію суспільних інтересів. І таким чином, ринковий механізм проголошується універсальним механізмом вирішення проблеми зіткнення економічних інтересів суб'єктів господарювання щодо доходів від власності, обмежувачем в процесі реалізації недобросовісних інтересів у суспільстві.

Неокласики продовжили традицію маржиналістів і розглядали економічні інтереси на відокремленому суб'єктивному рівні, а процес їх реалізації пов'язували з «впливом спонукальних мотивів» людини та раціональним бажанням отримати матеріальну винагороду за «ведення господарської діяльності» [32]. Реалізація інтересів абстракції індивіда-раціоналізатора може відбуватися, з одного боку, в результаті раціональних прагнень до отримання економічної вигоди, а, з іншого боку – на основі закладених в людині генетично способів їх реалізації, традицій господарської практики, юридичних, соціальних норм, колективних та індивідуальних прагнень і догм.

Отже, відповідно до підходу неокласиків, економічні відносини також не лежать в основі вирішення проблем реалізації інтересів суб'єктів. Адже

неокласики також як і маржиналісти абстрагуються від змісту власності, її зв'язків з інтересами індивідуальних суб'єктів. Одночасно вони розвивають аналіз протиріч інтересів власників факторів виробництва, товарів, послуг, фінансового капіталу, інтересів споживачів і виробників, інтересів різних суспільних груп, національних господарств [32].

Однак порівняно з попередниками при вирішенні проблеми антагонізму інтересів неокласики синтезували підходи до реалізації інтересів виробників та споживачів, тобто поєднали теорії вартості і граничної корисності. Відповідно до цього усунення проблеми протиріч інтересів А. Маршалл бачить на основі механізму ринкового ціноутворення. Зазначений механізм приводить до збалансування «задоволень, одержуваних від споживання товару», та «зусиль і жертв, вкладених в його виробництво» [34].

У контексті зазначеної позиції Л. Вальрас вважав розвиток вільної конкуренції потужною силою, спроможною стимулювати мобільність та рухливість факторів виробництва, виступати каталізатором узгодження відхилень в реалізації економічних інтересів та їх «урівноваженості» [35].

В. Парето продовжив традицію неокласиків та зосередився на вирішенні проблеми досягнення оптимального стану в економіці, за якого можна було б досягти погодження економічних інтересів різних суб'єктів господарства. Виходячи із теорії «Парето-оптимальності», рівноважний стан в процесі реалізації інтересів – це стан, за якого не існує можливості поліпшити добробут економічного суб'єкта шляхом трансформації виробництва товарів і послуг, обміну без шкоди для добробуту іншого економічного суб'єкта [36]. Адже, коли інтереси суб'єктів до отримання вигоди реалізуються і досягається баланс економічних інтересів, усуваються їх протиріччя і сукупна корисність, а загальний добробут максимізується.

В умовах обмеженості ресурсів реалізація інтересів однієї сторони супроводжується втратами для іншої сторони, що передбачає необхідність їх компенсації відповідно до принципу загальної вигоди і задоволення інтересів останньої. Тим самим В. Парето встановив умови оптимізації процесу

реалізації економічних інтересів одночасно на мікро- та макроекономічному рівнях і відповідного їх погодження.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в працях маржиналістів і неокласиків відкидається зв'язок економічних інтересів із виробничими відносинами та застосовується суб'єктивний і раціональний підходи до їх аналізу. Зосередження в площині індивіду дозволило вперше ввести в дослідження економічних інтересів психологічні детермінанти, які зумовлюють формування та реалізацію економічних інтересів людини і визначають її економічну поведінку. Зазначені висновки стали основою формування окремої гілки сучасної економічної науки – «поведінкової економіки». Вдалося перевести дослідження економічних інтересів із макро- на мікрорівень наукового пізнання і одночасно визначити універсальний механізм реалізації економічних інтересів через врівноваження інтересів попиту (прагнення до максимального отримання доходів і схильність до максимального задоволення потреб) та інтересів пропозиції (орієнтацію на мінімальні витрати).

Інституціоналісти запропонували вирішувати проблему реалізації економічних інтересів на основі використання міждисциплінарного підходу та історико-еволюційного методу під призмою впливу на зазначений процес чинників природного і соціального походження в умовах діючих інститутів. Відповідно економічні відносини також не є предметом дослідження інституціоналістів, які відійшли від традицій класичної школи.

Натомість піднімається проблема протиріч індивідуальних і суспільних інтересів, зумовлена впливом соціальних, культурних, правових інститутів тощо. Зокрема Т. Веблен зауважував, що «Економічна людина», чиїм єдиним інтересом є свій власний, а єдиною людською рисою – розважливість, для сучасного виробництва некорисна» [37, с. 241]. Соціальні інститути створюють імпульси до «несумісності» прагнень та конфлікту інтересів індивіда і суспільства, викликаючи обмеження реалізації останніх. Рішення цієї проблеми Веблен бачить в прояві ініціативи щодо реалізації людиною

загально-колективних інтересів, її активної участі у науково-технічній діяльності, що спричиняє зміни і постійний рух в процесі господарської діяльності і одночасну реалізацію власних економічних інтересів.

Конфлікт інтересів також наявний на рівні окремого суб'єкта. На основі застосування соціально-інституційного підходу Веблен довів, що реалізація інтересів суб'єкта визначається передусім традиціями, звичками, стереотипами, що вимагає певної відповідності цим усталеним соціальним установкам під дією «закону демонстраційного марнотратства» та «закону соціального статусу». З іншого боку, постійні зміни в економічному і суспільному житті вимагають активної участі в економічній діяльності з метою реалізації своїх потреб та інтересів [37, с. 80, 206]. Отже, відбувається боротьба зазначених економічних сил, яка породжує конфлікт економічних інтересів, рішення якого може визначатися як перемогою стійких норм, так і прагненнями до змін.

Веблен виявив, що незадоволеність рівнем свого доходу створює систему економічних інтересів людини. В процесі їх реалізації у людини наявна «тенденція до перетворення існуючого грошового рівня у відповідний момент для нового збільшення багатства, а це, в свою чергу, висуває новий рівень достатку і нову розстановку сил між добробутом своїх сусідів і своїм власним» [37, с. 79–80].

Тобто реалізація інтересів знов породжує формування у людини інтересів до більш високого рівня доходу, що відповідає «престижній грошовій нормі даного суспільства» чи даного прошарку населення. Даний кругообіг буде постійно повторюватися, відновлюватися, оскільки індивід ніколи не буде настільки задоволений своїм станом, щоб не прагнути поліпшити його порівняно з іншими. І таким чином Веблен виявив впевненість, що прагнення людини до більш високого рівня доходу стає основою для постійного формування і реалізації економічних інтересів людини.

Дж. Р. Коммонс, основоположник соціально-правового напрямку

інституціоналізму, процес реалізації індивідуальних економічних інтересів пов'язував із реалізацією інтересів інших учасників економічної діяльності на основі отримання певного економічного статусу, економічної свободи, прав власності зазначеними учасниками [38]. Відповідно інститути проголошуються Коммонсом дієвим механізмом погодження інтересів та забезпечення ефективності їх реалізації для усіх сторін в рамках наявних економічних відносин.

Вибір суб'єктом в процесі реалізації кращої з економічної точки зору альтернативи або як мінімум уникнення гіршої альтернативи сприяє погодженню конфліктів щодо реалізації суперницьких економічних інтересів. Протилежна ситуація викликає соціальний конфлікт інтересів [38, с. 57]. Тим самим «конфлікт інтересів перетворюється в джерело реально можливої взаємності і впорядкованих очікувань щодо власності і свободи» [38, с. 75]. Останнє означає, що конфлікти інтересів стають імпульсом до їх самоврегулювання через взаємне прагнення суб'єктів до отримання прибутків, прав власності, можливого споживання (нагромадження), виробництва, обміну товарів, надання послуг тощо.

З іншого боку, дієвим механізмом вирішення конфліктів економічних інтересів проголошуються правові інститути – закони, правовий контроль за дотриманням господарських зобов'язань, правила економічної поведінки для економічних агентів. Сполучення етичних, економічних, правових норм і є основою вирішення конфліктів інтересів та відповідно дієвим механізмом забезпечення їх реалізації всіма суб'єктами економічних відносин.

Таким чином, в розріз із уявленнями попередників, Коммонс відкидає суперечки між класами як основну причину зіткнення економічних інтересів в процесі економічних відносин і можливість їх силового усунення. Натомість наполягає на неминучості, апіорності конфліктів інтересів як наслідку поліфункціональної взаємодії суб'єктів у господарській системі та їх нормативному врегулюванні. Одночасно у контексті вирішення поставлених проблем Коммонс на відміну від більшості інституціоналістів, по-перше,

пов'язував власність та права володіння нею з економічними інтересами, по-друге, бачив у конфлікті інтересів не проблему, а можливості щодо їх погодження.

Наукова рефлексія інституціоналістів дозволила додати новий підхід до аналізу економічних інтересів шляхом застосування міждисциплінарного підходу до дослідження психологічних, економічних, юридичних та інших соціальних аспектів відносин індивідів, а також впливу на них соціально-економічних інститутів, що надало системності їх аналізу. На фоні цього інституціоналісти одними з перших підійшли до обґрунтування кругообігу економічних інтересів, розглядаючи його скрізь призму постійної незадоволеності суб'єктами своїми доходами та своїм економічним положенням.

Таким чином, проведений нами аналіз економічних поглядів щодо співвідношення і відповідності економічних відносин та економічних інтересів (див. табл. 1.1) дозволяє зробити висновок, що розглянуті теорії можна умовно поділити на дві основні групи: 1) теорії, в яких відносини розглядаються у зв'язку з інтересами; 2) теорії, в яких інтереси не пов'язуються з економічними відносинами.

Аналіз табл. 1.1, в якій нами наведено результати порівняння зазначених груп теорій, дозволяє нам зробити висновок, що органічний зв'язок між економічними відносинами та економічними інтересами підкреслюють школа фізіократів, класична школа політекономії, марксизм.

Взаємозв'язки і співвідношення між зазначеними субстанціями будуються вказаними напрямками економічної думки через такі теоретико-методологічні установки: 1) участь економічних суб'єктів в економічних відносинах обумовлює формування економічних інтересів, оскільки тільки через зазначені відносини відбувається їх реалізація, тому на поверхні «економічні відносини проявляються як інтереси»;

Таблиця 1.1

Зв'язок між економічними відносинами та економічними інтересами у поглядах основних економічних напрямів*

	Наявність зв'язку між економічними інтересами та економічними відносинами			Відсутність зв'язку між економічними інтересами та економічними відносинами			
	Економічні інтереси = F (Економічні відносини)			Економічні інтереси ? F (Економічні відносини)			
	Фізіократи	Класична школа політекономії	Марксизм	Історична школа	Кейнсіанство	Маржиналізм та неокласична школа	Інституціоналізм
1	2	3	4	5	6	7	8
Теоретична основа аналізу проблеми	Теорія відтворення	Моделі «homo oeconomicus», «невидимої руки», концепція природного порядку	Теорії суспільного відтворення, відтворення капіталу, робочої сили та виробничих відносин	Концепція реалізації «національних продуктивних сил»	Концепція «ефективного попиту», модель суспільного відтворення в національній економіці на основі макроекономічної рівноваги, модель мультиплікатор	Модель «раціонального максимізатора», теорія граничної корисності, теорії попиту і пропозиції	Модель «людини інституційної», теорія інститутів, теорія прав власності, теорія трансакційних витрат
Механізм вирішення проблеми	Підтримання природного порядку, прийняття законів державою, проголошення свободи, захист власності та інтересів людей	Ринковий лібералізм, «laissez-faire», конкуренція, поділ праці, економічна свобода, природний порядок, захист прав власності	Перехід до соціалістичного способу виробництва, безперервність суспільного відтворення, відтворення виробничих відносин, захист прав власності на засоби виробництва.	Державне регулювання на основі створення єдиного загальнонаціонального ринку, затвердження системи протекціоністських норм та обмежень	Механізм державного регулювання економіки, стимулювання ефективного попиту, збільшення державою витрат і капіталовкладень	Механізм ринкового ціноутворення, розвиток вільної конкуренції, відносини щодо обміну,	Закріплення правових, етичних, економічних норм, правовий контроль за дотриманням господарських зобов'язань, введення правил економічної поведінки
Вчені, які досліджували	Ф.Кене, А.-Р.-Ж. Тюрго, У.Б. де Кондільяк	А.Сміт, Д.Рікардо, Т.Мальтус, С.де Сісмонді, Ж.-Б. Сей	К. Маркс, Ф.Енгельс	Ф. Ліст, Б. Гільдебранд, У. Рошер, К. Кніс	Дж.М.Кейнс	К.Менгер, О. Бем-Баверк, Ф.Візер, А.Маршалл, Л.Вальрас, В. Парето	Т. Веблен, Дж. Р. Коммонс, Дж. К. Гелбрейт

Продовження таблиці 1.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Методологічна основа	Причинно-наслідковий аналіз, принцип «природного порядку», дедукція, наукова абстракція, відтворювальний підхід	Причинно-наслідкові зв'язки, методологічний індивідуалізм, принцип «природного порядку»	Діалектичний матеріалізм, історизм, еволюційно-раціоналістичний і формаційний підходи	Історико-генетичний метод, індуктивний аналіз, соціально-психологічний та етичний підходи	Макроекономічний підхід, суб'єктивно-психологічний підхід, причинно-наслідковий аналіз	Раціоналістичний індивідуалізм, суб'єктивно-психологічний підхід, граничний і кількісний аналіз, наукова абстракція	Міждисциплінарний та інституційний підходи, історико-генетичний метод,
Основні зв'язки економічних інтересів	Економічні інтереси виникають на основі відносин між класами щодо власності і доходів від неї залежно від соціально-економічного положення людини	Економічні інтереси виникають на основі внутрішньої волі людини, а реалізуються на основі відносин у промисловому виробництві, суть яких – відносини власності. Відносини будуються на протиріччях класів щодо власності	Економічні інтереси формуються на основі виробничих відносин, виступаючи формою їх прояву, мають об'єктивний характер, засновані на класовому антагонізмі, спрямовані на привласнення засобів виробництва	Економічні інтереси утворюються в результаті соціальної взаємодії на основі суспільних норм і правил, морально-етичних принципів, зумовлюються умовами та соціальними закономірностями розвитку суспільства, різноманітними неекономічними чинниками	Через стимулювання ефективного попиту, зростання виробництва, підвищення рівня зайнятості обумовлюється формування і реалізація індивідуальних і національних інтересів. Економічні і психологічні мотиви суб'єктів визначають їх економічні прагнення	Економічні інтереси визначаються раціональним економічним вибором суб'єкта, прагненнями до максимізації корисності з метою задоволення своїх потреб	Дія соціально-правових (юридичних) інститутів, формальних і неформальних установок, норм і правил визначає економічні інтереси

*Розробка автора

2) через економічні відносини інтерес отримує форму реальної економічної вигоди, спрямованість на отримання якої і складає суть інтересу; 3) економічні інтереси передусім втілюються у відносинах власності, боротьба за яку породжує конфлікти інтересів класів; 4) через реалізацію економічних інтересів на основі економічних відносин відбувається самовідтворення економічних суб'єктів, задовольняються їх потреби та створюються умови для забезпечення їх життєдіяльності; 5) економічні інтереси обумовлюються об'єктивними передумовами та економічними законами; 6) через відтворення економічних відносин відбувається рух і взаємодія інтересів суб'єктів.

Історична школа, кейнсїанство, маржиналізм, інституціоналізм не розглядають економічні інтереси у тісному зв'язку з економічними відносинами та пов'язують походження економічних інтересів із: 1) суб'єктивно-психологічними чинниками, схильністю людини до певної економічної поведінки; 2) внутрішніми прагненнями до максимізації корисності та задоволення потреб у певних благах; 3) відповідністю інститутам – соціальним, культурним, правовим нормам, традиціям та стереотипам поведінки, які встановлюють рамки і обмеження економічної діяльності суб'єктів у наявних економічних умовах тощо.

Таким чином, у теоріях другої групи вчені відійшли від суспільної форми відносин, тобто ізолювали суб'єкта від його відносин у суспільстві: на рівні маржиналізму і неокласики – пов'язували походження і реалізацію інтересів із внутрішніми прагненнями суб'єкта до реалізації потреб, на рівні інституціоналізму – з формальними і неформальними інститутами, а не з їх економічною суттю. Відповідно зазначені вчені економічну модель інтересів формували в нерозривній єдності з особистими потребами, усвідомлено-раціональними прагненнями людини до матеріальних благ та економічної вигоди, високого соціального положення, з інституційними нормами й обмеженнями, які встановлюють певні межі економічної поведінки людини.

На наш погляд, досліджувати економічні інтереси у відриві від економічних відносин є неконструктивним підходом, оскільки сутнісна

основа інтересу – економічна вигода (користь) – детермінує необхідність участі людини в економічних відносинах і одночасно створює основу для самовідтворення і нормального функціонування самого суб'єкта.

Даний висновок заснований на тому, що людям властиві потреби, які вони не можуть задовольнити, не виробляючи продукт. Для здійснення виробництва вони з'єднуються з іншими людьми у відносинах, ведуть спільну діяльність і здійснюють взаємний обмін своєю діяльністю в ході виробництва. Таким чином, процес труда і виробництва здійснюється в рамках наявних виробничих відносин, які за своєю суттю – форма розвитку продуктивних сил і відображення їх рівня розвитку.

В основі виробничих відносин лежать відносини власності. Останні відображають форму привласнення матеріальних благ і спосіб з'єднання безпосередніх виробників із засобами виробництва. Тому виробничі відносини обумовлюють місце людини в соціальній системі, положення соціальної групи або класу. А рівень доходу як результат реалізації домінуючих відносин власності, розподілу та перерозподілу визначає інтерес людини як економічного суб'єкта, а також рівень її споживання.

Постійне відновлення виробничих відносин не тільки забезпечує задоволення потреб людини, але і дозволяє їй підтримувати необхідний для нормального функціонування і життєдіяльності рівень доходів. Тим самим необхідність реалізації економічних інтересів як основа постійного підтримання і покращення економічного положення людини, забезпечення нормального функціонування підприємств і суспільства обумовлює постійне відтворення економічних відносин в економічній системі.

Виходячи із зазначеного, в дослідженні необхідно:

- 1) дослідити, як економічні інтереси співвідносяться з відтворенням економічних відносин, оскільки останнє розкривається на поверхні через рух і взаємодію інтересів, проаналізувати зв'язки даного процесу з кругообігом ресурсів, продуктів, доходів, постійним взаємообміном результатами реалізації відносин власності;

2) обґрунтувати динаміку змін і розвитку відтворення економічних відносин у тісному взаємозв'язку з розвитком продуктивних сил, форм і механізмів взаємодії економічних інтересів як джерела самовідтворення і саморозвитку економічних суб'єктів, а також імпульсу до розвитку економічної системи;

3) порівняти економічні та інституційні умови для забезпечення ефективності відтворення економічних відносин у країнах світу, виявити серед них місце України і встановити обмеження, які існують у вітчизняній економіці щодо її забезпечення;

4) з'ясувати наслідки негативного інституційного впливу влади-власності на процес реалізації економічних інтересів суб'єктів та оцінити характер і форми її прояву у вітчизняній економіці;

5) запропонувати заходи державного регулювання в сфері забезпечення ефективності відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів в Україні.

Для цього необхідно обрати відповідний методологічний підхід, який би дозволив встановити об'єктивні закономірності відтворення економічних відносин у зв'язку з постійним рухом і взаємодією економічних інтересів, враховував переваги й одночасно слабкі місця методології попередників, наявність протиріч продуктивних сил і суспільних відносин, суперечностей інтересів, особливо в умовах розвитку ринкових форм господарювання, дозволяв обґрунтувати динаміку змін і розвитку системи відтворення економічних відносин, а також встановити дієві шляхи його кількісно-якісних змін тощо.

1.2 Підходи до дослідження співвідношення економічних відносин та економічних інтересів

Еволюція будь-якої економічної системи, хід економічних і соціальних процесів у суспільстві залежить від взаємозв'язків і взаємовідносин,

діяльності і рішень економічних суб'єктів, детермінованих їх інтересами. З одного боку, економічні відносини відіграють фундаментальну роль в розвитку суспільства, оскільки через вказані відносини відбувається виробництво, реалізація і споживання продуктів, розподіл економічних ресурсів і доходів, що тим самим зумовлює створення і підвищення рівня національного доходу, збільшення добробуту всього суспільства. З іншого боку, через економічні відносини зазначені механізми підвищують добробут і соціально-економічне положення кожної окремої людини, перетворюють її в економічного суб'єкта. Спрямованість відносин суб'єктів на економічні і соціальні цілі відображають їх економічні інтереси. Останні, виступаючи формою прояву економічних відносин, віддзеркалюють суспільно-економічні умови, спосіб виробництва і рівень розвитку продуктивних сил у суспільстві, наявні типи і форми реалізації власності, що тим самим характеризує об'єктивно-економічний зміст інтересів.

Через економічні відносини та економічні інтереси проявляється дія економічних законів. Адже економічні закони, які породжують стійкі, повторювані всезагальні взаємозв'язки і взаємовідносини в економічній системі, детермінують необхідність постійного відтворення економічних відносин і зв'язків між суб'єктами та відповідно постійний рух і розвиток економічних інтересів. Відтворення економічних відносин зумовлює сталість процесів задоволення потреб, суспільного відтворення продуктів, ресурсів і доходів, заснованих на русі, взаємодії і реалізації економічних інтересів, подоланні їх конфліктів. І одночасно з цим відтворення економічних відносин детермінує рух власності, доходів від неї, прав щодо її розпорядження, володіння і користування, зміни в її основних формах, оскільки основою вказаних відносин передусім є відносини власності. З цього виходить, що відтворення економічних відносин відображає змістовну складову руху і розвитку економічних інтересів, спрямованих на отримання економічного і соціального ефекту від власності.

Таким чином, на основі відтворення економічних відносин

підтримується стійкі сутнісні зв'язки і одночасно проявляються зміни в потребах та інтересах економічних суб'єктів, формах економічної взаємодії та власності, господарських механізмах тощо. Тим самим відтворення економічних відносин через взаємодію інтересів суб'єктів утворює зв'язки з всіма елементами економічної системи.

У зв'язку з цим в процесі дослідження взаємозв'язків між відтворенням економічних відносин та рухом економічних інтересів в економічній системі необхідно обрати такий методологічний підхід, який би враховував: 1) генетичний зв'язок між ними; 2) системний характер їх впливу на інші компоненти економічної системи; 3) притаманну для їх комплементарного функціонування стійкість і одночасну змінність в процесі динамічного розвитку; 4) місце і роль людини у забезпеченні безперервного відтворення економічних відносин, формуванні і реалізації економічних інтересів.

Зазначене передбачає аналіз сильних і слабких сторін методології попередників в аспекті вказаної проблематики.

У руслі предмету дослідження школа фізіократів обрала причинно-наслідковий аналіз, за допомогою застосування якого у сполученні з методами наукової абстракції і дедуктивного аналізу її представникам, передусім Ф. Кене та А. Тюрго, вдалося, по-перше, перевести методологію в сфері економічних досліджень від етичних аспектів ведення господарства до аналізу «взаємних відносин ... різних класів людей і занять в суспільному ладі» [39], по-друге, охарактеризувати взаємозв'язки між інтересами та відносинами в сфері капіталістичного виробництва.

Переконаність в тому, що економічні явища і процеси не існують самі по собі, а є виключно результатом взаємодії, дозволила Кене розглядати господарські процеси як абстракції, що виражають відносини в сфері капіталістичного виробництва. Тільки через виробничі відносини, засновані на «обміні речовин між класами», відбувається перетин і зіткнення їх інтересів. Зв'язок виробничих відносин та інтересів класів суспільства заснований на прагненні до отримання доходів і «збереження прав власності»

та підкоряється дії «природного порядку» [4]. У подальшому і Тюрго визначив вихідним пунктом і основою всієї буржуазної форми виробництва товарні відносини, спрямовані на утворення багатства від власності.

Застосування класового підходу та перехід до аналізу відносин у сфері виробництва стали значним кроком вперед в розвитку економічних досліджень та перевагою методології Ф. Кене та А. Тюрго. Однак методологічні установки вчених також мають і свої обмеження – відведення відносинам та інтересам землеробства головної ролі у господарському розвитку та заперечення значимості відносин у промисловості. У подальшому редуccionізм у визнанні примату економічних відносин та інтересів сфери сільського господарства був притаманний всій школі фізіократів [29]. За такого підходу отримані висновки стають однобокими, ігноруються історичні аспекти еволюції відносин та інтересів у господарстві, не враховуються всі об'єктивні умови їх розвитку, не береться до уваги сукупність всіх інших виробничих відносин.

Одночасно сам Ф Кене, який безпосередньо не займався проблемами методології дослідження, одним із вузьких місць свого економічного аналізу вважає метод наукової абстракції, адже використання абстрагування в якості методологічного прийому обмежує представлення економічних процесів як таких, що відповідають реальній дійсності. Тому абстракції слід використовувати правильно, таким чином, щоб вони не упустили визначальні риси суті досліджуваного явища, не перетворилися в суто теоретизовані, уявлювані конструкції.

Не зважаючи на це, зазначимо, що саме використання методу наукової абстракції фізіократами стало, по-перше, запорукою для подальшого його закріплення в економічних дослідженнях як одного з основних і широкого використання класичною школою політекономії та їх послідовниками, по-друге, дозволило Ф. Кене зробити важливі висновки щодо зв'язків між відносинами, інтересами, виробництвом, створенням, розподілом, рухом потоків продуктів і доходів у господарстві [4].

Як же повинні складатися відносини у капіталістичному виробництві в умовах природного порядку, коли інтереси соціальних класів є за своєю природою суперечливими? Через які механізми можна згладжувати наявні класові протиріччя?

Оскільки джерелом походження інтересів людини є її природа й усвідомлені прагнення до отримання економічної вигоди на основі участі у капіталістичних відносинах, то реалізація інтересів людей відбувається за принципом раціоналістичного індивідуалізму, тобто здійснюється через індивідуальні, усвідомлено-раціональні дії людини, звернені на інших людей, і спрямована на отримання або збереження своєї власності. Отже, Кене дійшов розуміння, що капіталістичні відносини за своєю суттю засновані на реалізації інтересів людей щодо власності та вирішенні їх протиріч [4]. Тюрго також бачить у власності корінь протиріч інтересів класів, які він розглядає через принципи плюралізму (як суперечливу множинність інтересів соціальних класів) і редукціонізму, тобто зводить їх до простої суми окремих інтересів людей [7].

Методологічними установками для рішення поставлених проблем стали принципи «природного порядку», «природного права», «laissez faire», «laissez passer», які відкрили можливості Ф. Кене і А. Тюрго обґрунтувати механізм реалізації інтересів на основі відносин у капіталістичному виробництві [4; 7; 5]. Тільки свобода відносин, захист прав власності, відсутність втручання державних інститутів в економічне життя, розвиток суспільства на основі об'єктивних і незмінних природних економічних законів є інструментами погодження протиріч інтересів класів та отримання доходів від власності.

Одночасно слід зауважити, що застосування причинно-наслідкового методу, методів наукової абстракції і дедукції дозволило Ф. Кене також здійснити перехід від дослідження інтересів людини і соціальних класів до їх зв'язку із суспільним відтворенням, а також підійти в своєму економічному аналізі до їх визначальної ролі в русі продуктів і доходів [39]. Тим самим Кене

став основоположником відтворювального підходу до аналізу економічних явищ і процесів, заснованого на встановленні взаємозв'язків внутрішніх потоків у господарстві, розкрив причинно-наслідкові зв'язки між відносинами, інтересами та відтворенням, що у подальшому було розвинене в концепції К. Маркса.

Таким чином, не дивлячись на обмеженість, методологічні установки фізіократів дозволили їм перевести економічний аналіз в бік виробничих відносин, дослідження яких було продовжене класичною школою політекономії, та виявити зв'язки відносин з інтересами соціальних класів та суспільним відтворенням, важливість чого тільки через сто років зрозумів і розкрив К. Маркс.

Класична школа політекономії у методологічному плані ввібрала в себе основи механістичної і натуро-центристської методологічної парадигм разом із принципами раціоналізму та емпіризму. Механістичний погляд на економічні явища і процеси, заснований на «сліпих законах природи» та лінійних закономірностях, проявився у класиків у визнанні об'єктивності розвитку суспільних відносин, що упорядковуються незмінними універсальними законами [29]. Впевненість у причинно-наслідкових і стійких закономірностях розвитку економічних явищ і процесів, що не залежать від випадкових чинників, дозволила представити господарство як певний механізм, у якому господарюючі суб'єкти як механічні елементи взаємодіють між собою в межах виробничих відносин. Одночасно, дотримуючись ідей філософів-раціоналістів, класики представляють людину частиною природи, що керується її законами, тому відносини та інтереси людини є її об'єктивно даними природними якостями [29].

На основі зазначеного методологічного базису побудовано класичну економічну теорію та визначено «систему координат» неокласичної парадигми.

У зазначеному методологічному руслі і формується уявлення А. Сміта щодо відносин капіталістичного виробництва та ролі в них людини і її

інтересів. Відповідно людина як елемент економічного світу представляється в логічній абстракції «*homo oeconomicus*» через причинно-наслідкові механізми поведінки і методологічні установки індивідуалізму, раціоналізму та емпіризму, засновані на усвідомленому, раціональному ставленні до економічного буття і одночасно на чуттєвому сприйнятті реальної дійсності та досвіді [12; 13].

Звідси – абстрактна модель абсолютної раціональності інтересів індивіда. Згідно з її положеннями формування інтересів відбувається на основі раціональних прагнень людини до максимізації вигоди та її егоїстичних мотивів. Усвідомлено-раціональна орієнтація на отримання засобів для існування і пошук оптимальних інструментів реалізації егоїстичних інтересів підштовхує економічну людину вступати у капіталістичні відносини. І одночасно в силу дії принципу матеріального детермінізму реалізація інтересів людини через її участь у капіталістичних відносинах стає запорукою досягнення суспільного багатства і розвитку. Адже людина «скоріше досягне своєї мети, якщо звернеться до» егоїзму інших людей, і на основі відносин із ними збільшить обсяги доходу і капіталу, що одночасно «означає зростання національного багатства» [12, с. 9, 43].

Отже, зазначені положення дозволили вченому дійти висновку, що капіталістичні відносини, інтереси людини і рівень національного багатства знаходяться у всезагальному взаємозв'язку і є взаємозумовленими.

Опора на позитивізм, який встановлює істинність знання через емпіричні дослідження, побудова наукових абстракцій та об'єктивізм дозволили Сміту пояснити природу капіталістичних відносин через дію універсальних законів і наявність причинно-наслідкових суспільних процесів, тобто через об'єктивні зв'язки [29]. Навіть основною метою свого дослідження вчений бачить виявлення порядку, «відповідно до якого...продукт природним чином розподіляється між різними класами і групами людей в суспільстві» [12]. Пізніше, погоджуючись зі Смітом, Д. Рікардо і Т. Мальтус представили відносини в сфері капіталістичного виробництва як об'єктивно зумовлені,

підпорядковані фундаментальним і позачасовим економічним законам і принципам.

Дедуктивне формулювання гіпотез і побудова висновків із них, узагальнення емпіричного досвіду, застосування елементів еволюційного підходу створили логічну погодженість положень А. Сміта [29]. Саме через зазначені методологічні установки зміст капіталістичних відносин пов'язується з відносинами власності, заснованими на прагненні людини до максимізації доходів від неї.

Однак в силу різного соціального положення інтереси власників труда, землі і капіталу вступають у протиріччя. Інтереси різних соціально-економічних груп вже за своєю природою «аж ніяк не тотожні. Робочі хочуть отримувати щонайбільше, а господарі хочуть давати якомога менше» [12].

Тому виникає проблема погодження інтересів учасників капіталістичних відносин, обґрунтування принципів і умов їх реалізації. І як зазначила Чернецова Н.С., на фоні різноспрямованості інтересів самі виробничі відносини набувають конфліктної форми [40, с. 481].

Методологічно Сміт, а пізніше і його послідовники, вирішує поставлену проблему, відмовившись від нормативного підходу, тобто, не встановлюючи чітких рекомендацій і норм, яким повинні відповідати його теоретичні конструкції. У своїх висновках вчений виходить із принципів суб'єктивного раціоналізму, емпіризму та економічного лібералізму, які покладено в основу побудованої ним концепції «невидимої руки» [29; 13]. Людина наділена можливостями ефективною і повною реалізації власних інтересів, оскільки є раціональною. А суспільство, система ринку, мораль, свобода і конкуренція створюють всі умови для регулювання протиріч в процесі реалізації інтересів класів та розвитку відносин у капіталістичному виробництві. Відповідно у такій інтерпретації капіталістичні відносини між класами суспільства виступають об'єктивною соціальною умовою, через які невидима рука ринку спроможна погоджувати будь-які конфлікти інтересів людей.

Зазначимо, що найвагомішим кроком вперед порівняно з попередниками

був перехід класиків до дослідження системи об'єктивних економічних законів і відносин людей, детермінуючих реалізацію їх інтересів та доходів від власності. Однак зміст зв'язку економічних інтересів із діючими об'єктивними економічними відносинами класична школа політекономії розглядає поверхнево, не поглиблюючись у механізм і характеристику даного зв'язку, що не дозволяє нам повністю використати їх методологічний підхід.

Обмеженість методологічного підходу класичної школи політичної економії в аспекті предмету даної роботи полягає також в абсолютизації ринкового лібералізму як механізму регулювання економічних відносин, забезпечення реалізації інтересів представників соціальних класів, вирішення їх конфліктів і захисту їх власності [29]. Ринкові важелі дійсно можуть виступати координуючим механізмом при вирішенні поставлених задач, але вони спрацьовують тільки при певних умовах, які не були визначені класичною школою політичної економії. А повне ігнорування державного втручання, впливу інших інститутів на зазначені процеси робить запропоновану класиками модель регулювання ідеалізованою. Крім того, побудова гіпотез на основі спостережень і аналізу неспостережених явищ (їх прояву та їх сутності) [41] обмежило можливість їх перевірки та підтвердження в реальній дійсності, а, отже, нівелювало їх прогностичні можливості.

Німецька історична школа, яка безпосередньо зосередилася на вирішенні проблеми методології економічної науки, на протиположності класикам відмовилася від абстрактно-логічного методу та універсалізованого підходу до аналізу економічних зв'язків і відносин. Натомість в основі методології історичної школи передусім лежать принцип історизму та еволюційний підхід, які дозволили історикам стати засновниками соціально-історичного напрямку економічних досліджень [29]. Тому економічна дійсність представляється ними як така, що розвивається з плином часу, і дослідження економічних явищ і процесів здійснюються з точки зору їх постійних і спрямованих змін, переходу від одного стану розвитку до іншого. Висувається установка

відносності дії економічних законів, відкидання абсолютності пізнання і волі людини, відносності її зв'язків і відносин, тобто надається перевага релятивістському принципу.

Отже, за такого методологічного посилу в суспільстві взаємодіють конкретні, а не абстрактні індивіди, які вступають не тільки у виробничі, але й в інші суспільні відносини, і на які чинять вплив не лише наявні у даному суспільстві економічні умови, а й соціальні, природні, географічні, історичні тощо.

Відповідно господарство не може розглядатися як сума індивідів-атомів, їх егоїстичних інтересів, взаємозв'язків, відносин. Отже, функціонування господарства з точки зору історичної школи трактується через принцип методологічного холізму та його розуміння як соціальної цілісності, що не зводиться до суми її частин. У такому ключі суб'єктом суспільних відносин є нація з властивими виключно для неї умовами функціонування, яка управляється відносними законами і не залишає місця об'єктивним, незмінним, універсальним законам.

На основі даних методологічних основ формування і реалізація економічних інтересів представлені Ф. Лістом як результат кількісних змін господарської системи в процесі історичної еволюції [21; 42]. Походження, взаємодія і реалізація суспільних та індивідуальних інтересів тим самим не обумовлені капіталістичними відносинами і розвитком промислового виробництва, є відносно нейтральними щодо економічних прагнень окремої людини. Натомість відповідно до застосованих емерджентного і холістичного підходів розвиток, рух, реалізація інтересів людини і суспільства зумовлюються впливом внутрішніх продуктивних сил останнього. Саме на основі продуктивних сил, а не капіталістичних відносин, з точки зору Ліста, відбувається перехід до якісно нових інтересів і переваг національного господарства [21].

У зв'язку з цим, слід підкреслити, що методологічною особливістю представників історичної школи є позакласове розуміння суспільних

відносин, інтересів і протиріч між ними. Основним критерієм утворення конфліктів у системі суспільних відносин та інтересів згідно їх поглядів є відмінності в розвитку господарств та їх продуктивних сил [42], а не відмінності між соціально-економічним положенням груп суспільства.

В методології історичної школи людина розглядається крізь призму антираціоналізму як така, що не володіє достатніми можливостями і здатністю обрати найбільш раціональні способи реалізації своїх інтересів, проаналізувати та отримати для аналізу увесь масив необхідної інформації [29]. З одного боку, інтересами людини рушать зовнішні соціальні чинники, а, з іншого боку – сама людина спрямована на реалізацію національних та альтруїстичних інтересів.

Тим самим історична школа відійшла від моделі «*homo oeconomicus*» – суб'єкта-максимізатора і від розуміння природи його інтересів крізь економічну сутність людини та можливості їх задоволення тільки на основі участі у капіталістичних відносинах. Власний методологічний підхід німецької історичної школи відкрив можливості її представникам здійснити порівняно з класиками перехід до неекономічних чинників реалізації економічних інтересів та першими проголосити суспільні норми, національні звичаї, державне втручання механізмами їх реалізації та інструментами погодження протиріч одиничного і загального (особистих і суспільних економічних інтересів).

А пізніше представник нової історичної школи Г. Шмоллер дійшов висновку, що всі суспільні відносини поступово починають підпорядковуватися зазначеним нормам і механізмам. Капіталістичні відносини є частиною етичних і правових відносин, тому вони є похідними від них. «Господарський етос» стає основою захисту права власності, виробничих відносин і відносин обміну, що вимагає врахування впливу етично-правових аспектів в процесі розвитку господарства [43]. Тому реалізація інтересів власників передусім визначається морально-етичним і правовим середовищем національного господарства.

Відповідно, взявши за основу примат державності і націоналізму, антикосмополітизм як систему пріоритетів реалізації інтересів національного господарства, Ф. Ліст, Б. Гільдебранд, В. Рошер обґрунтували, що формування економічних інтересів відбувається на основі історичних, правових, культурних, соціальних та інших мотивів і цінностей, а також шляхом зовнішнього регулюючого впливу держави, яка за допомогою системи норм і правил створює правове середовище для розвитку і підтримки господарських відносин [21; 22; 42]. Тим самим було застосовано міждисциплінарний і нормативний підходи до реалізації інтересів національного господарства, що дозволило доповнити методологію дослідження економічних інтересів і зробити крок в бік інституційного підходу до їх аналізу.

Обмеженістю методології німецької історичної школи в аспекті дослідження зв'язку між економічними відносинами та реалізацією інтересів людини є концентрація у вузько історичному методологічному полі та відмова від абстрактно-логічного підходу, що, з нашої точки зору, не дозволило побудувати власної моделі формування і реалізації інтересів суб'єктів господарства, конкретизувати важелі її дії з урахуванням всієї сукупності виявлених неекономічних чинників суспільного розвитку.

Діалектико-матеріалістичний підхід К. Маркса у сполученні з історизмом дозволили встановити справжню суть взаємозв'язків інтересів з виробничими відносинами та іншими категоріями капіталістичного виробництва. «У суспільному виробництві свого життя люди вступають у певні необхідні, від їх волі незалежні відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому височіє політична та юридична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості» [44, с. 6–7]. За своїм змістом базисні відносини є ««відношення індивідів один до одного відповідно їх відношенню до матеріалу, знарядь і продуктів праці» [45, с. 20]. Тобто ці відносини є суспільними формами присвоєння людьми ества природи з метою

задоволення потреб, а, отже, вони є відносинами власності.

Діалектична логіка наукової теорії Маркса встановлює, що відношення індивідів до власності і породжує їх економічні інтереси. Виробничі відносини відображають, з урахуванням чийх інтересів рухається і розподіляється власність та доходи від неї, тому за висловлюванням Ф. Енгельса «економічні відносини кожного даного суспільства проявляються передусім як інтереси» [24, с. 271]. Зміст, форма, засоби реалізації інтересів тим самим визначаються об'єктивними умовами і є незалежні від індивіда.

Таким чином, через діалектико-матеріалістичний аналіз руху і розвитку суспільства, місця людини у даному процесі, визначення її ролі у суспільному виробництві К. Маркс виявив об'єктивне походження і зміст інтересів людини, їх взаємообумовлені зв'язки з відносинами капіталістичного виробництва, заснованими на реалізації відносин власності [42].

У Маркса модель економічних інтересів людини методологічно спирається на синтетичний підхід і принцип комплементарності. Через синтез економічного, соціального та історичного проявів економічних інтересів в процесі виробничих відносин одночасно розкриваються прагнення людини до реалізації власних потреб, прагнення соціальної групи (класу), до якої вона належить, щодо отримання доходів і прав власності на засоби виробництва, а також історичного середовища та умов, в яких вона розвивається [42]. Одночасно з цим Маркс заперечує універсальність економічних законів та їх вплив на формування і реалізацію економічних інтересів.

Дуалізм і дихотомія сутності інтересів, одночасна їх роздвоєність, поєднання об'єктивної суті (як прояву виробничих відносин, відповідності економічним законам та розвитку продуктивних сил), а також суб'єктивної приналежності (як приналежності людини та відповідності її потребам) у марксистській методології відкрило можливість розглядати виробничі відносини, інтереси і потреби людини в органічній взаємно продовжуваній єдності.

Одночасне застосування разом із діалектичним матеріалізмом

еволюційно-раціоналістичного і формаційного підходів [29] дозволили Марксу представити генезис економічних інтересів та виробничих відносин у капіталістичному виробництві скрізь призму класовості. В процесі суспільного розвитку відбувається еволюція продуктивних сил, що призводить до зміни способу виробництва і формування нових класів. Відмінності між соціально-економічним положенням людей, відношення людей до засобів виробництва і відповідно розподілу продуктів виробництва та доходів є причинно-наслідковою основою антагонізму інтересів. При цьому відбувається утворення протиріч між соціально-економічними групами людей (класами) і одночасно протиріч інтересів власників через відносини привласнення-відчуження. Саме зазначені протиріччя формують характер виробничих відносин та їх подальшу еволюцію. У свою чергу, конфлікт інтересів є відображенням конфлікту продуктивних сил і виробничих відносин, адже останні не встигають за розвитком перших і своєю невідповідністю гальмують суспільний розвиток.

Відповідно методологія дослідження інтересів та виробничих відносин К. Марксом будується на виявленні їх історичного характеру через аналіз динаміки їх якісних змін в економічному базисі суспільства і класовій структурі та заснована на боротьбі протиріч, які взаємно зумовлюють і взаємно визначають одне одного.

Шляхи вирішення проблеми протиріч класових економічних інтересів Маркс пропонує через розвиток принципу антагонізму, проголошуючи механізмом їх погодження виключно революційні зміни, і, усвідомлюючи можливості впливу на зазначений процес суспільних інститутів та історичних умов [29].

Одночасно застосування принципу цілого і частини відкрило можливість досягнути суть суспільних інтересів (як конкретного цілого) через пізнання його частини – індивідуальних інтересів. Діалектичний зміст їх взаємозв'язку розкривається Марксом через участь людей у виробничих відносинах і суспільному виробництві. На основі цього робиться висновок, що

через відносини з метою реалізації індивідуальних інтересів кожного із учасників відбувається погодження і реалізація загальних інтересів, що розкриває єдність індивідуального і суспільного.

Сходження від абстрактного до конкретного у сполученні з системним аналізом і відтворювальним підходом дозволили Марксу в продовження ідей Ф. Кене побудувати модель суспільного відтворення та розкрити зазначений процес як процес відтворення економічних відносин. Суспільне відтворення – це процес, що стосується економіки в цілому, а не її певних частин і засновується на відтворенні капіталу, робочої сили і виробничих відносин [26]. Переходячи від простих абстракцій до все більш конкретних форм, зокрема, від відтворення основного капіталістичного відношення в процесі виробництва, потім до єдності всіх стадій відтворення і до його конкретних господарських форм, Маркс представляє відтворюваними також і виробничі відносини, адже вони є похідними від основного відношення. З іншого боку, виробничі відносини постають в діалектичній логіці Маркса конкретною формою суспільного відтворення [26].

Постійне відновлення виробничих відносин проявляється як рух і взаємодія інтересів їх учасників, спрямованих на отримання доходів від власності на засоби виробництва. Тим самим через відтворення виробничих відносин розвиваються і розв'язуються суперечності інтересів, створюються умови для нового циклу виробничих відносин і взаємодії інтересів, тобто для відтворення їх нових конкретних форм. Діалектичний кругообіг відносин зумовлює не тільки рух інтересів, але і відтворення та розвиток всієї економічної системи як органічної цілості, адже життєвий цикл і розвиток системи зумовлюється еволюцією її внутрішніх глибинних зв'язків – зв'язків на рівні системи економічних відносин.

Найважливішим методологічним внеском марксизму щодо предметного поля нашого дослідження є сходження від абстрактного до конкретного, системний аналіз і відтворювальний підхід [29], які дозволяють обґрунтувати зв'язки і співвідношення між інтересами та відтворенням економічних

відносин, визначити їх роль у суспільному відтворенні, а також у самовідтворенні економічної системи та інших її елементів. Одночасно такі методологічні установки Маркса як сполучення історизму і діалектики стали значним кроком вперед у методології дослідження економічної науки в цілому та дослідження інтересів і суспільних відносин зокрема, оскільки дозволили встановити зміст внутрішніх протиріч інтересів, на основі яких розкриваються глибинні чинники руху і розвитку суспільних відносин у динаміці, і які взаємно проникають і взаємно визначають одне одного.

Одночасно слабким місцем методології Маркса в аспекті предмету даної роботи є ідеологічний підхід і політизованість щодо вирішення проблеми антагонізму інтересів, поверховий аналіз відтворення економічних відносин та характеру зв'язків із даним процесом інтересів, суті його причинно-наслідкових залежностей із самовідтворенням і саморозвитком суспільства та економічної системи.

Маржиналісти на відміну від класичної школи політекономії відійшли від аналізу суспільно-економічних відносин, в яких проявляється «відношення речі до людини» і відкинули класовий характер формування і реалізації економічних інтересів суб'єктів. Тим самим представники даного напрямку економічних учень змінили методологію дослідження відносин та інтересів людини, звернувшись до принципів методологічного індивідуалізму і суб'єктивно-психологічного підходу [29]. Як зазначив К. Менгер, «спостереження, яке ми спершу зробили над ізольованим індивідом, а потім над маленьким суспільством, тимчасово відокремленим від решти людей, так само відноситься і до більш складних відносин народу і людського суспільства взагалі» [30, с. 115].

Дотримуючись методологічного індивідуалізму, імператив віддається відношенню людини до природи, речей, її суб'єктивно-психологічним оцінкам реальної економічної дійсності [32]. Тому природа економічних інтересів не пов'язується з суспільними відносинами, а розкривається через внутрішні потреби, мотиви, прагнення, поведінку окремого економічного

суб'єкта. Для маржиналістів є неважливим зміст економічних відносин, а важливими є оцінки суб'єктами процесів, зв'язків і відносин з позиції можливостей максимізації власної вигоди на їх основі. Тому економічні відносини представлено як статичну, незмінну, стійку, апіорі задану субстанцію, а інтереси і прагнення суб'єкта – як постійно змінювану, що відповідає установкам абстрактної логіки і метафізики.

Суб'єкти є незалежними від економічного положення класу і соціальної структури суспільства, до яких вони належать, національних пріоритетів та ідеології і діють виключно з метою реалізації власних інтересів. Тому згідно з поглядами маржиналістів економічні закони формуються на основі взаємодії суб'єктів та їх особистих економічних інтересів, взаємозв'язків між економічними явищами і процесами, утворюваних на її основі [32].

Процес реалізації інтересів економічних суб'єктів аналізується маржиналістами шляхом застосування когнітивізму, тобто визнання першості розумової ідентифікації. Зокрема К. Менгер та інші представники австрійської школи розглядають його через усвідомлення, пізнання, оцінку суб'єктом своїх інтересів і наявних економічних можливостей, співвідношення ним потреб, рівня їх задоволення і ступеня реалізації інтересів [30].

Тим самим розвиток методологічного індивідуалізму і суб'єктивно-психологічного підходу дозволили маржиналістам перейти від об'єктивного розуміння економічних інтересів до суб'єктивного та закласти основи поведінкового аналізу в економіці. Останній базується на інтересах, мотивах поведінки, власних психологічних оцінках суб'єктами реалій господарського життя та побудові на цій основі теоретико-методологічних висновків щодо функціональних взаємозв'язків в економічному середовищі.

Суб'єктивний підхід неокласиків заснований на використанні методологічного інструментарію економіки, філософії, психології, соціології, математики, що розкриває його міждисциплінарний характер, а також на принципі економічного імперіалізму – зворотного поширення методології неокласиків на зазначені науки.

Неокласики як продовжувачі ідей маржиналістів зберегли раціональний підхід до індивіда, закладений класичною школою. Абстрактна модель раціональної людини та її гедонізм, з одного боку, дозволили представити процес реалізації економічних інтересів не тільки як заснований на раціональних, але й на генетично-інстинктивних і суспільно-сформованих прагненнях, що мають ірраціональний характер. Наприклад, у А. Маршалла – це «моральні мотиви», «безкорисливість», у В. Парето «sentimenti», «residuo», «derivazioni» (почуття, схильність до усталеності і змін) [32].

Через синтез позитивізму і прагматизму інтереси індивідів [29], їх інстинктивні реакції та особисті оцінки економічного буття, дії суб'єктів представлені однорідними, заздалегідь відомими, а самі економічні суб'єкти – здатними безпомилково прийняти рішення. Такий методологічний підхід відкрив прогностичні можливості запропонованої неокласиками моделі економічної людини, підвів до висновку, що механізм ринкових відносин виступає одночасно механізмом максимально можливої реалізації економічних інтересів та нівелювання конфліктів інтересів суб'єктів.

З іншого боку, методологічний підхід неокласиків стає вузьким і обмеженим на основі обґрунтування суспільних взаємозв'язків у відриві від усієї сукупності економічних відносин як єдиної цілісності, зосередженні тільки на певному рівні аналізу економічних інтересів (мікроекономічному або макроекономічному), невідповідності моделі людини реальній дійсності, концентрації безпосередньо на прийнятті рішень і діях економічних суб'єктів щодо реалізації інтересів, а не на самих механізмах і взаємозв'язках, які утворюються в процесі їх реалізації.

Крім того, визнання первісності економічних дій суб'єктів порівняно з економічними і соціальними інститутами, відмова від нормативного підходу при погодженні конфліктів економічних інтересів і проголошення ринкової рівноваги та рівноважної ціни основними механізмами їх реалізації у своїй сукупності також не є досконалими методологічними установками.

Тому методологія дослідження повинна враховувати зазначені

обмеження неокласичного методологічного підходу та нівелювати її перекося, особливо в аспекті проведення аналізу інтересів суб'єктів в органічній єдності з сукупністю об'єктивних економічних відносин.

Дж. М. Кейнс вступив в опозицію до неокласичної ортодоксії не тільки на основі застосування методологічно нового макроекономічного підходу, але й у кардинально протилежному підході до вирішення проблеми реалізації інтересів суб'єктів економічних відносин. Хоча вчений і не розглядає економічні інтереси суб'єктів крізь детермінізм суспільно-економічних відносин, однак його макроекономічна модель дозволяє поєднати в єдину цілісність взаємозв'язки і взаємозалежності в національній економіці, прямі і опосередковані відношення між різними ринками і секторами економіки, засновані на їх постійному відновленні [29].

Кругообіг взаємозв'язків і відносин у національній економіці зумовлює кругообіг продуктів, доходів і видатків, що забезпечує процес реалізації економічних інтересів як національної економіки в цілому, так і її суб'єктів зокрема. Отже, за таких методологічних установок відтворення економічних відносин розглядається на макрорівні через причинно-наслідкові, функціональні взаємозв'язки агрегованих величин та економіко-математичне моделювання.

Тим самим застосування макроаналізу в синтезі з відтворювальним і каузальним підходами, по-перше, дозволили Кейнсу розкрити макроекономічний механізм реалізації економічних інтересів, який опосередковується кругообігом взаємозв'язків у національній економіці, що має пізнавальне значення для теорії економічних інтересів; по-друге, відкрили перспективи встановлення наслідків економічних дій суб'єктів в процесі реалізації індивідуальних інтересів, зокрема, на зміни в національному доході, сукупних видатках, інвестиціях тощо, тобто забезпечити практичну і прогностичну функцію їх економічних досліджень [28].

Система економічних відносин в ринковій економіці не завжди є ефективною, не завжди урівноважується дією вбудованих ринкових

механізмів. Різкі зміни зовнішнього економічного середовища детермінують зміну економічних орієнтирів, уподобань, рішень суб'єктів, порушення економічної рівноваги, що робить обмеженою економічну концепцію неокласиків. Зазначений дисбаланс не дозволяє забезпечити ефективну реалізацію інтересів суб'єктів і автоматичне погодження їх протиріч, що відповідно методологічного підходу Кейнса і на противагу неокласикам вимагає обов'язкового втручання держави в регулювання даного процесу.

А оскільки вчений одночасно з цим віддавав імператив системному підходу і методологічному холізму, не зводячи систему взаємозв'язків в економіці (ціле) до механічної суми їх частин [29], він проголошував першість суспільних, а не індивідуальних інтересів, і досягнення економічної вигоди окремими суб'єктами не ототожнював із досягненням національного добробуту. Тому розглядав державні інститути єдиним ефективним механізмом, який би в умовах невизначеності через збільшення національного доходу реально стимулював реалізацію економічних інтересів суб'єктів, забезпечував погодження їх протиріч в національній економіці та економічну стабільність [28].

Відхід Кейнса від об'єктивної основи формування економічних інтересів на основі відносин власності, який був притаманний класичній і марксистській концепціям, та обґрунтування механізму їх формування і реалізації через психологічну схильність людей до заощадження, споживання та інвестування стали можливими на основі синтезу суб'єктивізму, утилітаристської орієнтації на досягнення благополуччя і щастя людини, побудові висновків на основі причинно-наслідкового і функціонального аналізу [28]. Крім того, опора на суб'єктивно-психологічні детермінанти поведінки людини, антиетичне заперечення необхідності підпорядкованості прагнень людини суспільним нормам і цінностям дозволили вченому обґрунтувати основні імпульси до реалізації економічних інтересів людиною. З іншого боку, застосування кількісного аналізу дозволило йому здійснити спробу кількісної оцінки форм реалізації економічних інтересів.

У зазначеній методологічній позиції Кейнс ближче до підходу неокласиків, тому що вихідною точкою реалізації економічних інтересів вважає людину, проявляючи тим самим волюнтаристський ірраціоналізм, та психологічні аспекти її поведінки як суб'єкта економіки [29], що визначають усвідомленість взаємовідносин людини з іншими господарськими суб'єктами. Вказане характеризує вченого як прибічника суб'єктивістського підходу до економічних інтересів. І в цілому, його зосередження на економічних чинниках, взаємозв'язках і механізмах забезпечення кругообігу продуктів, доходів і витрат, реалізації індивідуальних і суспільних інтересів суб'єктів характеризують Кейнса як послідовника «чистої економічної теорії».

Обмеженість методологічних установок Кейнса в аспекті предмету нашого дослідження полягає у відході вченого від внутрішніх економічних взаємозв'язків у суспільному виробництві, відстороненість від детермінізму економічних відносин та економічних інтересів, зосередження більшою мірою на макроекономічних аспектах реалізації економічних цілей і відірваність від мікроекономічних аспектів економічної активності.

Інституціоналізм був реакцією на значну ступінь абстракції неокласики як в моделі економічної людини, так і в ідеалізованому сприйнятті ринкової системи, її автоматичної урівноваженості і сталості. І хоча інституціоналісти не створили власної методологічної конструкції, вони змогли сформулювати ряд методологічних принципів, які пояснювали суспільні відносини і процеси «в термінах функціонування і зміни інституційних утворень» [46, с. 56].

Виходячи з цього, система суспільних взаємозв'язків і взаємовідносин розглядається як еволюційна система, яка регулюється установками, що носять кумулятивний характер, тобто підпорядковується принципу «кумулятивної причинності», запровадженому Т. Вебленом, коли під впливом взаємодій суспільні явища посилюють одне одного [37]. І дана система не замикається тільки на економічних зв'язках, вона враховує всі аспекти, що впливають на економічне життя суспільства і реалізацію його інтересів, у тому числі політичні, правові, соціальні, культурні тощо.

Тому, відійшовши від позиції класиків, інституціоналісти зосередилися не на механізмі виробничих відносин, а на виявленні сукупності зовнішніх по відношенню до економічних відносин правил, норм і обмежень, обґрунтуванні їх впливу на економічні інтереси і дії людей, а також зворотного впливу прагнень людей на формування інститутів, які б виступали регуляторами економічних взаємодій і підтримували цілісність економічної системи [47].

Тобто у такому методологічному ракурсі економічні інтереси стали розглядатися не тільки з позиції виключно економічних причин їх формування і реалізації, які, власне, і зумовлюють економічні відносини та господарську діяльність, але і з точки зору інших причин, що не лежать на поверхні, однак також опосередковано чинять вплив як на інтереси, так і на виробничі відносини. Таку методологічну позицію інституціоналісти перейняли у історичної школи.

Крім того, від зазначеної школи походить також історико-еволюційний підхід до інститутів, які постійно розвиваються і тим самим детермінують еволюціонізм всієї системи суспільних відносин – від економічних до соціальних [29]. Дж. Коммонс у зв'язку з цим зробив висновок, що, наприклад, правові інститути через силу закону можуть регулювати економічні відносини, процес реалізації економічних інтересів суб'єктів і вирішення конфліктів інтересів між ними [48]. А оскільки законодавчі норми постійно змінюються, вони поступово детермінують зміни і в економічних взаємовідносинах. Із позиції Т. Веблена виходить, що, з одного боку, інститути створюють умови для збереження певних характеристик економічних відносин в процесі еволюції суспільства, переданих йому попередниками, а, з іншого – еволюційний розвиток інститутів змінює характер взаємодії суб'єктів в процесі матеріального виробництва [47]. Крім того, інтереси, розглянуті через історико-генетичний і модерністський підходи, в аналізі інституціоналістів постають рушійною силою суспільної еволюції, формою прояву соціальної психології суспільства та ступеня еволюції цивілізації.

З іншого боку, особливістю методології інституціоналістів у контексті розуміння суспільних зв'язків і відносин є її явно міждисциплінарний характер, продиктований за висловленням М. Блауга їх «підходом до інтеграції економіки з іншими суспільними науками» [16, с. 657]. Синтетично-комплементарне поєднання етичних, соціальних, психологічних, економічних, юридичних, культурних, історичних та інших чинників дозволяє обґрунтувати економічні відносини і процес реалізації економічних інтересів під кутом впливу на них різноманітних суспільних інститутів.

Крім того, відповідно до методологічної позиції інституціоналістів неможна розглядати економічні відносини у контексті суб'єкта суспільства, слід зосередитися на економічному об'єднанні людей, які мають спільні цілі та інтереси. Тому процес реалізації економічних інтересів обґрунтовується через методологічний принцип холізму. Вищезазначене означає, що проводиться аналіз системи реалізації інтересів в цілому, у контексті приналежності суб'єктів до певної соціальної групи (колективу) [49, с. 44], ступінь реалізації інтересів якої і буде чинити вплив на реалізацію інтересів індивідів.

Така позиція сформувалася на основі жорсткої критики інституціоналістами раціонального гедонізму й абстракціонізму економічної людини неокласиків, абсолютизації її інформованості, формалізованого підходу до аналізу економічного життя та заперечення загальних економічних законів. Натомість інституціоналісти застосовують принцип антираціоналізму в трактуванні економічної поведінки суб'єктів і сутності процесу реалізації економічних інтересів [29]. За допомогою даного принципу важелем реалізації інтересів визнається не повна раціональність, а обмежена і відносна раціональність суб'єкта, зумовлена відсутністю в реальній економічній дійсності повної інформації щодо економічного середовища. Тим самим вони також, як і неокласики проявляють психологічний підхід до поведінки суб'єктів в процесі реалізації економічних інтересів, хоча і надають їй «колективне» значення [49].

Нажаль спроби ранніх інституціоналістів щодо обґрунтування

раціональності та ірраціональності поведінки суб'єктів в процесі реалізації інтересів через описово-статистичний метод не отримали конкретизації, але пізніше були підтверджені неоінституціоналістами.

Обмеженість методологічного підходу інституціоналістів у контексті предмету дослідження полягає в імперативі інститутів над економічними відносинами, економічними інтересами та самими суб'єктами. Йдеться про визнання людини другорядним продуктом суспільного розвитку, прогрес якої відбувається і підпорядковується її «оточенню» або «умовам оточуючого середовища», а формування панівних форм суспільних відносин є результатом дії «соціальних інститутів» [37, с. 200]. І хоча роль економічних відносин та економічних чинників в розвитку суспільства інституціоналістами не відкидається, однак фокус їх уваги зосереджується в інституційній, а не в економічній сфері.

Одночасно перевагою методологічних підходів інституціоналістів слід назвати: еволюційний підхід, який усуває обмеженість статичного підходу класиків і підводить до розуміння суті процесів формування і реалізації економічних інтересів суб'єктів економічних відносин під впливом динамічних змін; системний аналіз, який розкриває можливості аналізу детермінізму всіх елементів системи суспільних відносин на процес реалізації економічних інтересів; елементи інституційного аналізу в контексті регулюючого впливу інституційного середовища на економічні взаємозв'язки і взаємовідносини суб'єктів економічних інтересів [29].

Проаналізовані нами методологічні підходи, застосовані представниками основних напрямів економічної думки до аналізу співвідношення економічних відносин та економічних інтересів, систематизовано і надано у табл. 1.2.

Вказані підходи базуються на комплементарному взаємозв'язку філософських установок, політекономічних методів, соціальних та історичних методологічних положень та іншої міждисциплінарної методології.

Таблиця 1.2

Методологічні установки, застосовані економічними школами в аналізі економічних відносин та економічних інтересів*

Школа фізіократів					
Причинно-наслідковий аналіз	Наукова абстракція, дедукція	Класовий підхід	Відтворювальний підхід	Принцип природного порядку	Принципи редукціонізму, плюралізму
Класична школа політекономії					
Причинно-наслідковий аналіз	Наукова абстракція, дедукція	Класовий підхід	Позитивізм	Методологічний індивідуалізм, раціоналізм, емпіризм	Методологічний редукціонізм, економічний лібералізм
Історична школа					
Еволюційний підхід	Індукція	Історичний підхід, позакласовий підхід	Релятивістський принцип	Міждисциплінарний і нормативний підходи	Системний підхід, методологічний холізм
Марксизм					
Еволюційний і формаційний підходи, діалектичний матеріалізм, історичний підхід,	Сходження від абстрактного до конкретного, дедукція, індукція	Класовий підхід, ідеологічний підхід, принцип антагонізму	Відтворювальний підхід	Об'єктивістський підхід	Системний підхід, синтетичний підхід і принцип комплементарності
Кейнсіанство					
Макроекономічний аналіз, каузальний (причинно-наслідковий) підхід	Функціональний аналіз	Позакласовий підхід	Відтворювальний підхід, психологічний підхід	Утилітарізм, антиетизм, волонтаристський ірраціоналізм	Системний підхід, методологічний холізм
Маржиналізм і неокласична школа					
Наукова абстракція, універсалізм,	Функціональний аналіз	Позитивізм, прагматизм	Суб'єктивно-психологічний підхід, когнітивізм	Суб'єктивістський підхід,	Методологічний суб'єктивізм, методологічний раціоналізм, міждисциплінарний підхід
Інституціоналізм					
Історико-еволюційний підхід, принцип «кумулятивної причинності»	Описово-статистичний метод, індукція	Нормативний підхід	Інституційний підхід,	Антираціоналізм	Системний підхід, міждисциплінарний підхід, методологічний холізм

*Розроблено автором

Проведений нами аналіз методології дослідження економічних інтересів та їх зв'язку з економічними відносинами дає нам підстави зробити висновок, що представники основних економічних напрямів:

1) у контексті визначення походження економічних інтересів визнавали їх: об'єктивну основу, пов'язану з об'єктивними, історично сформованими економічними умовами і відповідно з економічними відносинами (марксизм, історична школа, інституціоналізм); суб'єктивну основу, пов'язану з діями, прагненнями самого суб'єкта (маржиналізм і неокласична школа, неоінституціоналізм).

Тим самим в об'єктивному розумінні економічні відносини набули системоутворюваної функції в економіці, оскільки через механізм привласнення-відчуження створювали основу для формування і реалізації економічних інтересів суб'єктів та національної економіки в цілому, забезпечували безперебійність відтворення продуктів, ресурсів і доходів. У суб'єктивному розумінні центральною ланкою формування і реалізації економічних інтересів виступав безпосередньо суб'єкт, прагнення, орієнтири, рішення і дії якого визначали ступінь реалізації його економічних інтересів.

Одночасно у певних представників як одного, так і іншого підходу також зустрічався і змішаний підхід, який передбачає еkleктику різних на перший погляд теоретичних і методологічних підходів попередників, пояснюючи процеси формування і реалізації економічних інтересів одночасно через синтез економічних відносин та економічної поведінки людини, зумовленої як раціональними, так і ірраціональними чинниками;

2) застосовували класовий або позакласовий підхід. Переваги від соціально-економічного положення розглядалися як передумова отримання доходів від власності на фактори виробництва та основа виникнення протиріч і конфліктів інтересів. Одночасно з цим класовість визначає економічну поведінку суб'єктів, ступінь їх індивідуальної раціональної орієнтованості. З іншого боку, класовість проголошується чинником суспільно-економічного розвитку, прогресу господарства і суспільства, оскільки породжує нові форми його функціонування на основі боротьби соціальних та економічних груп людей за свої інтереси;

3) використовували як загальноприйняті економічні методи

дослідження, так і розробляли нові методологічні підходи до аналізу економічних відносин та економічних інтересів, а також впроваджували методологію інших наук, що надало методологічним установкам міждисциплінарний характер. Тобто методологічний аналіз базувався, з одного боку, на використанні теоретичного спадку попередників, які задавали основоположні, незмінні принципи методологічного аналізу, а, з іншого боку – новітніх підходів, які розширювали можливості економічного аналізу та формували його практичну і прогностичну функції. Одночасно застосування психологічних, філософських, соціальних, правових тощо методологічних установок виконувало синтетично-комплементарну функцію в економічних дослідженнях, надаючи їм усестороннього характеру;

4) дотримувалися статичного або динамічного підходів, зосереджуючись на стійких матеріальних основах господарства або на здатності економічної системи до змін. Статика забезпечує стійкість, стабільність, урівноваженість інтересів, яка підтримується на основі відносин привласнення-відчуження. А динаміка – рух, змінність, розвиток у часі і просторі через еволюцію продуктивних сил, економічних суб'єктів, суспільства. Останнє створює основу для поступових змін в економічних відносинах та проявляється як формування нової якості і зміни економічних інтересів;

5) відстоювали принципи монізму, тобто виключно однієї основи щодо розуміння економічних відносин, а також суті виникнення і реалізації економічних інтересів і навпаки – плюралістичної множинності поглядів і теорій. Плюралізм проявився також у сполученні різних методологічних основ та інструментів аналізу першооснови економічних інтересів, їх співвідношення з економічними та іншими суспільними відносинами, у з'єднанні положень різних економічних напрямів і різних дисциплін, що були застосовані в органічній цілісності.

6) не завжди дотримувалися нормативного підходу у дослідженнях економічних відносин та економічних інтересів, зосереджуючись виключно на

описі реальної дійсності, тобто їх зовнішніх рис, їх прояву на поверхні економічного буття. Нормативний підхід до аналізу економічних інтересів та економічних відносин дозволяє обґрунтувати, якими повинні бути економічні відносини, щоб забезпечити процес реалізації економічних інтересів їх учасників, і якими бути, щоб зрозуміти закономірності розвитку даних відносин та інтересів як форми їх прояву з точки зору встановлених нормативних обмежень. Тим самим нормативний підхід дозволяє сформулювати для предмету дослідження нову реальність функціонування і розвитку та одночасно з цим підвищує науковість отриманих висновків.

7) запровадили відтворювальний підхід до аналізу економічних відносин суб'єктів економічних інтересів через визначення закономірностей руху потоків продуктів, ресурсів і доходів, відтворення протиріч інтересів власників засобів виробництва, економічних і соціальних груп. Зазначений підхід дозволяє представити відтворення об'єктивних економічних відносин через взаємодію економічних інтересів суб'єктів на основі відтворення їх причинно-наслідкових зв'язків в економічній системі, встановити роль процесу реалізації економічних інтересів у забезпеченні її відтворювальної функції. Тим самим встановлено органічний зв'язок між суспільним відтворенням, відтворенням економічних відносин, економічними інтересами та відтворенням інших елементів економічної системи.

Таким чином, методологічні конструкції попередників стали основою для впровадження у науковий аналіз важливих інструментів, механізмів, підходів і принципів для розуміння зв'язку між економічними відносинами та економічними інтересами суб'єктів, а також визначення наявних механізмів їх реалізації. Одночасно, як ми з'ясували в межах проведеного аналізу, зазначені методологічні установки не є універсальними і досконалими, здатними врахувати всю сукупність чинників, наслідків прямих і непрямих взаємодій в економічній системі, динамічних змін, що зумовлюють відповідні поступові зміни в економічних відносинах та економічних інтересах. Отже, в методології попередників поверхово використовується еволюційний підхід та інституційні

положення, більшою мірою для них притаманна односторонність аналізу (суто об'єктивного або суто суб'єктивного), що створює суперечливість і невідповідність їх методології реальній дійсності.

Ядром наукової рефлексії вчених стало встановлення першооснови процесів формування і реалізації економічних інтересів (див. рис. 1.1).

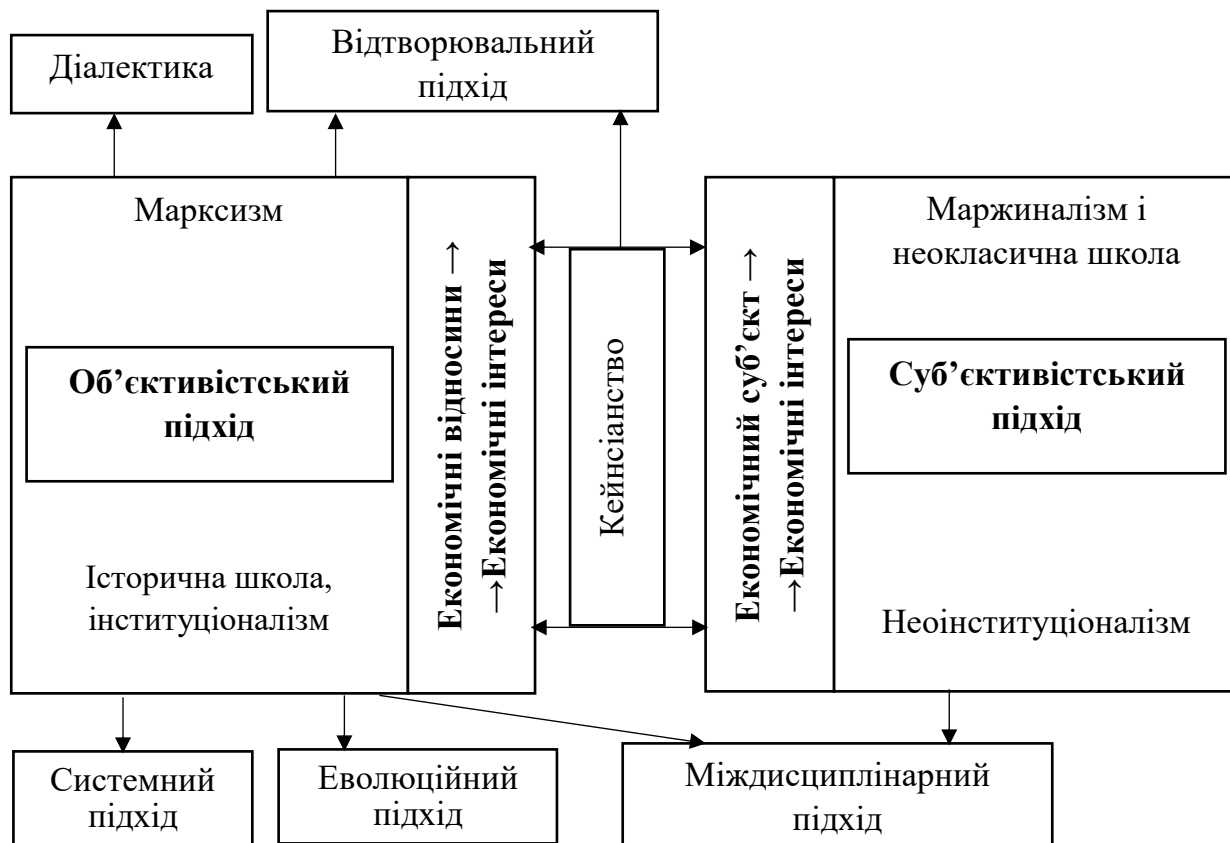

Рис. 1.1 Методологічні основи дослідження першооснови економічних інтересів*

*Авторська розробка

Частина вчених проголошує їх першоосною економічні відносини, які засновані на привласненні-відчуженні засобів виробництва і доходів від них, тобто дотримується об'єктивістського підходу. Ще одна частина вчених розглядає їх субстанцією самого суб'єкта, який є безпосереднім продуцентом інтересів – спрямованих прагнень на отримання економічної вигоди і самостійно приймає рішення щодо участі в економічних відносинах для їх реалізації, тобто дотримується суб'єктивістського підходу. І одночасно є вчені, для методології яких є характерним явне або неявне перетинання і

сполучення зазначених підходів.

В результаті розвитку зазначених підходів було сформовано методологічні установки, найбільш цінні з яких слід виявити й обрати для подальшого аналізу предмету дослідження. Адже сполучення методологічних принципів та інструментів різних наукових підходів тільки наблизатиме отримані наукові результати до сучасного розуміння предмету дослідження і сучасної методології. І одночасно слід встановити ті раціональні методологічні аспекти, які не були розроблені попередниками і які дозволять розширити межі економічного аналізу. Подальший синтез зазначених методологічних установок в єдину цілісну систему відкриє можливість сформулювати найбільш дієвий підхід для аналізу взаємозв'язку між економічними відносинами та економічними інтересами, пошуку якого і слід присвятити наступний підрозділ.

1.3 Методологічні засади аналізу економічних інтересів в контексті їх зв'язку з економічними відносинами

Визначення методологічного підходу у науковому аналізі слід розпочати з обґрунтування центральної осі дослідження поставленої проблеми. Не викликає сумнівів, що економічні інтереси в нерозривному зв'язку з економічними відносинами є складною конструкцією, дослідити яку з точки зору одного методологічного підходу неможливо. Тому слід органічно синтезувати декілька методологічних установок, які б дозволили найбільш повно її проаналізувати, а також доповнити теоретико-методологічні основи дослідження зазначених категорій.

Очевидним є те, що вихідні методологічні положення мають базуватися передусім на принципах об'єктивістського підходу і марксистській теорії. За такої методологічної бази рівень аналізу концентрується на економічних відносинах, незалежних від суб'єкта і зумовлених об'єктивними економічними умовами. Істотною стороною економічних відносин є

економічні інтереси. Відповідно внутрішній зміст економічних відносин, заснованих на взаємозв'язках і взаємодії економічних суб'єктів, проявляється у взаємодії економічних інтересів. І виробничі відносини, і інтереси фокусуються на об'єкті відносин привласнення-відчуження – на доході від засобів і результатів виробництва. Саме на основі цього на рівні економічних відносин формуються протиріччя щодо власності, які проявляються через протиріччя економічних інтересів.

Марксистська концепція розкрила об'єктивно-економічні основи цього зв'язку, але конкретно не зосереджувалася на глибинному змісті детермінізму інтересів і відносин привласнення-відчуження, інших економічних відносин. І оскільки зазначений момент у науковому аналізі так остаточно і не був вирішений, то існує необхідність його обґрунтування.

Одночасно з цим К. Маркс сформував новий – відтворювальний підхід, який він застосував до суспільних відносин. Досліджуючи відтворення, Маркс розглядав його як цілісний процес, що поєднує три органічні складові – відтворення матеріальних благ, відтворення робочої сили та відтворення виробничих відносин [26]. Через відтворення економічних відносин відбувається погодження протиріч щодо доходів від власності, опосередковується новий цикл відтворення цих протиріч. Тим самим забезпечується усунення протиріч і конфліктів інтересів і одночасно з цим запускаються інші відтворювальні процеси в економічній системі.

Співвідношення відтворення економічних відносин та економічних інтересів було розглянуто Марксом, його послідовниками і сучасними вченими тільки в узагальненому вигляді. Відтворювальний цикл економічних відносин у концепції Маркса не містив економічних інтересів як структурного елемента даного процесу. Тому зв'язок відтворення економічних відносин та економічних інтересів вимагає більш ґрунтовного аналізу та уточнення в методологічному полі попередників і сучасних дослідників.

Таким чином, за об'єктивістського підходу відкривається можливість аналізу не тільки взаємодій в межах відтворення економічних відносин щодо

реалізації економічних інтересів, а і всієї сукупності об'єктивних взаємозв'язків в економічній системі, опосередкованих даним процесом.

Одночасно неможна відкидати той факт, що економічні суб'єкти є продуцентами економічних відносин та економічних інтересів, а активність та спрямованість економічних суб'єктів у напрямі їх реалізації чинять безпосередній вплив на ефективність економічних відносин, сприяють поступовому розвитку форм і механізмів відносин власності, організаційно-економічних і техніко-економічних відносин, створюють можливості для їх нормального функціонування і задоволення їх потреб тощо.

Крім того, на ефективність процесу відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів зсередини та ззовні чинять вплив різноманітні інститути, які відповідно до установок інституціоналістів [47] є прискорювачами або навпаки – обмежувачами даних процесів. Тому через допоміжне застосування інституційного підходу відкривається перспектива всебічного аналізу відтворювальних взаємодій в економічній системі, дослідження процесу реалізації економічних інтересів суб'єктами з урахуванням реальної економічної та інституційної дійсності у їх співвідповідності з усім різноманіттям суспільних зв'язків, що забезпечить відхід від чистого теоретизування й абстракцій та наближення до конкретних економічних форм предмету дослідження.

Враховуючи зазначене, основними методологічними установками, на яких слід зосередитися в аспекті аналізу предмету дослідження, є діалектичний, системний, відтворювальний підходи, комплементарним бекграундом яких є інституційний та синергетичний підходи.

Діалектика як логічна форма і спосіб мислення, філософія встановлення співвідношень, взаємозв'язків між суб'єктивним і об'єктивним, емпірикою й апіорністю і одночасно як концепція дослідження розвитку явищ і процесів [50;51] відкриває широкі можливості аналізу зв'язків економічних відносин та економічних інтересів, їх руху в процесі розвитку. Через гегелівську діалектичну тріаду «розуміння – діалектичне судження – спекулятивне

судження» [52] не тільки розкривається єдність двох протилежностей, але і момент їх розвитку, набуття нової форми. Отже, діалектичний підхід дозволяє виявити протиріччя, закладені в системі економічних відносин та економічних інтересів, і, як зазначив Нурсєєв Р. М. [53, с. 98], представити протиріччя як «внутрішнє джерело і основний принцип руху».

Насамперед йдеться про аналіз діалектичного конфлікту інтересів суб'єктів щодо привласнення засобів виробництва і продуктів, який врегульовується тільки через погодження їх економічної вигоди та безпосередню участь в економічних відносинах. Розвиток зазначеного протиріччя розкривається в постійному відтворенні економічних відносин та реалізації економічних інтересів їх учасників. Виявлення сутності явищ, законів руху і розвитку, їх форм прояву, взаємозв'язків – від нижчого до вищого, від старого до нового, від кількісного до якісного [51] – стає основою систематизації і передумовою всебічного аналізу предмету дослідження. Адже «...речі і явища є те, чим вони стають в процесі розвитку, і в них, як тенденція, закладено їхнє майбутнє, те, чим вони стануть. У цьому сенсі теорія пізнання розглядається діалектикою як узагальнена історія пізнання» [54, с. 94].

Через розуміння руху виробничих відносин у нерозривному зв'язку з рухом ресурсів, продуктів і доходів відкриваються перспективи виявлення його детермінізму із суспільним відтворенням, що було підкреслено ще К. Марксом [26]. Одночасно це дозволяє встановити співвідношення і відповідність відтворення економічних відносин процесу формування потреб економічних суб'єктів, їх задоволення і нового формування, виявити, як відбувається рух і трансформація економічних інтересів. Адже через перехід «кількісних змін потреб і інтересів у якісні, перерву поступовості, повторення на вищій основі деяких рис взаємодії» [55, с. 43], подолання протиріч економічних інтересів забезпечується рух, відтворення і розвиток економічних відносин.

Тим самим застосування діалектики дозволить нам більш повно розкрити відтворювальний принцип, який лежить в основі постійного

відновлення економічних відносин і реалізації економічних інтересів в економіці.

Але одночасно діалектичний зв'язок економічних відносин та економічних інтересів може бути уточнений і через протиріччя між економічними інтересами та внутрішньою ситуацією в економічній системі (кризою, нестабільністю, невизначеністю), дією інститутів, які стримують відтворення економічних відносин і гальмують задоволення їх інтересів. Реалізація зазначеного підходу дозволяє також розкрити умови, за яких виникають, розвиваються, трансформуються економічні відносини та економічні інтереси, виявити чинники їх стійкості і функціональні властивості, встановити особливості діалектичного розвитку форм реалізації інтересів – від передумов їх формування до етапів коригування і повного відмирання.

Важливе значення для отримання реалістичних висновків щодо співвідношення відтворення економічних відносин і економічних інтересів має аналіз еволюційних аспектів їх розвитку та розвитку всіх елементів економічної системи. Основи еволюційного підходу щодо зазначених об'єктів дослідження ми бачимо ще у К. Маркса, однак у нього історичні та еволюційні положення щодо суспільного розвитку переплітаються з ідеологічними, переростають у «класову боротьбу в історії», тому його методологія не може бути застосована в чистому вигляді.

Економічний ракурс застосування еволюціоністської парадигми, окрім концепції К. Маркса, було представлено: 1) концепцією поведінки фірми Нельсона-Уінтера – затвердження усталених, правил, стереотипів і відтворюваних зразків поведінки суб'єктів економічних відносин («рутин») та їх поступова заміна під впливом технологічних змін [56]; 2) гіпотезою макрорівня В. Маєвського, побудованої на ідеях Й.А. Шумпетера – еволюцію макрорівня представлено сукупностями макрорівнів продуктів, ресурсів, технологій, які переходять з минулого або поступово замінюються новими і тим самим сприяють стійкості відтворення економічних відносин і

поступовому проникненню в них нових форм, формуванню інноваційної спрямованості їх інтересів [57]; 3) концепцією інституційних змін Тамбовцева В.Л., спрямованої на вирішення конфліктів інтересів агентів політичного та інституційного ринків, які зумовлені недоступністю до власності й обмеженістю отримання доходів від неї тощо [58].

Методологічні основи еволюціонізму сучасні вчені тільки почали застосовувати для економічного аналізу зв'язку між ступенем реалізації економічних інтересів суб'єктів та їх доступом до конкретних економічних форм виробничих відносин, впливу інституційного середовища, стереотипів, норм і принципів суб'єктів на їх економічний вибір та економічну поведінку в умовах динамічного розвитку, на еволюцію економічних систем [59–63]. Але саме використання положень еволюційного підходу в контексті аналізу предмету дослідження дозволить нам розкрити переваги і основоположну роль об'єктивістської концепції економічних інтересів порівняно з суб'єктивістською.

Еволюція об'єктивних економічних відносин та економічних інтересів відбувається: по-перше, як реакція на розвиток продуктивних сил в економічній системі та поступові зміни на цій основі відносин власності, а також організаційно-економічних і техніко-економічних відносин; по-друге, в результаті динамічного розвитку і розширення системи потреб – індивідуальних, групових, суспільних; по-третє, через розв'язання їх внутрішніх діалектичних протиріч, наслідком чого є формування нової якості економічних відносин та економічних інтересів суб'єктів і перехід їх суперечностей на новий рівень, який стає їх новою реальною дійсністю.

Крім того, еволюційні і революційні зміни економічної системи та всього світового господарства спричиняють розвиток самих економічних суб'єктів, зміну їх економічної поведінки, «рутин», норм і правил ведення господарства, трансформацію інших інститутів, що зумовлює відповідні еволюційні зміни в економічних інтересах суб'єктів, переусвідомлення організаційно-економічних відносин, відмову від їх неефективних форм. Тому

використання методологічного інструментарію і певних принципів еволюціоністської економіки [56] в процесі дослідження економічних інтересів та відтворення економічних відносин слід проводити, враховуючі всю складність взаємозв'язків і детермінізму елементів економічної системи, а також нових підходів до еволюційного розвитку, які активно впроваджуються сьогодні в економічній науці.

Тим самим перевагами застосування еволюційного підходу в контексті аналізу предмету дослідження є його відповідність певним науковим принципам, зокрема принципам: 1) системного розвитку, який дозволяє розглядати розвиток економічних інтересів та відтворення економічних відносин в єдності з загальним розвитком економіки і світу, їх системно-структурними трансформаціями; 2) історизму, що дає можливість співвідносити рівень їх розвитку з історично-нагромадженим і сучасним досвідом, імплантувати наявні та історично-усталені закономірності розвитку буття у відтворенні економічних відносин; 3) універсалізму, який підпорядковує еволюційний рух економічних відносин та взаємодію економічних інтересів логіці причинно-наслідкових зв'язків і просторово-часової реальності; 4) кореляції, який дозволяє узгоджувати їх еволюцію з наявними і потенційно можливими взаємозв'язками суб'єктів, взаємодіями, взаємозалежностями в процесі суспільного відтворення; 5) фундаменталізму, який створює відповідність їх еволюції природі універсальної картини світу, їх конформізм реальній дійсності [64, с. 42–43].

І практичною функцією реалізації зазначених принципів еволюційного підходу є їх здатність до консолідації методологічного холізму та індивідуалізму. Наприклад, через виявлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між інтересами суб'єктів економічних відносин та системними економічними перетвореннями, розвитком відносин власності в економічній системі та ступенем задоволення потреб людини, реалізацією індивідуальних і суспільних економічних інтересів в результаті економічних взаємозв'язків.

З іншого боку, еволюційний підхід орієнтований на згладжування і

подолання «відхилень», «помилки», які виникають в економічних відносинах за умов невідповідності економічних прагнень суб'єктів економічним, соціальним, інституційним умовам для їх реалізації (при дисипативності економічної системи), за умов невизначеності (відсутності необхідної для економічних рішень інформації), хаосу і неорганізованості у зазначених відносинах (ентропії), непередбачуваності економічних результатів та економічних рішень суб'єктів. Адже еволюціонізм розкриває світогляд з позиції його незворотності і спрямованості до змін [65].

Відмінною перевагою еволюційного підходу є також можливість аналізу відтворення економічних відносин у динаміці, тобто характеристики його як процесу, що коригується і регенерується під впливом поступового відмирання старого й імплантації нового з плином часу, а не абсолютно статичного, незмінного процесу. В умовах інтенсивного економічного розвитку розвиваються нові економічні інструменти привласнення-відчуження, з'являються нові види виробничих відносин, нові сфери і форми задоволення економічних інтересів, нові важелі і механізми активізації економічних взаємозв'язків. Тому через методологічний прийом сполучення статичних рис відтворення економічних відносин та еволюційної динаміки економічного розвитку розкриваються можливості розширення меж економічного аналізу предмету дослідження [64;66].

Системний підхід разом із синергетикою є елементом методологічної конструкції еволюціонізму. Виходячи з основоположних установок системного підходу [67, с. 240, 319], його застосування дозволить нам представити процес відтворення економічних відносин та взаємодію економічних інтересів в якості системи, що характеризується: 1) множинністю і поліструктурністю елементів, їх системоутворюваною зв'язаністю, які мають взаємні внутрішні зв'язки і зовнішні кореляції з економічним середовищем; 2) цілісністю та емерджентністю, тобто реакційністю елементів системи економічних інтересів в процесі відтворення економічних відносин на цілеспрямований вплив інших її елементів, нетотожністю властивостей

системи їх властивостям; 3) динамічністю, тобто здатністю системи інтересів до розвитку в часі і просторі, до її кількісних і якісних змін.

Встановлення явних і неявних, ендогенних і екзогенних зв'язків системної множини економічних інтересів в процесі відтворення економічних відносин, їх інтеграцій і комбінацій, результатів їх динамічних змін не тільки ретранслюють цілісність даної системи, але і відкривають можливості проведення всебічного аналізу предмету дослідження [68].

З одного боку, системний підхід дозволяє виявити таку системну властивість економічних інтересів в процесі відтворення економічних відносин як ієрархічність – наявність в ній рівнів та їх супідрядність, їх відповідність системам більш високого рівня. Це є основою для обґрунтування закономірностей взаємодій потреб, економічних інтересів, економічних відносин, визначення місця зазначеної системи в кругообігу продуктів, ресурсів, доходів, розробки механізму регулювання процесу реалізації економічних інтересів. І одночасно через ієрархічність розкривається комунікативність системи економічних інтересів в процесі відтворення економічних відносин, тобто множинна і різнорівнева зв'язаність з іншими системами, а також її реверсивність – наявність у даної системи зворотного зв'язку.

Відповідно обґрунтування закономірностей функціонування системи економічних інтересів, ходу і результатів її змін слід проводити через встановлення характеру її комунікативності, механізмів координації зв'язків, які утворюються між елементами вказаної системи в процесі відтворення економічних відносин, їх прямого і зворотного взаємовпливу.

Ієрархія і комунікації системи економічних інтересів будуються на основі встановлення зв'язків між економічними суб'єктами, які приймають самостійні рішення відносно участі в економічних відносинах та реалізації економічних інтересів, але досягають своїх економічних цілей тільки через сукупність об'єктивних економічних відносин і взаємозв'язків із іншими суб'єктами, суспільством, інститутами [64]. Процес реалізації інтересів

кожного окремого суб'єкта економічних відносин безпосередньо пов'язаний (залежить) від реалізації інтересів інших суб'єктів, галузей, національної економіки, інших національних економік. І разом із тим він корелюється наявним економічним середовищем та інституційним полем.

Тим самим система економічних інтересів як єдина цілісність сполучує в собі реалізацію економічних інтересів на нано-, мікро-, макро-, мезо- і мегарівнях, що забезпечується відтворюваним рухом відносин привласнення-відчуження, а обмежується економічними умовами та впливом на зазначений процес інститутів.

Через синтез у системі інтересів декількох рівнів узагальнення відбувається інтеграція якісно різних інтересів – від індивідуальних і групових до суспільних, що дозволяє визначити роль одиничного (реалізації економічних інтересів індивіду) в особливому (в реалізації інтересів соціально-економічної групи) та у загальному (в реалізації суспільних інтересів) або в інших їх комбінаціях. Адже інтереси окремої людини лежать в основі формування і реалізації інтересів більш високих рівнів і навпаки. А участь людини в економічних відносинах зумовлює удосконалення в організації суспільного відтворення, його прискорення, генерацію нових форм економічної взаємодії або навпаки – обмежує можливості інших суб'єктів щодо отримання доходів від власності, стримує розвиток продуктивних сил і виробничих відносин тощо. Координується ієрархія системи інтересів інституційними нормами і принципами господарювання.

Отже, системний підхід також дає можливість визначити механізми погодження протиріч різнорівневих інтересів з урахуванням впливу інституційного середовища, встановити відповідність або невідповідність системної ієрархії інтересів процесу відтворення економічних відносин, врахувати вплив різноманітних економічних і соціальних чинників, які детермінують ефективність реалізації суб'єктами своїх економічних інтересів та формування сприятливого економічного клімату, в якому відносини привласнення-відчуження будуть оптимально забезпечувати інтереси всіх їх

учасників.

Одночасно система економічних інтересів є частинкою інших економічних систем більш високого порядку. Інтереси є невід'ємним елементом соціально-економічної системи суспільства, формують систему виробничих відносин і систему розподілу праці, входять в систему мотивів і стимулів економічної діяльності, складають систему економічних суб'єктів, забезпечують задоволення системи потреб тощо.

З іншого боку, системний аналіз дозволяє проаналізувати статичні параметри функціонування і динамічні аспекти розвитку економічних відносин та економічних інтересів [68]. За допомогою системного підходу розкривається діалектичне протиріччя – наявність в економічних інтересах стійких базових параметрів і одночасно здатність інтересів до змін у динаміці, до їх розвитку у часі і просторі.

Здатність економічних інтересів до стійкості, врівноваженості визначає можливості всієї їх системи під впливом зовнішніх детермінант досягати внутрішньої упорядкованості і самоорганізації. Спрямованість суб'єктів на мінімізацію витрат з метою оптимального задоволення потреб самоупорядковує потреби, інтереси, а також множину суспільно-економічних зв'язків. Тим самим відбувається самоорганізація форм привласнення-відчуження власності, форм господарської взаємодії, соціально-економічного положення суб'єктів. Таким чином, на основі закладених в системі економічних інтересів стійкості і самоорганізованості реалізуються можливості локального погодження суперечностей інтересів суб'єктів та забезпечення постійного відтворення економічних відносин [68].

Навпроти, зміни в умовах задоволення потреб, зумовлені конфліктом потреб та наявних ресурсів щодо їх задоволення, переростають у суперечності продуктивних сил і продуктивних відносин і одночасно у суперечності інтересів соціально-економічних груп. Усунення зазначених конфліктів відбувається з розвитком засобів виробництва, форм організації і управління виробництва, науково-технічним прогресом, які детермінують поступові

зміни у відносинах привласнення-відчуження, зміни в процесі відтворення всієї сукупності економічних відносин і відповідно формування нових форм економічних інтересів. Тим самим відкриваються можливості переходу відтворення економічних відносин та економічних інтересів на якісно новий рівень, а також можливості до якісної зміни соціально-економічного положення суб'єктів [68]. Тому здатність до змінності розкриває потенційні можливості системи до вирішення конфліктів інтересів в процесі відтворення економічних відносин не тільки еволюційним, але й революційним шляхом [69].

Останнє можливе на основі принципу системності як головної складової системних досліджень. Як зазначав Лівшиц В.Н., принцип системності «виходить з можливості розвитку систем, в тому числі цілеспрямованого, яке орієнтоване на підвищення їх динамічної стійкості та ефективності, причому в умовах недетермінованості (стохастичності, хаотичності) процесів змін, яка суттєво чинить вплив на системи зовнішнього середовища» [70, с. 18–19].

Отже, системний ракурс наукового аналізу дозволить охарактеризувати систему економічних інтересів як у статиці, так і в динаміці – як через стійкий, постійно відновлюваний рух економічних відносин і взаємодію інтересів, так і через їх зміни у зазначеному процесі, тобто відтворити їх повну наукову картину.

Доповнює еволюційний і системний підходи синергетика. Як ми вже з'ясували, система економічних інтересів, які віддзеркалюють відтворення економічних відносин, є складною, багаторівневою, гетерогенною, оскільки включає різні за якісними характеристиками інтереси, сукупність різнорідних взаємодій і взаємозв'язків. Використання синергетики в якості методологічного підґрунтя відкриває перспективи аналізу закономірностей самоорганізації та еволюції системи економічних інтересів в процесі динамічного розвитку, заснованих на сукупності взаємозв'язків і взаємодій [64, с. 43].

Згідно з синергетичним підходом система економічних інтересів досягає

оптимального стану і внутрішньої самоорганізації у динаміці через ряд перетворень. В економічній системі існує певна межа, яка є критичною для її функціонування, при досягненні якої відбувається порушення стійкості відтворення продуктивних сил та економічних відносин. У разі наступної за цим генерації інновацій, оновлення на їх основі технологій і засобів виробництва, зміни інституційного середовища в напрямі стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку відбуватиметься зміна системи взаємодій економічних суб'єктів, формування нових якісних співвідношень, оновлення зв'язків в процесі відтворення економічних відносин, нового характеру і форм привласнення-відчуження. Це знаменує вирішення конфлікту невідповідності продуктивних сил і виробничих відносин, погодження і самоорганізацію всієї системи економічних інтересів, відновлення її стійкості.

Таким чином, відбувається процес адаптації і самовідтворення всієї системи економічних відносин та економічних інтересів у динаміці. І його базовими умовами є нестійкість економіки, якісна і кількісна невідповідність, неадекватність продуктивних відносин продуктивним силам (як засобам виробництва, так і інтересам суб'єктів), нелінійність реакцій суб'єктів на зміни як самої системи економічних відносин та інтересів, так і ходу економічних процесів, відкритість, нерівноважність і суперечливість системи економічних інтересів [68].

За визначенням Вагуріна В.А. при синергетичному підході основними детермінантами еволюційного розвитку системи є: ендогенна взаємодія її структурних компонентів, унаслідок якої можуть утворюватися її нові структурні форми; проникнення екзогенних змін у систему як результат обміну інформації, ресурсів, енергії або адаптації системи до трансформацій зовнішнього середовища. Первинний імпульс внутрішніх взаємодій породжує зміни на зовнішньому рівні, і, як підсумок, відбувається самоорганізація і активізація всієї системи [71].

Отже, з одного боку, внутрішні протиріччя, конфлікти в економічній

системі та одночасно у системі економічних інтересів, ірраціональна поведінка суб'єктів економічних інтересів обумовлюють порушення стійкості відтворення економічних відносин та погодженості економічних інтересів, подальше руйнування їх невідповідностей та формування нових взаємодій і взаємозв'язків. З іншого боку, такі наслідки можуть бути результатом змін зовнішніх по відношенню до системи економічних інтересів чинників. При цьому внутрішні і зовнішні дисбаланси посилюють синергію взаємодії один із одним, перевершують просту суму впливу кожної із груп чинників, тобто характеризуються емерджентністю. Хаотичні флуктуації створюють новий якісний порядок перебігу стійких процесів і їх самоорганізацію, нову формацію системи економічних інтересів і її безперервний розвиток. Відповідно система відтворення економічних відносин та економічних інтересів отримує свою оновлену форму через флуктуаційні коливання і проходження точок біфуркації, що і породжує її якісні зміни та зміни траєкторії її руху [64, с. 44].

При цьому слід враховувати такий момент як детермінанти поведінки економічних суб'єктів щодо відтворення об'єктивних економічних відносин та реалізації їх економічних інтересів. Виходячи з положень концепції Пригожина І.Р., фундатора впровадження синергетичного підходу, ефект синергії – у зростаючій нелінійності (нестійкості, коливаннях) реакцій суб'єктів у динаміці [72]. Він виникає при досягненні узгодження у внутрішніх обмінних процесах, зокрема, в процесі відтворення економічних відносин, а також суперечливих взаємодіях економічних суб'єктів щодо реалізації своїх інтересів, тобто при погодженні їх економічних інтересів та при їх відповідності економічним відносинам.

Зазначена узгодженість сприятиме самоорганізації не тільки системи відтворення економічних відносин і відповідно системи економічних інтересів, але і самоорганізації відтворення самих економічних суб'єктів. Однак у цьому останньому аспекті слід врахувати, що «про самоорганізацію господарюючих суб'єктів можна говорити, лише розглядаючи їх у вигляді

макроекономічної множини, яка самостійно упорядковує свої зв'язки і взаємодії під дією стихійних ринкових сил» [73, с. 70], про що зауважував Скиба А.Н. Тобто самоорганізація у такій системі повинна досліджуватися з обов'язковим врахуванням впливу на зазначену систему ринкових регуляторів, держави, традицій і норм господарської практики, інших інститутів.

Відповідно синергетика відкриває можливості дослідження процесу формування нової упорядкованості в системі економічних інтересів у часі, просторі, тобто у динаміці, дозволяє розробити ефективні механізми розвитку досліджуваної системи в процесі еволюції відтворення економічних відносин і формування альтернативних шляхів його розвитку, обґрунтування впливу дій економічних суб'єктів, їх економічних відносин щодо реалізації економічних інтересів на макроекономічні процеси.

Системний, синергетичний, еволюційний і діалектичний методологічні підходи мають тісний кореляційний зв'язок і виступають певним продовженням і одночасно структурною компонентою один одного. Системний підхід дозволить представити економічні інтереси в процесі відтворення економічних відносин як органічну, складно сформовану системну цілісність, для якої характерні внутрішні інтегративно-системні зв'язки та міжсистемні зв'язки. Синергетика надає зазначеній системі динамічну складову, принципи самоорганізації і дисипації, тобто можливість її аналізу при порушенні стійкості. Еволюціонізм представляє систему економічних інтересів як таку, що безкінечно еволюціонує в часі і просторі. І одночасно еволюціонізм є логічним продовженням синергетики, відображаючи вже динамічність процесів всередині системи і за її межами [64, с. 46].

Доповнюють єдність еволюційного, системного і синергетичного методологічного підходів відтворювальний та інституційний підходи.

Логіка застосування відтворювального підходу виходить із самого предмету дисертаційної роботи. Як було з'ясовано в ході попереднього

аналізу, відтворювальний підхід був використаний К. Марксом для виявлення характеру взаємозв'язків, що виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, тобто в процесі суспільного відтворення, а також для визначення його основних складових – відтворення капіталу, робочої сили і виробничих відносин [26]. Виходячи з проблематики нашого наукового дослідження, важливим є методологічне уточнення специфіки протікання відтворювального руху економічних відносин, виявлення місця в даному процесі системи економічних інтересів, встановлення характеру взаємозв'язків між ними, а також зовнішнім економічним та інституційним середовищем, визначення ролі відтворення економічних відносин та системи економічних інтересів у розвитку і самовідтворенні економічних суб'єктів.

Економічні відносини є цілісною, об'єктивно зумовленою відтворюваною системою, яка проявляється через систему економічних інтересів і діє у часі й просторі. Якщо говорити про статичні характеристики відтворення економічних відносин, то вони розкриваються через збереження і постійне відновлення об'єктивного економічного відношення – відношення власності, яке і виступає в якості стійких, незмінних параметрів як системи економічних відносин, так і системи економічних інтересів [74].

В динамічному ракурсі дослідження економічні відносини в процесі свого відтворення поступово оновлюються, збагачуються новими елементами, зберігаючи свою об'єктивну стійку конструкцію і руйнуючи свої недієздатні елементи. Тому відтворення економічних відносин розвивається в просторово-часовому вимірі, набуває нових форм прояву залежно від економічних та інституційних умов, в яких відбувається даний процес. Проявляються відносини в процесі свого відтворення через рух, взаємодію і безперервний розвиток економічних інтересів. Суспільні форми створюють взаємо-відповідність всіх складових частин і сторін відтворення економічних відносин, що на поверхні виражається у досягненні погодженості їх економічних інтересів. Одночасно це означає, що на основі процесу взаємодії і гармонізації інтересів детермінується узгодженість елементів

відтворювального кругообігу суспільного виробництва – ресурсів, продуктів і доходів їх власників. Об'єктивною основою взаємопроникнення і погодження економічних інтересів є привласнення-відчуження, через яке створюються передумови для отримання доходів від засобів виробництва і продуктів та реалізації інтересів суб'єктів даних відносин [74].

Одночасно через дані відтворювальні причинно-наслідкові взаємозв'язки формується основа для задоволення потреб суб'єктів, забезпечення їх нормального функціонування і підтримання умов його подальшого відновлення, тобто для самовідтворення економічних суб'єктів. Ще у К. Маркса задається методологічна основа для аналізу самовідтворення індивіда на основі виробничих відносин: «Індивіди, що виробляють в суспільстві, – такий, звичайно, вихідний пункт; індивід виробляє предмет і через його споживання повертається знову до самого себе, але вже як виробляючий і відтворюючий самого себе індивід» [26].

Річ у тому, що однією з визначальних характеристик відтворювального підходу є не просто виявлення відновлюваного кругообігу взаємозв'язків, а забезпечення на основі відтворення самоорганізації, саморозвитку і самозбереження економічних відносин, економічних інтересів, економічного суб'єкта та економіки в цілому. Самозбереження відносин та інтересів забезпечується через власність, засновану на єдності привласнення-відчуження, яка детермінує безпеку економічних відносин і захист інтересів щодо отримання доходів від засобів виробництва і продуктів. І одночасно через розвиток продуктивних сил і поступову еволюцію форм власності забезпечується перехід всієї системи економічних відносин та економічних інтересів до якісно нового рівня, що створює їх динамічне упорядкування і детермінує їх самоорганізацію та саморозвиток.

Відтворювальне самозбереження життєдіяльності суб'єктів та економіки в цілому забезпечується на основі причинно-наслідкових взаємозв'язків, які обов'язково розпочинаються з безперервного руху економічних відносин та економічних інтересів, що зумовлює на

загальноекономічному і на суб'єктному рівні обмін ресурсами, продуктами, доходами, забезпечує задоволення потреб. І одночасно реалізація інтересів в процесі відтворення економічних відносин стає ядром саморозвитку як окремого індивіда, так і економіки в цілому.

Тим самим відтворювальний підхід синтетично і діалектично поєднує в одне ціле відтворювальні цикли зв'язків і залежностей, які утворюються на абстрактно-об'єктивному рівні суспільних відносин, на рівні відносин в процесі суспільного виробництва, на міжсуб'єктному рівні економічних взаємодій, а також відносин на рівні окремого суб'єкта.

Інституційний підхід доповнює методологію дослідження економічних інтересів можливостями аналізу тих норм, правил, умов, меж і порядку економічних дій суб'єктів, які формують зв'язки і відносини між ними та одночасно нівелюють невизначеність в економічному середовищі, упорядковують соціально-економічні й організаційно-економічні відносини. Відповідно через інститути зумовлюється реалізація інтересів суб'єктів економічних відносин. Крім того, виходячи з їх змістовного наповнення [66], інститути конструюють структуру зв'язків самих економічних суб'єктів, визначають їх соціально-економічне положення залежно від приналежності до певної групи інтересів і конкретизують механізми регулювання останніх.

Одночасно в інституційному підході застосовується міждисциплінарний аналіз. З одного боку, міждисциплінарність інституційного підходу дозволяє визначити різноманітні чинники і регулятори суспільних відносин в цілому та економічних відносин зокрема. Адже через даний підхід враховуються різні сторони суспільних взаємозв'язків і тому, як зазначив Полтерович В.М., передумови взаємодій і поведінки економічних суб'єктів в межах діючих інститутів слід вивчати через загальний соціальний аналіз, оскільки економіка «визнає мінливість уподобань і важливість соціальних норм, об'єднуючись тим самим із соціологією, політологією, психологією, правом» [75, с. 110].

З іншого боку, інституційний підхід через міждисциплінарність відкриває можливості спрямування наукових досліджень в бік формування

холістичної картини економічних інтересів (побудови загального) і одночасно імплантації конкретних теоретико-методологічних констант (одиночного) з інших дисциплін, які розглядають суспільні відносини та економічні інтереси під призмою інституційного впливу [63]. Остання властивість даного методологічного підходу відкриває перспективи комплементарного пізнання якостей, специфіки і механізму відтворення економічних відносин та його взаємозв'язку з економічними інтересами. А, отже, є запорукою пошуку ефективних інструментів інституційного впливу на хід відтворення економічних відносин, реалізації як індивідуальних, так і суспільних економічних інтересів, нівелювання перекосів ринкового і державного механізмів щодо їх погодження.

Інститути як багатосторонні економічні механізми дуалістично координують економічні відносини [76]. Вони можуть ставити суб'єктів відносин в оптимальні для інтересів їх учасників рамки і одночасно обмежувати інтереси одних на фоні відкриття можливості для інших. Цей останній аспект інститутів може мати негативні економічні наслідки, особливо, коли економічні інтереси в процесі відтворення економічних відносин спрямовані на отримання певної економічної влади. Остання стає негативним інститутом влади-власності і надає повноваження її суб'єктам на безмежне отримання економічної ренти. І одночасно створює умови для неієздатності інститутів приватної власності та прав її власників, обмежуючи можливість реалізації інтересів останніх. Тим самим і суб'єкти приватної власності, обмежені в своїх можливостях, спрямовують свої зусилля на власний рентопошук, що порушує процес відтворення економічних відносин, переводить його в тіньовий сектор, переміщує його до більш «сприятливого» для отримання ренти економічного середовища, стимулює перелив відтворюваних потоків ресурсів, продуктів і доходів до інших національних економік.

Тому через методологію інституційного підходу відкриваються перспективи вирішення проблеми гострих суперечностей між ефективністю

відтворення економічних відносин та реалізацією економічних інтересів в умовах постійного відтворення рентоорієнтованих інститутів влади-власності, розробки механізму інституційної переорієнтації в бік інноваційної спрямованості економічних відносин в процесі їх відтворення, захисту прав та інтересів приватної власності.

Таким чином, визначені нами установки у своєму сполученні утворюють методологічну цілісність, яка різностороннє розкриває зв'язки системи економічних інтересів та економічних відносин (рис. 1.2).

Рис. 1.2 Методологічні установки для аналізу співвідношення відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів*

*Авторська розробка

З одного боку, для вказаної цілісності є характерним генетична

зв'язаність та логічна єдність, а, з іншого боку – комплементарність і збалансованість. Основні методологічні підходи (діалектичний, еволюційний, системний, синергетичний) доповнюються відтворювальним та інституційним, що виявляє ендогенні та екзогенні відповідності, співвідношення, суперечності.

Тим самим прийнята нами методологія до аналізу реалізації економічних інтересів в процесі відтворення економічних відносин формує певну методологічну конструкцію, яка включає сукупність підходів, методів і принципів дослідження та несе в собі як теоретичне, так і прикладне значення (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Методологічна конструкція дослідження зв'язку відтворення економічних відносин і реалізації економічних інтересів*

Методологічні підходи і методи	
Методологічні принципи	Перспективи застосування
1	2
Діалектичний підхід	
- всезагального взаємозв'язку і розвитку; - сходження від абстрактного до конкретного; - єдність об'єктивного і суб'єктивного; - циклічність і незворотність; - єдності логічного та історичного; - спадкоємності і динамічності	Для аналізу зв'язків економічних відносин та економічних інтересів, їх руху в процесі розвитку, обґрунтування механізму виникнення і погодження конфлікту інтересів через відносини привласнення-відчуження засобів виробництва і продуктів, визначення умов трансформації економічних відносин та економічних інтересів
Еволюційний підхід	
- енто- і екзовзаємодія, взаємозв'язаність, взаєморозвиток; - динаміки розвитку; - емерджентність, випадковість, причинність, спадкоємність; - універсалізм та історизм; - трансформаційність структури; - узгодженість, синтетичність генезису системи і зовнішнього середовища	Для аналізу відтворення економічних відносин у динаміці та еволюційного розвитку на цій основі економічних інтересів під впливом розвитку продуктивних сил суспільства і системи потреб суб'єктів. Для оцінки впливу невідповідності економічних інтересів суб'єктів економічним, соціальним, інституційним умовам для їх реалізації за умов невизначеності і неорганізованості у зазначених відносинах.
Системний підхід	
- цілісність і органічність системи; - взаємозв'язаність елементів - емерджентність; - багаторівневість, ієрархічність, комунікативність; - системності комплексності та інтегрованості досліджень; - самоорганізація, саморозвиток; - динамічних змін і розвитку	Для обґрунтування механізму погодження протиріч економічних інтересів з урахуванням впливу наявного в Україні економічного та інституційного середовища. Для аналізу взаємодій потреб, інтересів, економічних відносин; визначення місця системи інтересів у кругообігу продуктів, ресурсів, доходів. Для обґрунтування стійких параметрів системи економічних інтересів та динамічних аспектів її розвитку

1	2
Відтворювальний підхід	
- причинно-наслідкова взаємозв'язаність; - діалектичного розвитку; - самоорганізація, саморозвиток, самозбереження, самовідтворення; - стійкість, узгодженість; - єдності і боротьби протилежностей; - циклічність і незворотність	Для визначення характеру і форми зв'язку відтворення економічних відносин та економічних інтересів, кругообігом ресурсів, продуктів, доходів, економічним та інституційним середовищем. Для визначення ролі реалізації економічних інтересів та відтворення економічних відносин у самовідтворенні і саморозвитку економіки та економічного суб'єкта
Синергетика	
- ендо- і екзовзаємодія; - розвиток у статичності і в динаміці; - емерджентність; - хаотичність і стохастичність підсистем і елементів; - самоорганізованість, диссипативність	Для аналізу розвитку системи економічних інтересів у динаміці в процесі еволюції відтворення економічних відносин, визначення альтернативних шляхів його розвитку. Для побудови динамічної моделі відтворення економічних відносин на основі реалізації економічних інтересів
Інституційний підхід	
- ірраціоналізм; - еволюційність; - методологічний холізм; - системність; - міждисциплінарність; - нормативізм; - дуалізм; - загального і одиничного (частини і цілого)	Для аналізу процесу реалізації економічних інтересів на основі відтворення економічних відносин у вітчизняному економічному та інституційному полі Для розробки державного механізму інноваційної спрямованості економічних відносин, захисту прав та інтересів власності

** Розроблено автором*

Адже обрані за основу методологічні підходи комплементарне доповнюють один одного і дозволяють не лише збагатити теорію економічних інтересів та економічних відносин новими закономірностями їх розвитку, але й розкрити їх практичну функцію.

Зокрема, на прикладному рівні відкриваються перспективи виявлення ефективних інструментів інституційного впливу на підвищення ефективності відтворення економічних відносин, оптимальної реалізації інтересів як окремих суб'єктів, так і національної економіки крізь призму нівелювання перекосів ринкового і державного механізмів їх погодження, захисту прав та інтересів власності, обмеження можливостей участі суб'єктів у рентоорієнтованих відносинах.

Крім того, обрані методологічні установки дозволять досліджувати відтворення економічних відносин та реалізацію економічних інтересів у площині постійного генезису правил і норм економічної поведінки суб'єктів

під впливом різноманітних інститутів, а також внутрішніх устремлінь суб'єктів. Це дозволить зробити узагальнення щодо вектору руху ендогенних важелів підвищення ефективності відтворення економічних відносин як основи реалізації економічних інтересів та екзогенних важелів і регуляторів з боку інститутів в їх динамічному розвитку. Одночасно це стане основою для обґрунтування зворотного впливу відтворення економічних інтересів на соціально-економічний розвиток і розробки механізму його стимулювання шляхом координації інструментів інституційного середовища.

РОЗДІЛ II

ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

2.1 Сутність і хід відтворення економічних відносин та економічних інтересів

Природа і характер зв'язку економічних відносин та економічних інтересів були предметом аналізу багатьох вчених. Починаючи з античних філософів і до сучасних дослідників, економічні інтереси ототожнювалися з різними економічними категоріями, але неодмінно ставилися в один ряд із власністю, багатством, збільшенням економічної вигоди, зниженням витрат тощо [77]. Людина здійснює економічну діяльність і реалізує інтереси в рамках наявних виробничих відносин, зумовлених продуктивними силами. Тому через відносини з іншими людьми вона втілює свої інтереси і створює основу для задоволення потреб, забезпечення своєї життєдіяльності, відновлення і покращення свого економічного положення. За іншого підходу через відносини між людьми забезпечується процес суспільного відтворення, рух ресурсів, продуктів і доходів, реалізуються суспільні інтереси і потреби. Різні на перший погляд підходи до економічних інтересів перетинаються, стикуються і замикаються, і основною площиною їх дотику є, на наш погляд, економічні відносини.

Як було з'ясовано в ході проведеного аналізу, у працях вчених-попередників і сучасних дослідників представлено різноманітні, а інколи навіть і протилежні погляди щодо розуміння зв'язку між економічними інтересами та економічними відносинами. А безпосередньо діалектичний зв'язок відтворення економічних відносин та економічних інтересів розглядається тільки окремими сучасними вченими-економістами, інші ж обґрунтовують зазначені аспекти фрагментарно і поверхово на основі аналізу споріднених з інтересами понять.

Категорія виробничих відносин є одним із наскрізних елементів робіт

К. Маркса. І глибинний зміст відтворення зазначених відносин розкривається вченим через їх уречевлений характер: капіталістичні відносини можуть відтворюватися, оскільки рухаються та реалізуються «в безперервному потоці свого відновлення», «якщо відтворюються ті речі, які їх виражають, втілюють» [25, с. 233–234] – засоби виробництва і засоби споживання, що виробляються як капітал. Адже «відтворення виробляє не тільки товари, не тільки прибавочну вартість, але виробляє і відтворює капіталістичні відносини: капіталіста – з одного боку, працівника – з іншого» [25, с. 234]. Хоча у своїх працях Маркс не дає конкретного визначення, що собою представляє відтворення виробничих відносин, він встановлює базові принципи дії його механізму, ті імперативи, які детермінують їх відновлення, розкривають їх об'єктивну природу. Перевагою наукового аналізу Маркса є розкриття змісту відновлення відносин через розвиток, взаємопродовження категорій, а також через «наростання протиріч між продуктивними силами і виробничими відносинами» [27, с. 98–99], що за висловлюванням Блюміна І.Г. відображає розвиток суспільства в історичному зрізі.

Застосовуючи марксовий підхід, сучасні вчені підходять до будь-яких відтворювальних процесів саме у їх зв'язку з виробничими відносинами та відносинами власності як їх основи, продуктивними силами та суспільним відтворенням, з чим не можна не погодитися. Зокрема, Ярушкіна О.А. визначає відтворення відносин власності через їх змістовне наповнення як єдність процесів формування і реалізації власності, як етапи еволюції і втілення власності у всіх своїх іпостасях – від первинної форми і до перетворення у кінцевий продукт та подальшого нового перетворення в інвестиційний капітал [78]. Біглова Г.Ф. розглядає процес відтворення відносин власності, з одного боку, скрізь призму простого повторення відносин власності та відновлення прав на неї, а, з іншого боку, через їх ускладнення і розширення у зв'язку з розвитком економіки [79, с. 29]. Базилев Н.І. та Гурко С.П. зв'язують відтворення економічних відносин із повторенням суспільного виробництва, наслідком якого є відновлення

економічних зв'язків, ролі людини у даному процесі, відносин власності та економічних інтересів [80]. Одночасно генетика зв'язку відтворювального руху економічних відносин та економічних інтересів зазначеними вченими не розкривається, не беруться до уваги наслідки їх глибинних економічних взаємозв'язків, не встановлюється їх місце і роль в об'єктивних процесах. Тому існує необхідність в уточненні співвідношення даних економічних категорій, а, отже, в більш чіткому обґрунтуванні і визначенні об'єкту дослідження. Слід з'ясувати, як проявляється на поверхні процес відтворення економічних відносин, а також, яке місце у ньому займають інтереси, виходячи із результатів аналізу марксизму та сучасних економістів.

Згідно з основною концепцією відтворення економічних відносин, підґрунтя якої було закладено К. Марксом [26], даний процес є результатом взаємодії двох основних сторін суспільного виробництва – матеріально-уречовленої, представленої продуктивними силами суспільства, та суспільної сторони – виробничих відносин. Через постійну інтеракцію, тобто постійну тісну взаємодію зазначених сторін виробництва забезпечується процес суспільного відтворення. І тим самим, на наш погляд, відбувається самовідтворення всієї системи економічних відносин, що і є основою реалізації економічних інтересів. Виходячи з цього допущення, слід передусім обґрунтувати, як же діє і як проявляється на поверхні процес відтворення економічних відносин, а також, яке місце в даному процесі займають інтереси.

Із положень Маркса випливає, що продуктивні сили як сукупність особистого й уречовленого фактору виробництва у своїй конкретній формі не є величиною статичною, оскільки постійно видозмінюються і розвиваються [81]. Отже, матеріально-речова сторона суспільного відтворення, а також відтворення економічних відносин (за нашим допущенням) є рухливою і реактивною, тому що швидко реагує на зміни в економічному середовищі, зміни у потребах економічних суб'єктів та сукупності наявних економічних ресурсів, недостатніх для їх повного задоволення.

Одночасно суспільна сторона відтворення економічних відносин

(виробничі відносини), в основі якої лежить привласнення-відчуження об'єктів власності, є стійкою, тому не може швидко змінюватися і реагувати на невідповідність потреб і наявних ресурсів. Стійкість конструкції виробничих відносин, які за визначенням Маркса є «відносинами людей щодо засобів виробництва» [83], відповідно забезпечує їх ядро – відносини власності, які визначені історично і розвиваються та видозмінюється поступово, зберігаючи істотну структуру.

Аналіз отриманих Марксом висновків свідчить, що основне економічне протиріччя між виробничими відносинами і продуктивними силами суспільства [83] обмежує можливості відновлення суспільного виробництва і відтворення економічних відносин, порушує упорядкованість і гармонію відтворювальної циклічності відносин.

З іншого боку, основне протиріччя проявляється на поверхні як протиріччя економічних інтересів суб'єктів або інтересів соціально-економічних груп [24]. Саме економічні інтереси як усупільнена форма прояву економічних відносин обумовлюють їх змістовне наповнення і спрямованість, визначають місце економічних суб'єктів або їх груп в системі даних відносин. Крім того, економічні інтереси виражають направленість суб'єктів на відтворення умов свого нормального функціонування і життєдіяльності, свого соціального та економічного положення шляхом участі в економічній діяльності, що детермінує задоволення потреб, забезпечення розвитку суб'єктів [24; 74].

Але втілитися в реальні економічні форми економічні інтереси можуть тільки через забезпечення відновлення відносин в економічній системі, основоположним механізмом яких є привласнення-відчуження засобів виробництва і робочої сили, оскільки на основі даного механізму в економіці забезпечується отримання суб'єктами доходів (користі) від власності, що і є основним змістовним наповненням економічних інтересів.

Тому вважаємо, що механізм привласнення-відчуження, який утворює базову основу економічних відносин, є одночасно механізмом забезпечення

руху, взаємодії і реалізації економічних інтересів в процесі відтворення даних відносин, погодження їх протиріч, оновлення і розвитку. Відповідно порушення у механізмі привласнення-відчуження детермінують протиріччя щодо відновлення взаємодії економічних інтересів, які виражають протиріччя у всій системі відтворення економічних відносин. Навпроти – розв’язання основного економічного протиріччя буде означати досягнення їх взаємної відповідності, а, отже – утворення передумов для відтворюваності привласнення-відчуження та економічних відносин в цілому [74].

Основними передумовами протиріччя економічних інтересів є, з одного боку, співвідношення продуктивних сил і виробничих відносин (їх суперечності або їх узгодженість), тобто об’єктивні умови функціонування економічної системи, а, з іншого боку, різне соціально-економічне положення суб’єктів та їх груп, різні соціальні, економічні, інституційні умови щодо отримання доходів від власності на фактори виробництва (суб’єктивні умови).

У свою чергу, слід відмітити, що розв’язання основного економічного протиріччя продуктивних сил і виробничих відносин означає досягнення їх взаємної відповідності, утворення передумов для відтворюваності економічних відносин та зміну останніх. Йдеться про заперечення системи попередніх економічних відносин, невідповідних продуктивним силам, однак не про повну відмову від них, а про відсікання їх деструктивних компонентів і одночасно збереження базових параметрів відносин привласнення-відчуження, які забезпечують безперервність функціонування економічної системи, та, одночасно, про розвиток, збагачення відносин власності новими формами, об’єктами і суб’єктами [74]. Як зазначає Біглова Ф.Г., останнє виходить із здатності власності до перетворення та розвитку [79, с. 29].

Отже, розкриті нами положення свідчать, що усунення суперечностей продуктивних сил і виробничих відносин не тільки розкриває внутрішню природу і принципи функціонування відтворення економічних відносин, але й їх еволюцію, перехід у нову якість, коли оновлюються внутрішня структура і функціональна роль відносин при збереженні її сталих, істотних

закономірностей. Одночасно викладене розкриває природу і принципи функціонування відтворення економічних відносин [74].

Але вирішення зазначених суперечностей має ще й інші економічні наслідки – через їх розв'язання відновлюються можливості збереження безперервності основного економічного відношення – відношення власності та відтворення економічних відносин в цілому, безперервності взаємодії і реалізації економічних інтересів, задоволення потреб суб'єктів, тобто їх самовідтворення. З цього виходить, що погодження протиріччя продуктивних сил і виробничих відносин знаменує врегулювання всього ланцюга протиріч і суперечностей, які вбудовані в кожен його ланку або які виходять із нього – протиріч відносин, протиріч потреб і ресурсів, протиріч інтересів суб'єктів економічних відносин (див. рис. 2.1).

Таким чином, можна зробити висновок, що розв'язання основного економічного протиріччя між продуктивними силами і продуктивними відносинами, по-перше, виступає об'єктивною передумовою підтримання базових, суттєвих параметрів відтворення економічних відносин (механізму привласнення-відчуження) і одночасно основою його змін, розвитку, затвердження його нової якісної форми; по-друге, засобом досягнення погодженості і забезпечення взаємодії економічних форм відтворення економічних відносин – економічних інтересів, а також засобом задоволення потреб економічних суб'єктів і відповідності наявним економічним ресурсам [74].

Відповідно до проведеного нами аналізу та отриманих висновків під **відтворенням економічних відносин** розуміємо *циклічне відновлення економічних відносин, яке забезпечує безперервність функціонування суспільного відтворення і всієї економічної системи через подолання основного економічного протиріччя, засноване на збереженні стійких параметрів відносин власності і одночасно на їх якісному еволюційному розвитку, ускладненні, збагаченні відносин власності новими елементами, і спрямоване на досягнення відповідності наявних ресурсів, потреб та*

економічних інтересів суб'єктів.

Рис. 2.1 Модель відтворення економічних відносин*

* Авторська розробка

Відмінністю даного визначення є, по-перше, визнання процесу розв'язання сукупності протиріч економічної системи одночасно підґрунтям циклічності і підґрунтям якісного розвитку відтворення економічних відносин; по-друге, системний підхід до процесу відтворення економічних відносин, через який розкриваються причинно-наслідкові відповідності і встановлюються діалектичні закономірності взаємозв'язків між потребами, власністю, економічними відносинами та економічними інтересами. Потреби

стають імпульсом до розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, що виступає підґрунтям до змін відносин власності. Привласнення-відчуження створює базову структуру, формує обумовленість, задає порядок перебігу процесу відтворення економічних відносин, надає системність даному процесу, підтримує його відтворюваність. Економічні інтереси відображають економічні відносини в реальних економічних формах їх реалізації – в формі доходів, продуктів, ресурсів тощо, отриманих на основі привласнення-відчуження, стають основою для задоволення потреб. А потреби, у свою чергу, детермінують необхідність відтворюваності економічних умов для їх задоволення, реалізацію економічних інтересів і відновлення економічних відносин [74].

Проаналізовані положення представлено і розкрито нами в моделі відтворення економічних відносин, зображеної на рис. 2.1. Зазначена модель розвивається на основі виявлених нами передумов – сукупності протиріч і суперечностей, які через погодження забезпечують упорядкування та самоорганізацію даного процесу. А обґрунтовані характеристики та форми реалізації відтворення економічних відносин розкривають його істотну суть і зміст.

Із отриманих нами висновків виходить, що вузловими, стиковими і зв'язуючими моментами процесу відтворення економічних відносин є привласнення-відчуження та економічні інтереси. Зв'язок між ними, на наш погляд, є діалектичним, комплементарним, а також системним.

Йдеться про те, що:

1) *економічні інтереси є вихідною передумовою економічних відносин і їх відтворення, оскільки детермінують необхідність суб'єктів вступати в економічні зв'язки та їх відновлювати. У такому ракурсі економічні інтереси виступають активним чинником, через який економічні відносини стають існуючими і відтворюваними;*

2) *одночасно вони є формою прояву економічних відносин на поверхні економічної дійсності, передусім відносин привласнення-відчуження,*

виражають спрямованість та обумовленість економічних зв'язків і взаємодій, а також змістовне наповнення відносин власності. Відповідно в процесі відтворення економічних відносин інтереси виступають формою прояву зазначених відновлюваних взаємодій, а також відновлюваних компонентів даного процесу.

3) *економічні відносини забезпечують реалізацію економічних інтересів, результат якої є одночасно результатом економічних відносин.* Тим самим економічні інтереси втілюються у своїй конкретній субстанції – в економічній користі (вигоді), тобто переходять з абстракції в конкретні економічні форми. І підґрунтям зазначених перевтілень є взаємодія учасників відносин власності й отримання ними доходів та іншої вигоди від привласнення-відчуження. У даному ракурсі аналізу інтереси проявляються в процесі відтворення економічних відносин через свої форми реалізації.

Таким чином, економічні відносини та економічні інтереси є діалектично взаємопов'язаними і спряженими економічними явищами, відповідно виступаючи як зміст і форма прояву та реалізації. І в такому діалектичному співвідношенні оформлюють, збагачують і розвивають один одного. Кожне із зазначених явищ має свій зміст і свої форми, які взаємно наповнюють і переходять один в одного, завдяки чому утворюють взаємну органічну єдність і цілісність, а, отже, характеризуються системністю.

З нашої точки зору, в процесі відтворення економічних відносин дані співвідношення набувають ще більш глибинного змісту. У цьому випадку економічні інтереси як передумова, як форма прояву і як результат відтворення економічних відносин інтегруються в єдину сутність і забезпечують відтворюваність не тільки відносин, але і всіх їх компонентів.

Зокрема, на основі присвоєння і одночасно відчуження в рамках відтворення відносин забезпечується кругообіг благ, ресурсів, доходів і видатків, підтримується процес суспільного відтворення. А формою, яка виражає сутність зазначених циклічних поновлень в процесі відтворення економічних відносин, є економічні інтереси [74].

На наш погляд, звідси виходить, що за своїм внутрішнім змістом конструкція відтворення економічних відносин постає як кругообіг форм реалізації відносин власності, тобто конкретно виражених результатів привласнення-відчуження – економічних і соціальних благ, ресурсів, доходів, технологій, інформації тощо.

А за своєю формою вияву зазначений кругообіг виражається на поверхні економічного базису як рух економічних інтересів власників ресурсів, благ, доходів тощо, який реалізується через зіткнення, взаємодію, взаємообмін, погодження інтересів. Адже інтереси – це форма (спосіб) виразу внутрішнього стану і змістовного наповнення економічних відносин через зовнішній контур. І в такому ракурсі аналізу економічні відносини – це передусім відносини інтересів, тобто їх співвідношення, взаємозв'язки, взаємозалежність і взаємодія.

Зважаючи на це, з нашої точки зору, 1) *відтворення економічних відносин зовні постає як циклічне явище, яке проявляється через відновлювану взаємодію і рух економічних інтересів, що ми розглядаємо як процес відтворення економічних інтересів.*

І при цьому слід зауважити, що кожен такий цикл не є простим повторенням циклу взаємодії інтересів суб'єктів економічних відносин, а є унікальним за своєю суттю. Адже відтворення економічних інтересів буде співвідноситися з розвитком продуктивних сил, об'єктивними економічними і соціальними умовами привласнення-відчуження, які склалися на даний момент в економіці, різноманіттям об'єктів, суб'єктів власності, відносин між ними. Тому кожен цикл взаємодії інтересів за своїм внутрішнім наповненням матиме неповторний характер, а за своєю архітектонікою буде мати, по-перше, об'єктивні, стійкі параметри, що забезпечують безперервність відтворення економічних інтересів та економічних відносин в економічній системі, і, по-друге, змінні параметри, опосередковані суб'єктивними умовами їх реалізації [74].

Виходячи з цього, 2) *відтворення економічних інтересів – це не*

беззмістовний момент їх руху і переміщення, а спосіб їх існування через взаємодію та розвиток, який розкриває єдність стійкості і змінності у кількісному й якісному стані відтворення економічних відносин. Але одночасно з цим циклічний рух інтересів є виразом їх власної економічної природи і сутності, а також виявом економічного змісту відтворення відносин як стійкого циклу привласнення-відчуження об'єктів власності та його результатів [74]. Адже, як зазначав К. Маркс, «... матерія без руху так само немислима, як і рух без матерії. Рух тому так само несотворимий і непорушний, як і сама матерія...» [84, с. 59].

Таким чином, на основі вищевикладеного вважаємо за необхідне визначити, що **відтворення економічних інтересів** – це економічний процес, заснований на циклічному русі і взаємодії інтересів як форми прояву і реалізації відтворення економічних відносин, який розкриває їх економічний зміст і еволюцію та будується на стійкості привласнення-відчуження і змінності якісних параметрів відносин власності, зумовлених розвитком продуктивних сил та суб'єктивних умов їх реалізації.

Представлене визначення, по-перше, уточнює форму вияву і реалізації відтворення економічних відносин в економічній системі (відтворення економічних інтересів), по-друге, розкриває економічну природу і одночасно економічний зміст відносин в економічній системі – (економічні інтереси), підкреслює об'єктивно-фундаментальну роль даного процесу в економічній системі – досягнення відповідності відносин власності рівню розвитку продуктивних сил, що дозволяє зберігати цілісність економічної системи і забезпечити постійне її функціонування.

Крім того, глибинний зміст відтворення економічних інтересів полягає в тому, що *даний процес* не тільки відображає 1) відновлення взаємодій у межах економічних відносин, опосередкованих механізмом привласнення-відчуження, але й 2) відновлення результатів реалізації останніх, які співпадають з формами прояву і реалізації економічних інтересів (див. рис. 2.2).

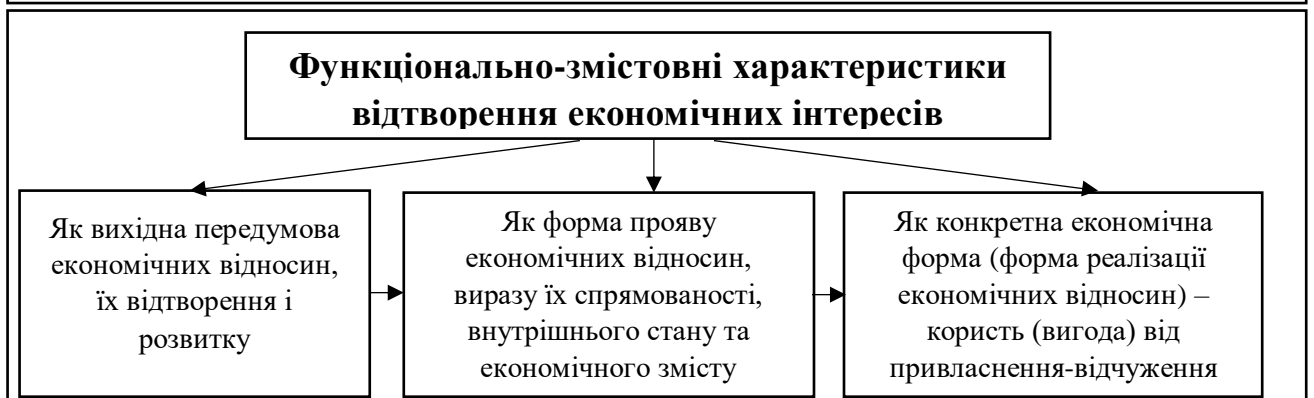

Рис. 2.2 Модель відтворення економічних інтересів і її характеристики*
*Авторська розробка

Зазначене означає, що в економічній системі в процесі відновлення економічних взаємозв'язків власники економічних благ, ресурсів і доходів знову і знову спрямовують зусилля на збільшення економічних (соціальних) результатів від об'єктів власності, і постійно відновлюють відносини власності. У кожному кругообігу результати реалізації власності повертаються у виробничий процес, що розкриває замкнутий характер реалізації відносин привласнення-відчуження і одночасно замкнутий цикл руху їх економічних інтересів як форми прояву економічних відносин. У такий спосіб в економічній системі забезпечується безперервне відтворення економічних інтересів.

Таким чином, однією з форм прояву і реалізації відтворювального руху взаємодій інтересів є кругообіг доходів, економічних благ, ресурсів тощо, який розкриває їх конкретне матеріальне втілення і розвиток. Тим самим внутрішній зміст відтворення економічних відносин переходить в форму реалізації відтворення економічних інтересів (див. рис. 2.2).

А останнє, у свою чергу, наповнює власним змістом об'єкти спрямованості інтересів, тобто наділяє їх відтворюваністю.

Крім того, 3) *формою реалізації відтворення економічних інтересів також є самовідтворення їх суб'єктів*. Змістовною стороною останнього є відновлення соціально-економічних умов нормального функціонування, життєдіяльності і розвитку економічних суб'єктів, їх економічних укладів, здатності забезпечити участь в процесі суспільного відтворення, можливостей втілення їх економічних цілей і задоволення потреб. Підґрунтям самовідтворення суб'єктів є безперервна відтворювальна реалізація їх економічних інтересів.

Тому вважаємо, що **зміст відтворення економічних інтересів** – *в циклічному відновленні взаємодії економічних інтересів, яке постає на поверхні як відтворюваний кругообіг форм реалізації економічних інтересів і яке обумовлює безперервність потоків ресурсів, продуктів, доходів, безперервність створення/покращення умов для присвоєння-відчуження*

економічних і соціальних благ, ефективного суспільного відтворення і самовідтворення економічних суб'єктів [74].

Отже, йдеться про те, що через відтворення економічних інтересів замикаються відтворювальні потоки всіх елементів системи економічних відносин – об'єктів, суб'єктів, конкретних результатів відносин і самих цих відносин, а також всієї економічної системи, субсистемою якої і виступає відтворення економічних відносин та відповідно відтворення економічних інтересів (див. рис. 2.3).

Рис. 2.3 Системні зв'язки відтворення економічних інтересів*

*Авторська розробка

Зокрема, відтворення економічних інтересів як суспільна форма відтворення економічних відносин забезпечує: 1) безперервність отримання доходів від факторів виробництва та економічних благ (потік відтворення економічної вигоди від власності); 2) відтворення потоків ресурсів і продуктів

в процесі відновлення виробництва, розподілу, обміну і споживання, тобто в процесі суспільного відтворення, кожна стадія якого заснована на взаємодії інтересів; 3) відновлення соціальних, економічних, інституційних умов життєдіяльності і функціонування, умов для задоволення потреб суб'єктів в цілому та людини зокрема (потік самовідтворення суб'єктів); 4) відтворення основного економічного відношення – відношення власності, її структури та способу її реалізації, а також відтворення всієї системи економічних відносин в цілому [74].

Важливим моментом є те, що вищезазначені потоки виступають субсистемами в межах економічної системи і знаходяться в діалектичному взаємозв'язку і взаємодії одна з одною. Кожна з них характеризується взаємозумовленістю з іншою, тому виконує свою функціональну роль тільки в детермінізмі та у взаємодії з іншими субсистемами. Тобто кожна з них не є самостійною та автаркічною, а навпаки, є детермінованою і відкритою. Зокрема, система відновлення економічних відносин зумовлює безперервність системи виробництва, розподілу, обміну і споживання, що, у свою чергу, детермінує постійне перетворення факторів виробництва в економічні і соціальні блага, створює основу для задоволення системи потреб і відтворення економічних суб'єктів.

Відтворювальний рух і взаємодія економічних інтересів розкриває й інтегрує функціональні зв'язки і закономірності, які утворюються в економічній системі на основі привласнення-відчуження, та опосередковує процеси ефективного функціонування і розвитку всієї економічної системи та її субсистем, в якій постійно повинні відтворюватися процеси щодо використання і відновлення ресурсів, споживання і нового виробництва благ, підтримання соціально-економічного стану та умов для економічної діяльності суб'єктів (соціальних, економічних, інституційних) (див. рис. 2.3). Останнє визначає суспільну роль даного економічного процесу.

Відповідно відтворення економічних інтересів відрізняється системним характером і сполучує в собі такі системні властивості як цілісність, наявність

прямих і непрямих зв'язків та відносин між структурними компонентами, ієрархічність, суперечливість.

У зазначеному ракурсі дослідження можна визначити **відтворення економічних інтересів** як *субсистему економічної системи, через яку відтворювальні потоки останньої інтегруються в єдине середовище та яка формує умови для їх постійних взаємозв'язків, взаємодії, відтворюваності і розвитку, і тим самим стає основою розвитку всієї економічної системи [74].*

Запропонований підхід до відтворення економічних інтересів розкриває його системний характер через такі системні властивості як цілісність, наявність прямих (непрямих) зв'язків, відносин між компонентами, ієрархічність, суперечливість.

Як ми з'ясували, конструкцію відтворення економічних відносин формують відносини привласнення-відчуження, тобто відносини власності. Останні – визначають усі інші відносини між людьми, виступають соціально-економічним базисом і об'єктивною формою існування відтворення економічних відносин, створюють стійкість структури даного процесу і формують істотні умови, із яких суб'єкти виходять в процесі реалізації економічних інтересів. Одночасно система економічних відносин і процес їх відтворення, окрім відносин власності включають й організаційно-економічні відносини, які не відірвані від відносин привласнення-відчуження, а утворюють у своєму сполученні діалектичну єдність даного процесу.

Через організацію системи економічних взаємозв'язків і відносин, формування їх ієрархії та підпорядкованості, з'єднання і комбінування факторів виробництва організаційно-економічні відносини доповнюють відтворення відносин привласнення-відчуження і сприяють його ефективній реалізації, упорядкуванню, самоорганізації, поступальному розвитку.

Але цим роль даних відносин у відтворювальному русі відносин не обмежується. Оскільки організаційно-економічні відносини засновані на з'єднанні матеріально-речового й особистого факторів, тобто продуктивних сил суспільства, тому вони, як і останні, формують передумови для

виникнення і розвитку всієї системи відтворення економічних відносин. Основою зазначеного розвитку є економічні інтереси суб'єктів, їх спрямованість та способи реалізації.

Вибір змісту і механізмів організації економічної діяльності, методів організації виробництва, розподілу, обміну, споживання економічними суб'єктами, способів оптимізації процесу реалізації інтересів і задоволення виробничих потреб співвідносяться з об'єктивними економічними умовами – наявними в економіці відносинами привласнення-відчуження, їх характером і механізмом реалізації, рівнем розвитку і спеціалізацією економіки, обсягами наявних в ній економічних ресурсів тощо.

У разі відповідності організаційно-економічних відносин об'єктивно-заданим економічним умовам, відносинам власності, потребам та економічним цілям економічні суб'єкти знов і знов спрямовують свої зусилля на підвищення результатів своєї економічної діяльності та постійну реалізацію своїх економічних інтересів. Тим самим відновлюється необхідність починати новий виробничий цикл та виробничі відносини. Тому вони знов і знов вступають у відносини з іншими суб'єктами, що відповідає процесу відтворення економічних відносин та відновлення взаємодії їх економічних інтересів.

У разі невідповідності відносин власності організаційно-економічним відносинам, рівню розподілу праці, спеціалізації, кооперуванню, з'єднання і комбінування факторів виробництва знижується ефективність, порушується і деформується хід відтворення економічних відносин і взаємодії інтересів суб'єктів. Тому зазначене протиріччя посилює основне економічне протиріччя продуктивних сил і виробничих відносин і через причинно-наслідкові зв'язки, посилює протиріччя інтересів суб'єктів відносин, протиріччя ресурсів і потреб тощо.

При цьому невідповідність між відносинами власності та організаційно-економічними відносинами може бути детермінована як з однієї, так і з іншої сторони, але більш реактивною і змінною є остання. Функціональна роль

організаційно-економічних відносин полягає в оптимізації відтворювальних циклів відносин та інтересів, підвищенні ефективності відновлення ресурсів, відтворення економічних благ, доходів, а не в їх обмежуванні та стримуванні.

Тому вказане протиріччя, яке утворюється між відносинами привласнення-відчуження й організаційними відносинами, більшою мірою сприяє формуванню підґрунтя для подальшого еволюційного розвитку відносин власності та їх відтворення у новій якості. З іншого боку, вплив організаційних відносин на розвиток кількісної і якісної сторін відтворення системи економічних відносин може мати не суперечливий, а конкретно стимулюючий характер.

Зокрема, однією з передумов розвитку і переходу відтворення економічних відносин на якісно новий рівень є спрямованість економічних інтересів суб'єктів та організаційно-економічних відносин на реалізацією технологічних, інноваційно-інвестиційних інтересів суспільства, економічні результати від якої отримують як самі економічні суб'єкти – учасники відносин, так і все суспільство. Адже реалізація економічних інтересів та економічних відносин у зазначеному напрямі сприятиме інтенсивному розвитку продуктивних сил, становленню інтенсивного типу суспільного відтворення, розширенню та якісній трансформації відносин власності, їх прогресивному розвитку, зміні способу виробництва і характеру самої економічної діяльності, збільшенню результатів реалізації відносин власності – як на рівні окремих суб'єктів, так і на рівні економіки в цілому.

Завдяки інноваційно-інвестиційній спрямованості інтересів процес відтворення економічних відносин набуває нових кількісних і якісних характеристик, первісні імпульси до змін яких дають організаційно-економічні відносини. Формою прояву розглянутого циклу відтворення відносин стає формування якісно нових економічних інтересів, нового характеру і способів взаємодії щодо їх реалізації. Одночасно це знаменує встановлення відповідності відносин власності продуктивним силам та організаційно-економічним відносинам.

Таким чином, функціонуючи в рамках єдиного процесу, відтворення економічних відносин базується на взаємодії і комплементарному доповненні відтворення відносин власності відтворенням організаційно-економічних відносин. Отже, у своїй сукупності вони утворюють діалектичну єдність і цілісність всієї системи відтворення економічних відносин по вертикалі і по горизонталі, центром перетину яких є економічні інтереси. І одночасно через таке взаємодоповнення формується цілісність і системність відтворення економічних інтересів як форми прояву даного процесу.

Одночасно з цим, визначення об'єкту дослідження не буде повним без конкретизації і обґрунтування змісту руху та взаємодії економічних інтересів на стадіях суспільного відтворення як функціональної форми відтворення економічних відносин. Об'єктивна обумовленість економічних інтересів розкривається на всіх стадіях суспільного відтворення (виробництва, розподілу, обміну і споживання). Тому через аналіз стадійного розгортання відтворюваної взаємодії інтересів суб'єктів конкретизується її внутрішній зміст і форми реалізації.

1. Стадія виробництва – визначається структура і спрямованість виробничих відносин, форми і механізми їх реалізації, оформлюються і конкретно визначаються економічні інтереси учасників зазначених відносин залежно від їх економічного положення відповідно до діючих відносин власності та організаційно-економічних відносин. В процесі відносин виробництва утворюється взаємодія і погодження економічних інтересів виробника економічних благ з інтересами інших суб'єктів – учасників виробничих відносин щодо створення прибавочної вартості і отримання доходу, основна мета якої – відновлення ресурсів і самовідтворення свого нормального функціонування. Економічні відносини, які реалізуються на стадії виробництва, визначають характер і зміст економічних відносин на всіх наступних стадіях – розподілі, обміні і споживанні.

2. Стадія розподілу – в рамках наявних в економічній системі господарських відносин та діючих об'єктивних інституційних норм і правил

визначаються напрями і частки розподілу результатів привласнення-відчуження (економічних продуктів, доходів, економічних ресурсів). І тим самим конкретизуються форми, сфери і потенційні обсяги економічної вигоди як форми реалізації економічних інтересів суб'єктів. Тобто для кожного із суб'єктів-учасників залежно від його місця в економічних відносинах визначається частка економічної вигоди (користі), причому в певних пропорціях, що розкриває момент погодження або навпаки формування передумов для конфлікту інтересів.

При цьому економічний інтерес кожного із них орієнтований на привласнення якомога більшого доходу (вигоди) в процесі розподілу результатів виробництва, що припускає визначення важелів забезпечення реалізації даної економічної мети і одночасно визначення механізмів захисту своїх інтересів. Тому на стадії розподілу економічний суб'єкт співвідносить зазначені установки з установками інших учасників відносин щодо реалізації їх інтересів і керується при цьому наявними в економічному середовищі формальними й одночасно неформальними нормами та обмеженнями реалізації інтересів, розподілу доходів і ресурсів. Одночасно встановлення частки і пропорцій розподілу дає можливість якісної оцінки реалізації економічних інтересів.

3. Стадія обміну – через товарно-грошові відносини визначаються кінцеві пропорції обміну економічних благ (ресурсів) в результаті привласнення-відчуження. Дані обмінні співвідношення обумовлюються не тільки інтересами виробників, а й інтересами споживачів та інших виробників/постачальників, тобто ринковими відносинами (співвідношенням попиту і пропозиції відповідних благ і ресурсів на ринку, свободою і конкуренцією). Крім того, вони обумовлюються доступом до економічних ресурсів, ступенем інституційного впливу та активністю самих суб'єктів. На стадії обміну встановлюється, наскільки ступінь реалізації економічних інтересів покриває економічні витрати, порівнюються очікувані результати з результатами інших економічних суб'єктів, належних до аналогічної соціально-

економічної групи. З іншого боку, на зазначеній стадії виявляються орієнтири споживачів, інтереси яких в процесі обміну сконцентровані на встановленні відповідності споживної вартості економічних благ їх потребам, відповідності ціни економічних благ (потенційних витрат) економічним можливостям споживачів тощо.

Отже, по-перше, на стадії обміну відбувається взаємодія, взаємообмін і погодження інтересів суб'єктів відтворення економічних відносин, по-друге, економічні інтереси на стадії обміну отримують кількісний вираз залежно від пропорцій обміну економічних благ (ресурсів) на відповідні доходи (вигоду) від привласнення-відчуження, які мають кількісне визначення. Тим самим економічні інтереси втілюються в формах їх реалізації.

4. Стадія споживання – через відносини споживання відбувається повна реалізація економічних інтересів і визначаються якісні характеристики реалізації економічних відносин. Зокрема, зазначене виражається у задоволенні виробничих та особистих потреб, відновленні економічних ресурсів, необхідних для нового циклу суспільного відтворення, відновленні умов для подальшого безперебійного функціонування, забезпеченні життєдіяльності і самовідтворення економічних суб'єктів – учасників відносин, формуванні/поліпшенні умов для подальшого відтворення економічних відносин, відтворення економічних благ для задоволення економічних потреб, тобто умов для нового циклу відтворення економічних інтересів.

Таким чином, кожна зі стадій суспільного виробництва характеризується взаємодією суб'єктів на основі системи економічних відносин. Через відповідні економічні відносини проявляються, взаємодіють, погоджуються і реалізуються економічні інтереси, що виявляється як дифузія і гармонізація економічних інтересів. Через механізм привласнення-відчуження, діючий в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, економічні інтереси втілюються у відповідних економічних результатах.

Тому аналіз фаз суспільного відтворення показує, яким чином через

механізм привласнення-відчуження економічні інтереси як форма прояву економічних відносин набувають якісних і кількісних параметрів, забезпечують задоволення виробничих і особистих потреб, відновлення (покращення) економічних умов для збереження (поліпшення) свого економічного стану.

Ступінь реалізації економічних інтересів визначає доцільність подальшого відтворення економічних відносин та потенційну спрямованість подальшої економічної діяльності суб'єктів. Тому співвідношення умов для відновлення взаємодії економічних інтересів з рівнем розвитку продуктивних сил, економічними та інституційними умовами суспільного виробництва, результатами економічної діяльності будуть обумовлювати подальший цикл відтворення економічних відносин.

Одночасно формуються нові економічні інтереси, відповідні новому рівню розвитку продуктивних сил, наявній сукупності форм і об'єктів власності, новим формам виробництва, розподілу, обміну і споживання. Тим самим поступово змінюються кількісні й якісні параметри економічних відносин, що детермінує оновлення процесу їх відтворення.

Разом з тим, на суб'єктивному рівні самовідтворення економічних суб'єктів та відтворення їх економічного стану також закладають основу для безперервності відтворення економічних відносин і відповідно безперервності взаємодії економічних інтересів, відтворення продукту і ресурсів для задоволення економічних потреб.

Отже, встановлені нами відповідності між відтворенням економічних відносин та відтворенням економічних інтересів, економічних благ, ресурсів і доходів висувають проблему забезпечення постійного руху економічних інтересів як рушійної сили суспільного відтворення, інших відтворювальних потоків та відтворення економічної системи в цілому.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що відтворювальний рух і взаємодія економічних інтересів розкриває економічний зміст функціональних зв'язків і закономірностей, які

утворюються в економічній системі на основі привласнення-відчуження, виявляє економічне підґрунтя та опосередковує процеси ефективного функціонування і розвитку економічної системи. Адже в ній постійно повинні відтворюватися процеси щодо використання і відновлення ресурсів, споживання і нового виробництва благ, підтримання соціально-економічного стану та умов для економічної діяльності суб'єктів (соціальних, економічних, інституційних). Останнє визначає суспільну роль відтворення економічних інтересів як форми прояву відтворення економічних відносин [74].

Отримані нами результати наукового аналізу дозволили з'ясувати, що між відтворенням економічних відносин та відтворенням економічних інтересів існує органічний зв'язок і відповідність, які виявляються на основі їх взаємного переплетіння, продовження і розвитку, утворення системних зв'язків як на їх внутрішньому рівні, так і на рівні всієї економічної системи, що дає підстави розглядати їх як єдину цілісність, тобто як *систему відтворення економічних відносин та економічних інтересів*. Дана система характеризується багатоманітністю складових, зв'язків, рівнів, імплантованістю в інші системи вищого порядку, розвиненістю у часі і просторі, що дозволяє розглядати її як складну та динамічну. Разом з тим, ґрунтовна характеристика даної системи вимагає більш повного аналізу, що дозволить нам виявити її причинно-наслідкові зв'язки з зовнішнім по відношенню до системи середовищем, наслідки її ефективного та неефективного функціонування та розвитку, визначити типологію відтворюваних взаємозалежностей та вплив на процес реалізації економічних інтересів суб'єктами.

2.2 Система відтворення економічних відносин та економічних інтересів: структура і взаємозв'язки

Економічна сфера не стоїть на місці і постійно розвивається відповідно до нових потреб економічних суб'єктів, ресурсів і технологій. І поряд з їх

розвитком збільшується кількість економічних суб'єктів, з'являються нові форми власності, активно розвиваються система зв'язків і відносин між ними, їх інтересів. Останні в процесі економічних відносин стикаються, вступають у суперечності, взаємодіють, погоджуються. І їх погодження стає підґрунтям для відтворення економічних відносин та самих економічних інтересів як форми їх прояву, відновлення засобів виробництва і робочої сили, задоволення потреб тощо, тобто всіх основних потоків в економічній системі. Масштаб зазначених економічних взаємодій та їх результати свідчать про визначальну роль системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів у русі і розвитку всієї економічної системи, її рівнів та елементів. Отже, окремої уваги, на наш погляд, вимагає обґрунтування основних аспектів функціонування, структури, функцій і взаємозв'язків, які утворюються у системі відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Звернення до витоків поняття «система» (дав. грец. *συστημα* – «ціле, складене з частин»; з'єднання) вказує на те, що під ним науковці найчастіше за все розуміють сукупність елементів, між якими наявні певні зв'язки і відносини, на основі чого вони утворюють її цілісність та єдність [85]. Крім того, на думку авторів «Економічної енциклопедії» однією з характерних ознак системи є те, що вона виступає компонентом системи більш високого ієрархічного рівня і одночасно її складові є системами низького порядку [85].

Основоположник концепції системи й автор «Загальної теорії систем» Л. фон Берталанфі зауважував, що основою, яка забезпечує наявність і функціонування системи, є сукупність організованих зв'язків і відносин між її елементами. І їх організація та взаємодія дозволяє системі продовжувати існувати, «підживлюватися матерією й енергією», здійснювати «обмін енергією» з зовнішнім світом, іншими системами, регулювати її внутрішні і зовнішні процеси [86]. Аналізу основних принципів і закономірностей функціонування систем було присвячено також роботи А.Д. Холла та Х. Фоерстера [87;88].

Говорячи про системи в сфері економіки, очевидним є те, що вони

уособлюють собою складне за структурою, організацією зв'язків, функціями тощо утворення, можуть бути закритими і відкритими, статичними і динамічними, монорівневими і полірівневими і т. д., що ніяк не може бути зведене тільки до простої взаємопов'язаності елементів. Тому, враховуючи зазначені аспекти, сьогодні економічна наука не має єдиного визначення і чітко сформульованого бачення щодо сутності економічних систем та механізму їх функціонування. Однак в процесі еволюції економічних знань сформувалися певні підходи до характеристики економічної системи в цілому, основних важелів і принципів її функціонування, певних рис системи відтворення економічних відносин, структури системи економічних інтересів тощо.

Якщо у поглядах меркантилістів система відносин більшою мірою розглядалася як замкнута, оскільки була заснована на внутрішніх торгових відносинах і відмові (ранній меркантилізм) або обмеженні (пізній меркантилізм) зовнішньої-торгівельних операцій, превалюванні торгових інтересів над інтересами виробництва [89], то у представників класичної школи політекономії ми вже бачимо відкриту систему, побудовану на принципах ринкового обміну, соціальної свободи, індивідуальних економічних інтересів. Тому система капіталістичних відносин згідно положень А. Сміта та його послідовників є організованою, саморегульованою, упорядкованою, що забезпечується на основі механізму «невидимої руки», який здатний погоджувати будь-які конфлікти інтересів людей [12].

Більш конкретно перейшов до аналізу функціонування відтворення економічних відносин як системи К. Маркс [26]. Вчений представив відносини у суспільстві в якості системи, історично-еволюційний розвиток якої будується на взаємодії економічного базису і надбудови. Відповідно ефективність розвитку системи, виходячи з його положень, визначається співвідношенням продуктивних сил і суспільних відносин, основою яких є відносини власності, а формами прояву останніх є економічні інтереси [44]. Отже, система відтворення економічних відносин та економічних інтересів постає у концепції Маркса об'єктивно

обумовленою, історично сформованою, відповідною певній соціально-економічній формації. Тому організація даної системи відбувається шляхом усунення основного економічного протиріччя, погодження конфліктів економічних інтересів, історичного розвитку системи економічних відносин і зв'язків капіталістичного виробництва. Одночасно з цим система відтворення економічних відносин може «підриватися» соціально-революційними змінами у відносинах власності при загостренні конфлікту інтересів між соціальними класами, що змінює траєкторію розвитку всієї системи економічних зв'язків та суспільства в цілому.

З іншого боку, висновки Дж. М. Кейнса, який прямо не звертався до аналізу економічних відносин та економічних інтересів, однак досліджував макроекономічні аспекти функціонування економіки як системи, довели важливість державного регулювання для організації безперервності циклічного руху економічних відносин та взаємодії економічних інтересів, наявність зовнішніх зв'язків у їх системі, що дало підстави розглядати останню не тільки як закриту, але й як відкриту, у стійкому та у нестійкому стані [28]. Тому в контексті дослідження відтворення економічних відносин та економічних інтересів як системи, важливим є її аналіз на різних рівнях ієрархії, встановлення її внутрішніх і зовнішніх зв'язків, внутрішньо-рівневих і міжрівневих взаємодій.

На наш погляд, важливих висновків щодо основних рис функціонування системи в умовах ринку дійшли також неолібералісти, зокрема Ф. фон Хайек та В. Ойкен. Так, Ф. фон Хайек встановив, що така система характеризується здатністю до самоорганізації і саморегулювання, безперебійність якої підтримується на основі спонтанного економічного порядку та стихійних ринкових сил, таких внутрішніх важелів як конкуренція, приватна власність, економічна свобода, законодавчо закріплені норми й обмеження [90]. В. Ойкен також підкреслив, що основними механізмами, які регулюють систему економічних відносин в економіці, є різноманітні інститути та інституції, основоположною функцією яких є забезпечення ефективності

функціонування господарства, досягнення у ньому внутрішнього економічного порядку [91].

Дійсно, впорядкованість, самоорганізація, безперервність відтворення економічних відносин та економічних інтересів корелюють з впливом на них базових та допоміжних інститутів, неефективність яких може призводити до порушення внутрішніх та зовнішніх зв'язків і взаємодій у системі, неузгодженості між її підсистемами і рівнями, стати підґрунтям для обмеження її нормального функціонування та реалізації закладених в ній цілей, стримувати розвиток як самої системи, так і її інститутів.

Незаперечну роль інституційного середовища у забезпеченні цільової функції системи підкреслюють також і інституціоналісти, які сконцентрувалися на виявленні закономірностей впливу економічних, соціальних, політичних умов на розвиток господарства, обґрунтуванні основних інституційних норм та обмежень, спрямованих на забезпечення господарської еволюції та ефективного функціонування системи господарських відносин [92]. Адже є очевидним, що вдосконалення інститутів та інституційного середовища має прямий зв'язок з безперервністю та ефективністю економічних відносин у господарстві, виступає основою для підвищення реактивності й адаптивності самої системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, активності економічних суб'єктів щодо реалізації економічних інтересів, встановленню більш тісних зв'язків між рівнями системи, суміжними економічними системами.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що дослідження системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів необхідно проводити, виходячи з тих цінних висновків, які були здійснені попередниками (марксистською, кейнсіанською, інституційною школами) у контексті виявлення істотних характеристик і механізмів, що забезпечують рух і функціонування даної системи, інституційних важелів, які можуть чинити вплив на її ефективність або неефективність, впливу держави на даний процес. Тому, на наш погляд, її дослідження слід розпочати з

виявлення основних характеристик та функцій, встановлення механізмів, які приводять її в дію і одночасно внутрішніх та зовнішніх детермінант, які обмежують функціонування системи. Потім відповідно до логіки дослідження слід проаналізувати будову даної системи: підсистеми, рівні і площини, охарактеризувати її суб'єктів, а також обґрунтувати основні зв'язки у системі відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Окрему увагу слід приділити динамічним аспектам розвитку даної системи, її змінам у просторі і часі.

Цілком зрозуміло, що система відтворення економічних відносин та економічних інтересів функціонує і будується на певних істотних характеристиках, цілях та механізмах, які, з одного боку, розкривають її зміст, а, з іншого боку – її постійний розвиток (див. рис. 2.4).

Однією з істотних характеристик даної системи, що виходить з висновків Маркса, є *історичність*, яка представляє систему як результат історичної еволюції способу виробництва, тобто всебічних перетворень продуктивних сил і форм власності, ускладнення форм і способів привласнення-відчуження, технологій, засобів праці, розвитку процесу праці і робочої сили, предметів споживання тощо. Одночасно формування і закріплення виробничих відносин та економічних інтересів, народження й оновлення їх елементів, відмирання старих форм економічної взаємодії і відтворення їх вже у новій якості в процесі переходу від доіндустріального до індустріального та постіндустріального господарств розкривають історичне підґрунтя й умови (економічні, соціальні, інституційні) розвитку економічної системи.

Але, з іншого боку, зазначені властивості відображають також такі характеристики системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів як *динамічність, рухливість і прогресивність*. Такий висновок виходить з її схильності до розвитку в просторі і часі, постійної мінливості, а не до статичності і простого повторення взаємодій, наявності в ній структурних перетворень і радикальних змін, що зумовили прогресивні

зрушення та затвердження кардинально й якісно нових форм і механізмів привласнення-відчуження, появу нових економічних інтересів і протиріч між ними [89]. І прогресивність системи формується, по-перше, її внутрішніми установками і націленістю на прогресивні трансформації, по-друге, зовнішніми регуляторами, які стимулюють і детермінують прогрес у взаємодіях економічних інтересів, по-третє, зворотними зв'язками як реакцією на зміни, що відбулися.

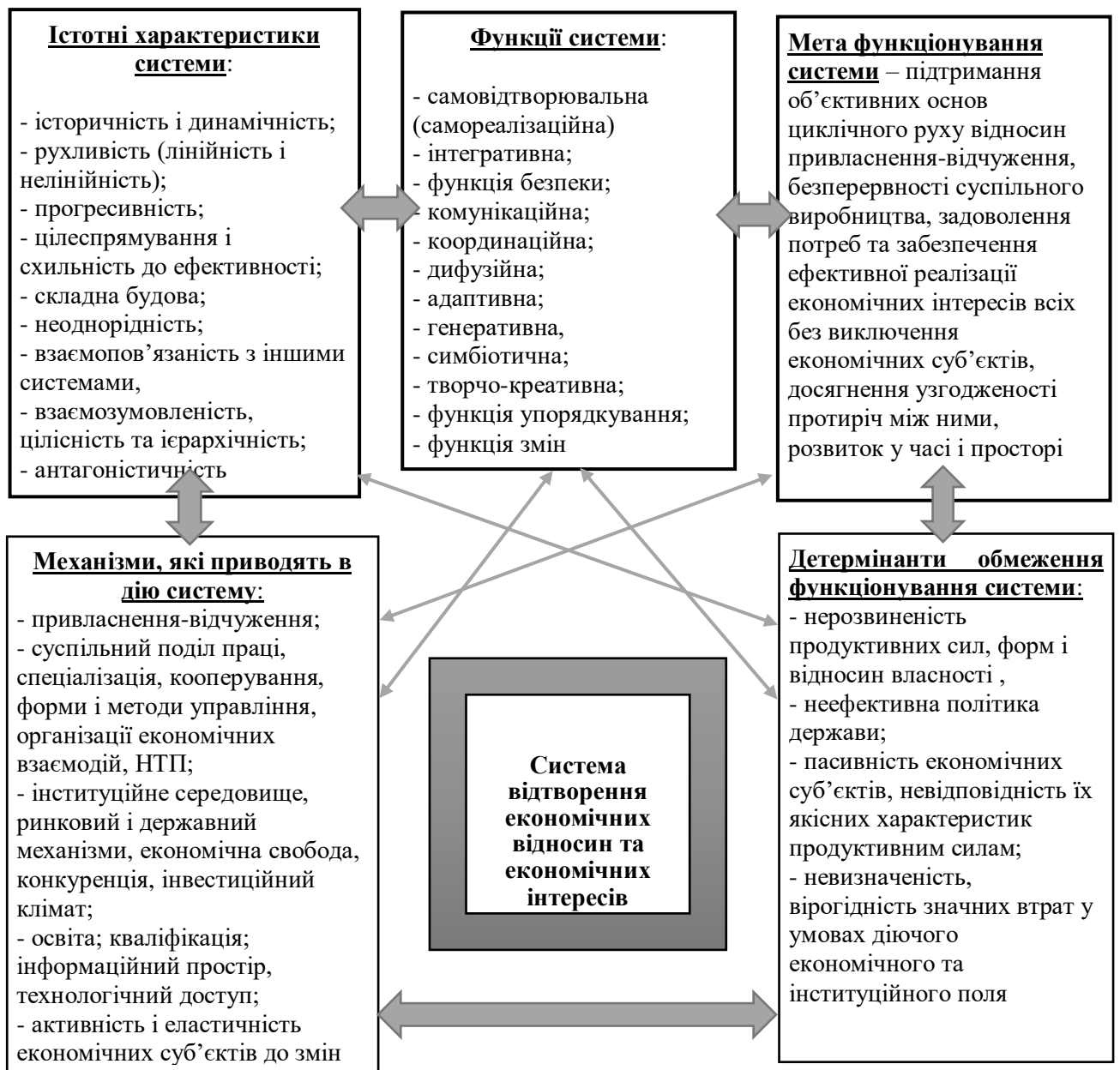

Рис. 2.4 Істотні характеристики системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів *

*Розробка автора

Ґрунтуючись на спрямованості даної системи до результативності, до отримання економічної вигоди (користі) і зниження витрат в процесі економічних відносин, забезпечення життєдіяльності економічних суб'єктів і їх самовідтворення, її істотними характеристиками є *цілеспрямованість і схильність до отримання позитивного ефекту*. Через подолання антагонізму системи, тобто вирішення протиріч продуктивних сил і виробничих відносин, протиріч економічних інтересів, протиріч між наявними ресурсами і потребами, через отримання ефекту учасниками відносин досягається єдність і реалізація поставлених цілей, а, отже, єдність економічних відносин, формується основа для подальшого відтворення економічних взаємодій інтересів та їх розвитку.

Крім того, характеристикою системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів є її *складна будова*. У даній системі базову основу задає об'єктивна обумовленість економічних зв'язків, що розкриває основоположність і визначальну роль об'єктивних аспектів її функціонування порівняно з суб'єктивними, а, отже, її незалежність, автономність від свідомості економічних суб'єктів [93]. Але одночасно економічні суб'єкти підтримують цю об'єктивність, вступають в економічні відносини та реалізують економічні інтереси через механізми привласнення-відчуження, через узгодження суперечностей у відповідності з економічними законами. Тому дана система синтетично поєднує в собі об'єктивність і суб'єктивність, суперечності й відповідність.

Крім того, економічні відносини виникають між багатьма економічними суб'єктами, кожен із яких має свої потреби та інтереси, ресурси і доходи, засоби виробництва і робочу силу, але втілюються, відновлюються, функціонують, розвиваються вони тільки через систему, яка формує їх єдність і цілісність. Тим самим через системні зв'язки і взаємодії неоднорідність складових системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів набуває відповідності на всіх її рівнях і площинах, досягає ефективності та отримує всезагальний характер. Одночасно вказане розкриває

таку її істотну характеристику як *взаємозумовленість*. Йдеться про взаємозумовленість даної системи та інших економічних систем та їх субсистем, її складових елементів, рівнів, інтересів і результатів тощо. Але у вказаних аспектах також проявляються властивості, які є загальними для будь-якої системи – цілісність та ієрархічність відтворення економічних відносин та економічних інтересів, коли через взаємодію системних складових в межах цілого відбувається вплив і зміна інших складових даної системи [94].

Таким чином, виявлені нами істотні характеристики визначають загальні і специфічні риси системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, суть і зміст взаємодій її складових. І одночасно з цим вони розкривають визначальну мету її функціонування – підтримання об'єктивних основ циклічного руху відносин привласнення-відчуження, безперервності суспільного виробництва, задоволення потреб і забезпечення ефективної реалізації економічних інтересів всіх без виключення економічних суб'єктів, досягнення узгодженості протиріч між ними.

Зміст обґрунтованих нами істотних характеристик на поверхні проявляється через *функції*, які *система відтворення економічних відносин та економічних інтересів* виконує в економіці. Зокрема, це:

– *функція упорядкування* (досягнення внутрішньої організації системи, безперервності функціонування, узгодженості між всіма її складовими елементами) та *функція змін* (кількісні й якісні перетворення системи та її компонентів, які сприяють підвищенню ефективності її функціонування та розвитку);

– *самовідтворювальна (самореалізаційна)* – забезпечення нормального функціонування економічних суб'єктів, відновлення їх ресурсів, задоволення потреб, збереження і покращення якості життя;

– *функція безпеки* – забезпечення захищеності економічних суб'єктів та самої системи на основі підтримання їх життєво важливих інтересів, потреб, ресурсів, доходів, нівелювання загроз і ризику в процесі відтворення економічних відносин;

– *комунікативна функція* – встановлення сукупності зв'язків, відносин між економічними суб'єктами, взаємодій економічних інтересів даної системи з іншими системами (системами відтворення ресурсів, доходів, продуктів) та економічною системою;

– *реактивна* – формування відповідної реактивності економічних відносин та економічних суб'єктів, економічних інтересів на ендогенні та екзогенні обмежувачі (стимули) безперервності їх відтворювання;

– *генеративна* – впровадження нових форм власності, способів виробництва, факторів і засобів виробництва, досягнень НТП, які сприяють кількісно-якісному перетворенню системи та її компонентів;

– *творчо-креативна* – розвиток економічних суб'єктів, орієнтація на інтелектуалізований і високотехнологічний труд в процесі відтворення економічних відносин, розвиток нових форм економічних зв'язків і перехід до більш ефективних витрат;

– *інтегративна* – створення передумов для синтезу різнорідних елементів системи, поглиблення, розвиток взаємодій між ними, які сприяють підвищенню ефективності всієї системи та кожного окремого її компонента;

– *дифузійна* – взаємопроникнення системи в інші субсистеми економічної системи та забезпечення їх узгодженості й упорядкованості,

– *симбіотична* – забезпечення взаємної вигоди (користі) для всіх сторін економічних відносин, взаємної ефективності від відтворювальної взаємодії економічних інтересів;

– *координаційна* – упорядкування економічних зв'язків, відносин, дій та інтересів економічних суб'єктів через інституційне та економічне поле, екзогенні та ендогенні важелі забезпечення циклічно-відтворювальних процесів [94].

Оскільки обґрунтовані нами функції системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів можуть підтримуватися тільки на основі певних важелів і механізмів, нівелювання загроз та зниження втрат, то ефект від її функціонування залежить від постійного розвитку перших і обмеження

дії останніх.

У цьому аспекті слід зазначити, що основним механізмом, який забезпечує функціонування даної системи, є привласнення-відчуження, на базі якого реалізуються і відтворюються економічні відносини, підтримується відповідність і оптимальне співвідношення між потоками на вході і потоками на виході в процесі взаємодії економічних інтересів. Одночасно доповнюють центральний механізм такі основоположні важелі як суспільний поділ праці, спеціалізація, кооперування, способи і методи управління та організації економічних взаємодій, які спрямовані на підвищення ефективності системи відтворення, підтримання її самоорганізованості та узгодженості [95].

Крім того, система може приводитися в дію або навпаки обмежуватися під впливом інституційних важелів – ринкового і державного механізмів, свободи, конкуренції, монополізму, економічного середовища тощо. Тому залежно від орієнтованості системи на прогресивні зміни дані інституційні важелі запускають або послаблюють її відтворювально-циклічні механізми. Але слід зазначити, що освіта, досвід і кваліфікація робочої сили, інформаційний і технологічний доступ, активність та еластичність самих економічних суб'єктів до перетворень доповнюють основні механізми, створюють передумови для інтенсивних змін і якісного перетворення системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів [95].

Одночасно проведений нами попередній аналіз довів, що функціонування даної системи може істотно обмежуватися *ендогенними та екзогенними детермінантами*. Йдеться про іманентну системі неефективність у зв'язку зі слабким розвитком або нерозвиненістю матеріальних і людських факторів виробництва, тобто продуктивних сил суспільства, невідповідність виробничих відносин (в першу чергу відносин привласнення-відчуження) продуктивним силам, неефективність політики (економічної, соціальної) уряду, наявність ризику втрат і невизначеності, які формуються відповідним недосконалим економічним та інституційним середовищем, і нарешті нереактивністю самих економічних суб'єктів на ендогенні та екзогенні зміни,

невідповідністю їх якісних характеристик продуктивним силам.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, система відтворення економічних відносин та економічних інтересів реалізує свої функції і розвивається через постійну взаємодію її складових компонентів з механізмами, які приводять її в дію, і одночасно з ендогенними та екзогенними детермінантами, які обмежують її функціонування. Через боротьбу і подолання даних конфліктів система зберігає свої істотні характеристики й отримує нові якісні властивості, що у сукупності забезпечує її розвиток та оновлення. Відповідно зазначене передбачає обґрунтування будови системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, яка відображає її поліструктурованість та ієрархічність, і формується на основі об'єктів, суб'єктів, підсистем, рівнів (площин взаємодії) (див. рис. 2.5) [93].

До основних *суб'єктів системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів* відносяться домогосподарства, підприємства (фірми), держава. Кожен із них є передусім *носієм економічних інтересів*. Якщо домогосподарства є носіями індивідуальних інтересів, підприємства (фірми) – колективних і групових інтересів, то держава – суспільних інтересів.

Разом з тим, і підприємства, і держава представлені суб'єктами, які заключають в собі зазначені інтереси, але одночасно є також носіями приватних інтересів. Так, підприємства представлені різноманітними службовцями, управлінцями, які у першу чергу керуються своїми власними інтересами при виконанні службових функцій. І аналогічно у суб'єктів влади, які представляють в своїй особі інтереси держави, в першу чергу превалюють їх індивідуальні інтереси. Відповідно це може мати наслідком протиріччя інтересів і спотворення їх цільової функції, розвитку опортуністичних, нелегітимних, девіантних форм економічних відносин.

З іншого боку, стаючи учасниками економічних відносин і взаємодії економічних інтересів, кожен із зазначених суб'єктів є *імплементором*, тобто *реалізатором інтересів*, які він виражає, що відображає активну форму втілення економічних інтересів даних суб'єктів.

СИСТЕМА ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Підсистема інституційного забезпечення

- подолання протиріччя продуктивних сил і виробничих відносин, конфліктів інтересів, встановлення меж і ступеня реалізації інтересів, адаптація до ендогенних та екзогенних обмежувачів
- формальні і неформальні інститути: закони, норми, правила, традиції господарської практики, договори, узвичаєння, кодекси поведінки;
- інститути: власності, поділу праці, розподілу і перерозподілу, свободи і конкуренції, громадянського суспільства, держави

Підсистема культури реалізації інтересів – формування соціальних установок щодо відтворення економічних відносин та економічних інтересів

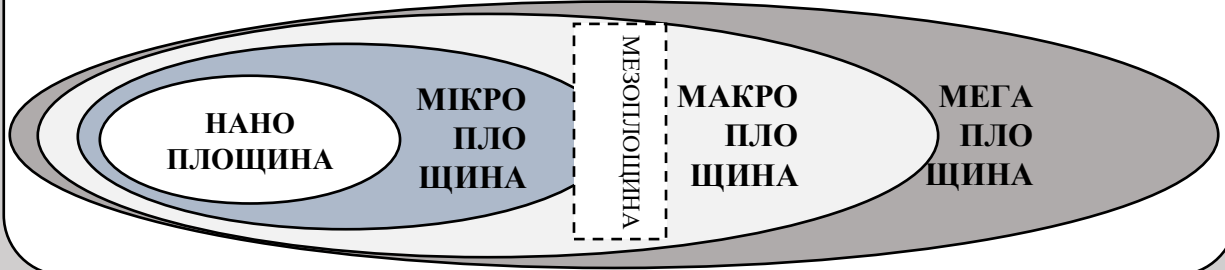
- економічна (раціональна) спрямованість, економічні свідомість, мислення, світогляд;
- способи, форми і організація економічних відносин, захисту прав та інтересів власності;
- економічні і соціальні цінності, установки, потреби, мотиви, економічні знання, традиції і норми, внутрішні якості;
- ідеологія інтересу як рушійної сили прогресивного розвитку економіки;
- освіта і знання, досвід, навички

Підсистема організації і підтримання

- забезпечення системного порядку і безперервності функціонування, змін і розвитку

- держава – організація і впорядкування відтворення економічних відносин та економічних інтересів, стимулювання реалізації соціальних інтересів людини і суспільства, уникнення між ними протиріч і досягнення конгруентності;
- підприємства, економічні групи об'єднання, організації – формування колективних інтересів, організація їх реалізації, узгодження із суспільними та індивідуальними інтересами;
- людина і домогосподарства – отримання освіти, досвіду, навичок, кваліфікації, інформації, відтворення робочої сили, охорона здоров'я як підґрунтя для реалізації інтересів

РІВНІ І ПЛОЩИНИ СИСТЕМИ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

СКЛАДОВІ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Суб'єкти: носії та

імплементори економічних інтересів

- держава, домогосподарства, підприємства (фірми), індивіди, національні спільноти, економічні і соціальні групи, об'єднання, організації, території і галузі

Базові установки стійкості, змін і розвитку

- привласнення-відчуження, володіння, користування, розпорядження, розподіл і перерозподіл забезпечують суб'єкт-об'єктні і суб'єкт-суб'єктні зв'язки;
- відтворення ресурсів, продуктів, доходів, відносин;
- цілепокладання, норми, правила, активність суб'єктів, свобода і конкуренція - підтримують стійкі структури і розвиток економічних відносин
- економічна свобода і конкуренція як простір для відтворення економічних інтересів

Рис. 2.5 Складові системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Розроблено автором

У такому ракурсі домогосподарства, підприємства (фірми), національні спільноти, економічні групи, об'єднання, організації виступають як носіями, так і безпосередніми імплементами своїх економічних інтересів [93]. Одночасно з цим через ті ж самі відносини суб'єкти стають непрямими або пасивними імплементами інтересів інших суб'єктів, оскільки на основі участі в економічних взаємозв'язках та відтворення економічних відносин побічно детермінують реалізацію їх інтересів. Зокрема, домогосподарства як власники робочої сили і як споживачі – інтересів інших домогосподарств, підприємств і колективів, інтересів держави і навпаки, підприємства (фірми) – інтересів домогосподарств, інших підприємств, держави і т. д. У випадку, коли суб'єкти – носії є обмеженими щодо реалізації своїх інтересів або не вступають у відносини, які зумовлюють процес реалізації їх інтересів, вони виступають потенційними учасниками системи відтворення економічних відносин. З іншого боку, держава, певні індивіди, соціальні групи, регіони і галузі, які є носіями економічних інтересів, але безпосередньо не вступають у відносини привласнення-відчуження засобів виробництва і робочої сили, є непрямими учасниками відтворення економічних відносин, детермінуючи рівень і ступінь реалізації інтересів інших суб'єктів. Відповідно на основі встановлення пропорцій розподілу і перерозподілу держава стає непрямим імплементами суспільних інтересів.

Отже, із зазначеного виходить, що суб'єкти системи на основі безперервного відтворення економічних відносин реалізують цільову функцію інтересів як активні і пасивні імплементами і одночасно відтворюють передумови для їх циклічної реалізації в економічній системі, адже на основі даних відносин відновлюються доходи, ресурси, знижуються витрати тощо. Останній аспект відображає суб'єктивну сторону системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів [93].

Економічні суб'єкти забезпечують стійкість системи відтворення економічних інтересів через *базові установки*, зокрема: стійкі економічні взаємозв'язки в процесі економічних відносин (привласнення-відчуження,

володіння, користування і розпорядження, розподіл і перерозподіл), тобто суб'єкт-об'єктні і суб'єкт-суб'єктні зв'язки; безпосередньо сам процес відтворення ресурсів, продуктів, доходів, відносин, що є основою відновлення взаємодії економічних інтересів; цілепокладання, економічні норми і правила [96], дотримання яких забезпечує підтримання стійкості структури економічних відносин, активність економічних суб'єктів; економічна свобода і конкуренція як підтримуючі важелі відтворення економічних інтересів (див. рис. 2.5).

Одночасно свобода і конкуренція виступають також чинниками розвитку, прогресу, інтенсивних якісних змін економічних відносин та їх суб'єктів, стимулюючи активну реалізацію економічних інтересів і відтворення економічних взаємодій на якісно новій основі. Тому вони можуть мати за основу не тільки стійкість, а й змінність [68].

Таким чином, *базові установки* системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів синтезують в собі стійкі й одночасно змінні форми прояву економічних інтеракцій суб'єктів (їх взаємозв'язків, взаємовідносин і взаємодії), містять в собі потенційні можливості досягнення інтенсивного типу розвитку даної системи у динаміці, що є підґрунтям для формування її цілісності та єдності.

Засновуючись на об'єктивному характері даної системи, економічні суб'єкти вступають в економічні відносини, відтворюють їх тільки шляхом взаємодії один із одним, що забезпечується допоміжними підсистемами магістральної системи відтворення економічних інтересів, її бекграундом, основне призначення якого – у комплементарному доповненні і впорядкуванні магістральної системи, захисті, організації, функціональному підтриманні її ефективного відтворювального кругообігу. Виходячи з цього, *залежно від функціонального призначення*, в магістральній системі слід виділити такі її підсистеми як: *організації і підтримання, інституційного забезпечення, культури реалізації економічних відносин та економічних інтересів*, основні складові яких представлено нами на рис. 2.5 [93].

Через взаємозв'язки і взаємодію зазначених підсистем магістральна система відтворення економічних відносин та економічних інтересів набуває зв'язаності, налагодженості, упорядкованості. Важелі та інститути, які формують будову даних підсистем, спрямовані на подолання внутрішніх суперечностей і конфліктів відтворення економічних відносин та економічних інтересів, збереження стійких параметрів і одночасно формування підґрунтя для змін і розвитку самої системи, тобто потенційних можливостей для інтенсивного динамічного розвитку. Останнє є можливим, коли одночасно ендогенне й екзогенне середовище системи орієнтовані на стимулювання процесу реалізації економічних інтересів, підтримання його ефективності, відновлюваності їх взаємодії, створення економічної кон'юнктури, необхідної і достатньої для підтримання базових параметрів системи тощо.

З точки зору системного підходу відтворення економічних відносин та економічних інтересів представляє собою єдине ціле, певну упорядкованість, цілісність якої забезпечується на основі постійної генерації взаємозв'язків, взаємовідносин і взаємодій суб'єктів, підсистем, рівнів і площин. Тобто основним механізмом формування єдності і нерозривності системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів є розподіл цілого на компоненти – взаємозв'язки і взаємодії як початкові точки життєвого циклу і розвитку економічних відносин та інтересів як форми їх прояву, а зовсім не синтез і сумування різнорівневих компонентів в просте ціле. Одночасно частини системи отримують значення і зміст тільки як частини цілісності. Адже вони знаходяться в залежності від інших її частин і отримують певну значимість відповідно до своєї функціональної ролі в системі, утворюють нову якісну форму та синергетичний ефект тільки через емерджентність. Таким чином, систему відтворення економічних відносин та економічних інтересів слід розглядати комплексне і різностороннє, через дуалістичні (прямі і зворотні) зв'язки цілісності та її компонентів.

Як ми з'ясували в ході аналізу основних істотних характеристик системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, за своєю

структурою вона є багатомірною, розвивається в різних площинах і вимірах на основі утворення сукупності рівневих (горизонтальних) та міжрівневих (вертикальних) зв'язків і відносин. Йдеться про взаємодії і взаємозв'язки між економічними суб'єктами, суб'єктами та інститутами, даною системою та іншими системами тощо [97].

Тому залежно від типів системних зв'язків можна виділити наступні *площини системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів*: наноплощина, мікроплощина, макроплощина, мегаплощина, мезоплощина (див. рис. 2.6).

У *мікроплощині* система відтворення економічних відносин та економічних інтересів підтримується на основі взаємозв'язків і взаємодії домогосподарств, підприємств (фірм), економічних груп, об'єднань тощо щодо привласнення-відчуження ресурсів, продукту, доходів, які спрямовані на задоволення їх потреб і реалізацію трудових, інвестиційних, підприємницьких, споживацьких та ін. інтересів, що представлено нами на рис. 2.7 [97]. Йдеться зокрема про безперервність забезпечення життєдіяльності (нормального функціонування) або самовідтворення суб'єктів, досягнення (збільшення) економічної вигоди (користі), зниження витрат (економії ресурсів), зростання капіталізації фірми, зниження економічних ризиків і усунення загроз, збільшення частки власності, віддачі від інвестицій, приросту заощаджень, підвищення якості споживання тощо.

Отже, у мікроплощині виникають, по-перше, внутрішньо-суб'єктні взаємовідносини і взаємозв'язки (на рівні учасників і структур самого підприємства (фірми), економічної групи, організації, домогосподарства), які детермінують реалізацію потреб та економічних інтересів даних суб'єктів; по-друге, міжсуб'єктні взаємовідносини і зв'язки (на рівні домогосподарств, підприємств, економічних груп тощо), які забезпечують взаємну реалізацію і погодження їх економічних інтересів або навпаки – дискримінацію інтересів контрсуб'єктів (див. рис. 2.7).

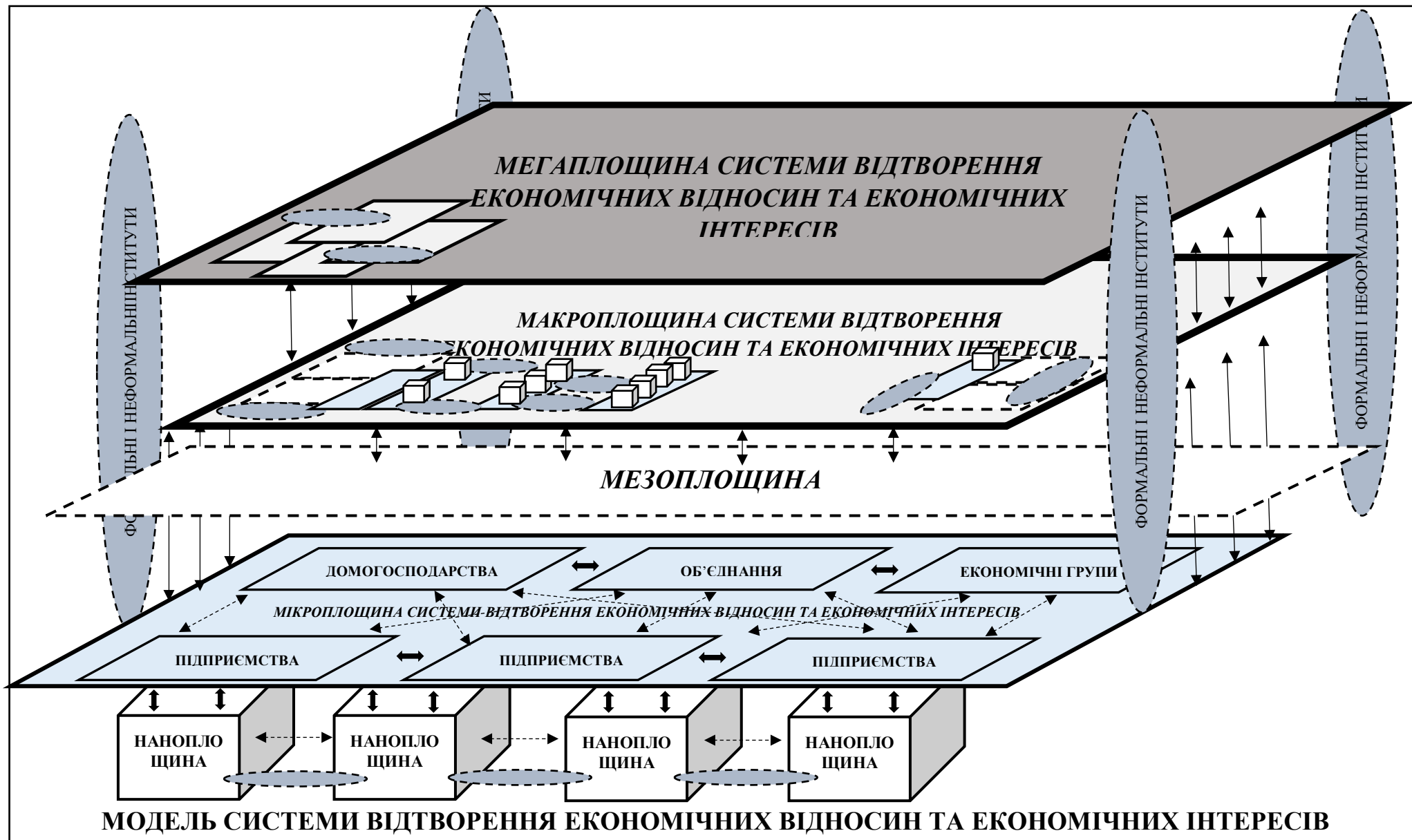

Рис. 2.6 Взаємозв'язки і взаємодія між площинами системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Розроблено автором

Мікроплощина системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів		По горизонталі	
		міжсуб'єктні	внутрішньо-суб'єктні
По вертикалі	«згори-донизу»	Регламентация державою (вищими ієрархіями) форм, механізмів, меж відносин та реалізації інтересів, підвищення (зниження) реактивності суб'єктів та їх здатності до якісних змін у продуктивних силах і виробничих відносинах	Спрямовані на реалізацію потреб та інтересів суб'єктів відносин, дискримінацію інтересів контрсуб'єктів
	«знизу-догори»		
По діагоналі	міжплощинні	Спрямовані на підвищення ефективності відтворення економічних відносин та економічних інтересів, подолання невідповідності і механізмів привласнення-відчуження наявним продуктивним силам, погодження протиріч економічних інтересів та підвищення ступеня їх реалізації	
	між суб'єктами різних груп		

Зв'язки і взаємодії, які забезпечують відтворення економічних відносин та економічних інтересів:

1) збережені уклади економічних зв'язків, взаємодій в процесі привласнення-відчуження, механізми реалізації економічних інтересів

забезпечують:

відтворення економічних відносин та економічних інтересів на попередній якісній основі, підтримання функціонування і розвитку, необхідного для виживання суб'єктів у поточних економічних та інституційних умовах, досягнення мінімального ступеня віддачі (користі) від економічних відносин, обсягу капіталу, достатнього для протистояння економічним загрозам

2) конструкти зв'язків і відносин привласнення-відчуження, сформовані на основі власного досвіду; відібрані суб'єктами в процесі господарської еволюції і прогресивного розвитку, асимільовані до економічної дійсності, реплікація найбільш ефективних власних, запозичених у інших суб'єктів, нових форм і механізмів реалізації інтересів –

забезпечують:

відтворення економічних відносин та економічних інтересів на новій якісній основі, розвитку продуктивних сил і виробничих відносин суб'єктів, активність економічних відносин щодо впровадження нових технологій і факторів виробництва, енерго- і ресурсо-збереження, застосування висококваліфікованої робочої сили тощо

3) сукупність зв'язків і взаємодій економічних груп та об'єднань, колективів і господарств, до яких увійшли суб'єкти

забезпечують:

відтворення економічних відносин та економічних інтересів на новій якісній основі, задоволення потреб в економічних благах, збереження доходів, робочих місць, наявних виробничих потужностей, ринків збуту, отримання від участі в економічному угрупованні нових сфер взаємодії, форм і механізмів реалізації інтересів, способів економії ресурсів, технологій і досвіду тощо

4) форми економічної взаємодії і взаємозв'язків в процесі привласнення-відчуження, які трансформуються унаслідок інституційного впливу (норм і законодавства, узвичаєнь, правил, традицій економічної практики, договірних обмежень, державних стимулів/бар'єрів, внутрішньо-групових кодексів економічної поведінки)

забезпечують:

відтворення економічних відносин та економічних інтересів на новій якісній основі, узгодження основного економічного протиріччя, протиріч економічних інтересів, або навпаки – обмеження економічних відносин та реалізації інтересів суб'єктів, доступу до ресурсів і якісно нових факторів виробництва

Наслідки:

забезпечення (обмеження) нормального функціонування (самовідтворення) суб'єктів; зниження (збільшення): економічної вигоди (користі), витрат, ресурсів, капіталізації фірми, економічних ризиків і загроз, частки власності, інвестицій і їх віддачі, заощаджень, споживання, якості факторів виробництва, реактивності суб'єктів на економічні зміни

Рис. 2.7 Характеристики зв'язків і відносин у мікроплощині системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Розробка автора

Зазначені відносини виникають у горизонтальному напрямі, характеризуються прямим і зворотнім характером зв'язків, засновані на взаємообміні власності і взаємодії інтересів, що забезпечує їх реалізацію, обумовлює самовідтворення суб'єктів та забезпечує безперервність відтворення економічних відносин та економічних інтересів [97;98].

Зауважимо, що, з іншого боку, для мікроплощини також є характерними зв'язки і відносини по вертикалі, які засновані на підпорядкуванні більш високому рівню ієрархії, примусі або тиску. Вони виникають між зазначеними суб'єктами та інституційними регуляторами або з їх вищими структурними рівнями та мають прямий і зворотній характер. У першу чергу, це відносини «згори-донизу» [64], коли державою та іншими інститутами регламентуються форми власності, механізми привласнення-відчуження, доступ до ключових економічних ресурсів, визначаються конкретні сфери і напрями реалізації інтересів суб'єктів, стимулюється (обмежується) залучення праці, капіталу, інших ресурсів в пріоритетні сфери економічних відносин, якісні зміни у факторах виробництва, механізмах привласнення-відчуження та реалізації інтересів тощо.

Зрозуміло, що результати таких відносин можуть бути неоднозначними – як позитивні – підвищення ступеня реалізації суспільних інтересів, якісні зміни суспільної форми і поступальний рух до інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, так і негативні – зрощування влади і власності, обмеження прав та інтересів власності певних суб'єктів на користь владно-власницьких інтересів, зниження реактивності суб'єктів та їх здатності до якісних змін.

І відповідно у зворотному напрямі утворюються взаємодії «знизу-догори», коли економічні відносини домогосподарств, нефінансових і фінансових корпорацій, економічних груп концентруються на певних взаємозв'язках, які викликають реакцію з боку держави та інших інститутів – стимулювання або навпаки обмеження певних форм і видів власності, сфер економічних відносин, використання економічних ресурсів, створення

(скорочення) нових робочих місць, проведення відповідної фіскальної та інвестиційної політики, орієнтованої на досягнення інтенсивного (екстенсивного) типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, реактивності економічних суб'єктів тощо. Отже, відносини «знизу-догори» обумовлюються еластичністю і спрямованістю суб'єктів на якісні зміни та відповідною реактивністю держави та інститутів до їх підтримки [64].

Але слід відмітити, що у мікроплощині також можуть виникати зв'язки і відносини по діагоналі, тобто: 1) взаємодії і взаємозв'язки міжплощинного рівня, що утворюються між суб'єктами на різних ієрархічних рівнях, але які не відносяться до вертикальних (зв'язки мікроплощини і макроплощини, мікроплощини і мегаплощини тощо); 2) відносини між суб'єктами, які відносяться до однієї площини системи, але до різних економічних груп, (виробників з природними монополіями, банківськими установами, освітніми закладами, науковими організаціями; підприємств різних галузей, ринків, національних економік тощо). Налагодження зв'язків і відносин з різними рівнями системи дозволяє підвищити ефективність процесу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, зменшити невідповідність механізмів привласнення-відчуження наявним продуктивним силам, погодити протиріччя економічних інтересів тощо.

Відповідно взаємодії по вертикалі і по діагоналі характеризують зв'язки мікроплощини з іншими площинами системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, їх взаємовплив та взаємовідповідність [64].

Таким чином, проведений нами аналіз змісту відносин у мікроплощині системи, механізмів їх забезпечення та наслідків (див. рис. 2.7) дозволяє зробити висновок, що взаємодії і взаємозв'язки по горизонталі, по вертикалі («згори-донизу» та «знизу-догори»), по діагоналі носять не тільки внутрішньо-площинний, але і міжплощинний характер, адже вони чинять вплив на реалізацію як інтересів суб'єктів мікроплощини, так і інших рівнів системи – національних інтересів, інтересів кожної окремої людини, інтересів регіонів, територій, міжнародних економічних інтересів. І, враховуючи те, що вони

детермінують зміни у суспільному продукті, пропорціях розподілу і перерозподілу, споживанні, заощадженнях та інвестиціях, якісні трансформації продуктивних сил і виробничих відносин, конкурентоспроможність на мікро-, макро- і мегарівнях, зазначені взаємодії можуть значно обмежувати або стимулювати інтенсивний й еластичний типи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, визначати ступінь реалізації національних і міжнародних економічних інтересів.

Одночасно отримані висновки свідчать про співвідношення і детермінізм множини відносин мікроплощини з макроплощиною досліджуваної системи, тобто підводять нас до обґрунтування взаємозв'язків і взаємодій у макроплощині та їх впливу на систему відтворення економічних відносин та економічних інтересів. *Макроплощина* характеризує сукупність різноманітних зв'язків і відносин даної системи, які реалізуються на рівні національної економіки і функціонують як єдине ціле [97]. Взаємодії у макроплощині формують поліструктурність, комплексність, зв'язаність та інтегративність системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів з економічною системою, іншими системами більш високого (суміжного) рівня. Основні характеристики відтворення економічних відносин та економічних інтересів у макроплощині обґрунтовано нами на рис. 2.8.

Тому на процес відтворення економічних відносин та економічних інтересів у національній економіці у першу чергу чинять вплив взаємодії економічних суб'єктів на внутрішньо-національному рівні, тобто у мікроплощині, активність економічних суб'єктів щодо привласнення-відчуження власності, їх здатність, готовність до поглиблення і розширення системи зв'язків, впровадження якісно нових форм і механізмів реалізації економічних відносин та економічних інтересів тощо [97]. Як ми з'ясували, система взаємодій домогосподарств, підприємств, економічних груп детермінує зміни у макроплощині досліджуваної системи, тобто може сприяти зростанню доданої вартості і суспільного продукту, збільшенню споживання суспільних благ та розширенню інвестування, зростанню сукупного попиту та

Макроплощина системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів	Рівень взаємодії	Внутрішньо-національний	Зв'язки і взаємодії, які забезпечують відтворення економічних відносин та економічних інтересів: 1) історично сформовані уклади економічних зв'язків, взаємодій в процесі привласнення-відчуження, механізми реалізації економічних інтересів <i>діють через:</i> <i>Прямий вплив:</i> через спосіб, форми і методи виробництва, спеціалізації, кооперування, організацію господарювання, традиції і звичаї, господарську практику, передачу технологій і досвіду, форми освіти і підвищення кваліфікації <i>Зворотній вплив:</i> розвиток і удосконалення системи зв'язків і відносин на основі отримання нового досвіду суб'єктами, розвитку способу виробництва, нових форм власності, впровадження нових продуктивних сил <i>забезпечує:</i> Стійкість системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, самовідтворення економічних суб'єктів на попередній якійсній основі, досягнення мінімального ступеня віддачі (користі) від економічних відносин, обсягу капіталу, достатнього для протистояння економічним загрозам 2) внутрішні взаємодії з мікроплощиною (домогосподарствами, підприємствами (фірмами), економічними групами) через внутрішньо-національні зв'язки <i>діє через:</i> <i>Прямий вплив:</i> через економічну активність суб'єктів, їх готовність і здатність до відкриття бізнесу, розширення економічних зв'язків, якісні зміни продуктивних сил і виробничих відносин, підвищення кваліфікації і освіти. <i>Зворотній вплив:</i> через реактивність держави на активність взаємозв'язків суб'єктів, взаємообмін їх інтересів, якісні зміни у суспільній і матеріально-речовій формах, розподілі і перерозподілі, фіскальну, грошово-кредитну, інвестиційну, торгову політику, захист конкуренції, прав та інтересів власності (їх обмеження) <i>забезпечує</i> Ефективність функціонування всієї системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, його відновлення і розвиток на новій кількісно-якісній основі, комплементарну реалізацію економічних інтересів суб'єктів і суспільства, прогресивні зміни у продуктивних силах і виробничих відносинах, еластичність економічних суб'єктів до змін, впровадження високоєфективних технологій і факторів виробництва
		Зовнішній	3) зовнішні взаємодії з мегаплощиною системи (іншими національними економіками, іноземними суб'єктами, об'єднаннями, міжнародними організаціями і світовим господарством) щодо міжнародної торгівлі, руху факторів виробництва, валютно-фінансових відносин, передачі технологій тощо <i>діє через:</i> <i>Прямий вплив:</i> через валютний курс, обсяги експорту-імпорту, відсоткову ставку, сальдо платіжного балансу, МРП, спеціалізацію і кооперування, економічну політику країн та міжнародних організацій, міжнародні норми і правила <i>Зворотній вплив:</i> через попит і пропозицію на міжнародних ринках товарів, послуг, ресурсів, інформації, технологій, притік і відтік капіталу, спільне виробництво, інвестиції, політику ТНК <i>забезпечує</i> Погодженість системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, його відновлення і розвиток на новій кількісно-якісній основі, реалізацію економічних інтересів національних економік, що взаємодіють, інтересів ТНК, прогресивні зміни у продуктивних силах і виробничих відносинах, еластичність економічних суб'єктів до змін на міжнародних ринках, впровадження нових технологій і факторів виробництва, підвищення кваліфікації робочої сили, уніфікація норм і правил ведення економічної діяльності, захисту прав та інтересів власності тощо

Рис. 2.8 Характеристики зв'язків і відносин у макроплощині системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Розробка автора

сукупної пропозиції, а може навпаки – значно обмежувати циклічний рух і відтворення ресурсів, продуктів, доходів, тобто значно знижувати ступінь реалізації як інтересів національної економіки, так і через зворотні зв'язки – темпи і пропорції їх відтворення на рівні кожного окремого суб'єкта.

А у зворотному напрямі у макроплощині формуються передумови для розвитку економічними суб'єктами певних видів діяльності, участі в економічних відносинах, створення нових форм і субформ власності, розширення ринків збуту, генерації нових форм економічної взаємодії, тобто конструюються нові форми мікроекономічних інтересів і визначаються пріоритети відтворення економічних взаємодій.

Суміжність, перетинання, комплементарність мікро- і макроплощин є основою відновлення взаємодії і реалізації економічних інтересів, а також трансформації, переродження, розвитку всіх рівнів системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Але зауважимо, що циклічний рух економічних відносин та взаємообмін інтересами відбуваються у певному макроекономічному полі, підкоряються економічній політиці держави, яка може бути спрямована не на максимізацію суспільного продукту, підвищення якості життя людини, розвиток конкуренції, бізнес-середовища, ефективну реалізацію суспільних інтересів і т.д., а на захист інтересів влади-власності, її панування і привласнення значної частки доданої вартості [95]. Отже, держава в особі влади через обмеження доступу до ключових економічних ресурсів, встановлення пропорцій розподілу і перерозподілу та «правил гри» для економічних суб'єктів, проведення фіскальної, грошово-кредитної, зовнішньоторговельної, конкурентної, інвестиційної політики тощо детермінує ступінь забезпеченості економічних суб'єктів ресурсами, продуктами, доходами, тобто ступінь реалізації інтересів суб'єктів і суспільства в цілому [95].

Ще однією не менш важливою особливістю макроплощини системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів є її зв'язки з зовнішнім середовищем – з іншими національними економіками і світовим

господарством. Йдеться передусім про торгіві і валютні відносини, взаємодію з іноземними суб'єктами господарювання та іншими країнами щодо руху факторів виробництва, продуктів і технологій, що обумовлюють реалізацію економічних інтересів у мікро- та макроплощині, взаємодію з інтересами інших країн світу. Крім того, відносини з міжнародними валютними і фінансовими організаціями, інтеграційними об'єднаннями, світовими біржами визначають валютні, кредитні, інвестиційні, експортно-імпортні інтереси, економічну вигоду як конкретну форму їх реалізації.

Отже, світогосподарські відносини обумовлюють ефективність реалізації інтересів національної економіки залежно від її місця у світовому господарстві та інтересів інших національних економік, участі в процесах інтернаціоналізації і глобалізації.

Таким чином, через упорядкованість відносин у макроплощині на внутрішньо-національному та зовнішньому рівні зумовлюється ефективність функціонування всієї системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Зауважимо, що важливою характеристикою відносин, які виникають у макроплощині, є їх зв'язок та одночасно зворотній вплив на інші економічні та неекономічні системи (більш високого порядку, рівні за рангом). Зокрема, йдеться про економічну систему в цілому, системи суспільного відтворення, відтворення капіталу та інших економічних ресурсів; соціальну, політичну системи тощо. Циклічний рух відносин та інтересів як форми їх прояву має прямі системні зв'язки з рухом факторів виробництва, продуктів і доходів, відображають взаємодію і конкретні форми реалізації інтересів суб'єктів, і одночасно корелює зі ступенем задоволення соціальних потреб та політичними інтересами в національній економіці. Конструктивна взаємодія із суміжними й одночасно спорідненими системами сприяє взаємному упорядкуванню й удосконаленню, синхронній та ефективній реалізації економічних і соціальних, соціальних та політичних інтересів, впровадженню нових форм економічної взаємодії, уникненню перекосів, наявних в «інших»

системах щодо їх реалізації, комплементарному підвищенню їх результативності та підтриманню безперервності їх відтворення.

Тому прямі і зворотні зв'язки створюють синергетичний ефект для усіх сторін взаємодії, призводять до змін та оновлення параметрів взаємодіючих систем, взаємообміну і дифузії інтересів, тобто до їх взаємопроникнення, взаємодії або зрощування. Наприклад, відбувається взаємодія економічних, соціальних, політичних інтересів, що зливаються в єдине ціле через виконання владою функцій держави та здійснення відповідної державної політики щодо реалізації суспільних інтересів. Остання передбачає створення економічних та соціальних благ для потреб суспільства і одночасно обумовлює реалізацію політичних інтересів влади. Але одночасно зазначена взаємодія може призвести до спаду і руйнування сукупності відносин у макроплощині досліджуваної системи у випадку зрощування влади і великої власності, цілеспрямованого деструктивного впливу влади та інших інститутів на відносини привласнення-відчуження та інтереси власності, недофінансування секторів, галузей економіки, розвитку тіньових відносин, обмеження реалізації суспільних інтересів з метою досягнення владно-власницьких політичних цілей тощо [99].

Одночасно у контексті аналізу властивостей системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів через взаємодії у макроплощині є важливим момент руху і розвитку зазначеної системи, її підсистем, передумови якого формуються на даному рівні. Йдеться про реконструкцію відносин і механізмів їх реалізації, інтеграцію економічних інтересів, перехід до нових форм відносин та реалізації інтересів, які відбуваються відповідно до розвитку продуктивних сил, технологій та світового господарства і викликають трансформаційні перетворення не тільки у макроплощині, але й у всій системі відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Кількісні або якісні перетворення, екстенсивні або інтенсивні зміни, глибина і тривалість економічних відносин, динаміка їх відновлення

визначають відповідний тип системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, її подальший висхідний (низхідний) рух. Отже, залежно від характеру перетворень в економічних взаємовідносинах та у взаємодії інтересів, змін в ендogenous та екзогенному середовищі формуються імпульси до оновлення і розвитку системи, підвищення ступеня її самоорганізованості, погодження взаємодіючих між собою економічних інтересів на різних рівнях системи або навпаки – імпульси до занепаду системи, руйнування економічних взаємодій і зв'язків, порушення нормального функціонування суб'єктів тощо [68].

Таким чином, у макроплощині системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, по-перше, підтримується стійкість даної системи, яка детермінує погодження її внутрішніх протиріч і самоорганізацію, по-друге, формується підґрунтя для її динамічного розвитку в просторі і часі на основі генерації нових форм і механізмів реалізації економічних відносин та економічних інтересів, по-третє, забезпечується взаємодія і встановлення зв'язків з її підсистемами, суміжними та спорідненими системами, що має наслідком взаємну трансформацію ендogenous та екзогенного середовища взаємодіючих систем, їх дифузії і розвитку.

Відповідно відтворення економічних відносин та економічних інтересів через макроплощину набуває нової структурної форми, відмінної від попередньої, нових системних властивостей і якостей, параметрів і функцій, нових гетерогенних взаємозв'язків, інтеграційної ентропії і взаємодифузії.

І у цьому аспекті слід підкреслити, що важливу роль в формуванні динамічних та інтегративних властивостей досліджуваної системи відіграють також взаємодії у мегаплощині системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Відтворення економічних відносин та економічних інтересів у *мегаплощині* відображає відносини і взаємообмін інтересами на міжнародному рівні – між національними економіками в межах світового господарства [97].

Тому у зазначеній площині взаємодії будуються на міжнародних та

інтернаціональних зв'язках, взаємопроникненні національних інтересів та інтересів інших країн, їх антагоністичній боротьбі й узгодженні, конкуруванні з продуктивними силами інших національних господарств, формуванні спільних форм власності, міжнародному поділі праці, спеціалізації, кооперуванні, інтеграції тощо. І на основі цього відбувається більш ефективна реалізація економічних інтересів як учасників економічних відносин, так і всього світового господарства, оскільки це обумовлює інтенсивність процесу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, вихід за національні кордони і розповсюдження у світовому господарстві нових факторів виробництва, технологій, інформації, продуктів.

Отже, зазначені положення характеризують, по-перше, циклічний рух економічних відносин та економічних інтересів на міжнародному рівні між національними господарствами, їх об'єднаннями і спілками, ТНК, по-друге, міжнаціональність привласнення-відчуження, взаємодій інтересів і відповідно руху потоків ресурсів, продуктів, доходів, технологій, прав власності, по-третє, можливості досягнення упорядкування і реалізації економічних інтересів на основі взаємної спрямованості учасників відносин до взаємодії, до ефективного розв'язання протиріч, реалізації своїх національних порівняльних переваг, по-третє, зв'язки мікро-, макро- і мегаплощини системи, через які забезпечується реалізація інтересів на всіх її рівнях, оскільки підприємства (фірми), національні економіки, інтеграційні об'єднання, неурядові організації як суб'єкти міжнародних економічних відносин вступають у взаємодію, обмінюються ресурсами, технологіями, досвідом тощо. Останнє за висловлюванням Волошиної А.Ю. також розкриває взаємопроникнення економічних інтересів нано-, мікро-, макроплощини у мегаплощину, яка утворюється на основі їх взаємодії та обміну [101].

І, виходячи із зазначеного, для системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів у мегаплощині є характерним формування відносин і взаємодій інтересів: 1) вертикальних – від великих відкритих економік до малих, від найсильніших учасників світового господарства до

більш слабших і навпаки, від наднаціональних органів управління до національних економік тощо; 2) горизонтальних – між суб'єктами міжнародного інтеграційного об'єднання, суб'єктами світового господарства щодо спільного виробництва, розподілу, обміну, споживання, між ТНК; 3) діагональних – між ТНК та підприємствами (фірмами), ТНК і національними господарствами, міжнародними економічними суб'єктами та світовими неурядовими організаціями тощо [102].

Таким чином, система відтворення економічних відносин та економічних інтересів функціонує у даній площині на основі формування спільних економічних інтересів та необхідності спільної координації в процесі їх реалізації, необхідності вирішення конфліктів інтересів суб'єктів світового господарства, забезпечення безперервності відтворення світових суспільних відносин та світового порядку, циклічного руху продуктів, ресурсів і доходів у міжнародному просторі, що виявляється через прямі, зворотні, мережеві зв'язки і взаємодії суб'єктів світової економіки [64], характеристики яких представлено нами на рис. 2.9.

Відмінними характеристиками взаємодій у мегаплощині системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів є, на наш погляд:

1) доступність до більш дешевих природних ресурсів, капіталу, висококваліфікованої робочої сили, нових технологій, можливості уникнення негативних екологічних ефектів, що стає основою формування інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, кількісно-якісних змін продуктивних сил і виробничих відносин, переходу до нових форм і механізмів привласнення-відчуження, підвищення інтенсивності взаємодій національних економік у зазначеній площині через укладення різноманітних угод, прийняття відповідного законодавства, реалізацію інвестиційних проектів, кооперацію та інтеграцію в межах спільних об'єднань;

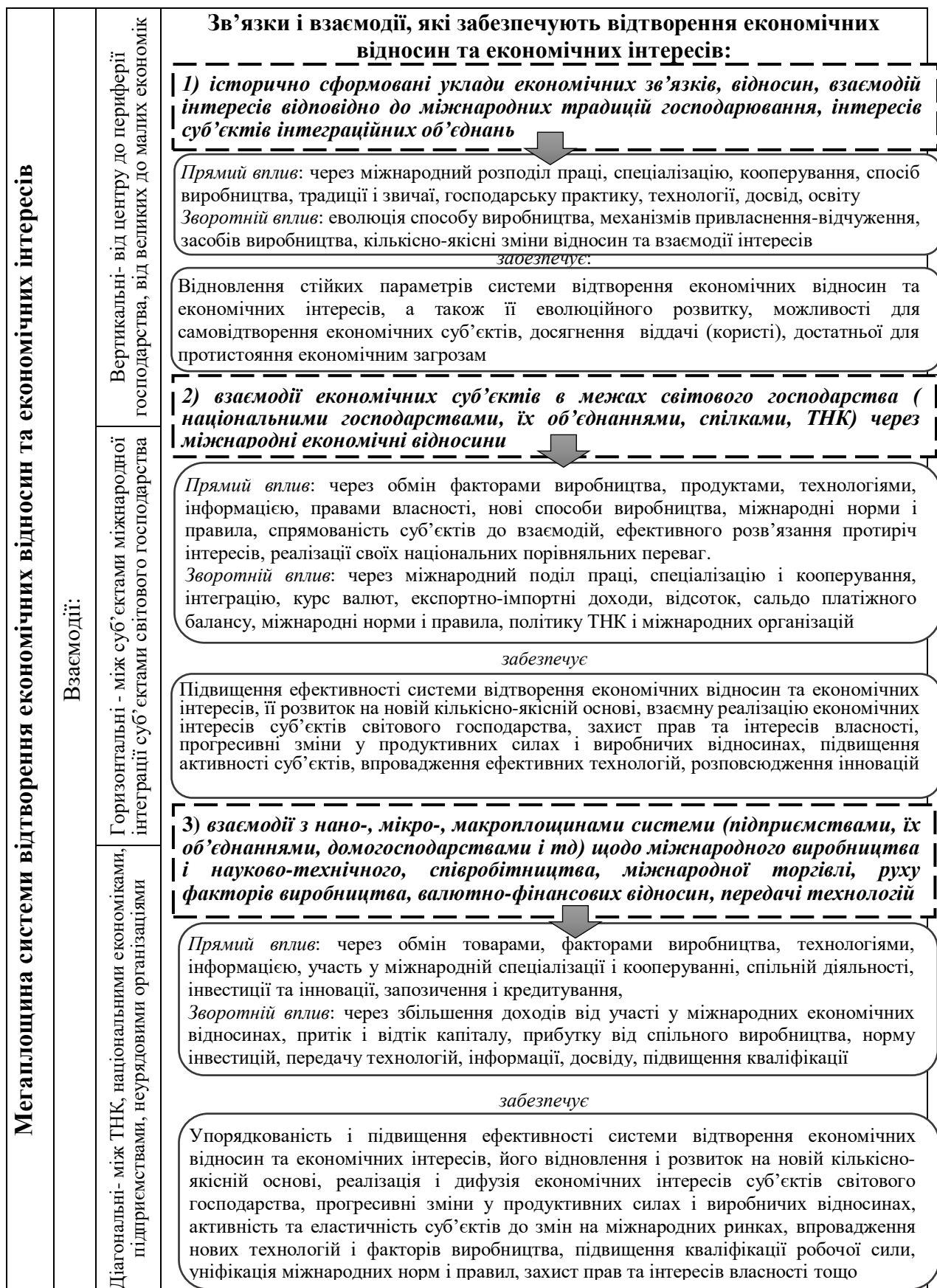

Рис. 2.9 Характеристики зв'язків і відносин у мегаплощині системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Розробка автора

2) розширення можливостей щодо реалізації національних економічних інтересів на основі своїх порівняльних переваг, захисту прав та інтересів власності на основі міжнародних договорів, норм та уніфікованих правил, що сприяє підвищенню ефективності відтворення економічних відносин, активізації участі економічних суб'єктів у міжнародних відносинах на конкурентних засадах, збільшенню економічної вигоди та підвищенню конкурентоспроможності національних господарств;

3) наявність стійких відносин і зв'язків між суб'єктами світової економіки, які базуються на традиціях господарської практики та історичних укладах, стійких взаємодіях між суб'єктами інтеграційних об'єднань, заснованими на реалізації інтересів груп та їх учасників, що обумовлює підтримання ними системи сформованих зв'язків і відносин, стабільність отримання економічної вигоди (користі) від таких відносин, а також приєднання інших суб'єктів світового господарства до них.

Крім того, не менш значимими характеристиками системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів у мегаплощині є відносини, які утворюються між ядром і периферією світового господарства. Для першого, представленого найрозвиненішими країнами світу і ТНК, є характерною найбільша включеність в економічні відносини та процес взаємодії інтересів, що детермінує інтенсивність кількісно-якісних змін продуктивних сил і суспільних відносин, постійний розвиток економічних інтересів і механізмів їх реалізації в ядрі світового господарства.

Тому малі економіки часто вимушені поступатися своїми інтересами у відносинах з великими економіками, ТНК, світовими неурядовими організаціями, що обумовлює реалізацію в першу чергу економічних інтересів останніх, а не власних національних інтересів. І таким чином, ядро світового господарства по суті рестрикціонує відтворення економічних відносин та економічних інтересів на його периферії.

Але такий перекис нівелюється можливостями, які відкриваються для периферії світового господарства. Зокрема, перевагою малих економік від

такої взаємодії є отримання можливостей для кількісно-якісних змін у системі відтворення економічних відносин та економічних інтересів на основі залучення інвестицій, інновацій, позикового капіталу, передачі технологій, відкритті для них нових ринків тощо, що детермінує реалізацію їх економічних інтересів та відновлення економічних зв'язків на якісно новій основі. Оскільки зазначені процеси передбачають взаємореалізацію і взаємопроникнення економічних інтересів суб'єктів світового господарства, то для них є характерними дифузія, симбіоз і взаємний розвиток.

Таким чином, в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів у мегаплощині формуються стійкі економічні зв'язки між суб'єктами міжнародної економіки щодо відновлення суспільних відносин у світовому господарстві та взаємодії інтересів, а також відбуваються кількісно-якісні трансформації і розвиток нових форм економічної взаємодії, що дозволяє забезпечити динамічний перехід досліджуваної системи до переважно інтенсивного й еластичного типів відновлюваної взаємодії інтересів в умовах глобалізації та інтернаціоналізації світового господарства [103].

Однак ще одним важливим моментом в аналізі системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів є аналіз взаємодій окремої людини, зв'язків, відносин, які формує і відтворює людина, інтересів, які вона втілює через участь в економічних відносинах, тобто характер взаємодій у *наноплощині* даної системи [97], основні аспекти чого представлено нами на рис. 2.10.

Наноплощина характеризує за визначенням Клейнера Г.Б. «індивідуальних» суб'єктів «виробництва, розподілу, а також споживання» [104, с. 104.] або як зазначав Ерроу К.Д., «субмікрорівень» економічних відносин [105, с. 734]. Отже, з цього виходить, що людина як економічний суб'єкт вступає в економічні відносини з метою задоволення потреб у забезпеченні життєдіяльності і розвитку і через участь у відносинах щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання стає постачальником ресурсів,

споживачем, виробником, підприємцем, власником капіталу тощо, що відображає її економічні інтереси. У такому ракурсі людина є за розумінням марксистської школи персоніфікацією об'єктивних економічних відносин [82; 45], на основі яких в її особі персоніфікується наймана праця, різні форми капіталу тощо.

Рис. 2.10 Характеристики взаємодій системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів у наноплощині*

*Авторська розробка

Відповідно до зазначеного через об'єктивні економічні відносини людина втілює індивідуальні економічні інтереси щодо максимізації вигоди (користі), тому на основі відтворення економічних відносин та економічних інтересів вона отримує блага і доходи для самовідтворення, саморозвитку, самоорганізації [100]. І одночасно з іншого боку, в людині персоніфікуються інтереси домогосподарства і підприємств, невід'ємною частиною яких вона виступає, тобто вона є органічним субкомпонентом мікрорівня. Тому через безперервність відтворення економічних відносин та економічних інтересів забезпечується задоволення потреб та реалізація інтересів даних економічних суб'єктів, а відповідно і людини.

Саме людина наділена робочою силою і підприємницьким талантом, і саме людина відтворює людський капітал, які є одними з найважливіших елементів відносин щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання. Людина здобуває освіту, отримує нові знання, що стає основою для підвищення кваліфікації і продуктивності праці, розробки нових технологій і способів виробництва, створення нових комбінацій факторів виробництва і власності. Тим самим людина сприяє росту фірми, досягненню нею найбільших доходів, реалізації її стратегічних цілей [100]. Крім того, людина споживає товари та послуги, сплачує податки, отримує трансферти, здійснює заощадження та інвестиції, формує пропозицію робочої сили та інших факторів виробництва на внутрішньому та на зовнішньому ринках, що прямим чином впливає на суспільний продукт та пропорції його розподілу і перерозподілу, макроекономічні взаємозв'язки та міжнародні економічні відносини. Тому людина виступає джерелом підвищення ефективності системи відтворення економічних відносин, а також ступеня реалізації економічних інтересів через економічні взаємодії суб'єктів у мікро-, макро- і мегаплощинах [96].

З іншого боку, виходячи з основних постулатів економічної теорії, головною метою економіки як сфери діяльності є задоволення потреб людей в економічних і соціальних благах. Тому цільовою функцією суспільних

відносин є збільшення тривалості життя, підтримання здоров'я, підвищення якості життя людини і суспільства, її безпеки життєдіяльності, освіти і розвитку [106]. Таким чином, людина, її потреби, інтереси та її розвиток є не тільки джерелом, але й основоположною метою суспільних відносин та безперервності їх відтворення [96].

Зрозуміло, що основні передумови для задоволення потреб і реалізації інтересів людини створюються в економічному та інституційному середовищі. Наявність в економічному просторі механізмів, конструкцій, інституційних умов, які обмежують відтворюваність економічних зв'язків та відносин, прямим або непрямим чином стримують активність і свободу людини щодо участі в економічних відносинах, можливості задоволення її потреб і самовідтворення, знижують ефективність відтворення економічних відносин та економічних інтересів, роблять неможливими його кількісно-якісні перетворення.

Одночасно економічний та інституційний простір визначають вектор подальшого руху, середовище, в якому людина як індивідуальний економічний суб'єкт та як невід'ємна частина домогосподарства або фірми вимушена розвиватися в просторі і часі. І таке положення створює необхідність для пошуку нових форм економічних взаємозв'язків і механізмів реалізації економічних інтересів, шляхів узгодження конфліктів інтересів і способів їх розв'язання. Тому відсутність доступу до ключових ресурсів, обмеження щодо відкриття бізнесу і монополізація ринків, податковий тиск та непосильне адміністрування, рейдерство і корупція влади обумовлюють відповідну реакцію з боку людини, домогосподарства і фірм – пошук альтернативних способів реалізації економічних відносин, створення нових продуктів і технологій, формування нових ринків збуту або навпаки – закриття бізнесу, звільнення робітників, участь у тіньових економічних відносинах, підкуп влади тощо. Отже, економічні умови та інститути-обмежувачі можуть сприяти самоорганізації людини в процесі реалізації її економічних інтересів, пошуку нею нових форм привласнення-відчуження, способів та інструментів

забезпечення самовідтворення домогосподарства і фірми, а можуть призвести до руйнування системи ефективних взаємозв'язків та порушення відтворення економічних відносин та економічних інтересів [95].

Таким чином, людина, вступаючи в економічні відносини з метою задоволення потреб, не тільки реалізує власні економічні інтереси, але і створює основу для реалізації економічних зв'язків і взаємодій у мікро-, макро-, мегаплощинах системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, детермінує її активні кількісно-якісні зміни та розвиток.

Підсумовуючи проведений нами аналіз системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, слід вказати, що: 1) єдність, цілісність і об'єктивний характер даної системи підтримується на основі безперервності взаємозв'язків та взаємовідносин між економічними суб'єктами щодо реалізації економічних інтересів у мікро-, макро-, мегаплощинах їх взаємодії, а також інституційний вплив, цільовою функцією якого є підвищення її ефективності; 2) за своєю будовою система є багатомірною, складною, відкритою, динамічною, розвиток і упорядкування якої відбувається на основі руху, інтеграції, реконструкції і трансформації механізмів взаємодії як всередині самої відтворювальної системи, так і в її підсистемах та зовнішньому середовищі. Останнє забезпечується на основі кількісно-якісних змін продуктивних сил, розвитку нових форм і механізмів привласнення-відчуження, що детермінує взаємодію економічних інтересів на якісно новій основі, утворення нових площинних, міжплощинних, системних і міжсистемних взаємозв'язків, взаємодій в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

2.3 Динамічні аспекти розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів

В процесі дослідження основних аспектів функціонування системи

відтворення економічних відносин та економічних інтересів важливим моментом є аналіз основних аспектів її змін і розвитку, що обумовлюють динаміку руху системи та її поступ до якісно нового рівня. У сучасному світі постійно формуються нові потреби, що зумовлює активний розвиток продуктивних сил і відповідно появу нових видів економічних ресурсів, удосконалення і створення кардинально нових засобів виробництва, розвиток людського капіталу. Останнє детермінує зміни відносин власності та економічних відносин в цілому, їх форм і видів, основних механізмів та інститутів, які їх регулюють, що чинить вплив на розвиток системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, а також її якісне наповнення.

Слід констатувати, що в системі економічних поглядів відсутній одноставний підхід до розуміння динамічних аспектів розвитку даної системи, натомість наявна сукупність різноманітних методологічних підходів, які утворюють наукову платформу для аналізу певних сторін даної проблематики.

Зокрема, звертаючись до економічного аналізу фундаторів основних напрямів економічної думки та сучасних вчених-економістів, можна виявити, що їх наукові дослідження були пов'язані з: 1) встановленням суті понять «розвиток», «прогрес», «регрес», «статика», «динаміка», «еволюція», «революція», «стійкість», «змінність» тощо, тобто основних категорій, які ототожнюються або пов'язані з тими чи іншими економічними змінами (стійким станом) та їх результатами; 2) системним аналізом в цілому – характеристикою окремих складових розвитку і функціонування системи як органічної цілісності, її структури і системних взаємозв'язків, які детермінують її рух у часі і просторі; 3) змінами у відносинах власності унаслідок розвитку продуктивних сил та розв'язання основного економічного протиріччя, визначенням основних чинників еволюції системи власності; 4) обґрунтуванням ролі інтересу як рушійної сили економічного розвитку, виявленням протиріч інтересів та шляхів їх узгодження як основи революційних трансформацій економічної системи та суспільного розвитку;

5) дослідженням відтворення як об'єктивно обумовленого процесу, заснованого на циклічному русі, стійкість, врівноваженість, упорядкованість якого визначається певними внутрішніми і зовнішніми механізмами тощо.

Є очевидним, що протягом еволюції економічної науки сформувалося багато різних підходів до характеристики предмету нашого дослідження, що пов'язано з його складністю, системністю, багатомірністю і різносторонністю. І, не дивлячись на значні результати, якими сьогодні володіє науковий світ у зазначених сферах економічного аналізу, єдиного і цілісного методологічного конструкту для дослідження процесу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, а також характеру його змін і розвитку у динаміці так і не було сформовано. Тому, враховуючи зазначені аспекти, слід підійти до його аналізу на основі синтезованого методологічного підходу, який би враховував основоположні характеристики його сутності та відображав різноманітні сторони його розвитку в динаміці.

Зачатки аналізу основних аспектів розвитку системи відтворення ми бачимо ще у Ф. Кене, який розглядав відносини між людьми щодо створення чистого продукту як єдину цілісність, засновану на взаємодії між ними і постійному стійкому відновленні кругообігу потоків доходів і витрат [4]. На думку вченого, «можливість руху і розвитку» на основі відтворення, а, отже, зміни зазначеної системи підпорядковані законам природи, які задають відтворенню упорядкованість і стійкість [4, с. 19]. Саме стійкістю, незмінністю, повторюваністю природних законів, які керують економічними процесами, обумовлюється статичність моделі відтворення Ф. Кене. Одночасно з цим вже для його моделі є характерною системна цілісність економічних зв'язків, які утворюють стійку структуру відтворення.

Класична школа політекономії також виходить із статичного підходу до економічних взаємодій і відносин, вбачаючи в природному і соціальному порядку вбудовані механізми організації, погодженості «життя» суспільства. Згідно концепції А. Сміта основними причинами «прогресу» та ефективного розвитку «народу» визнаються «природна свобода», розподіл праці,

конкуренція на ринку. Тому «стійкий порядок», який підтримується на основі зазначених механізмів, є не тільки підґрунтям для задоволення поточних потреб та отримання «прибутку у майбутньому» [12, с. 102], але і розвитку.

Одночасно визначальною рушійною силою для покращення добробуту А. Смітом визнається інтерес, який сприяє врівноваженню «вигод і невигод» у відносинах обміну, спрямовує людину до «багатства нації» і добробуту всього суспільства, сприяє розвитку «досконалої свободи» [12, с. 102]. Тому інтерес є тією «прихованою життєвою енергією», яка в поєднанні з «невидимою рукою ринку», поділом праці, економічною свободою сприяє розвитку промислового виробництва, його упорядкованості і самоорганізації.

Послідовник ідей вченого Д. Рікардо також дотримувалися статичного підходу у питаннях розвитку економічних відносин, зосередившись на характеристиці дії сил природи та «законів, які керують розподілом доходів між класами суспільства». «Застій, занепад» або навпаки – «прогресуюче суспільство» напряду залежать від ефективності розподільних відносин, що забезпечить отримання вигоди і ліквідації невигод всіма класами, а також розвиток земельних відносин [107].

Але у Дж. Ст. Мілля статичний і динамічний підходи поєднуються в єдине ціле. З одного боку «стаціонарний стан» системи як стійка межа «поступального розвитку» існує на думку вченого в умовах невідповідності обсягів випуску та чисельності населення і одночасно змінність досягається на основі «людських зусиль», удосконалення відносин між людиною і природою, підтримки й охорони власності, розвитку факторів виробництва як основи матеріального добробуту нації [108]. У такій інтерпретації природні закони повинні стати стійкою основою для розвитку і зростання матеріального багатства в умовах, коли його рівень в економіці є низьким, а при його досягненні – основою для його ефективного розподілу. Тому відносини в сфері розподілу стають підґрунтям для спрямування вигоди в бік приватних власників, кожного члена суспільства, групи і класу, що у свою чергу є основою поступу промислового виробництва.

На позицію К. Маркса стосовно розвитку суспільних відносин наклали відбиток ідеї Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха, а також історичної школи, які лягли в основу його методологічного підходу. Тому К. Маркс не пішов по шляху однобокого трактування розвитку як поступально-лінійного прогресу, взявши за основу не тільки вихідні принципи еволюціонізму та історизму, але і принципи діалектичного матеріалізму та відтворювальний підхід, які дозволили йому визначити основою розвитку відтворення економічних відносин зміну способу виробництва. Віддаючи імператив об'єктивним економічним законам, Маркс поставив проблему співвідношення продуктивних сил і виробничих відносин, вирішення якої і є основоположним шляхом для зміни і розвитку останніх: «перетворення умов виробництва» «обумовлюється розвитком продуктивних сил при капіталістичному виробництві і тим способом, яким відбувається цей розвиток» [109, с. 290]. Але у випадку значного відставання виробничих відносин та відносин власності як їх основи від продуктивних сил зазначене протиріччя розв'язується вже не еволюційним, а революційним шляхом: «в надрах...старого суспільства» розгортається боротьба за «нові більш високі виробничі відносини», що має характер «соціальної революції» [44, с. 6–8].

Тому у поглядах Маркса на фоні превалювання лінійної моделі еволюції суспільства та виробничих відносин наявні також елементи їх змін, причому кардинально революційним шляхом – на основі подолання основного економічного протиріччя, протиріч інтересів класів, формування нового способу виробництва, затвердження нових технологій і засобів виробництва.

З іншого боку, в процесі відтворення економічних відносин, ядром яких є відносини привласнення-відчуження, останні формують основу стійкості всієї його системи, її базис, створюючи ту внутрішню структуру, яка задає відтворенню економічних відносин врівноваженості і впорядкованості.

Як відомо, спосіб виробництва характеризує той історично сформований і затверджений механізм привласнення-відчуження, який забезпечує безперебійність життєдіяльності і функціонування всієї економічної системи,

що підкоряється об'єктивним економічним законам і складає основу відтворення економічних відносин. Основною формою прояву останнього є взаємодія інтересів. Тому на основі розв'язання протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами погоджуються також протиріччя інтересів і відбувається перехід до якісно нового способу виробництва, затверджуються нові співвідношення (кількісні й якісні) між продуктивними силами і виробничими відносинами. Отже, розвиваючи положення Маркса, можна зазначити, що на основі привласнення-відчуження підтримується стійкість всієї системи відтворення економічних відносин, а на основі розвитку продуктивних сил і зміни панівного типу реалізації відносин власності відбуваються кількісні та якісні зміни у зазначеній системі.

Тому зазначені положення, які виходять з підходу К. Маркса, слід, на наш погляд, взяти за основу при аналізі особливостей змін і розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Адже для даної системи є характерною, з одного боку, еволюційна форма змін, яка, виходячи з основних принципів і законів діалектики, припускає поступовий кількісно-якісний рух економічних відносин та економічних інтересів, а, з іншого боку – революційна форма, заснована на ускладненні, кардинальному переході, різких перетвореннях, яка за своїм поступом характеризується прискореними й істотними кількісно-якісними змінами у структурі, механізмах, формах реалізації економічних відносин та економічних інтересах.

Одночасно підхід Маркса базується на об'єктивних закономірностях функціонування відтворення економічних відносин, внутрішніх перетвореннях у даному процесі, повністю абстрагуючись від зовнішнього середовища, його впливу на даний процес, а також зворотного впливу, що робить модель розвитку відтворення економічних відносин закритою.

Інший з методологічної точки зору підхід застосували інституціоналісти, які підійшли до проблеми змін в економічній системі через дослідження зовнішніх детермінант (економічних, соціальних, правових, політичних). Останні чинять вплив на її хід, створюють певні норми і межі для

реалізації економічних взаємодій, що дозволяє розглядати їх як відкриту систему. Відповідно основними механізмами зовнішнього впливу визнаються інститути. Виходячи з висновків Т. Веблена, фундатора інституціоналізму, інститути виступають тим механізмом, який нівелює конфлікти індивідуальних і суспільних інтересів, діючи через спрямування людини до ініціативи, науково-технічної діяльності, розробки нових технологій, що одночасно сприяє змінам, постійному руху і розвитку господарської діяльності та одночасній реалізації власних і загально-колективних інтересів [37]. Тим самим інститути створюють певну спрямованість до розвитку господарства на основі зовнішньої регламентації економічної поведінки суб'єктів в рамках економічних відносин.

Ідеї Т. Веблена були розвинені Д. Нормом, який вважав інститути продуктом людського мислення, що задають «структуру спонукальних мотивів людської взаємодії» у будь-якій суспільній сфері, у тому числі в економічній [92]. Інститути утворюють інституційне середовище, під яким Д. Норт розуміє сукупність «правил, норм, конвенцій і способів поведінки, створених людиною, що визначають структуру відносин між людьми» [92; 110, с. 79].

Тому формування інституційної структури дозволяє, на думку Норта, долати невизначеність, опортунізм економічної поведінки суб'єктів з метою максимізації ренти, знижувати трансакційні витрати, створювати передумови для захисту прав власності, отримувати більшу вигоду, а, отже, обумовлює «більшу передбачуваність у відносинах між людьми» [110, с. 22]. Одночасно структура встановлених і закріплених в інституційному середовищі формальних і неформальних обмежень визначає «правила гри» у конкуренції за ресурси. Залежно від розвитку інституційного середовища, механізмів конкуренції і захисту прав власності у тій чи іншій економічній системі структура інститутів може призводити «до економічної ефективності або до стагнації» [110, с. 14]. Отже, результати їх впливу можуть бути як зі знаком «+», так і зі знаком «-».

Тим самим у підході Норта зроблено важливий висновок, що розвиток країн підпорядковується обраній інституційній структурі та економічній політиці. У випадку, коли інститути швидко адаптуються до економічних та інших зовнішніх змін, тобто характеризуються «адаптивною ефективністю інституційної матриці», створюється основа для розвитку відносин між людьми і одночасно розвитку всієї економічної системи [110, с. 21]. У випадку формування в економічній системі неефективних інститутів, які не є сприйнятливими до зовнішніх змін, створюється підґрунтя для стагнації та занепаду системи, зниження ефективності відносин між людьми та отриманих ними вигод при одночасному збільшенні «політичної ренти». В якості прикладу останнього випадку вчений приводить СРСР, неефективне інституційне середовище, політика держави, відсутність гнучкості при вирішенні економічних проблем в якому призвели до катастрофічних економічних наслідків та розвитку «ефекту колії».

Таким чином, виходячи із підходу Норта, можна зробити наступні висновки. Залежно від ефективності інституційних змін та економічної політики держави інституційна структура може бути спрямована або не спрямована на удосконалення старих і формування нових інститутів, бути реактивною або нереактивною до економічних змін, що відповідно детермінує ефективний (прогресивний) або неефективний (регресивний) розвиток та відповідне сприйняття суспільством впроваджених змін.

У контексті дослідження динамічних змін і розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів зазначений підхід, на наш погляд, буде доповнювати основоположні принципи марксизму, оскільки відкриває перспективи щодо її аналізу як відкритої системи, для якої є характерним не тільки внутрішні, але і зовнішні зв'язки. Зовнішній вплив інститутів та державної політики на відтворення економічних відносин та економічних інтересів, зворотний вплив, відповідні реакції економічних суб'єктів та внутрішні взаємозв'язки в сукупності можуть прискорювати або навпаки стримувати кількісні та якісні економічні зміни

всередині даного процесу, впливати на формування відповідного типу і характеру його циклічного руху (спрямованості до інтенсивних кількісно-якісних змін, гнучкості і сприйнятливості інституційних змін суб'єктами, розвитку владно-власницьких відносин тощо).

Одночасно марксистський та інституціональний підходи не можуть розкрити повну картину зміни і поступу даної системи у динаміці, розкрити взаємодії її внутрішніх та зовнішніх механізмів, важелів, причинно-наслідкових зв'язків. Більш конкретні уявлення щодо руху системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів в процесі її динамічних змін, траєкторій її розвитку дає, на наш погляд, синергетика. Даний підхід характеризує стрибкоподібні кількісно-якісні зміни в момент виходу системи до «межі» або «порогу» внутрішнього порядку, механізм розгортання і подолання хаотичних коливань у системі, причинно-наслідкові зв'язки з попереднім рівнем її розвитку та чинниками, які обумовили результати економічних змін, тобто характеризують нелінійність системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Тому синтез методологічних установок марксизму, інституціоналізму і синергетики дозволить доповнити системний підхід до аналізу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, виявити основні принципи функціонування, упорядкування і самоорганізації даного процесу як системи, її динамічної зміни і розвитку, розкрити механізм динамічного руху і можливі траєкторії поступу, наслідки внутрішніх трансформацій та зовнішнього інституційного впливу тощо.

Система відтворення економічних відносин та економічних інтересів за своєю природою функціонує на основі об'єктивних закономірностей, однак вона не знаходиться в абсолютно незмінному стані, постійно розвивається у часі і просторі, тобто характеризується динамічними змінами, внутрішніми і зовнішніми зв'язками, зворотним впливом та є за своїм характером відкритою. З одного боку, вона може розвиватися внаслідок еволюційних змін у продуктивних силах, що обумовлюють поступальний розвиток способу

виробництва, форм і типів власності, механізмів реалізації економічних відносин та економічних інтересів, зміну базових і допоміжних інститутів як зовнішніх «рамоч людської взаємодії» та відображення історичних змін [92]. І такі еволюційні перетворення є формою виявлення діалектичного переходу кількісних змін у якісні (коли система переходить від старої якості до нової на основі нагромадження кількісних змін) і закону заперечення (коли відбуваються нові перетворення й одночасно відтворення попередніх форм вже у новій формі), сформульованих Гегелем [111;112]. Дані установки відображають внутрішні та зовнішні зміни, які приводять до лінійного розвитку системи у часі.

Отже, першоосновою еволюційного розвитку системи є екстенсивні, тобто кількісні зміни у ресурсно-технологічній структурі при збереженні якісної основи відносин привласнення-відчуження, перетворення продуктивних сил на основі раніше сформованих наукових знань і базових технологій, поступове нагромадження їх кількісних трансформацій, яке створює підґрунтя для поступальних змін якісної основи економічних відносин та взаємодії економічних інтересів. Тому зрозуміло, що відмінною рисою еволюційних змін є тривалість і поступальність перебігу, що зумовлено необхідністю згладжування невідповідності системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів зовнішнім еволюційним змінам і вимагає вдосконалення властивих системі внутрішніх зв'язків і відносин.

Втім для даної системи є також характерними революційні зміни. Останні відбуваються на основі різких, кардинальних трансформацій у науці і техніці, технологіях і засобах виробництва, унаслідок появи принципово нових видів ресурсів, інновацій, підвищення кваліфікації робочої сили, що виступають зовнішніми детермінантами інтенсивного розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Виходячи із концепції синергетики, унаслідок даних змін система відчуває поштовхи з боку продуктивних сил, науково-технологічної системи та підвергається хаотичним коливанням, виходить з рівноважно-стійкого стану, що приводить

до революційних трансформацій у системі відносин власності, затвердження нових форм реалізації економічних відносин і взаємодії економічних інтересів, трансформацій у розподілі праці, інших базових і допоміжних інститутах тощо [113].

І таким чином, на основі зазначених процесів система відтворення економічних відносин та економічних інтересів отримує новий якісний зміст та інтенсивний характер при збереженні своєї відтворювальної основи, переходить до нових форм привласнення-відчуження ресурсів, продуктів, доходів, засобів виробництва, формування нових потреб тощо, що, у свою чергу, стає основою для створення нових співвідношень між потоками «на вході» і «на виході», ресурсами та економічною віддачею, тобто змінює ступінь реалізації економічних інтересів та задоволення потреб суб'єктів. Тому для революційного розвитку системи є характерними нелінійність, здатність до самоорганізації, інтенсивних якісних перетворень, які одночасно зумовлюють кількісні зміни, регенерація стійкої відтворювальної основи, досягнення упорядкованості і нового стійкого стану через хаос, коливання, зміни зовнішнього середовища [68].

Тим самим на основі аналізу змісту революційних змін у досліджуваній системі стає зрозумілим, що динамічний рух системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів інтенсивним шляхом відбувається на основі переходу від одного стійкого якісного стану до іншого, основні імпульси до якого створюють зміни у зовнішньому середовищі. І відповідно вихідними поняттями для характеристики динамічних змін та розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, на наш погляд, є поняття стійкості і змінності (див. рис. 2.11).

Перше – виходить із терміну «*Steady state*» (стан стаціонарної стійкості), яке увів у науковий обіг Р. Солоу і визначив його як стан, що характеризує умови динамічної упорядкованості економічної системи [114].

Під стійкістю в аспекті предмету дослідження ми розуміємо властивість системи досягати стану упорядкованості і самоорганізованості відтворення

економічних відносин та економічних інтересів на основі зовнішніх змін, що забезпечує підтримання стійких базових параметрів у її структурі, розв'язання основного економічного протиріччя та погодження інтересів у процесі їх взаємодії, а також її відновлення у новій якості.

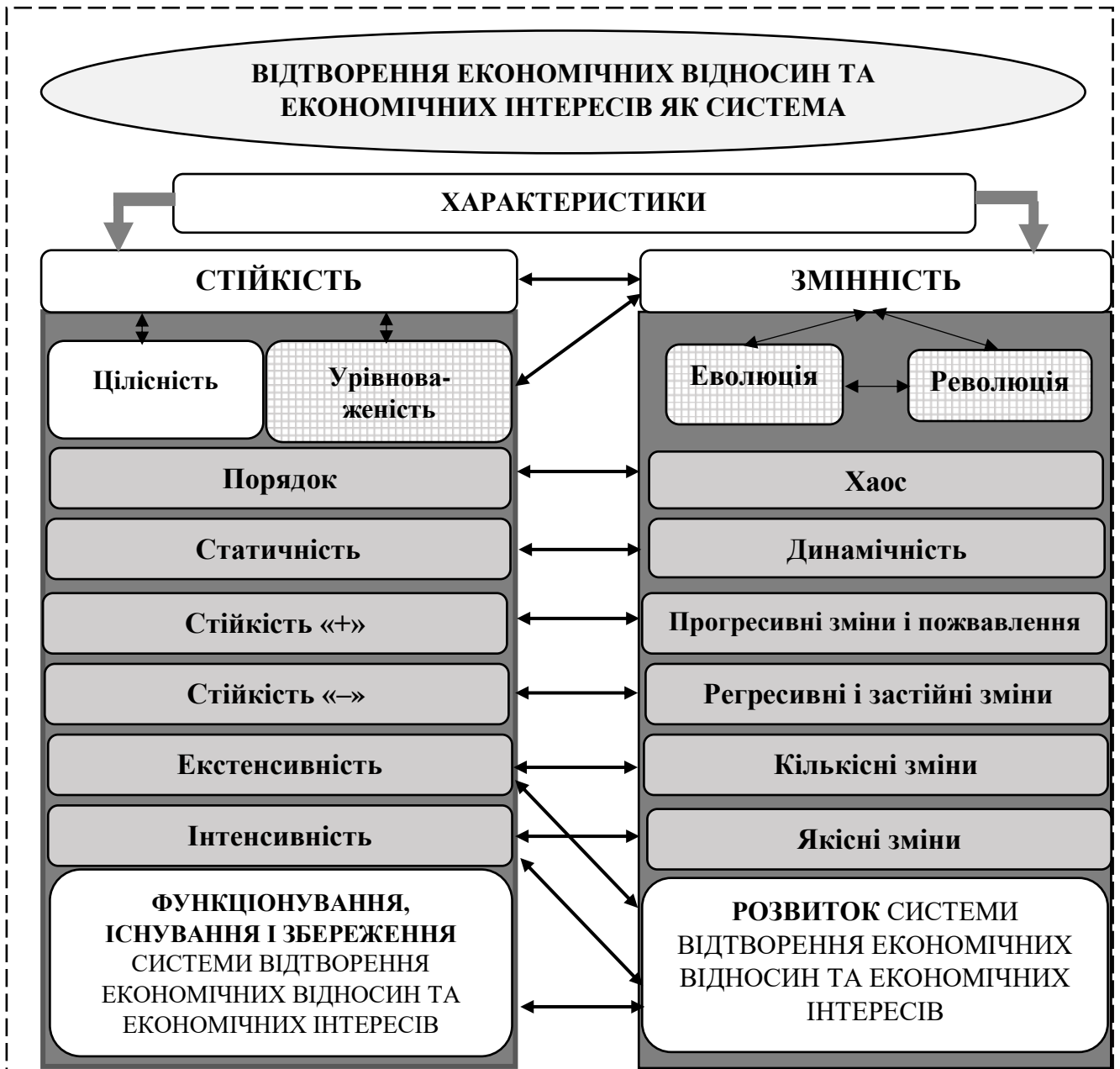

Рис. 2.11 Основні характеристики системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Розроблено автором

На наш погляд, зазначена властивість забезпечує продовження функціонування даної системи, а також відтворюваність економічних відносин, взаємозв'язків, її взаємодіючих структур, у першу чергу,

економічних інтересів. З іншого боку, стійкість є вихідною точкою подальшого руху системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів від порушеного стійкого положення до більш високого стійкого порядку, тому у цьому сенсі вона є однією із складових самоорганізованості і саморегульованості даної системи.

Спряженою категорією «стійкості» є категорія «змінності». Стійкість і змінність як дві сторони однієї медалі та одночасно як два корелятори утворюють діалектичну єдність і сполучення в межах цілого – системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

У філософському ракурсі змінність як похідна від категорії «зміна» (від *праслав. «тѣна»* – обмін, міна) – це здатність перетворення у дещо інше, конверсія з «одного якісно визначеного буття в якісно інше визначене буття» [115].

Тому в контексті предмету дослідження «змінність» розглядається нами як властивість системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів трансформувати свій стан під впливом змін її якостей та якостей її елементів у динаміці порівняно з початковою субстанцією і на фоні її стійких принципів і стійких закономірностей, що обумовлюється внутрішніми і зовнішніми чинниками.

Отже, змінність передбачає різноманітні перетворення, що мають своїм результатом висхідний (низхідний), екстенсивний (інтенсивний), прогресивний (регресивний), кількісний (якісний), хаотичний (упорядкований) рух і розвиток даної системи та її елементів, зовнішнього по відношенню до системи середовища, інших систем, з якими вона переплітається і взаємодіє.

Яким же чином співвідносяться стійкість і змінність у системі відтворення економічних відносин та економічних інтересів? Стійкість закладена вже в самому змісті і природі даного процесу – циклічному русі економічних відносин, відтворенні взаємодії економічних інтересів, безперервності кругообігу ресурсів, продуктів, доходів. Тобто за своєю суттю

відтворення економічних відносин та економічних інтересів є процесом безперервним, незворотним і упорядкованим, оскільки не може перебігати час від часу та рухатися у зворотному напрямі.

З іншого боку, згідно з висновками Прігожина І. та Стенгерса І., родоначальників досліджень в сфері нерівноважної термодинаміки і синергетики, змістовною характеристикою стійкості в динамічній нелінійній системі є її здатність до підтримання стаціонарного (збалансованого, поточного) стану [72], що притаманно системі відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Адже зрозуміло, що система не завжди знаходиться у стані коливань і хаосу і, коли досягає порядку, перебуває у стані стійкості.

Під таким кутом зору досягнення стану стійкості системою робить можливим, по-перше, підтримання її структури, базових елементів, що дозволяє забезпечити подальше функціонування системи, її існування і збереження, реалізацію і відтворення економічних відносин та економічних інтересів. По-друге, підтримувати стійкість у кругообігу ресурсів, продуктів, доходів, засобів виробництва тощо [68].

Тому, виходячи із синергетичного підходу, у випадку, коли траєкторія руху системи в процесі кругообігу незначно відрізняється від свого початкового стану або прагне до нього, зазначений рух системи є стабільно стійким. Коли ж система втрачає свою стійкість і все більше відхиляється від неї, стає нестійкою і знову прагне до отримання стійкості нового роду – створюється динамічна стійкість системи, тобто відбувається її динамічний розвиток.

Якщо розглядати глибинну основу стійкості з позиції марксистської концепції, то стає очевидним, що підґрунтям стійкості системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів є соціально-економічні відносини або відносини власності, формою прояву яких є економічні інтереси. Через привласнення-відчуження формуються її стійкі параметри, забезпечується впорядкованість всієї сукупності економічних відносин та їх

відтворюваність, створюється основа для відновлення взаємодії економічних інтересів. Адже на основі привласнення-відчуження забезпечується погодження інтересів, організація кругообігу ресурсів, продуктів, доходів. У цьому аспекті стійкість привласнення-відчуження виконує функцію підтримання життєдіяльності системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, її існування, функціонування і збереження. Отже, привласнення-відчуження є тим самим стійким внутрішнім механізмом, який організує безперервність функціонування даної системи, її внутрішню структуру, спрямованість і порядок у динаміці.

Стійкість і безперервність підтримання економічних відносин обумовлює реалізацію потреб суб'єктів в економічних і соціальних благах на оптимальному (задовольняючому) рівні, відновлення продуктивних сил та їх збереження, відтворення приросту доходів (зниження витрат) економічних суб'єктів, виробництва і споживання економічних благ, підтримання якості життя, соціального статусу, капіталізації, непохитності ділового іміджу компанії тощо [68].

Одночасно стійкість є основою для становлення і закріплення історичного способу виробництва, розподілу праці, спеціалізації та кооперування, традицій і звичаїв у господарській практиці тощо. Тому на основі стійких параметрів привласнення-відчуження формуються базові інститути, які підтримують стійкість системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, а також всієї економічної системи, і у сукупності з інститутом власності дозволяють подолати її хаотичність.

З іншого боку, зазначена властивість системи може створювати консерватизм і застійність, оскільки може бути основою для глибокого укорінення традиційних форм економічних відносин і взаємозв'язків, непорушності методів господарювання, незмінності економічної поведінки суб'єктів, несприйняття прогресивних форм реалізації економічних інтересів, неефективності інституційного середовища і політики держави, що обумовлює застійні тенденції у відтворенні економічних відносин та

економічних інтересів та не дозволяє здійснити перехід системи на якісно новий рівень.

Тому залежно від переважання у стійких параметрах системи прогресивних (регресивних) тенденцій, детермінант поживлення або застою тощо відбувається тяжіння в бік простого, розширеного або звуженого типів відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Розглядаючи змінність під кутом зв'язку з динамічним розвитком системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, вважаємо за необхідне зауважити, що у даному контексті йдеться не про одиничний прояв змін в економічних відносинах або економічній поведінці суб'єктів, а про зміни, які торкнулися всієї системи відтворення економічних відносин і взаємодії економічних інтересів унаслідок внутрішніх та зовнішніх зрушень [68].

При цьому, як ми з'ясували, зміни можуть бути еволюційного та революційного характеру. Якщо еволюційні зміни є результатом поступально-кумулятивного ефекту, то революційні – є наслідком порушення упорядкованості, хаотичних коливань, нестійкості і біфуркацій у системі, що можуть призвести, з одного боку, до її стрибку на новий рівень, а, з іншого боку – до її падіння або краху. Зрозуміло, що в обох випадках відбувається перехід системи в якісно-нову іпостась, що характеризує динаміку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів як рух від однієї стадії розвитку до іншої скрізь призму нестійкості та біфуркацій.

Відповідно переламним результатом, що знаменує нелінійний рух системи вгору, тобто стрибок на якісно новий рівень розвитку, є трансформація економічних відносин та економічних інтересів, глибокі перетворення, рух форм і механізмів реалізації власності, що відповідні кардинальним змінам у зовнішньому середовищі – змінам у продуктивних силах, технологіях, інститутах тощо.

Але новий рівень розвитку системи може мати якісно низькі характеристики і низхідну траєкторію – траєкторію падіння. Зазначене може

проявлятися через такі форми як занепад у розвитку форм, механізмів реалізації відносин привласнення-відчуження (обмеження приватної власності, доступу до отримання прав власності та акціонування), інших економічних зв'язків і відносин, низхідну динаміку в реалізації економічних інтересів та рівні задоволенні потреб, монополізацію доступу до ключових ресурсів, ринків, зниження якості продуктів, обмеження в розвитку технологій, впровадженні інновацій, розвитку людини як основної продуктивної сили тощо.

Таким чином, характеристикою революційних змін є поява нових траєкторій (в термінології синергетики – аттракторів), тобто множини потенційно можливих шляхів розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, які виступають альтернативними варіантами розв'язання протиріч між її внутрішніми якостями (формами і механізмами привласнення-відчуження, способом виробництва, інтересами) та якостями зовнішнього середовища (продуктивними силами, інституційним середовищем, економічною поведінкою суб'єктів) в умовах максимального рівня флуктуацій, порушення упорядкованості (дисипації) і хаотичності (ентропії) системи.

Тому відповідно вибір тієї чи іншої траєкторії розвитку (аттрактору) означає досягнення системою нової стійкості, порядку, який сформувався у динамічному хаосі і є результатом змін та нелінійного розвитку. Хаотичність невпинно змінюється порядком (стійкістю), потім новою нестійкістю, змінами, короткочасною збалансованістю та знов хаотичністю (невпорядкованістю) [68].

Таким чином, у даному аспекті розкриваються причинно-наслідкові зв'язки між змінністю і стійкістю у системі відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Стійкість і змінність виступають вбудованими механізмами забезпечення її самоорганізації і самовідновлення, кількісної і якісної трансформації, тобто динамічного розвитку даної системи, основні фази і хід якого представлено нами на рис. 2.12.

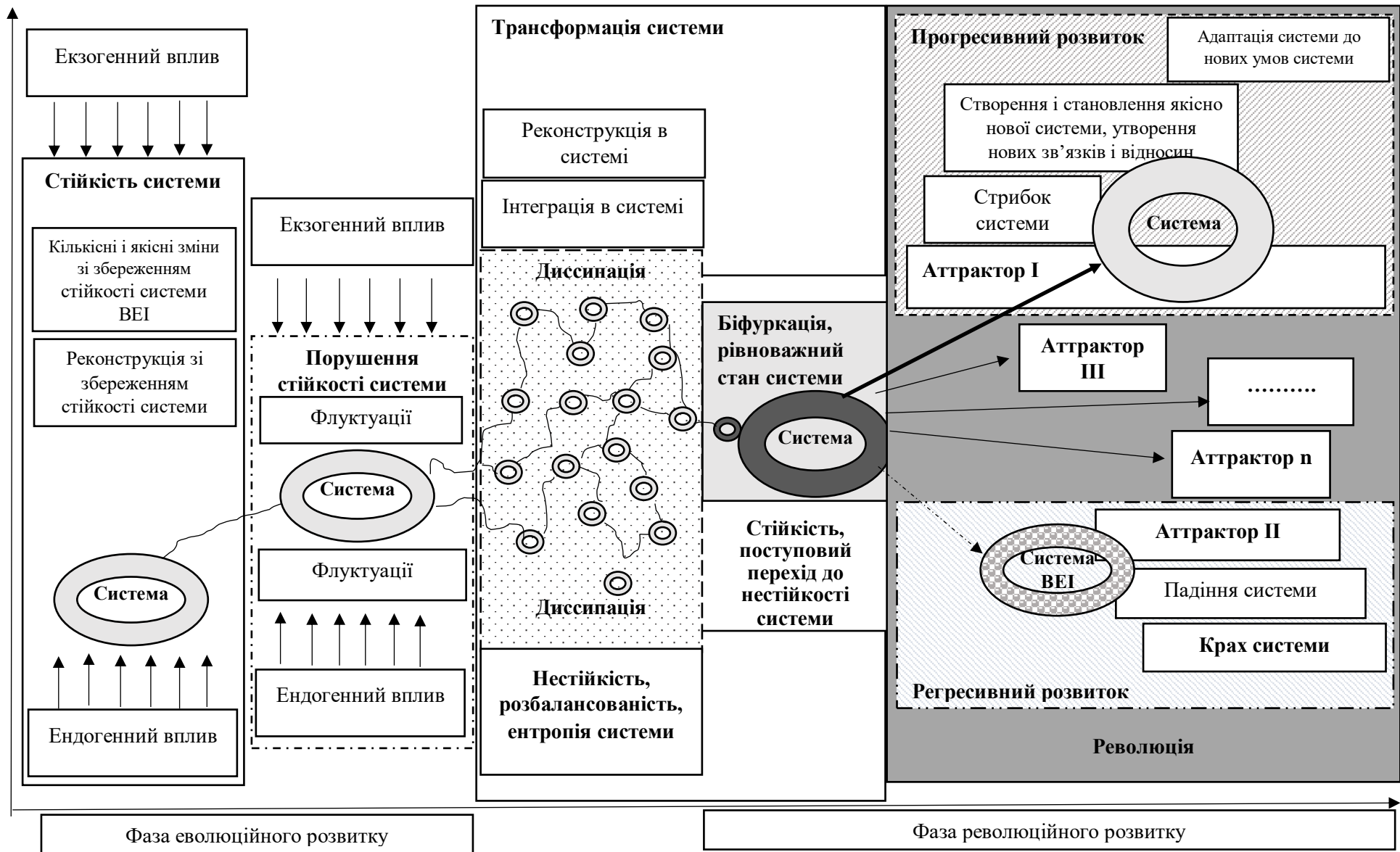

Рис. 2.12 Динамічний розвиток системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів*
 *Розроблено автором

Отже, фаза еволюційного розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів передбачає поступально-еволюційні зміни у продуктивних силах, інституційному середовищі, інших зовнішніх регуляторах, що детермінує формування певних кількісних і якісних розривів з виробничими відносинами, їх формами і механізмами реалізації, економічними інтересами та потребами. Однак стійкість, відтворюваність системних параметрів, зв'язків, відносин при цьому зберігається, підтримуються можливості самоорганізації, самовідтворення і самоупорядкування системи. Тим самим відбувається еволюційний розвиток системи відтворення економічних інтересів з підтриманням її внутрішнього порядку.

Поступово в результаті зазначених змін в системі буде спостерігатися кумулятивний ефект кількісних змін, тобто переростання кількісних змін у якісні, який матиме своїми наслідками посилення флуктуацій і хаосу. Останнє одночасно супроводжується коливаннями у внутрішньому та зовнішньому середовищі, відповідними змінами не тільки в кількісних, але й у якісних параметрах потреб, ресурсів, доходів, інституційних норм і правил, політики держави щодо економічної діяльності, механізмах взаємодії суб'єктів.

Спочатку система підтримуватиме відносно стійкий стан у зазначених умовах, однак у подальшому виникнення кумулятивного ефекту кількісних і якісних змін опосередковуватиме порушення стійкості системи та її перехід до нової фази – фази революційного розвитку.

Революційний розвиток супроводжується значними коливаннями системи, нестійкістю, хаосом, розбалансованістю, переломними змінами у її основних параметрах і структурі. Інтенсивні зміни у системі проявляються у поглибленні і загостренні конфліктів інтересів, значному якісному розриві між наявними формами і механізмами відносин привласнення-відчуження та ресурсами, технологіями, засобами виробництва, інституційними нормами і правилами та економічними інтересами, потребами і доходами тощо [68].

Тому у зазначених умовах система відтворення економічних відносин та

економічних інтересів спрямовується в напрямі внутрішнього упорядкування і вирішення зазначених протиріч. В результаті цього на фоні такої напруги і розбалансованості система досягає своєї критичної точки (точки біфуркації), яка має декілька траєкторій розвитку. І відповідно підсумком революційних трансформацій є вибір системою шляху подальшого розвитку серед множин наявних альтернатив – переходу до якісно нового порядку або поступовий занепад і крах системи, що відповідають аттракторам $1...n$ (див. рис. 2.12). Зазначений вибір і відображає досягнення системою нової – нелінійної стійкості і порядку.

Якісно новий аттрактор супроводжується відсіканням старих, невідповідних реальній дійсності форм функціонування і механізмів реалізації економічних відносин та економічних інтересів суб'єктів, та знаменує прогресивний розвиток у відтворенні економічних відносин та економічних інтересів, становлення сукупності нових економічних зв'язків і відносин у системі, що забезпечує взаємодію і взаємообмін інтересами, їх погодження, зміну відносин привласнення-відчуження, інституційних норм і правил відповідно до ресурсно-технологічного рівня розвитку, відповідну реактивність з боку економічних суб'єктів. Регресивні тенденції у розвитку характеризуються формуванням нових, але неефективних форм функціонування і механізмів реалізації економічних відносин та економічних інтересів, обмежувальних інституційних норм і перепон для отримання економічної вигоди суб'єктами і прав власності [68].

Таким чином, зміна еволюційних перетворень революційними трансформаціями у фазах розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, які супроводжуються формуванням нового кількісного й якісного порядку, характеризує її розвиток у динаміці. Останній виступає, з одного боку, властивістю даної системи еволюційно (революційно), прогресивно (регресивно), інтенсивно (екстенсивно) змінюватися, отримувати нові риси і функції, кількісне й якісне наповнення, а з іншого боку – є індикатором активності і реактивності системи на зміни у

зовнішньому середовищі, рівня якості її внутрішніх змін у часі і просторі, тобто об'єктивним відображенням її динаміки. Відповідно на основі розвитку даної системи розкриваються її системоутворювані зв'язки – цілого і його компонентів, внутрішні й зовнішні, іманентні природі та безперервні (перманентні) зв'язки в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що, виходячи з обраного нами методологічного підходу, заснованого на синтезі системного аналізу, діалектичного принципу еволюціонізму та синергетики, відтворення економічних відносин та економічних інтересів є складною динамічною системою, в якій циклічна зміна стійких упорядкованих форм нестійкими (дисипативними) формами детермінує її еволюційний (революційний) розвиток, прогрес (регрес) у часі і просторі через механізми самоорганізації, причинно-наслідкових взаємозв'язків і вибору аттрактора як нового потенційного вектору розвитку. У динаміці процес відтворення економічних відносин та економічних інтересів підтримується саме через формування у його системі нестійкості і неупорядкованості, в яких закладений потенціал народження і побудови нового порядку або падіння і краху даної системи. Тим самим змінність є джерелом її розвитку і детермінантою її динамічно-відтворювального потенціалу, кількісно-якісних змін як у її механізмах, формах (внутрішньому середовищі), так і в екзогенному просторі.

Відтворення економічних відносин та економічних інтересів як динамічна система характеризується принципами, тобто вихідними положеннями, які лежать в основі побудови її системоутворюваних зв'язків і закономірностей функціонування даного процесу, що представлені нами у табл. 2.1. Зазначені принципи, з одного боку, відображають, як співвідноситься дана система з іншими економічними системами, їх загальні системні риси і зв'язки. Йдеться про принципи цілісності, гомогенності, гомеостатичності, ієрархічності, складності, відкритості, відповідності, стійкості, самоорганізації та ін. [93].

Таблиця 2.1

Принципи відтворення економічних відносин та економічних інтересів як динамічної системи*

Принципи їх зміст	
Відкритість – наявність зв'язків з внутрішніми процесами та зовнішнім середовищем через економічні відносини і взаємодію інтересів, через вплив інститутів на основі обмеження (стимулювання) реалізації економічних інтересів, через обмін інформацією і ресурсами	Гомеостатичність – здатність і прагнення системи до стабілізації, встановлення стійкості системних параметрів в процесі ендогенних та екзогенних змін, підтримання своїх стрижневих параметрів
Складність – гетерогенність поведінки системи і її підсистем, варіативність шляхів її розвитку, складно-структурність взаємозв'язків і взаємовідносин, наявність множини потенційних траєкторій розвитку. Можливість функціонування у різних за змістом і природою станів (стійкому і нестійкому)	Адапбельність – здатність щодо пристосування до нових умов і нової структури зв'язків, згладжування конфліктів інтересів і різновекторності економічних реакцій суб'єктів зі зберіганням можливостей функціонування системи у новому середовищі
Нелінійність – різноспрямованість реакцій системи на внутрішні та зовнішні коливання, можливість стрибкоподібного, циклічного, а не лінійно-висхідного розвитку	Незворотність і нереверсивність – неможливість руху системи у зворотному напрямі, порядку, невідновлюваність вхідних параметрів з кінцевих результатів
Стійкість і змінність – схильність до збереження цілісності, самозбереження, досягнення упорядкованості і одночасно до мінливості, розбалансованості, неупорядкованості, флуктуацій і бифуркацій, кількісних і якісних трансформацій	Відповідність і незалежність – можливість досягнення системою ендогенної відповідності і одночасно незалежності між структурними елементами, співвідношення її конструкції екзогенним змінам
Стохастичність – властивість і здатність розвитку системи недетермінованим, випадковим, спонтанним шляхом через флуктуації. Стохастичність викликає нестійкість системи і нелінійність її траєкторії	Принцип розвитку – здатність до безперервних прогресивних або регресивних змін, які можуть супроводжуватися стрибками і падіннями системи, кількісними і якісними змінами системи
Ієрархічність – подільність на підсистеми; функціональна співвідпорядкованість системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів на різних рівнях системи. Динамічна ієрархічність – властивість функціонування системи на основі формування порядку через хаос і хаосу – через порядок	Саморганізація – здатність системи до побудови ендогенної структури і зв'язків без втручання ззовні; внутрішня потенція системи утворювати новий порядок із хаосу
Цілісність (єдність) – комплементарність впливу змін компонентів (підсистем) і системи, утворення єдиного цілісного організму системою та її підсистемами	Самовідтворюваність – здатність системи до самостійного відновлення і створення, відбудови системних параметрів і циклічної регенерації
Інтегративність (ємерджентність) – здатність до взаємодії і поєднання з іншими системами, отримання від них (наділення їх новими якість); холізм у властивостях цілого (системи) і частки (її підсистем, компонентів), а також частки і цілого	Комунікативність – здатність до встановлення взаємних зв'язків з економічною системою в цілому, системою інститутів, іншими системами зовнішнього впливу
Елементарність – відбір і виключення непридатних для відновлення структурних компонентів системи: інтересів, інструментів, механізмів і форм їх реалізації, зв'язків і відносин, які не мають потенціалу щодо реального втілення інтересів	Гомогенність/гетерогенність – можливість формування у системі однорідної структури економічних інтересів і одночасно вбудованість неоднорідної структури інтересів, детермінованість екзогенними та ендогенними обмежувачами і механізмами
Мережевість – здатність утворювати складні міжрівневі системні зв'язки і відносини, охоплювати залежності між обмеженнями формальних і неформальних інститутів та економічними рішеннями суб'єктів щодо реалізації своїх інтересів	

*Розроблено автором [93, с. 10]

З іншого боку, це принципи, які розкривають процес зміни і розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів у динаміці, тобто не просто її рух у просторі і часі, а її якісне перетворення в нову форму, яка зберігає свої корінні параметри і одночасно є результатом регенерації у ній якісно нових структур, а також виключення непридатних для її подальшого функціонування конструкцій. До зазначених принципів відносяться нелінійність, змінність, стохастичність, адаптабельність, мережевість, елемінованість, комунікативність, гетерогенність, принцип розвитку та ін. Дія принципів другої групи спрямована на забезпечення безперервності циклічного руху економічних відносин в просторі і часі, погодження економічних інтересів і подальшого їх відтворення у динаміці, руху потоків ресурсів, продуктів і доходів.

Принципи першої групи відображають стан стійкості і порядку системи, а динамічні принципи – стан її стрибку (падіння), регенерації, якісного оновлення. У своєму синтетичному поєднанні принципи першої і другої груп дозволяють ґрунтовніше і глибше зрозуміти фундаментальні закономірності і взаємодії, які притаманні системі відтворення економічних відносин та економічних інтересів в процесі її еволюційного і революційного розвитку, розкрити можливі її структурні форми унаслідок радикальних змін і трансформації у нову якість.

Принципи нелінійність-змінність-стохастичність є також взаємопов'язаними, такими, що виходять із причинно-наслідкових зв'язків, формуються на основі попередніх, і у сукупності відображають динамічну природу даної системи. Гомеостатичність і адаптабельність відображають можливість трансформації системи від стійко-збалансованого стану до стану змінності і розвитку, реактивності на дані зміни, тобто є синтетичними принципами, які розкривають її еволюційно-революційний генезис. Принципи відповідності і мережевості дозволяють розкрити характер відповідності внутрішнього середовища системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів зовнішньому простору [93].

Таким чином, система відтворення економічних відносин та економічних інтересів є складною структурою, організація і функціонування якої підпорядковується сукупності принципів, що визначають її рух і підтримання стрижневих параметрів, розвиток і формування системних зв'язків.

2.4 Типологія відтворення економічних відносин та економічних інтересів

Як показав проведений нами аналіз динамічних аспектів розвитку відтворення економічних відносин та економічних інтересів, зазначений процес може мати різні кількісні, а також якісні характеристики, відрізняється здатністю до екстенсивних та інтенсивних змін у просторі і часі, адаптивності і реактивності на зміни зовнішнього середовища. Адже даний процес визначається не тільки внутрішніми стійкими механізмами відтворювальної взаємодії, але і відповідною ресурсною основою, характером відносин між економічними суб'єктами, шляхами і результатами їх реалізації, економічним та інституційним середовищем, які можуть істотно відрізнятися у кожній окремій національній економіці тощо.

Виходячи з цього, на наш погляд, формуються різні типи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, що оформлюються відповідно до зазначених відмінностей.

Аналіз наукових результатів, які були отримані вченими-економістами в процесі виокремлення типів відтворювальних взаємодій, у першу чергу приводять нас до здобутків К. Маркса, який виділив типи суспільного відтворення (просте і розширене) [26] як відтворення у незмінних масштабах (кількісних і якісних) та відповідно як процес, заснований на збільшенні кількості та підвищенні якості створеного суспільного продукту. Визначені Марксом типи відтворення вважаються «хрестоматійними» та отримали розвиток у їх доповненні звуженим типом, для якого є характерним зниження

кількісних і якісних показників відтворювальних взаємодій. І сьогодні можна говорити про укорінення зазначеної типології у різноманітних сферах дослідження відтворюваних взаємозв'язків.

Слід зазначити, що типологія Маркса також застосовується сучасними вченими для дослідження кругообігу економічних відносин та спряжених з ними процесів. Філіпченко А.М. використав її для розробки типології відтворення ресурсної основи, технічної бази для реалізації інтересів промислового комплексу [116], а також впливу на зазначені циклічні процеси прямого впливу держави.

Зокрема, в процесі аналізу власності як структурної характеристики відповідних відносин, які прямо пов'язані з предметом нашого дослідження, Дейнегою В.М. було розвинене марксову типологію в аспекті дослідження якісних змін в процесі відтворення власності корпорацій – її об'єктів, суб'єктів і самого відношення власності [117]. На основі цього було виділено відповідно якісно незмінний, редукований та генеруючий типи відтворення корпоративної власності. Отже, у першому випадку йдеться про незмінну міру корпоративної власності, яка наявна тільки при кількісних змінах об'єктів і суб'єктів власності при тому ж самому істотному змісті, у другому – про їх скорочення і спрощення якісної основи, у третьому – про розвиток форми власності корпорацій [117].

Дослідження на основі методологічного підходу до відтворення К. Маркса продовжила також Ярушкіна О.А., яка розглядала рух і поступову трансформацію, а також процеси циклічного відновлення відносин суб'єктів щодо власності та виокремила відповідно просте, розширене і звужене відтворення відносин власності [118]. Під першим типом розумілося повторення виробництва в тих же самих масштабах, що обумовлене повним використанням доходу на споживчі потреби, під другим – збільшення масштабів виробництва, що пов'язане з використанням частини доходу, призначеного для споживання, на розширення випуску, під третім – зниження обсягів виробництва у зв'язку з відсутністю доходів [118].

Про суб'єкт-суб'єктні відносини як основу якісної суті відносин власності та її об'єктів, що призводять до розширеного відтворення відносин власності, говорить Біглова Г.Ф., яка конкретно не зосереджувалася на виявленні типів даного процесу, але проводила аналіз основних чинників його досягнення [119].

Із висновків науковців випливає, що основними змістовними характеристиками, які вони використовували для визначення суті простого, розширеного і звуженого відтворення, були його характер, результати та зміни. Останні розглядалися за визначенням Ярушкіної О.А., по-перше, через спрямованість і подальше використання отриманих доходів, по-друге, через специфіку і ступінь використання наявних економічних ресурсів в процесі відтворення [118].

На наш погляд, зазначені підходи можуть бути використати в якості базових для формування типології відтворення економічних відносин та економічних інтересів як форми їх прояву, оскільки вони дозволяють врахувати діалектичний зв'язок між зазначеними процесами та розкрити зміст і специфіку відтворювальних змін, притаманних певній національній економіці.

Дійсно, шляхи і результати відновлюваної взаємодії економічних інтересів відрізняються як кількісними, так і якісними параметрами, оскільки економічні відносини щодо їх реалізації формуються на різних щаблях функціонування економіки, в різному економічному та інституційному середовищі, між різними економічними суб'єктами тощо. Отже, відтворення економічних відносин та економічних інтересів може передбачати економічний стрибок і висхідний рух, а може мати абсолютно протилежний ефект. Таким чином, питання, розширюються або звужуються пропорції і масштаби відтворення економічних інтересів, слід розглядати, виходячи зі співвідношення змін в результатах їх реалізації, а також змін у створених на їх основі можливостей для подальшого нормального функціонування суб'єктів, ресурсних та інституційних можливостей відтворення економічних відносин.

Адже в процесі реалізації інтереси набувають абсолютно конкретних економічних форм, зокрема, кількісних – збільшення ВВП і НД, вигоди, прибутку, заощаджень, економії витрат, отримання інших економічних і соціальних благ та цінностей, якісних – підвищення якості продуктивних сил, якісно інших форм і правомочностей щодо власності тощо. І відповідно йдеться про ефективність реалізації інтересів не тільки з точки зору результативності зазначеного процесу, а й з позиції зміни у співвідношенні можливостей щодо отримання економічного і соціального ефектів, тобто достатності наявних ресурсів для самовідтворення економічних суб'єктів і подальшої реалізації економічних інтересів.

Тому зазначене дозволяє нам здійснити типологію відтворення економічних відносин та економічних інтересів відповідно до змін його кількісних та якісних характеристик (див. рис. 2.13).

Рис. 2.13 Типи відтворення економічних відносин та економічних інтересів залежно від кількісних і якісних результатів*

*Розроблено автором

Отже, залежно від кількісних результатів доцільно виокремити наступні типи відтворення економічних відносин та економічних інтересів:

1) *просте*, для якого є характерним підтримання відтворення економічних відносин та економічних інтересів у незмінних масштабах, відновлення устояного циклу економічних зв'язків на попередньому рівні, достатньому для забезпечення простого поточного функціонування, але недостатньому для розширення економічних інтеракцій, розвитку економічних відносин та формування принципово нових форм взаємодій економічних інтересів. Звідси виходить, що *просте* відтворення економічних інтересів виникає як в результаті збереження масштабів економічних зв'язків і відповідно ступеня реалізації економічних інтересів, так і в результаті необхідності збільшення поточного («сьогоднішнього») споживання для підтримання нормального функціонування на попередньому рівні на основі вилучення з обігу більшої частини доходів, переорієнтації на зазначені цілі потенційних інвестиційних ресурсів тощо [103].

Відтворення економічних відносин та економічних інтересів зазначеного типу, на наш погляд, реалізується у випадку посилення невідповідності продуктивних сил і виробничих відносин, що зумовлює невідповідність організаційно-економічних і техніко-економічних відносин відносинам власності, при неефективності функціонування інституційного середовища, що детермінує невизначеність відносно захисту прав та інтересів власності, обмеженість (відсутність) інформації щодо потенційних можливостей отримання економічної вигоди та реалізації ефективних форм зв'язків, за наявності помилок суб'єктів в оцінці власних економічних можливостей, підвищення ризиків в процесі реалізації економічних відносин, а також унаслідок консервативності (незмінності) моделі економічної поведінки суб'єктів.

Крім того, відсутність трансформацій економічних відносин або коригування форм взаємодії інтересів на основі реконструкції економічних зв'язків, їх інтеграції і комбінування блокують (обмежують) утворення нових

(інтегрованих) форм власності, рестрикціонують формування більш ефективних комбінацій продуктивних сил, що також стає передумовою простого відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Адже саме зазначені перетворення є підґрунтям для прогресивного та експансійного руху відтворювальних інтеракцій економічних інтересів, сприяють утворенню нових форм реалізації інтересів привласнення-відчуження або коригуванню раніше створених форм шляхом імплантації практики економічної взаємодії інших суб'єктів та генерації принципово нових зв'язків;

2) *розширене* відтворення економічних відносин та економічних інтересів, яке характеризується ростом масштабів взаємодій і досягнутих результатів у кожному наступному їх циклі, розширенням форм економічних зв'язків і форм реалізації економічних інтересів, можливостей суб'єктів щодо їх реалізації (нарощуванням продуктивних сил і власності, діапазону і частоти виробничих відносин, швидкості обертання капіталу) [103].

Слід зазначити, що розширене відтворення економічних інтересів не обов'язково досягається за рахунок простого збільшення обсягів отриманої вигоди. Одним із найголовніших його проявів є капіталізація на основі стрімкого зростання ринкової вартості активів, перетворення прибутку в додатковий капітал і забезпечення приросту останнього через відновлення відносин привласнення-відчуження. Тому даний тип відтворення економічних інтересів формується шляхом збільшення використання доходу на майбутнє споживання на основі впровадження нових і розширення діючих виробничих потужностей, збільшення інвестицій у засоби виробництва і робочу силу, впровадження нових факторів виробництва і технологій, застосування креативно-творчого підходу в процесі реалізації економічних відносин тощо.

Крім того, підвищенню результативності реалізації економічних інтересів також сприяють зважене коригування і трансформація економічних відносин в процесі їх відтворення за допомогою диверсифікації форм привласнення-відчуження, інтеграції різних форм власності, зміни характеру і змісту економічних зв'язків, реконструкції організаційно-економічних і

техніко-економічних відносин, а також зміни шляхів їх реалізації. У такій спосіб відбувається прискорення взаємодії економічних інтересів, обміну активів і власності, приєднання до механізмів та імперативів відтворення економічних відносин інших суб'єктів. Отже, розкриваються нові горизонти і потенціал подальшого формування і реалізації економічних відносин, їх відтворення на новій основі, наповнення і збагачення економічних інтересів, перетворення доданої вартості в капітал;

3) *звужене* – це відтворення економічних відносин та економічних інтересів, що має низхідну динаміку, характеризується скороченням взаємозв'язків у кожному наступному циклі і спадом їх результативності, зниженням ступеня реалізації економічних інтересів, користі і віддачі від привласнення-відчуження, обмеженням можливостей забезпечення нормального функціонування і задоволення потреб економічних суб'єктів. Отже, звужений тип не може забезпечити відтворення відносин і результатів економічних взаємодій у попередній якості, а навпроти – обумовлює регрес і гальмування розвитку відносин привласнення-відчуження, детермінує обмеженість і деструкцію продуктивних сил, зниження результатів реалізації економічних відносин. Виникає даний тип відтворення внаслідок кризових і стагнаційних тенденцій в економіці, проведення неефективної економічної політики, наявності прорахунків суб'єктів при визначенні ними потенційної і реальної вигоди, недоліків в обраній моделі економічних відносин [103].

Крім того, на наше переконання, звужене відтворення економічних інтересів розвивається у випадку посилення невідповідності продуктивних сил виробничим відносинам і як наслідок – невідповідності економічних інтересів суб'єктів можливостям щодо їх реалізації – наявним економічним ресурсам, наявному економічному та інституційному середовищу. У останньому випадку йдеться про ситуацію, коли відтворення відносин привласнення-відчуження вступає у протиріччя з інституційними умовами передачі прав власності, розподілу і перерозподілу доданої вартості, і у зв'язку з цим відновлюється через тіньові форми реалізації економічних інтересів,

корупційні економічні зв'язки з владою, неформальні взаємодії тощо, що має негативні економічні наслідки.

Одночасно спадна динаміка відтворення економічних інтересів може розвиватися за умов посилення монополізації економіки, відсутності доступу економічних суб'єктів до нових форм економічних взаємодій, доступу до інформації, що зумовлює затухання економічної активності та поступове зниження рівня отриманої економічної вигоди (користі), тобто рестрикціонує відтворення економічних відносин.

Таким чином, обґрунтовані нами типи відтворення економічних відносин та економічних інтересів розкривають переважно кількісні зміни у даних процесах, що відображає тільки їх певну сторону, але одночасно з цим не торкаються їх якісних змін, тому самі по собі не можуть претендувати на всебічність. У зв'язку з цим доцільно виділити типи відтворення економічних відносин та економічних інтересів відповідно до якісних змін (див. рис. 2.13), зокрема, екстенсивне, інтенсивне і гібридне [103].

Адже проведений нами аналіз динамічних аспектів розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів показав, що кількісні зміни можуть призвести до нагромадження нової якості системи через тривалий час та еволюційним шляхом, а стрімкі інтенсивні зміни, що призводять до переходу системи до якісно нового рівня, відбуваються на основі революційних якісних перетворень та одночасно з цим зумовлюють кількісні зміни [68].

Тому, беручи за основу отримані висновки, дотримуємося позиції, що екстенсивне й інтенсивне відтворення є формами розширеного відтворення економічних відносин та економічних інтересів і тому їх першоосновою є не просте відтворення економічних відносин та відновлювана взаємодія економічних інтересів, а їх змінність – кількісна й якісна, у часі і просторі, у формі і змісті.

Відповідно *екстенсивне* – це відтворення економічних відносин та економічних інтересів, для якого притаманні переважно кількісні зміни в

економічних взаємозв'язках при збереженні їх якісних характеристик, застосування усталених форм і моделі реалізації економічних інтересів, поступове нагромадження кількісних трансформацій, яке тим самим створює підґрунтя для подальших поступально-еволюційних змін якісних основ економічних відносин [103].

Отже, за даного типу відтворювальних взаємозв'язків відбуваються: кількісні зміни основних компонентів відтворення економічних відносин – об'єктів привласнення-відчуження, їх суб'єктів, сукупності економічних взаємодій; зміни кількісного відношення і розширення продуктивних сил; кількісний приріст економічної вигоди (користі) як результату реалізації економічних інтересів тощо.

Але, виходячи із закону переходу кількісного у якісне, сформульованого Ф. Енгельсом [120], відмінною рисою екстенсивного відтворення економічних відносин та економічних інтересів є накопичення поступових змін, яке може бути основою безпосереднього переходу процесу з одного стану в інший або утворення його нової якості еволюційним шляхом. Однак інтенсивних кардинальних змін, які обумовлюють корінну якісну перебудову субстанції економічних відносин, різкий стрибок і перехід відтворення економічних відносин та економічних інтересів на інший рівень за такого типу не відбувається. Але ж відповідно до постулатів економічної теорії, без інтенсивних змін змісту економічних взаємодій, без розвитку продуктивних сил і відносин власності, без впровадження абсолютно нових, більш ефективних форм реалізації економічних відносин та економічних інтересів їх рух і розвиток уповільнюються. І повільне нагромадження кількісних змін відповідно детермінує уповільнене розв'язання протиріч між продуктивними силами і виробничими відносинами, між різнополюсними економічними інтересами, а, отже, затримує перехід відтворення економічних відносин та економічних інтересів на якісно новий рівень. Особливо зазначене стосується сьогодення, коли у світовому господарстві реалізується революційна форма НТП, яка детермінує активні і корінні перетворення продуктивних сил, що є

несумісним з екстенсивними економічними відносинами.

Тому відтворення економічних відносин екстенсивного типу, яке забезпечує безперервність відновлення суспільного виробництва, рух продуктів, ресурсів, доходів, розподіл і перерозподіл доданої вартості, реалізацію потреб економічних суб'єктів через застосування аналогічних за своїм змістом зв'язків, форм реалізації економічних відносин та економічних інтересів сьогодні не може бути орієнтиром і метою [103].

Як показав проведений нами аналіз, основними передумовами формування зазначеного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів в економічній системі є: 1) інституційно закріплені або затверджені на основі господарської практики усталені форми, схеми, види і способи економічної діяльності [121]; 2) інституційні обмеження щодо прав і форм власності та недостатній рівень захищеності інтересів власності; 3) нерозвиненість конкурентних і ринкових механізмів, наявність ризику і невизначеності; 4) неефективність економічного середовища; 5) обмеженість реалізації інноваційно-інвестиційних інтересів тощо.

Отже, із отриманих нами висновків виходить, що відтворення екстенсивного типу наявне, з одного боку, у випадку неефективності економічного та інституційного середовища, яке чинить прямий вплив на економічні відносини і взаємодію економічних інтересів, а, з іншого боку – у разі низької реактивності самої системи відтворення економічних відносин на екзогенні імпульси до інтенсивних змін і розвитку (зворотній вплив), які створюють економічне й інституційне середовище. Адже тільки відповідність і чутливість моделі, механізмів, форм відтворення економічних відносин та економічних інтересів стрімким трансформаціям, постійному розвитку і глобальній еволюції детермінують підвищення ефективності реалізації зазначених процесів та згладжування протиріч в економічній системі. І навпаки – у випадку затвердження визначених нами передумов в економічній системі знов і знов будуть відновлюватися зовні «встановлені» характер і форми економічних відносин – як на рівні привласнення-відчуження, так і на

рівні організаційно-економічних і техніко-економічних відносин, та буде стримуватися їх модифікація відповідно до висхідної еволюції економіки та її прогресивних змін [73].

На основі зазначених положень ми підійшли до обґрунтування змісту *відтворення економічних відносин та економічних інтересів інтенсивного типу*, для якого є характерним радикальні кількісно-якісні зміни характеру економічних відносин і одночасно застосування якісно нових форм, видів і методів економічних взаємодій, формування нових форм власності, реконструкція та інтеграція економічних інтересів, які призводять до якісної трансформації продуктивних сил, підвищення раціональності організації відтворення економічних відносин, розвитку нових форм реалізації економічних інтересів та підвищення її ефективності.

Основними детермінантами *інтенсивного відтворення* економічних інтересів є інтенсивні та революційні зрушення, які засновані, по-перше, на підвищенні рівня освіченості, інформованості, інтелектуалізації робочої сили, отриманні нею необхідних знань, навиків і здібностей, які б дозволили оволодіти сучасними формами і методами реалізації економічних інтересів, зекономити робочий час і підвищити продуктивність факторів виробництва, забезпечити інтенсивне самовідтворення суб'єктів, підвищення якості життя людини, отримання нею високого соціального статусу; по-друге, на активному розвитку науки, техніки і технологій, економії і заміні ресурсів; по-третє, на захисті прав та інтересів власності, розвитку економічної свободи, конкуренції, ефективному розподілі і перерозподілі доданої вартості [103].

Отже, із вище зазначеного виходить, що інтенсивний тип відтворення економічних взаємодій припускає наявність:

– сукупності способів і методів, за допомогою яких відбувається відновлення інтеракцій, зокрема, на основі кількісно-якісних перетворень наявних економічних відносин та економічних інтересів (реконструкції існуючих форм і видів відносин привласнення-відчуження, організаційно-економічних і техніко-економічних зв'язків, форм реалізації економічних

інтересів) та генерацію, актуалізацію і застосування їх принципово нових форм і видів, методів реалізації;

– основних шляхів і напрямів зміни їх змісту – на основі кількісно-якісних змін у продуктивних силах (через розвиток науки, освіти, підвищення кваліфікації робочої сили, розвиток людських і матеріальних факторів виробництва, заміну технологій тощо), кількісно-якісних змін в самих виробничих відносинах (через трансформацію форм і видів власності, зміну способу виробництва, підвищення раціональності організації і технічного забезпечення економічних відносин, реконструкцію й інтеграцію економічних інтересів), зміни економічного та інституційного середовища (через зміни економічних та інституційних умов для інтенсивного відтворення взаємодій) та одночасне формування різних комбінацій зазначених змін.

На основі вказаних способів і методів, шляхів і напрямів формується підґрунтя для інтенсивного характеру відтворення економічних відносин та економічних інтересів, збільшення кількісних результатів їх реалізації, зміни темпів і пропорцій, якісного наповнення, підвищення ефективності реалізації даного процесу.

Крім того, існує і зворотній вплив інтенсивного відтворення економічних відносин та економічних інтересів на продуктивні сили, економічне та інституційне середовище. Зокрема йдеться про підвищення вимог до якості продуктивних сил, відповідності факторів виробництва застосовуваним технологіям, підвищення здатності до асиміляції, дисиміляції факторів виробництва, тобто до переходу від їх простих форм до складних і навпаки, до їх ранжування. Крім того, інтенсивне відтворення економічних інтересів вимагає формування здатності економічних суб'єктів до швидкого сприйняття інформації, швидкого реагування і застосування нових видів, форм, механізмів реалізації економічних відносин та економічних інтересів, диверсифікації економічних зв'язків, створення сприятливих умов (економічних та інституційних) для забезпечення зазначених змін.

Одночасно необхідно відмітити, що на практиці найбільш

розповсюдженим серед економічних суб'єктів є такий *тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів як гібридний*, для якого є характерним одночасний синтез екстенсивних та інтенсивних тенденцій відновлюваних взаємодій. Адже в конкретних економічних відносинах будь-якого суб'єкта спостерігаються як прояви екстенсивності, так і інтенсивності, замкненості і відкритості до екзогенних імпульсів, стійкості і змінності. Тому можна лише казати про приналежність суб'єктів до відносно екстенсивного або відносно інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів за умови превалювання рис одного з них [103].

Гібридний характер відтворення економічних відносин та економічних інтересів детермінується, з одного боку, необхідністю забезпечення рекурренції, тобто відновлення реалізації найбільш стійких, «життєве важливих» економічних інтересів, задоволення яких забезпечує самовідтворення суб'єкта, підтримання його поточного економічного стану, можливостей обслуговування наявного основного капіталу, здійснення постійних і змінних витрат тощо. Тому досягнення вказаних цілей забезпечується на основі екстенсивного характеру відтворення економічних відносин та економічних інтересів через еволюційні перетворення і нагромадження кількісних змін. З іншого боку, орієнтація суб'єкта на відповідність застосовуваних ним форм і методів економічних відносин ресурсним, технологічним, інформаційним, структурним зрушенням, випуск конкурентоспроможної продукції і отримання ринкових переваг, покращення якості життя підштовхують його до інтенсивності відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Відповідно гібридне відтворення економічних інтересів є формою розв'язання протиріччя між необхідністю забезпечення сьогодення та інтересів щодо забезпечення майбутнього, боротьби між стійкістю економічних відносин та економічних інтересів і діями щодо їх динамічних змін. Переважання ж якоїсь однієї із зазначених сторін створює передумови для тяжіння економічного суб'єкта в бік екстенсивного або інтенсивного типу

відновлюваної взаємодії [103].

Крім того, з нашої точки зору, гібридний характер відтворення економічних відносин та економічних інтересів розкриває тісний взаємний зв'язок між його екстенсивним та інтенсивним типами, кількісними та якісними характеристиками даного процесу (див. рис. 2.13). Поступові кількісні трансформації, їх безперервне нагромадження і розвиток (екстенсивний тип) зумовлюють зміни у певних якісних характеристиках, властивостях і закономірностях формування і реалізації економічних відносин та економічних інтересів і, таким чином, поступово опосередковують якісний стрибок і вертикальний рух відтворення економічних інтересів (формування інтенсивного типу). Лінійно-послідовна динаміка відтворення переходить в нелінійну. Отже, на зміну попереднім кількісним пропорціям приходить трансформовано-нові кількісні порядки, а якісні трансформації утворюють якісно нові впорядкування – прогресивні або регресивні. Відповідно діють принципи взаємного переходу кількісних змін у якісні та синергетичний принцип.

Причому взаємозв'язаність і взаємовплив кількісного і якісного пронизує кожен цикл відтворення економічних відносин та економічних інтересів. З одного боку, оцінка економічними суб'єктами результатів реалізації економічних інтересів, зміни пропорцій в отриманій вигоді (користі), ступеня охоплення ринку, співвідношення витрат і доходів тощо (кількісних характеристик) стають рушійними чинниками подальшого економічного вибору суб'єктів – реалізувати зазначені відносини та економічні інтереси на такій якійсній основі і надалі або ні. Разом з тим, здатність економічних відносин забезпечити задоволення наявних потреб в економічних і соціальних благах на певному кількісному й якісному рівні, підвищення якості життя економічних суб'єктів, нагромадження економічного і соціального капіталу, впровадження інтенсивних змін та забезпечення інтенсивного розвитку демонструють вплив якісних характеристик відтворення економічних відносин та економічних інтересів на

можливості зміни кількісних.

Тому синтез кількісних і якісних змін у гібридному типі є формою інтегративно-комплементарного сполучення і характеристикою співіснування різних за змістом сторін відтворення економічних відносин та економічних інтересів [103].

Одночасно слід визнати, що в умовах постійних технологічних та економічних зрушень найбільш ефективною є спрямованість економічної системи на досягнення інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, підвищення його ефективності на основі кількісно-якісних перетворень, оскільки тільки зазначений тип відновлюваної взаємодії може бути передумовою зменшення значного розриву між продуктивними силами і виробничими відносинами, погодження протиріч різновекторних і різнорівневих економічних інтересів, їх реконструкції, інтеграції і трансформації.

Звертаючись до висновків Д. Норта щодо значного впливу на розвиток економічної системи ефективності (неефективності) інституційного середовища та політики держави [110], на наш погляд, може бути сформульований ще один методологічний підхід до типології відтворення економічних відносин та економічних інтересів як продовження попереднього. Оскільки інституційне середовище та ступінь ефективності політики держави можуть бути тими «рамками», які визначають адаптивність як самих інститутів, так і всієї економічної системи до науково-технічних, технологічних, економічних, політичних, соціальних змін, а також їх спрямованість до стагнації або до розвитку і зростання, то характер, ефективність інститутів та політики влади чинять вплив на характер, реактивність і результативність процесу відтворення економічних відносин та економічних інтересів і відповідно на ступінь реалізації економічних інтересів суб'єктів та їх адаптивність і сприйняття інституційних змін та державної політики.

Тому отримані нами висновки дозволяють також стверджувати, що

значний вплив на характер відтворення економічних відносин та економічних інтересів чинять, по-перше, ступінь прихильності економічної системи та спрямованості її економічного та інституційного середовища до забезпечення сталості (стійкості) і трансформаційності (мінливості) економічних відносин та економічних інтересів, і, по-друге, здатність економічних суб'єктів до реактивності і чутливості (еластичності та нееластичності) до змін в процесів відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Отже, зазначені критерії, ступінь переважання і сила прояву одного чи іншого з них в економічній системі дозволяють нам виділити відповідні типи їх відтворення економічних відносин та економічних інтересів, представлені нами на рис. 2.14.

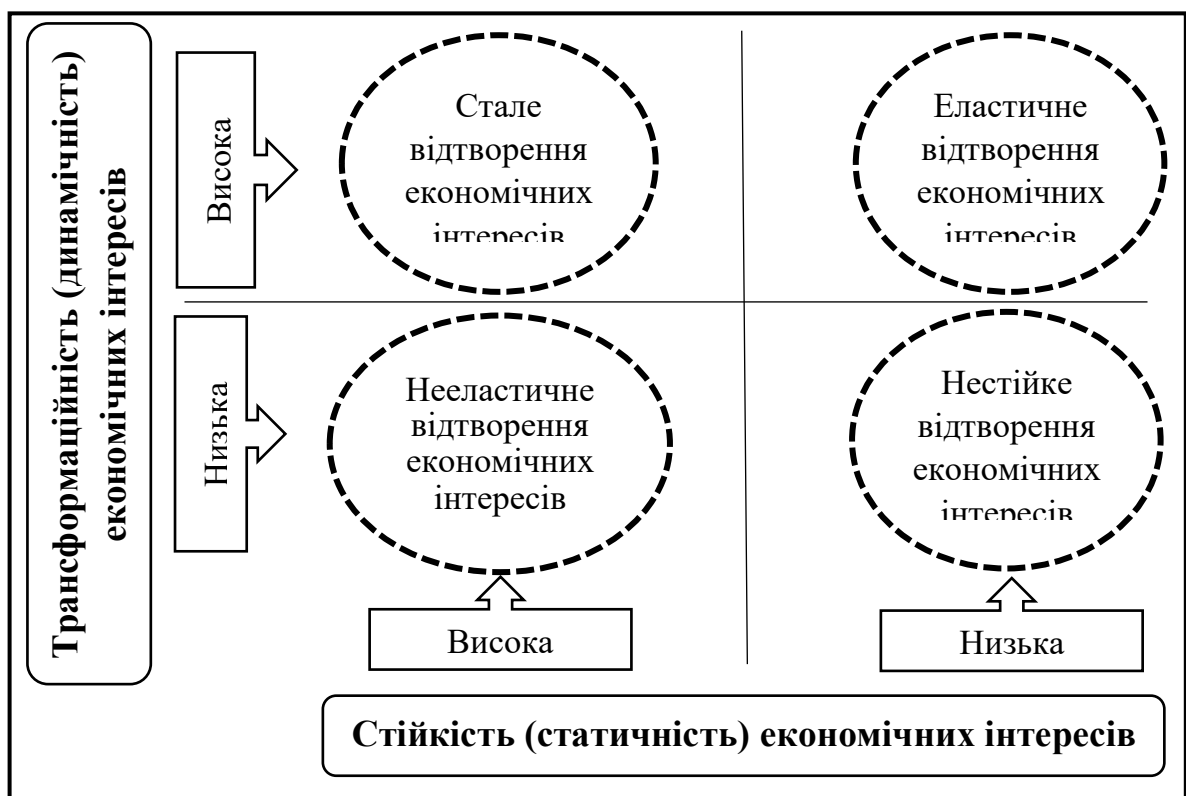

Рис. 2.14 Відтворення економічних відносин та економічних інтересів залежно від тяжіння до динамічності і статичності*

*Розробка автора

Нееластичний тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів формується в результаті сполучення високої стійкості інститутів та

одночасно низької еластичності економічної системи та економічних суб'єктів до змін умов розвитку економіки і суспільства у динаміці [103].

Отже, за таких параметрів наявний значний вплив інститутів (власності, влади, розподілу і перерозподілу, суспільного поділу праці), і відповідно жорстко закріплених форм і видів привласнення-відчуження, спеціалізації, кооперування, норм, обмежень економічних взаємозв'язків, які історично закріпилися і неухильно підтримуються в економіці та суспільстві і які детермінують високий ступінь стійкості економічних відносин та економічних інтересів.

Тому зазначений тип відтворення наявний при запровадженні державою жорстких обмежень у виборі суб'єктами механізмів реалізації економічних відносин та економічних інтересів, забороні певних видів економічних взаємозв'язків або створенні значних бар'єрів для їх здійснення.

Характерною рисою нееластичного відтворення є вертикальна зумовленість, ієрархічна підпорядкованість встановленим інституційним принципам, домінанта і абсолют інститутів над інтересами економічних суб'єктів. Останнє, у свою чергу, забезпечує високий рівень координації відтворення економічних відносин та економічних інтересів суб'єктами.

І одночасно з іншого боку, для даного типу відтворення є характерною нееластичність до екзогенної динаміки економічного розвитку. Тому слабкою стороною нееластичного типу відтворюваних взаємодій є тривалість впровадження змін, недостатня реакційність і пристосовуваність економічних суб'єктів до динамічного соціально-економічного розвитку, поступове згасання і навіть мінімізація їх інтересів до трансформаційних перетворень. Адже така реакція детермінується неможливістю коригування стійких економічних та інституційних норм, державним тиском і контролем економічних відносин, обмеженням можливостей для реалізації економічних інтересів.

Таким чином, за нееластичного типу відтворення відбуваються поступові зміни, без різких зрушень і коливань, з частковим (стабільним)

збереженням усталених моделей економічних взаємозв'язків та незначним коригуванням принципів їх реалізації, що рестрикціонує можливості реконструкції, інтеграції і взаємодії економічних інтересів, уповільнює їх динамічну трансформацію.

Стале відтворення економічних відносин та економічних інтересів поєднує в собі високу стійкість інституційних умов щодо реалізації економічних інтересів та одночасно високу реакційність економічної системи та економічних суб'єктів на постійні зміни в процесі економічного розвитку. З одного боку, за такого типу відтворюваної взаємодії інститути визначають механізми економічних взаємозв'язків, забезпечують високий ступінь захисту прав власності та реалізації економічних інтересів, інституційне упорядкування їх протиріч, тобто детермінують усталеність відтворення економічних відносин та формують потенційні можливості для безперервності взаємодії інтересів. І одночасно інститути не створюють бар'єрів для економічних змін, змін інституційного середовища, впровадження нових механізмів реалізації економічних інтересів, у тому числі в сфері державного регулювання даних процесів [103].

З іншого боку, динамічний розвиток і прогресивний рух соціально-економічної системи зумовлює зміну потреб, трансформацію продуктивних сил, економічних пріоритетів суб'єктів. Тому, як результат, висока динамічність створює підґрунтя для змін у відносинах власності, організаційно-економічних і техніко-економічних відносин, а також у відтворенні економічних взаємодій та економічних інтересів (коротко- та довгострокових, поверхневих і глибинних). Отже, відмінною рисою зазначеного типу відтворення є висока реактивність на зміни, існування можливостей для формування системи нових економічних інтересів, затвердження нових форм реалізації економічних відносин та економічних інтересів, формування мережі горизонтальних взаємовідносин і взаємодій з іншими економічними суб'єктами.

Сталий тип забезпечує просторову і часову комплементарність та

узгодженість динамічних змін і стійких тенденцій в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Адже розв'язує їх суперечливість, підтримує усталеність внутрішньо-сутнісних, стійких параметрів і одночасно детермінує підтримання еластичності до динамічно-скоординованих трансформацій. І у цьому сенсі стала модель є найбільш досконалим втіленням та найвищою метою відтворення економічних відносин та економічних інтересів суб'єктами.

Нестійке відтворення економічних інтересів характеризується низьким рівнем інституційного забезпечення процесів реалізації економічних відносин та економічних інтересів, безперервності їх відтворення, а також низькою (обмеженою) реактивністю суб'єктів на динамічні трансформації. Відповідно за даного типу відтворення не забезпечується стійкість відтворення економічних інтересів у зв'язку з обмеженістю впливу (недієвістю, відсутністю) інститутів, що зумовлює невпорядкованість економічних відносин, посилення протиріч і неузгодженість економічних інтересів, породжує ентропійність (хаос і безладдя економічної системи), девіативну економічну поведінку суб'єктів, їх неформальні взаємодії з владою, порушення прав і нехтування інтересами контрсуб'єктів і як результат – їх незахищеність [103].

У свою чергу, наявна також несприйнятливність і неготовність суб'єктів до зміни економічних зв'язків, коригування механізмів реалізації економічних інтересів як реакції на економічний розвиток. Така низька реактивність пов'язана з недостатнім рівнем відповідності наявних у них знань, освіти, економічних і соціальних можливостей вимогам щодо отримання прав власності, впровадження нових форм економічних відносин та економічних інтересів, механізмів їх реалізації. Йдеться також і про відсутність у економічних суб'єктів необхідного капіталу, високі трансакційні витрати, необхідність сплати «дані» владі або неформальним угрупованням тощо.

Отже, за умови нестійкого відтворення економічних відносин та економічних інтересів зміни в економічній системі відбуваються вкрай

повільно, в процесі економічних відносин досягаються незначні або від'ємні економічні результати, збільшуються прямі й адміністративні витрати, підтримуються умови для обмеження інституційно закріпленого відтворення економічних відносин та економічних інтересів суб'єктами при одночасному збільшенні їх тіньової форми.

Еластичне відтворення економічних відносин та економічних інтересів характеризується високим рівнем сприйняття і реактивності суб'єктів на економічні зміни в поєднанні з низьким рівнем впливу інститутів на узгодженість та упорядкованість відновлюваних взаємодій. Виходячи із зазначеного, особливостями еластичного типу є: здатність до гнучкості, тобто швидких трансформацій системи економічних відносин та економічних інтересів, форм і механізмів їх реалізації під впливом екзогенних імпульсів до динамічних змін; мобільність і стрімкість впровадження інноваційних механізмів їх реалізації; існування у суб'єктів можливостей для інтенсивних перетворень (необхідних ресурсів і технологій, якості освіти і кваліфікації, прав власності тощо), впровадження інноваційних методів організації і управління виробництва [103].

Отже, зазначене характеризує еластичний тип як такий, в якому створюються передумови для прогресивних динамічних трансформацій у відтворенні економічних відносин та економічних інтересів, формування цілої сукупності складних взаємозв'язків між суб'єктами (гетерогенних, спрямованих на реалізацію інтересів даної групи, взаємодій, які засновані на неформальних зв'язках суб'єктів), для змін у державному регулюванні даних процесів. Але дана форма відтворюваних взаємозв'язків не підкріплюється відповідною інституційною основою, базується не на вертикальній координації з боку інституту держави, а на внутрішній міжсуб'єктній, груповій, суспільній координації. Оскільки у зазначеній взаємодії інститути не виступають основними механізмами захисту і регулювання, то вони не забезпечують упорядкованість і стійкість економічних відносин, захист прав та інтересів власності, інституційне підтримання процесу отримання

економічної вигоди (користі) тощо. Однак це нівелюється впливом внутрішніх міжсуб'єктних зв'язків, які і виконують функцію інститутів щодо підтримання відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Тому для еластичного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів процес утворення взаємозв'язків передбачає конвергенцію (злиття та зближення інтересів), афілювання (внутрішню впливовість і підпорядкування інтересів зв'язаних суб'єктів), сегрегацію (виділ, відособлення певних груп інтересів), конверсію (перетворення в інші форми) як форм реконструкції економічних інтересів – на початковому рівні, а у подальшому – інтеграцію і трансформацію економічних інтересів та механізмів їх відтворення [103;122].

Таким чином, еластичний тип відтворення сполучує в собі відкритість до змін, здатність до генерації принципово нових форм і видів економічних відносин та економічних інтересів, мобільність реагування на динамічність розвитку економіки при одночасній обмеженості інституційних можливостей щодо забезпечення стійкості та упорядкованості відтворюваних взаємодій. Не зважаючи на останнє, гнучкість системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, поліструктурні зв'язки, міжсуб'єктна і групова координація стають основою для динамічного зрушення в системі економічних інтересів, а також створення нових – позадержавних механізмів їх узгодження та упорядкування.

Проведений нами аналіз дозволяє зробити висновок, що стале та еластичне відтворення економічних відносин та економічних інтересів характеризуються як найбільш сприйнятливі і здатні до динамічних змін, а нестійке та нееластичне – відповідно як нездатні або обмежено здатні до трансформаційних перетворень. Для перших – притаманна перманентна інтенсивна мінливість на основі ендо- та мезорівневої взаємодії, а також швидка відтворювана імплантація впроваджених змін. Щодо останніх – характерне уповільнення, обмеження і пролонгація впроваджувальних перетворень, що не дає можливість вийти суб'єктам на новий, якісний рівень

відтворення економічних інтересів.

Таким чином, виокремленні нами змістовні характеристики і типи відтворення економічних інтересів дозволяють зробити висновки, що на ефективність даного процесу чинять значний вплив інституційне середовище та політика держави, інтереси якої представляє влада. Тому спрямованість інститутів і влади до реалізації своїх індивідуальних, а не суспільних інтересів чинить негативний вплив на розвиток відтворення економічних відносин та економічних інтересів у динаміці, а також детермінує зниження ступеня реалізації інтересів інших економічних суб'єктів. Відповідно вказана проблема потребує окремого наукового аналізу.

РОЗДІЛ III

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ВЗАЄМОДІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

3.1 Основні етапи нейромережевого аналізу умов для реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів

Проведений нами аналіз дозволив встановити, що однією з нагальних проблем розвитку сучасної економіки є забезпечення ефективного відтворення економічних відносин і відновлюваної взаємодії економічних інтересів в економічній системі. Зазначений процес є об'єктивним за своїм змістом, однак підтримання його ефективності забезпечується державою та іншими інститутами на основі створення відповідного економічного та інституційного середовища, детермінується активністю, ініціативністю економічних суб'єктів, їх спрямованістю до участі в економічних відносинах і реалізації інтересів, інвестування і впровадження інновацій. У своїй сукупності зазначені чинники визначають умови для реалізації економічних відносин і взаємодії економічних інтересів, обумовлюють схильність відтворення економічних відносин та економічних інтересів до того чи іншого типу. Разом з тим, обґрунтований нами теоретичний підхід до взаємозв'язку і співвідношення відтворення економічних відносин та економічних інтересів з економічним та інституційним середовищем буде більш повним за наявності емпіричного аналізу умов для реалізації економічних відносин і взаємодії економічних інтересів у країнах світу, групування країн відповідно до рівня розвитку зазначених умов, виявлення впливу змін у даних умовах на місце країн світу відносно можливостей щодо відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Слід зазначити, що сучасні науковці приділяли увагу аналізу чинників, які визначають ступінь ефективності взаємодії економічних суб'єктів,

ефективності реалізації економічних інтересів, основних показників їх емпіричного виміру, обґрунтуванню економічних та інституційних умов, які обмежують зазначені процеси. Зокрема, такі сучасні науковці як Гриценко А.А., Бессонова О.Е., Кірдіна С.Г., Дементьєв В.В., Нурєєв Р.М., Латов Ю.В., Кіндзерський Ю.В., Литвиненко Н.Л., Пилипенко Г.М., Пилипенко Ю.І. проводили теоретичний аналіз різноманітних аспектів формування економічного та інституційного середовища, які чинять вплив на взаємодію інтересів в економіці, серед яких – трансформація відносин власності, захист прав та інтересів власників, рентоорієнтована поведінка, зрощування влади і власності, корупція і лобювання інтересів владою, інституційний вплив громадянського суспільства, технологічні зміни тощо [76;123–132].

З іншого боку, на прикладному рівні фокус уваги науковців (Новікової Н.Л., Божченко Ж.А., Терон І.В.) зосереджувався на кількісній оцінці можливостей щодо реалізації економічних інтересів суб'єктів (домогосподарств, підприємств певних галузей та економічних груп) на основі аналізу наявних обсягів ресурсів, стимулів щодо економічних взаємозв'язків, показників, які характеризують обмеження, які існують в інституційному середовищі та стримують процеси реалізації інтересів, впливу процесу взаємодії і реалізації економічних інтересів на суспільне відтворення в цілому та інноваційно-інвестиційний процес зокрема [133–135]. Крім того, здійснювався аналіз індикаторів інвестиційних інтересів стейкхолдерів відповідно до наявних протиріч з інтересами контрагентів та економічним середовищем, які обумовлюють спрямованість їх економічних рішень, стратегічного вибору, технологію впровадження економічних змін тощо (Олексів І.Б., Стеців С.Р.) [136–137].

Однак слід зазначити, що у системі економічних поглядів відсутня єдина і чітка методологія дослідження умов для реалізації економічних відносин та забезпечення взаємодії економічних інтересів. Методичні підходи, які застосовували вчені, були більшою мірою односторонніми, оскільки, по-перше, охоплювали тільки певних економічних суб'єктів та були

сконцентровані виключно на аналізі ресурсних можливостей для реалізації економічних інтересів, наявних в економічній системі, ігноруючи тим самим всі інші можливості. Або навпаки – застосовували виключно результативний підхід до оцінки можливостей для ефективно реалізації економічних відносин через оцінку доходів і відповідно рівня задоволення економічних інтересів. По-друге, їх методологія будувалася на показниках вітчизняної статистики, яка відрізняється від міжнародної, що унеможлиблює її застосування для інших країн світу. По-третє, оцінка можливостей для реалізації економічних відносин і взаємодії економічних інтересів проводилася у відриві від економічних та інституційних умов, які склалися у той чи інший період у тій чи іншій національній економіці, та які можуть стримувати або стимулювати їх ефективну реалізацію. По-четверте, не враховувалися оцінки самих економічних суб'єктів щодо якості, бар'єрів, суперечностей, наявних в економічному та інституційному середовищі, доступу до інформації, технологій, інвестиційних ресурсів тощо для економічної взаємодії з іншими суб'єктами, які відображають сприйняття ними умов та можливостей для ефективного відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Зазначені оцінки, не зважаючи на удавану суб'єктивність, набувають агрегованої форми в процесі розрахунків, і тому є не просто індивідуальними індикаторами сприйняттям суб'єктами внутрішнього середовища, а відображенням впливу реальної економічної дійсності на економічні взаємодії суб'єктів у тій чи іншій національній економіці, що у сукупності з макроекономічними та мікроекономічними індикаторами дозволить представити її повну картину.

У зв'язку з цим, при проведенні оцінки необхідно враховувати зазначені аспекти, що дозволить отримати більш об'єктивні результати аналізу.

У міжнародних дослідженнях проводиться оцінка різноманітних показників, які відображають умови для реалізації економічних відносин, а також показників, які характеризують інституційні умови у країнах світу. Так, відповідно до результатів аналізу Всесвітнього банку обсяги створеного в

національній економіці суспільного продукту визначають, з одного боку, ефективність її діяльності, а, з іншого боку – відображають наявні у національному середовищі можливості для виробництва, розподілу, обміну і споживання. Тому зазначений показник є одним із центральних індикаторів можливостей щодо ефективної (неефективної) взаємодії економічних суб'єктів.

Є очевидним, що значний вплив на економічне та інституційне середовище чинять і такі детермінанти як рівень інфляції, податковий тиск і адміністрування, розвинена економічна свобода і підприємницька діяльність, захист прав власності, відсутність бар'єрів для ведення бізнесу, доступ до освіти, інформації, технологій, інновацій, природних та інших ресурсів. Одночасно важливість врахування оцінок самих економічних суб'єктів щодо внутрішніх можливостей для відтворення економічних відносин та економічних інтересів звертає нас до глобальних індексів, які синтезують зазначені оцінки суб'єктів із більшістю вищевказаних показників економічного та інституційного середовища. Зокрема, йдеться про Глобальний індекс підприємництва і розвитку (GEDI), який інтегрує в собі показники, що характеризують умови для реалізації підприємницьких відносин (економічні та інституційні), показники сприйняття можливостей для реалізації підприємницьких відносин (агреговані суб'єктні оцінки), показники наявних в економіці підприємницьких здібностей, які дозволяють проявляти суб'єктам ініціативу, активність, реактивність до змін. Даний показник синтезує кількісні й якісні характеристики, економічні та інституційні, макроекономічні і мікроекономічні показники, суб'єктні та офіційні оцінки можливостей для відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Одночасно з цим, враховуючи обмеженість міжнародних статистичних даних і відносно короткий часовий лаг, за який проводилися дослідження, для проведення оцінки економічних та інституційних умов і відповідно можливостей для ефективного відтворення економічних відносин та

економічних інтересів необхідно обрати методологію, яка б найбільш точно змогла відобразити зв'язок між країнами світу за такої обмеженості.

Відповідно до зазначеного в основу методології дослідження покладено:

1) системний підхід до вибору та оцінки показників економічного розвитку, розрахованих міжнародними організаціями (Всесвітнім банком, Глобальним інститутом підприємництва і розвитку, ООН, МВФ та ін.), який дозволяє здійснити аналіз і порівняння країн світу за єдиною методологією та одночасно використати для аналізу значний масив даних щодо їх економічного та інституційного розвитку;

2) нейромережевий підхід, заснований на застосуванні карт Кохонена, що самоорганізуються, який дозволяє здійснити кластеризацію і відповідно групування країн світу за наявними в них можливостями щодо взаємодії економічних інтересів, виявити явні і неявні зв'язки між ними, вагу і значимість кожного зв'язку (нейрону) в утворених кластерах, його відповідність вхідним параметрам. Крім того, перевагами даного методу є відсутність зовнішнього впливу в процес навчання нейронів, вбудовані можливості упорядкування (самоорганізації) внутрішньої структури, можливості візуалізації отриманих результатів, що дозволить представити отримані залежності у доступній для економічного аналізу формі. Зазначений метод можна використовувати для аналізу значного масиву даних, який формується при оцінці країн світу, що підтверджують висновки, отримані в процесі його застосування до аналізу економічних явищ і процесів в роботах Пакліна Н., Орешкова В., Кохонена Т., Дьяконова В., Леоненкова А., Матвійчука А. [138–142]. Крім того, нейромережевий метод є чутливим навіть до незначних змін, які відбуваються в економічному та інституційному середовищі. А, як відомо, для останнього є характерним наявність значного часового лагу між впровадженням нових економічних та інституційних умов та реактивністю на них суб'єктів та економічної системи в цілому.

Оцінка показників, які характеризують можливості для реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів країн світу у

наявному в них економічному та інституційному середовищі, проводилася на основі звітів 2014–2016 р. зазначених міжнародних організацій для 96 країн світу з різним рівнем економічного розвитку відповідно до класифікації ООН [143–147].

Зосередження на такій кількості країн світу було зумовлено відсутністю даних (як у міжнародних статистичних базах, так і у національних статистичних щорічниках) по тих країнах, які не увійшли у вибірку, виключення яких підвищує точність отриманих результатів. Аналіз нейронних мереж було здійснено на основі аналітичної платформи Deductor Academic (версія 5.3).

Основні етапи проведення аналізу можливостей для реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів країн світу у наявному в них економічному та інституційному середовищі представлено нами у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Етапи проведення аналізу*

Етап 1	Формування вибірки статистичних даних на підґрунті міжнародних звітів
Етап 2	Проведення <i>факторного аналізу</i> з метою зниження простору ознак, який заснований на <i>методі головних компонент</i> (перетворенні матриці вхідних змінних та розрахунку власних чисел), використанні методів <i>Варімакс</i> (мінімізації кількості вхідних змінних, що детермінують високе навантаження на результат) і <i>Квартімакс</i> (мінімізації кількості змінних, необхідних для обґрунтування результату)
Етап 3	Проведення <i>кореляційного аналізу</i> за коефіцієнтом кореляції Пірсона
Етап 4	<i>Кластеризація</i> багатовимірних векторів та їх упорядкування у карту Кохонена
Етап 5	Характеристика й аналіз отриманих результатів кожної кластерної групи

*Складено автором

Формування вибірки статистичних даних (*етап 1*) було здійснено, виходячи із показників, які, на наш погляд, найбільш чітко відображають економічні та інституційні умови, тобто можливості для реалізації економічних відносин і взаємодії економічних інтересів у національній економіці. Зокрема, обрано:

1) ВНД на душу населення, який характеризує економічні можливості для здійснення економічної діяльності та відображає кількість товарів

(послуг), що приходиться на душу населення, тобто обсяги «душового доходу» в національній економіці, які формуються в процесі створення продуктів і використання факторів виробництва з урахуванням чисельності населення;

2) Глобальний індекс підприємництва і розвитку (*GEDI*), який є індикатором якості економічного середовища та умов для діяльності підприємств і домогосподарств, а також ступеня підтримки інститутами ефективності підприємницьких відносин. При розрахунку *GEDI* одночасно використовуються показники результатів підприємницької діяльності, які відображають їх ресурсні можливості, показники, які характеризують інституційне середовище в країні, а також оцінки самих економічних суб'єктів, тобто сприйняття ними ефективності економічного та інституційного середовища.

Основні індикатори, які лежать в його основі: сприйняття суб'єктами можливостей щодо здійснення підприємницької діяльності, рівень розвитку й якості людського капіталу та підприємницьких здібностей, рівень кваліфікації та освіченості, доступ до освіти, схильність суб'єктів до ризику, інвестиційних витрат, інновацій, інституційний захист підприємницької діяльності, захист прав та інтересів власності, правова стабільність, статусність підприємницької діяльності, корупція, економічна свобода, простота і ризику початку бізнесу, вмотивованість суб'єктів щодо економічної діяльності, технологічний рівень розвитку, реактивність суб'єктів на інноваційні технології, витрати на науково-дослідні дослідження і розробки, конкуренція, розвиненість ринків та інфраструктури, монополізація і ступінь домінування в економіці, кількість підприємств і підприємців в економіці, податкові пільги, економічне зростання, інтернаціоналізація, міжнародні торгові і неторгові бар'єри;

3) чистий притік іноземних інвестицій – характеризує відкритість економічного простору для іноземних інвесторів, інвестиційний клімат і ризикованість інвестування, рівень оцінки ефективності зовнішніми інвесторами умов для реалізації інвестиційних інтересів;

4) обсяги податкових надходжень, що відображають, з одного боку, ступінь податкового тиску і фіскального обтяження суб'єктів, ефективність механізму розподілу доданої вартості в національній економіці, а з іншого – можливості держави щодо реалізації суспільних інтересів;

5) витрати держави на освіту як передумови і можливості підвищення якості робочої сили та зміни якісних характеристик засобів виробництва;

6) експорт та імпорт, що характеризує наявні в національній економіці можливості щодо реалізації переваг від конкурентоспроможності і глобалізації;

7) коефіцієнт Джині, який показує нерівність в розподілі доходів в країні, їх відрив від абсолютної рівності і відображає ступінь обмеженості суб'єктів щодо участі в економічній діяльності;

8) кількість Інтернет-користувачів, що відображає розмір Інтернет-ринку, рівень зв'язаності економіки з онлайн-простором, доступ економічних суб'єктів до реалізації економічних інтересів у онлайн-середовищі;

9) коефіцієнт соціальної нерівності людей, який визначає ступінь обмеженості людини щодо реалізації прав власності та економічних інтересів;

10) індекс споживчих цін, який відображає ступінь ефективності функціонування економічної системи та обмеженості економічних суб'єктів щодо задоволення потреб для забезпечення свого нормального функціонування і самовідтворення (див. табл. 3.2) [148].

Розглянемо методологію дослідження на прикладі даних за 2016 рік, надані нами у табл. 3.3. Основними джерелами статистики були міжнародні рейтинги, звіти, показники міжнародних економічних організацій, дані статистичних щорічників країн світу [143–147]. Для зручності проведення аналізу кожній країні був присвоєний умовний номер, позначений у дужках.

Перший етап дослідження також передбачав розрахунок для кожного з десяти вхідних факторів, обраних нами для аналізу, статистичних характеристик (див. рис. 3.1), зокрема, мінімального, максимального, середнього значення, стандартного відхилення, суми, квадрату суми тощо.

**Показники економічних та інституційних можливостей
вдтворення економічних відносин та економічних інтересів***

Показник (назва – номер показника)	Джерело
Валовий національний дохід на душу населення (Gross National Income per Capita – <i>GNIc</i>) – P1	World Bank, IMF, United Nations Statistics Division, EU
Індекс глобального підприємництва і розвитку (The Global Entrepreneurship and Development Index – <i>GEDI</i>) – P8	The Global Entrepreneurship and Development Institute
Чистий притік прямих іноземних інвестицій (<i>I</i>) – P6	World Bank
Податкові надходження, загальний обсяг (<i>T</i>) – P4	World Bank
Експорт та імпорт (<i>Ex+Im</i>) – P10	United Nations (UN)
Державні витрати на освіту (<i>G_E</i>) – P3	World Bank, UNESCO
Коефіцієнт Джині (<i>GINI index</i>) – P2	World Bank
Кількість Інтернет-користувачів (<i>Web</i>) – P7	ITU
Індекс споживчих цін (<i>CPI</i>) – P5	World Bank
Коефіцієнт нерівності людей (середній коефіцієнт нерівності в розвитку людини) (<i>Inequality index</i>) – P9	United Nations (UN)

*Авторська розробка

Результати, наведені на рис. 3.1, демонструють, що кількість пропущених значень у вхідних даних дорівнює нулю (крайній стовпчик справа), крім того, відсутні значення у передостанньому стовпчику, який відображає «Кількість унікальних значень», що свідчить про відсутність помилок у вибірці [148].

На наступному етапі дослідження (на етапі 2) було проведено факторний аналіз, метою якого є зниження простору ознак. Зниження розмірності необхідно здійснювати у випадку, коли вхідні фактори мають значну кореляцію, тобто взаємно залежні, а, оскільки в основі наших вхідних показників наявні такі кореляції, то потрібно здійснити їх відсікання. В основі роботи даного вузла лежить застосування методу головних компонент.

Тому етап 2 (факторний аналіз) дозволив нам, по-перше, знизити розмірність змінних, які використовуються для дослідження, та врахувати наявність слабо інформативних змінних, що є важливим при проведенні аналізу значного масиву даних.

Таблиця 3.3

Показники, що використовувалися для кластеризації країн світу за економічними та інституційними можливостями відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

Країна	ВНД на душу населення	Коефіцієнт Джині	Державні витрати на освіту, % ВВП	Обсяг податкових надходжень	Індекс споживчих цін	Прямі іноземні інвестиції, чистий приток	Інтернет-користувачі, %	Глобальний індекс підприємницької активності	Коефіцієнт нерівності людей	Експорт та імпорт
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Умовне позначення										
(умовний номер)	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10
Норвегія (1)	67614	25,90	7,40	23,80	109,00	-1,50	96,80	65,80	5,40	68,50
Австралія (2)	42822	34,90	5,30	22,20	112,00	2,80	84,60	77,60	8,00	41,00
Швейцарія (3)	56364	31,60	5,10	9,60	98,00	18,00	88,00	68,80	8,40	114,60
Німеччина (4)	45000	30,10	4,90	11,50	107,00	1,40	87,60	67,40	7,00	86,00
Данія (5)	44519	29,10	8,50	34,80	107,00	0,60	96,30	71,40	7,00	100,20
Нідерланди (6)	46326	28,00	5,60	20,90	109,00	9,00	93,10	66,50	6,80	154,30
Ірландія (7)	43798	32,50	5,80	23,80	105,00	85,50	80,10	65,30	7,70	222,00
Ісландія (8)	37065	26,90	7,00	25,70	118,00	2,30	98,20	70,40	5,70	100,40
Канада (9)	42582	33,70	5,30	11,80	109,00	3,60	88,50	81,50	8,70	65,40
США (10)	53245	41,10	5,20	10,90	109,00	2,10	74,60	85,00	12,90	28,10
Швеція (11)	46251	27,30	7,70	26,40	104,00	3,20	90,60	71,80	6,60	86,10
Велика Британія (12)	37931	32,60	5,70	25,00	112,00	1,80	92,00	72,70	7,80	56,80
Японія (13)	37268	32,10	3,80	10,90	104,00	0,00	93,30	49,50	12,20	36,80
Ізраїль (14)	31215	42,80	5,90	23,50	107,00	3,90	78,90	59,90	12,90	59,40
Люксембург (15)	62471	34,80	4,08	25,90	109,00	42,60	97,30	57,20	7,80	391,50
Франція (16)	38085	33,10	5,50	23,30	106,00	1,80	84,70	67,30	9,30	61,40
Бельгія (17)	41243	27,60	6,40	26,10	109,00	-4,60	85,10	65,50	8,30	167,10
Фінляндія (18)	38868	27,10	7,20	20,80	109,00	8,10	92,70	65,70	5,70	74,30
Австрія (19)	43609	30,50	5,60	26,40	111,00	1,50	83,90	64,90	8,50	102,40
Словенія (20)	28664	25,60	5,70	17,60	106,00	3,90	73,10	53,10	5,80	146,30
Італія (21)	33573	35,20	4,10	23,60	107,00	0,40	65,60	41,30	11,20	57,30
Іспанія (22)	32779	35,90	4,30	12,20	107,00	1,90	78,70	49,60	10,10	63,80
Чехія (23)	28144	26,10	4,30	13,50	108,00	1,40	81,30	48,90	12,20	162,50
Греція (24)	24808	36,70	0,80	24,60	101,00	-0,10	66,80	42,00	12,20	60,40
Естонія (25)	26362	33,20	4,70	1,00	111,00	-0,80	88,40	60,20	8,60	155,40
Кіпр (26)	29459	34,30	6,60	24,50	102,00	27,10	71,70	42,50	8,00	108,10
Польща (27)	24117	32,10	4,80	15,50	108,00	1,50	68,00	47,40	10,20	95,90
Литва (28)	26006	35,20	4,80	4,60	108,00	1,50	71,40	54,60	17,10	154,70
Чилі (29)	21665	50,50	4,60	17,10	118,00	8,50	64,30	63,20	11,20	60,40
Словаччина (30)	26764	26,10	4,10	16,10	109,00	2,50	85,00	45,40	10,10	185,20
Португалія (31)	26104	36,00	5,10	22,70	107,00	-0,70	68,60	50,80	10,10	79,90
Угорщина (32)	23394	30,60	4,60	23,00	111,00	-0,80	72,80	42,70	7,60	171,20
Латвія (33)	22589	35,50	4,90	14,00	108,00	2,70	79,20	54,50	10,30	118,90
Хорватія (34)	20291	32,50	4,20	19,60	107,00	0,30	69,80	40,60	8,90	96,00
Росія (35)	23286	41,60	4,20	13,40	152,00	0,50	73,40	31,70	9,60	50,70
Румунія (36)	19428	27,20	2,90	18,00	114,00	2,20	55,80	45,30	10,80	82,70
Білорусь (37)	15629	41,60	5,00	15,10	111,30	2,90	62,20	30,60	6,40	119,20
Уругвай (38)	19148	41,60	4,40	18,80	150,00	3,30	64,60	41,40	15,40	44,90
Болгарія (39)	16261	36,00	3,50	18,60	107,00	3,60	56,70	42,70	10,50	131,50

Продовження таблиці 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Казахстан (40)	22093	26,30	2,79	12,67	137,00	2,20	72,90	28,40	10,10	53,30
Маврикій (41)	17948	35,80	5,00	18,70	120,00	1,80	50,10	21,10	14,30	109,40
Коста-Ріка (42)	14006	48,50	7,00	13,70	122,00	5,90	59,80	37,70	18,20	72,30
Сербія (43)	12202	29,10	4,40	19,70	133,00	6,40	65,30	30,60	11,10	105,10
Грузія (44)	8856	40,10	2,00	24,40	115,00	9,60	45,20	28,70	12,20	110,00
Туреччина (45)	18705	40,20	2,90	21,10	146,00	2,40	53,70	54,60	15,80	58,80
Шрі-Ланка (46)	10789	39,20	1,60	10,40	128,00	0,80	30,00	31,10	11,50	48,50
Азербайджан(47)	16413	31,80	2,50	13,00	104,00	7,60	77,00	24,50	13,00	72,60
Бразилія (48)	14145	51,50	5,90	14,10	138,00	4,20	59,10	25,80	25,00	27,40
Македонія (49)	12405	44,10	4,49	16,40	110,00	1,90	70,40	37,10	16,10	113,30
Вірменія (50)	8189	31,50	2,20	17,50	125,00	1,70	58,20	26,80	9,20	71,00
Україна (51)	7361	24,10	6,70	18,30	181,00	3,40	49,30	33,60	7,20	107,50
Перу (52)	11295	44,10	3,70	16,50	118,00	3,60	40,90	30,90	21,30	44,60
Таїланд (53)	14519	37,90	4,10	16,00	110,00	1,80	39,30	32,10	20,20	131,90
Китай (54)	13345	42,20	1,89	10,40	115,00	2,30	50,30	41,10	21,50	94,50
Монголія (55)	10449	32,00	4,60	15,30	163,00	1,70	21,40	21,60	13,00	87,00
Колумбія (56)	12762	53,50	4,70	14,90	118,00	4,10	55,90	47,90	23,70	39,00
Туніс (57)	10249	35,80	6,20	21,10	127,00	2,30	48,50	35,50	21,90	102,10
Молдова (58)	5026	26,80	7,50	18,60	136,00	4,10	49,80	37,20	10,10	117,20
Ботсвана (59)	14663	60,50	6,79	26,90	133,00	2,70	27,50	33,00	36,20	99,20
Парагвай (60)	8182	51,70	5,00	12,80	125,00	1,10	44,40	36,00	23,50	82,10
Індонезія (61)	10053	39,50	3,30	11,40	132,00	1,80	22,00	21,00	18,20	41,90
Філіппіни (62)	8395	43,00	3,40	12,90	117,00	2,00	40,70	27,70	18,20	60,80
Сальвадор (63)	7732	41,84	3,40	15,40	108,00	2,00	26,90	29,60	22,00	68,00
Болівія (64)	6155	48,40	7,30	17,00	134,00	1,50	45,10	28,00	28,70	85,30
Півд. Африка(65)	12087	63,40	6,10	26,60	130,00	0,50	51,90	40,00	32,00	62,80
Киргизстан (66)	3097	26,80	6,80	18,10	146,00	11,60	30,20	22,60	12,10	125,10
Кабо-Верде (67)	6049	47,20	5,00	18,40	109,00	4,60	43,00	25,40	19,90	91,80
Марокко (68)	7195	40,70	4,92	23,30	106,00	3,10	57,10	29,40	28,30	80,90
Нікарагуа (69)	4747	47,10	4,50	15,10	137,00	6,60	19,70	28,40	25,40	93,00
Гватемала (70)	7063	48,70	2,80	10,80	122,00	1,80	27,10	20,30	29,10	51,30
Намібія (71)	9770	61,00	8,30	23,10	129,00	9,20	22,30	31,90	33,40	111,50
Таджикистан(72)	2601	30,80	4,00	27,50	105,80	5,00	19,00	24,60	14,90	87,50
Гондурас (73)	4466	50,60	5,90	16,70	129,00	6,50	20,40	29,80	28,50	109,10
Індія (74)	5663	35,20	3,80	10,80	148,00	2,10	26,00	25,30	26,50	48,80
Лаос (75)	5049	37,90	4,20	14,80	126,00	8,80	18,20	31,10	26,90	79,00
Бангладеш (76)	3341	32,10	1,93	8,70	144,00	1,70	14,40	14,40	28,60	42,10
Гана (77)	3839	42,80	2,00	14,90	179,00	8,40	23,50	24,80	32,50	98,80
Замбія (78)	3464	55,60	6,00	16,10	144,00	7,80	21,00	23,00	34,70	67,90
Камбоджа (79)	3095	30,80	2,00	14,60	117,00	9,40	19,00	26,30	22,40	141,70
Непал (80)	2337	32,80	4,70	15,30	152,00	0,10	17,60	21,60	25,80	53,20
Кенія (81)	2881	48,50	5,50	15,90	150,00	2,30	45,60	28,50	29,40	44,80
Пакистан (82)	5031	30,70	2,50	11,20	145,00	0,40	18,00	20,10	29,60	28,10
Ангола (83)	6291	42,70	3,40	18,80	161,00	8,50	12,40	22,70	36,60	75,10
Танзанія (84)	2467	37,80	3,50	11,70	158,00	4,40	5,40	23,60	25,40	49,50
Нігерія (85)	5443	43,00	4,90	1,60	159,00	0,60	47,40	28,90	37,50	30,90
Мадагаскар (86)	1320	42,70	2,10	10,10	140,00	5,20	4,20	22,00	26,80	69,70
Руанда (87)	1617	50,40	5,00	13,40	122,00	4,00	18,00	26,20	31,80	45,30
Лесото (88)	3319	54,20	11,10	58,70	127,00	4,30	16,10	18,60	34,90	141,60
Сенегал (89)	2250	40,30	5,60	19,20	105,00	2,50	21,70	27,30	32,50	73,60
Уганда (90)	1670	41,00	2,20	11,00	157,00	4,00	19,20	15,10	30,80	46,90
Того (91)	1262	46,00	4,80	20,00	110,00	1,30	7,10	21,20	31,60	106,60
Бенін (92)	1979	43,40	4,40	15,50	110,00	2,70	6,80	25,60	37,10	62,80
Ефіопія (93)	1523	33,20	4,50	9,20	209,00	3,50	11,60	17,20	25,50	37,20
Малі (94)	2218	33,00	4,30	13,00	110,00	1,20	10,30	22,50	32,70	50,70
Конго (95)	680	42,10	2,20	8,80	129,00	-1,40	3,80	22,80	31,70	64,50

*Складено автором за даними [143-147]

Метка столбца	Статистика: Кол-во значений = 95								
	Гистограм...	Миним...	Макси...	Средн...	Станд...	Σ Сумма	Σ ² Сумма...	s Кол-во...	Кол-во...
1 9.0 lnP1		680	67614	18574	16079	1,7645E6	5,7075E10		0
2 9.0 lnP2		24,1	63,4	37,97	8,8101	3607,1	1,4426E5		0
3 9.0 lnP3		0,8	11,1	4,7146	1,7313	447,89	2393,4		0
4 9.0 lnP4		1	58,7	17,462	7,348	1658,9	34042		0
5 9.0 lnP5		98	209	123,34	20,611	11717	1,4851E6		0
6 9.0 lnP6		-4,6	85,5	4,7737	10,128	453,5	11807		0
7 9.0 lnP7		3,8	98,2	52,478	28,207	4985,4	3,3641E5		0
8 9.0 lnP8		14,4	85	39,845	17,745	3785,3	1,8043E5		0

Рис. 3.1 Основні статистичні характеристики вхідних даних*

*Авторська розробка

По-друге, врахувати кореляційну залежність оцінюваних змінних, а, отже, наявність взаємного впливу вхідних факторів один на одного, врахувати, що певні з них є загальними для ряду змінних, а певні – пов’язані тільки з одним вхідним фактором і не вносять вклад в результат.

Отримані нами дані свідчать, що за порогу значимості на рівні 90%, 95%, 96% і 98% найбільший внесок в результат вносять вісім із десяти вхідних показників. Йдеться про: ВНД на душу населення ($GNIc$), коефіцієнт Джині ($GINI_{index}$), частку державних витрат на освіту (G_E), загальний обсяг податкових надходжень (T), Індекс споживчих цін (P), чистий притік прямих іноземних інвестицій (I), кількість Інтернет-користувачів (Web), Глобальний індекс підприємництва і розвитку ($GEDI$). Наприклад, при значущості 96%

вони у сукупності формують 97,86% результату (див. табл. 3.4) [148].

Таблиця 3.4

Результати факторного аналізу*

	Значущість 96%	
	Внесок в результат, %	Сумарний внесок, %
<i>GNIc</i>	43,93	43,93
<i>GINI index</i>	16,44	60,37
<i>G_E</i>	12,64	73,01
<i>T</i>	08,11	81,13
<i>P</i>	06,88	88,01
<i>I</i>	04,28	92,29
<i>Web</i>	03,22	95,51
<i>GEDI</i>	02,35	97,86

* Авторська розробка

Результати факторного аналізу при порозі значущості у 90%, 95%, 96% та 98% представлені нами на рис. 3.2. Із даних рис. 3.2 можна зробити проміжний висновок, що основними факторами, які чинять найбільший вплив на можливості щодо відтворення економічних відносин та економічних інтересів є: ВНД на душу населення, коефіцієнт Джині, частка державних витрат на освіту, загальний обсяг податкових надходжень, ІСЦ, чистий притік прямих іноземних інвестицій, кількість Інтернет-користувачів та Глобальний індекс підприємництва і розвитку.

Результати, представлені нами на рис. 3.2 (в), свідчать, що вказані вісім факторів на 97,86% впливають на загальний результат.

Отже, для спрощення аналізу, виокремлення загальних факторів та відсікання факторів незначного впливу можемо залишити для проведення подальшого аналізу вісім вхідних факторів і відкинути два несуттєвих фактори. Таким чином, десять вхідних показників були зведені до восьми факторів (при рівні значущості 96%), які характеризують можливості щодо відтворення економічних відносин та економічних інтересів різних країн світу [148].

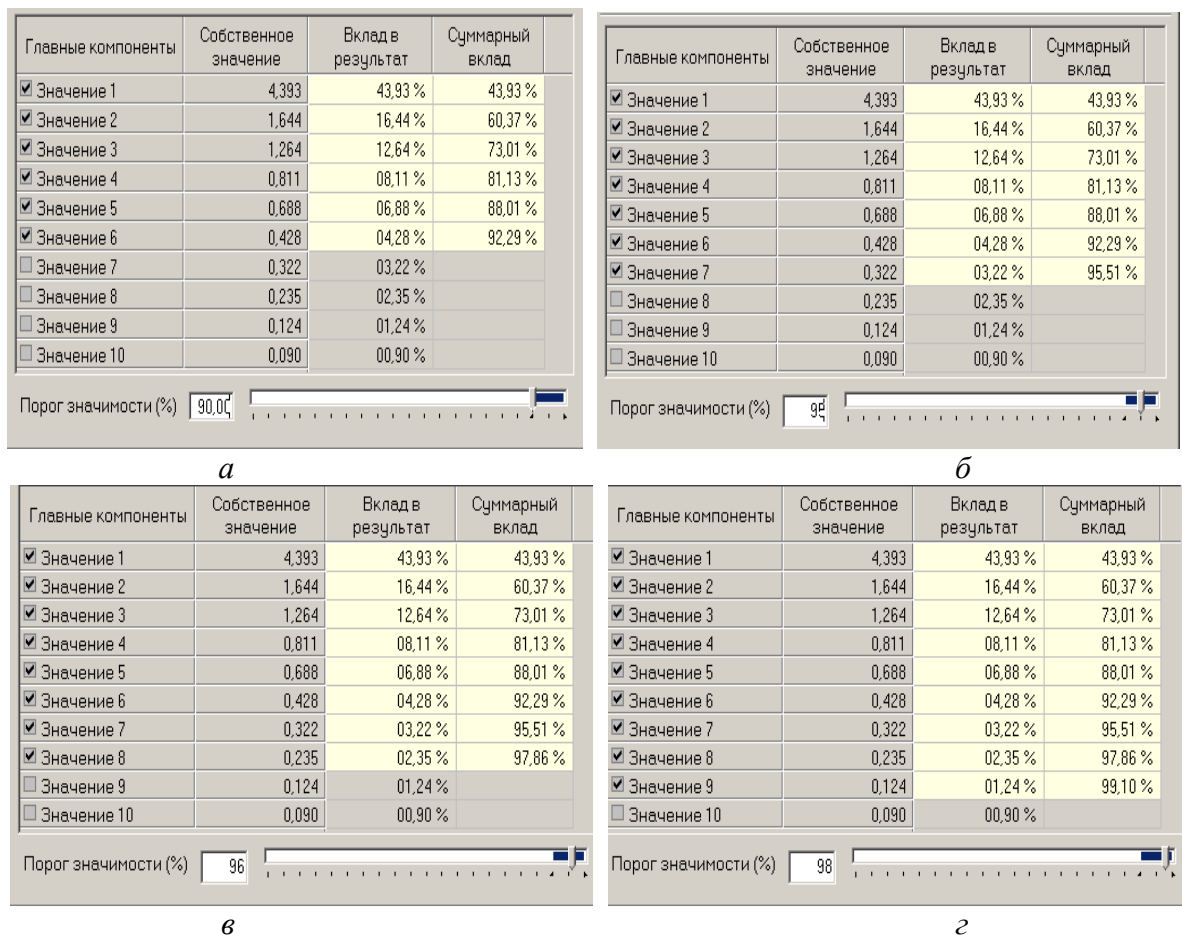

Рис. 3.2. Результати факторного аналізу аналітичної платформи *Deductor* щодо зниження простору ознак при рівні значущості 90% (а), 95% (б); 96% (в) та 98% (г)*

*Розрахунки автора

Наступним етапом (етапом 3) був кореляційний аналіз, метою якого є встановлення ступеня залежності вхідних факторів один від одного. Чим менша залежність між вхідними факторами, тим більш достовірною буде вплив кожного фактору на інтегральний показник – економічні та інституційні можливості країни щодо відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Для розрахунків на даному етапі нами було використано коефіцієнт кореляції Пірсона, за допомогою якого можливо визначити силу і напрям лінійної залежності між двома процесами, що відбуваються одночасно без врахування часового лагу.

Як відомо з основ системного аналізу, для опису складних об'єктів

потрібна велика кількість параметрів, а у випадку економічних об'єктів це, як правило, десятки параметрів. Тому в процесі проведення аналізу складних економічних об'єктів виникає необхідність розбивання їх на підсистеми, кожна з яких характеризується меншою кількістю параметрів, що утворюють групи “вхід-вихід”. Сукупність таких груп параметрів повністю описує складний об'єкт, обраний для дослідження.

Отже, при групуванні зазначених груп є важливим, щоб вхідні параметри були не взаємозв'язані. Навпаки, якщо такі параметри використовувати при дослідженні, тоді їх вплив на стан об'єкту може виявитися переоціненим. Звідси випливає, що для кожної групи параметрів доцільно, по-перше, проводити ранжування вхідних параметрів за ступенем їх впливу на цільовий параметр, і, по-друге, оцінювати взаємний вплив вхідних параметрів в одній групі. Для вирішення даного завдання слід використовувати експертний метод, але при недостатності інформації доцільним є застосування кореляційного аналізу, який дозволяє виявляти статистично значимі зв'язки між параметрами.

Для спрощення інтерпретації величини кореляційної залежності кожному значенню коефіцієнта кореляції було встановлено відповідне лінгвістичне значення сили зв'язку між показниками, сформовано таблицю зв'язності параметрів (табл. 3.5), на підставі якої додатково проаналізовано вхідні параметри. У табл. 3.5 – p_1, p_2, \dots, p_N – це параметри, $p_{c1}, p_{c2}, \dots, p_{cm}$ – це цільові параметри.

Таблиця 3.5

Таблиця зв'язності параметрів

	p_{c1}	p_{c2}	...	p_{cm}
p_1	a_{11}	a_{12}	...	a_{1m}
p_2	a_{21}	a_{22}	...	a_{2m}
...	...	...	...	...
p_N	a_{N1}	a_{N2}	...	a_{Nm}

На рис. 3.3 нами надані результати кореляційного аналізу у візуалізованій формі, а у табл. 3.6 надані узагальнені дані кореляційного аналізу у вигляді матриці попарних коефіцієнтів кореляції.

№	Поле	lnP1
1	lnP2	-0,437
2	lnP3	0,278
3	lnP4	0,217
4	lnP5	-0,523
5	lnP6	0,232
6	lnP7	0,868
7	lnP8	0,890
8	lnP9	-0,723
9	lnP10	0,328

а)

№	Поле	lnP2
1	lnP1	-0,437
2	lnP3	0,095
3	lnP4	0,043
4	lnP5	0,166
5	lnP6	-0,041
6	lnP7	-0,445
7	lnP8	-0,346
8	lnP9	0,679
9	lnP10	-0,244

б)

№	Поле	lnP3
1	lnP1	0,278
2	lnP2	0,095
3	lnP4	0,552
4	lnP5	-0,110
5	lnP6	0,083
6	lnP7	0,271
7	lnP8	0,334
8	lnP9	-0,090
9	lnP10	0,186

в)

№	Поле	lnP4
1	lnP1	0,217
2	lnP2	0,043
3	lnP3	0,552
4	lnP5	-0,235
5	lnP6	0,146
6	lnP7	0,172
7	lnP8	0,189
8	lnP9	-0,135
9	lnP10	0,285

г)

№	Поле	lnP5
1	lnP1	-0,523
2	lnP2	0,166
3	lnP3	-0,110
4	lnP4	-0,235
5	lnP6	-0,097
6	lnP7	-0,532
7	lnP8	-0,527
8	lnP9	0,439
9	lnP10	-0,296

д)

№	Поле	lnP6
1	lnP1	0,232
2	lnP2	-0,041
3	lnP3	0,083
4	lnP4	0,146
5	lnP5	-0,097
6	lnP7	0,119
7	lnP8	0,142
8	lnP9	-0,128
9	lnP10	0,518

е)

№	Поле	lnP7
1	lnP1	0,868
2	lnP2	-0,445
3	lnP3	0,271
4	lnP4	0,172
5	lnP5	-0,532
6	lnP6	0,119
7	lnP8	0,835
8	lnP9	-0,810
9	lnP10	0,305

є)

№	Поле	lnP8
1	lnP1	0,890
2	lnP2	-0,346
3	lnP3	0,334
4	lnP4	0,189
5	lnP5	-0,527
6	lnP6	0,142
7	lnP7	0,835
8	lnP9	-0,674
9	lnP10	0,224

ж)

№	Поле	lnP9
1	lnP1	-0,723
2	lnP2	0,679
3	lnP3	-0,090
4	lnP4	-0,135
5	lnP5	0,439
6	lnP6	-0,128
7	lnP7	-0,810
8	lnP8	-0,674
9	lnP10	-0,319

з)

№	Поле	lnP10
1	lnP1	0,328
2	lnP2	-0,244
3	lnP3	0,186
4	lnP4	0,285
5	lnP5	-0,296
6	lnP6	0,518
7	lnP7	0,305
8	lnP8	0,224
9	lnP9	-0,319

и)

Рис. 3.3 Результати кореляційного аналізу між вихідним фактором $lnP1$ і вхідними факторами $lnP2$, $lnP3$, $lnP4$, $lnP5$, $lnP5$, $lnP6$, $lnP7$, $lnP8$, $lnP9$, $lnP10$ *

*Розраховано автором

Таблиця 3.6

Попарні коефіцієнти кореляції між вхідними змінними *InP1, InP2, InP3, InP4, InP5, InP6, InP7, InP8, InP9* та *InP10**

×	<i>InP1</i>	<i>InP2</i>	<i>InP3</i>	<i>InP4</i>	<i>InP5</i>	<i>InP6</i>	<i>InP7</i>	<i>InP8</i>	<i>InP9</i>	<i>InP10</i>
<i>InP1</i>	×	-0,437	0,278	0,217	-0,523	0,232	0,868	0,890	-0,723	0,328
<i>InP2</i>	-0,437	×	0,095	0,043	0,166	-0,041	-0,445	-0,346	0,679	-0,244
<i>InP3</i>	0,278	0,095	×	0,552	-0,110	0,083	0,271	0,334	-0,090	0,186
<i>InP4</i>	0,217	0,043	0,552	×	-0,235	0,146	0,172	0,189	-0,135	0,285
<i>InP5</i>	-0,523	0,166	-0,110	-0,235	×	-0,097	-0,532	-0,527	0,439	-0,296
<i>InP6</i>	0,232	-0,041	0,083	0,146	-0,097	×	0,119	0,142	-0,128	0,518
<i>InP7</i>	0,868	-0,445	0,271	0,172	-0,532	0,119	×	0,835	-0,810	0,305
<i>InP8</i>	0,890	-0,346	0,334	0,169	-0,527	0,142	0,835	×	-0,674	0,224
<i>InP9</i>	-0,723	0,679	-0,090	-0,135	0,439	-0,128	-0,810	-0,674	×	-0,319
<i>InP10</i>	0,328	-0,244	0,186	0,285	-0,296	0,518	0,305	0,224	-0,319	×

*Розраховано автором

Як вже було показано вище, модуль коефіцієнту кореляції свідчить про ступінь залежності між показниками: чим ближче його значення до нуля, тим більш слабка лінійна залежність. Якщо модуль коефіцієнту кореляції складає більш, ніж 0,7, то лінійна залежність є сильною, а, якщо менше, ніж 0,3, тоді лінійна залежність майже відсутня [148].

При значимості коефіцієнта Пірсона від 0 до 0,3 наявні слабкі зв'язки між досліджуваними показниками, при значимості більше 0,6 – сильний кореляційний зв'язок між величинами. Отримані нами результати свідчать, що найбільший кореляційний зв'язок існує з показниками *Web*, *GEDI*, (*Ex+Im*).

Однак основоположною задачею нашого аналізу є оцінка впливу економічного та інституційного середовища на взаємодію економічних інтересів і відтворення економічних відносин. Тому вважаємо, що показники *Web* і *GEDI* чинять істотний вплив на інтегральний показник, і включаємо їх у подальший аналіз, а виключаємо відповідно показники (*Ex+Im*) та *Inequality index* [148].

Таким чином, проведений нами аналіз дозволяє перейти безпосередньо до процесу кластеризації країн світу за можливостями щодо ефективного відтворення економічних відносин та економічних інтересів, який дозволить нам розташувати їх за рейтингом, здійснити їх порівняння, виявити слабкі і сильні сторони кожної групи та відповідно надати рекомендації щодо зміни

поточної ситуації або підтримання досягнутих результатів.

3.2 Групування країн світу відповідно до можливостей ефективного відтворення економічних відносин та економічних інтересів

Етап 4 – кластеризація багатовимірних векторів – полягає в побудові нейронної мережі і карт Кохонена, які на основі ініціалізації і формування вектору нейронів «шукають» подібні до вихідного вектори, які упорядковуються в певну організаційну структуру та утворюють єдиний простір. На основі такої самоорганізації формуються карти Кохонена, які відображають кластери країн, згрупованих за «подібним» сценарієм реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів, характеристиками економічного та інституційного середовища.

Алгоритм реалізації карт Кохонена побудований на кластеризації багатовимірних векторів, що задають простір ознак, які характеризують досліджувані об'єкти. Усі вузли даної нейронної мережі упорядковані в формі певної організаційної структури. У більшості випадків застосування остання являє собою двомірну мережу [143].

Параметри навчання карти Кохонена надані нами у табл. 3.7, а відповідно результати їх моделювання – на рис. 3.4 та 3.5.

Таблиця 3.7

Параметри навчання карти Кохонена

Параметри	Значення параметрів
Розмір карти Кохонена	16×12
Форма осередків	стілники
Кількість епох (циклів) при наблизеній настройці	500
Кількість епох (циклів) при тонкій настройці	1000
Швидкість навчання при наблизеній настройці	0,3
Швидкість навчання при тонкій настройці	0,005
Ініціалізація ваг	нормально розподілені випадкові величини
Час навчання	5 хвилин
Максимальна помилка поділу даних	0,129
Середня помилка	0,0166

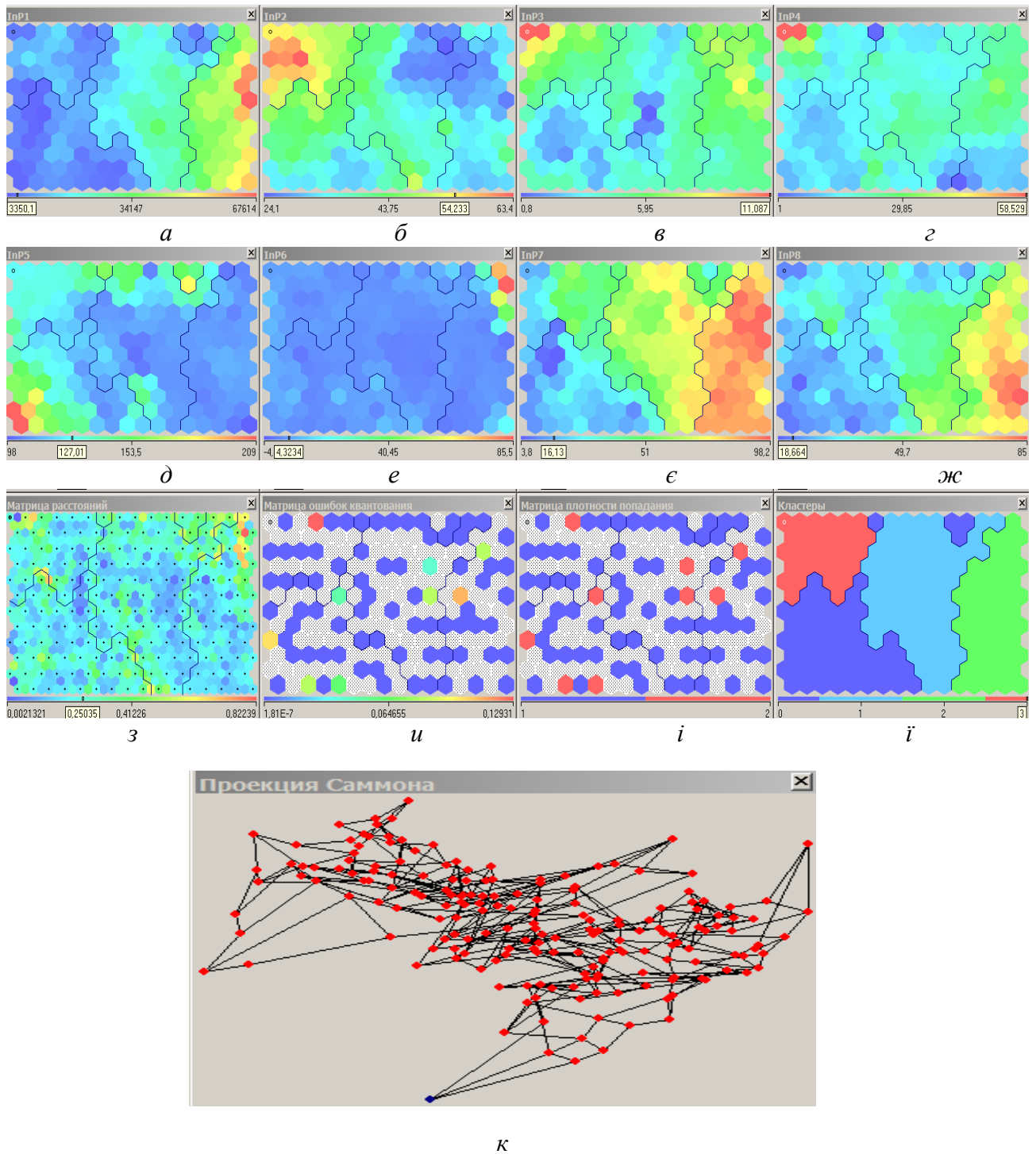

Рис. 3.4 Кластеризація і побудова карти Кохонена*

*Розробка автора. Показники 2016 р.: а) $InP1$ (Валовий національний дохід на душу населення); б) $InP2$ (коефіцієнт Джині); в) $InP3$ (частка державних витрат на освіту); г) $InP4$ (загальний обсяг податкових надходжень); д) $InP5$ (Індекс споживчих цін); е) $InP6$ (чистий притік прямих іноземних інвестицій); є) $InP7$ (кількість Інтернет-користувачів); ж) $InP8$ (Глобальний індекс підприємницької активності); з) матриця відстаней; и) матриця помилок квантування; і) матриця густини попадання; ї) кластери вхідних значень; к) проекція Саммона

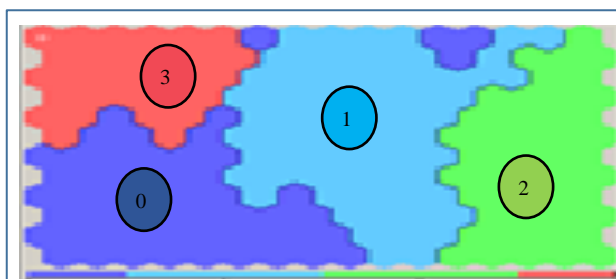

Рис. 3.5 Кластерні групи країн світу за економічними та інституційними умовами для відтворення економічних відносин та економічних інтересів*:

**Розробка автора: кластер 0 – країни з вкрай низькими й обмеженими можливостями для реалізації економічних відносин та економічних інтересів; кластер 1 – країни з середніми можливостями для реалізації економічних відносин та економічних інтересів; кластер 2 – країни з високими можливостями для реалізації економічних відносин та економічних інтересів; кластер 3 – країни з низькими можливостями для реалізації економічних відносин та економічних інтересів*

Крім карти векторів нами було побудовано матриці відстаней, помилок квантування, густини попадання та проекція Саммона, результати яких підтверджують коректність побудованої моделі та її точність.

Таким чином, на основі застосування нейромережевого підходу та побудови карт Кохонена, що самоорганізуються, нами отримано чотири групи країн, які відображають економічні та інституційні умови і відповідно можливості країн світу щодо відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Детальний аналіз кластерних груп (*етап 5*) дозволить встановити відповідності і відмінності між ними, визначити, яке місце серед них займає Україна, з'ясувати основні сильні сторони і слабкі місця, східні і відмінні риси кожної групи країн, що відкриває перспективи розробки рекомендацій по підвищенню ефективності умов для реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів [148].

Характеристики отриманих кластерів, які і відображають зазначені групи країн, представлено нами на рис. 3.6, а відповідно розподіл країн і структура кластерів залежно від країн, які в них входять, продемонстровано у табл. 3.8.

Основними параметричними характеристиками отриманих кластерів є, по-перше, їх вага у самоорганізованій структурі, по-друге, значимість кожного вхідного показника для положення країни та її місця на карті Кохонена;

по-третє, відхилення країни від середнього рівня вхідного показника для даного кластеру.

Зазначені характеристики для кожної із кластерних груп, представлені на рис. 3.6 та 3.7, чітко відображають положення кожної групи країн світу відносно інших кластерів.

Таблиця 3.8

Структура кластерів, отриманих в результаті застосування нейромережевого підходу*

Кластер 0 – країни з вкрай низькими й обмеженими можливостями для реалізації економічних відносин та економічних інтересів
Шрі-Ланка, Україна , Перу, Таїланд, Китай, Монголія, Індонезія, Філіппіни, Сальвадор, Киргизстан, Нікарагуа, Гватемала, Таджикистан, Індія, Лаос, Бангладеш, Гана, Камбоджа, Непал, Пакистан, Ангола, Танзанія, Нігерія, Мадагаскар, Сенегал, Уганда, Того, Бенін, Ефіопія, Малі, Конго
Кластер 1 – країни з середнім рівнем можливостей для реалізації економічних відносин та економічних інтересів
Італія, Іспанія, Чехія, Греція, Кіпр, Польща, Литва, Чилі, Словаччина, Португалія, Угорщина, Латвія, Хорватія, Росія, Румунія, Білорусь, Уругвай, Болгарія, Казахстан, Маврикій, Сербія, Грузія, Туреччина, Азербайджан, Македонія, Вірменія, Туніс, Молдова, Марокко
Кластер 2 – країни з високим рівнем можливостей для реалізації економічних відносин та економічних інтересів
Норвегія, Австралія, Швейцарія, Німеччина, Данія, Нідерланди, Ірландія, Ісландія, Канада, США, Швеція, Велика Британія, Японія, Ізраїль, Люксембург, Франція, Бельгія, Фінляндія, Австрія, Словенія, Естонія
Кластер 3 – країни з низькими рівнем можливостей для реалізації економічних відносин та економічних інтересів
Коста-Ріка, Бразилія, Колумбія, Ботсвана, Парагвай, Болівія, Південна Африка, Кабо-Верде, Намібія, Гондурас, Замбія, Кенія, Руанда, Лесото

*Авторська розробка

Виходячи з цього, етап 5, що включає аналіз показників отриманих груп країн, передбачає визначення їх характерних рис.

Сильними і слабкими сторонами, параметрами, а також відмінними характеристиками отриманих нами груп країн світу є:

		Кластеры				
		0	1	2	3	Итого
		31 (32,6%)	29 (30,5%)	21 (22,1%)	14 (14,7%)	
+ Поля	Показатели					
9.0 InP8	Значимость	100,0%	13,4%	100,0%	93,5%	100,0%
	Доверительный интервал					
	Среднее	24,958	40,431	67,014	30,843	39,845
9.0 InP7	Значимость	100,0%	98,3%	100,0%	93,8%	100,0%
	Доверительный интервал					
	Среднее	22,881	65,455	87,99	37,864	52,478
9.0 InP2	Значимость	17,6%	90,9%	99,9%	100,0%	100,0%
	Доверительный интервал					
	Среднее	38,288	34,99	31,452	53,214	37,97
9.0 InP1	Значимость	100,0%	34,2%	100,0%	98,2%	100,0%
	Доверительный интервал					
	Среднее	5201,3	19944	43395	8111,9	18574
9.0 InP3	Значимость	100,0%	78,1%	99,4%	99,9%	100,0%
	Доверительный интервал					
	Среднее	3,6039	4,2828	5,8276	6,3993	4,7146
9.0 InP5	Значимость	99,2%	88,0%	99,9%	70,7%	100,0%
	Доверительный интервал					
	Среднее	136,99	116,87	108,14	129,29	123,34
9.0 InP4	Значимость	99,6%	12,5%	85,3%	82,3%	99,4%
9.0 InP6	Значимость	61,7%	56,5%	81,9%	16,8%	77,6%

Рис. 3.6. Характеристика кластерів за результатами моделювання*

*Розробка автора

1) кластер 0 – країни з край низькими та обмеженими можливостями для реалізації економічних відносин та економічних інтересів.

Для країн даної групи характерні несприятливі економічні та інституційні умови для взаємодії і реалізації економічних інтересів. Найбільшу значимість у даній кластерній групі (100%) відіграють рівень ВНД

на душу населення, Індекс глобального підприємництва і розвитку та частка витрат держави на освіту.

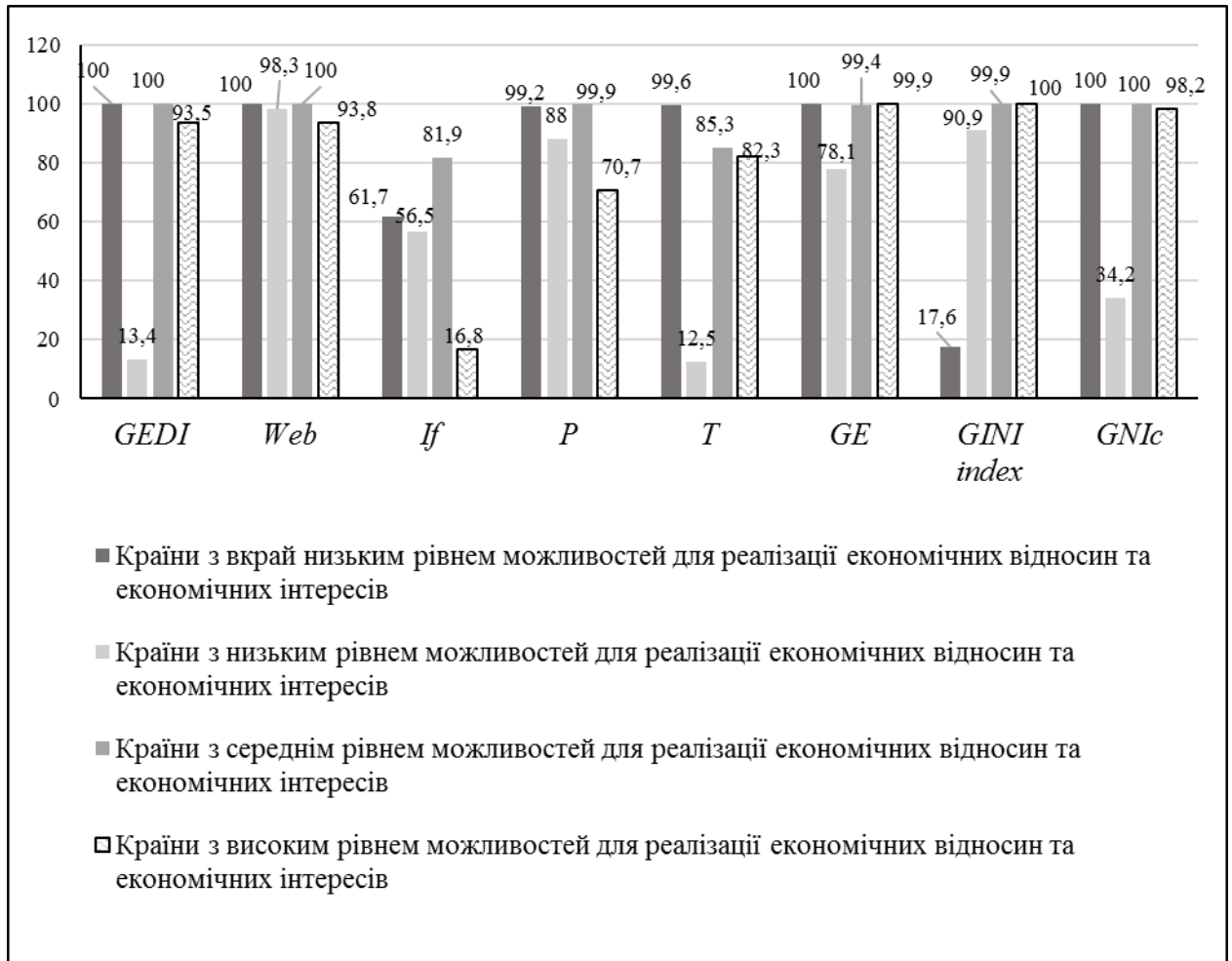

Рис. 3.7 Значимість вхідних параметрів для кожної кластерної групи*
 *Авторська розробка

Але тут потрібно враховувати виявлену нами кореляцію між першим і другим показниками, а також від'ємне відхилення зазначених показників для країн кластеру 0 від їх середнього рівня (положення на найнижчому рівні серед усіх інших кластерів), розрахованого для всіх країн світу, серед яких проводився аналіз. Отже, виходячи з цього, за умови падіння рівня *GNIC*, а також його неефективного перерозподілу у країн даної групи обмежуються можливості щодо відтворення економічних відносин і забезпечення безперервності їх нормального функціонування. Крім того, висока залежність від показника *GEDI* (100%) свідчить, що незадовільний рівень захисту прав

власності та інтересів, обмеження економічної свободи, формування корумпованого і неконкурентного середовища, що підкріплюються високою залежністю від податкового тиску (значимість 99,6%), рівня цін (значимість 99,2%), залежністю якості робочої сили від державного фінансування освіти (значимість 100%) створюють підвищені ризики для вмотивованості економічних суб'єктів щодо відкриття бізнесу і його розвитку, здійснення ними інноваційно-економічної діяльності, підвищення рівня освіти тощо.

Останній аспект також є дуже важливим для зовнішніх інвесторів, які, виходячи з позиції країни у тому чи іншому кластері, визначають ступінь ризикованості вкладення прямих іноземних інвестицій у дану країну, приймають рішення щодо виведення капіталу у менш ризикований економічний простір. І, враховуючи те, що прямі іноземні інвестиції для даних країн мають середній рівень значимості (61,7%), в стратегії їх економічного розвитку слід враховувати зазначений аспект, оскільки в результаті цього значно обмежуються можливості країн кластеру 0 щодо реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів за рахунок переваг інтернаціоналізації і глобалізації.

Одночасно характерною рисою групи країн кластеру 0 є незначний рівень впливу на можливості для ефективної взаємодії в процесі економічних відносин індексу Джині, який відображає нерівність за доходами, та високий рівень значущості для даних країн доступу до Інтернету. Останній аспект свідчить про необхідність підвищення відкритості доступу до інформації, знань, що може бути основою для розвитку людського капіталу та утворення нових форм економічних взаємозв'язків.

Крім того, у даних країнах спостерігається значне відхилення вхідних показників від їх середнього рівня, розрахованого для всіх досліджуваних країн і кластерних груп, причому практично за всіма показниками, крім ІСЦ – з від'ємною динамікою. У даній кластерній групі нормоване значення інфляції, яка характеризується темпами росту цін, значно вище за середнє значення серед країн і найвище – серед всіх кластерів. Саме інфляція є одним

із негативних і рестрикційних факторів, які обумовлюють неефективність взаємодії в процесі економічних відносин для країн даної групи.

Даний кластер має достатньо значну вагу серед усіх кластерних груп – складає 32,6% від загальної вибірки і включає 31 країну. Структуру даної групи складають слаборозвинені країни світу, в яких існують значні економічні проблеми, низький рівень доходів, обмежений доступ до економічних ресурсів, корупція влади, жорсткі інституційні обмеження, що обумовлює неефективність економічних взаємодій та низький ступінь реалізації економічних інтересів. Україна також відноситься до зазначеного кластеру, що є відображенням її внутрішніх економічних та інституційних проблем, індикатором того, що можливості реалізації економічних відносин і взаємодії економічних інтересів мають пряму кореляцію з падінням основних мікроекономічних та макроекономічних показників, підвищенням інфляції і податкового тиску, обмеженням доступу суб'єктів до економічних ресурсів, монополізацією умов для реалізації відносин в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання.

2) кластер 1 – країни з середнім рівнем можливостей щодо реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів.

Відмінною характеристикою даної групи країн є найбільша значимість коефіцієнта Джині (90,9%), Інтернет-доступу (98,3%), Індексу споживчих цін (88%) та витрат держави на освіту (78,1%). Отже, з цього виходить, що у даних країнах наявне значне відхилення розподілу доходів від абсолютної рівності, що вільний доступ економічних суб'єктів до Інтернет-простору чинить значний вплив на взаємодію економічних суб'єктів та реалізацію ними економічних інтересів. Крім того, для даних країн є характерним високий рівень витрат на освіту, що відповідно формує підґрунтя для підвищення якості робочої сили.

Але одночасно на результати функціонування країн даного кластеру значний вплив чинить інфляція, рівень якої нижче за середнього значення за сукупною вибіркою, однак за своїм відносним значенням є високим, що вказує на

необхідність проведення урядом даних країн антиінфляційної політики. Крім того, привертає увагу значимість *GNIc*, а також показника *GEDI*, рівень яких практично співпадає з середнім рівнем даних показників, розрахованих для всіх країн, однак за своїм значенням є низьким. Отже, у даних країнах порівняно з іншими кластерними групами рівень створеної доданої вартості і відповідно податкових надходжень є невисоким, що кореспондується з низькою підприємницькою активністю і вимагає покращення відповідних інституційних параметрів та умов для здійснення підприємницької та економічної діяльності. Рівень зовнішніх інвестицій у даних країнах трохи вище середнього рівня, що свідчить про необхідність їх розширення для активізації взаємодії економічних інтересів у даній групі країн.

До кластеру 1 увійшло 29 країн, вага яких складає 30,5% від загального обсягу досліджуваної вибірки. Серед них більшість – країни колишнього соціалістичного табору, в яких зараз активно відбуваються ринкові реформи, а також існують проблеми, пов'язані з інфляцією та безробіттям. Крім того, до даного кластеру увійшли також країни пострадянського простору зі значним інституційним «вантажем» попереднього устрою та значними обмеженнями з боку влади щодо відкриття бізнесу, захисту прав власності, низькою реактивністю економічних суб'єктів до реалізації підприємницьких відносин. Відповідно значний тиск з боку інститутів та їх неефективність знижує рівень їх економічної активності.

Не зважаючи на відмінність між рівнем результатів економічної діяльності та ресурсних можливостей країн, які увійшли до кластеру 1, «сценарій» економічних зв'язків і взаємодій у даних країн схожий, тому вимагає перетворень у зазначених сферах, хоча і відповідає за багатьма параметрами середньому рівню індикаторів, розрахованих з урахуванням динаміки всіх проаналізованих країн.

3) кластер 2 – країни з високим рівнем можливостей щодо реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів.

Відмінними характеристиками даної групи країн є високий рівень

значимості всіх без виключення економічних та інституційних показників (від 81,9% до 100%). Притік іноземних інвестицій виглядає порівняно з іншими показниками нижче, тому що країни даної групи більше орієнтовані на розміщення, а не залучення капіталу, про що свідчать високі показники їх експорту. У даному кластері зі значним позитивним відхиленням від загального середнього показнику всіх країн вибірки знаходяться *GNIc*, *GEDI*, кількість Інтернет-користувачів, загальний обсяг податкових надходжень. Одночасно рівень інфляції і коефіцієнт Джині значно нижчі рівнів зазначеного усередненого показника.

До даного кластеру увійшли 21 країна із вагою 22,1% у загальній вибірці. За своїм складом – це високорозвинені країни за класифікацією ООН, у яких між зростанням створеної доданої вартості та підприємницькою активністю лінійна залежність. Зазначені показники свідчать про наявність високого рівня економічної свободи, захисту прав та інтересів власності, низькі економічні та інвестиційні ризики для відкриття бізнесу та реалізації економічних інтересів, у тому числі інвестиційних, високий рівень ресурсних можливостей та оцінки самих економічних суб'єктів якісних переваг економічного та інституційного середовища. Останнє відображає сприйняття ними умов та можливостей для ефективного відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Рівень і динаміка показників країн кластеру 2 відображають наявність у даних країнах характеристик переважно інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, а також еластичності економічних суб'єктів до кількісно-якісних змін.

4) кластер 3 – країни з низьким рівнем можливостей щодо реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів.

Для країн даного кластеру є характерним значне додатне відхилення від середнього рівня сукупної вибірки за такими показниками як Індекс споживчих цін (значимість 70,7%), коефіцієнт Джині (значимість 100%), частка державних витрат на освіту (значимість 99,9%). Таким чином, вплив вказаних показників є дуже значним та обумовлює відповідні економічні та

інституційні умови у даних країнах.

Високі темпи інфляції на фоні нерівності в розподілі доходів і витрат на освіту відкривають наявність соціальних проблем у країнах даної вибірки та неефективність влади, яка представляє інститут держави. Останній висновок підтверджує рівень показника *GEDI* (93,5% значимість), який значно нижче середнього рівня за сукупною вибіркою, хоча одночасно за своїм нормованим значенням є більш високим, ніж у кластері 0. Аналогічну динаміку має і *GNIc*, значимість якого складає 98,2%, що свідчить про положення даної групи країн між 0 та 1 кластерами і одночасно про необхідність реалізації у даних країнах реформ щодо підвищення темпів економічного розвитку на основі стимулювання підприємницької активності та створення нових робочих місць. Крім того, для країн даного кластеру є характерним низький притік прямих іноземних інвестицій, оскільки тут наявний несприятливий економічний та інвестиційний клімат та висока інфляція.

Дана кластерна група включає 14 країн та має вагу у вибірці на рівні 14,7%. Складається вона зі слаборозвинених країн, які встали на шлях економічних перетворень, однак їх результати мають відносно низьку ефективність.

Таким чином, підсумовуючи результати проведеної нами кластеризації країн світу за рівнем можливостей щодо реалізації економічних відносин і взаємодії економічних інтересів, заснованої на врахуванні економічних та інституційних умов кожної з них, можна зробити висновок, що:

1) для груп країн із вкрай низькими та низькими можливостями щодо реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів (*кластери 0 та 3*), до яких відноситься й Україна, необхідним є підвищення рівня підприємницької активності та реактивності економічних суб'єктів до якісних інноваційних змін, а також ефективності інституту держави на основі розширення економічної свободи, зниження адміністрування в процесі відкриття, закриття, ведення бізнесу, вирішення проблеми незахищеності інтересів і прав власності, створення економічних умов для розвитку

переважно інтенсивного типу відтворення економічних відносин через інноваційно-інвестиційні важелі та стимулювання ініціативності та еластичності суб'єктів до змін у продуктивних силах і виробничих відносинах.

Рекомендовані інституційні заходи регулювання повинні супроводжуватися економічними заходами, спрямованими на подолання інфляції, створення ефективною системи оподаткування у сполученні з боротьбою з монополізацією, що у підсумку дозволить підвищити ступінь взаємодії і реалізації економічних інтересів даних країн.

Крім того, для країн кластеру 3 актуальним є посилення боротьби з соціальними проблемами, зокрема, нерівності, що відображається у низькому рівні життя населення та обмеженості їх можливостей щодо реалізації економічних інтересів;

2) для країн із середнім рівнем можливостей щодо реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів (*кластер 1*) важливим є розширення виробництва, створення сприятливих умов для економічної діяльності підприємств, активізації підприємницьких відносин, передумов для розвитку людського капіталу, закріплення інституційних норм, спрямованих на захист прав власності, проведення реформ у напрямі трансформації інституційних умов для кількісно-якісних змін продуктивних сил і виробничих відносин, реформування системи оподаткування, створення сприятливого інвестиційного клімату, боротьби з інфляційними процесами;

3) для країн із високим рівнем можливостями щодо реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів (*кластер 2*) можна рекомендувати подальше підтримання сприятливого економічного, інституційного та інвестиційного клімату, свободи економічної діяльності та ефективною взаємодії інститутів з економічними суб'єктами в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів, розширення можливостей для активності економічних суб'єктів та їх реактивності до інноваційних змін.

Слід відзначити, що зробити більш точні висновки відносно змін, які

відбуваються в економічному та інституційному середовищі, можна на основі співставлення даних щодо економічного розвитку країн світу за декілька років, що не тільки дозволить прослідкувати динаміку змін, але і зробити висновки щодо їх слабких і сильних сторін, дати рекомендації щодо політики, яку необхідно проводити в даних країнах. Відповідно до зазначеного, існує необхідність у застосуванні нейромережевого підходу і побудови карт Кохонена також для іншого часового лагу. Оскільки міжнародна статистика, по-перше, надає звіти щодо основних економічних показників і рейтингів зі значним запізненням, по-друге, оцінює показники не рік у рік, а, як правило, на підґрунті даних попереднього року (наприклад, звіти 2015 р. містять дані 2014 р.), то й отримані результати аналізу відображають ситуацію щодо тих економічних та інституційних змін, які відбулися у попередньому періоді.

Зокрема, нами було здійснено дослідження обраних показників також у 2014 і 2015 рр., результати якого представлено у Додатках Д–М, рис. 3.8, 3.9.

Всі отримані моделі є адекватними, що підтверджується проведеною нами перевіркою. Розрахунки і представлені візуалізації свідчать про те, що кластерні групи країн змінювали свої розміри, межі і відповідно структуру.

Адже є очевидним, що у країнах постійно відбуваються циклічні коливання, здійснюються реформи і перетворення, змінюється не тільки їх добробут, економічна ситуація, але й економічна політика та відповідно економічне та інституційне середовище. Змінюються також співвідношення, якісні і кількісні характеристики продуктивних сил і виробничих відносин, економічна свобода, економічна активність та поведінка суб'єктів, рівень корупції і владно-власницьких проявів. Тому поступові зміни в економічних та інституційних умовах обумовлюють міграцію країн з однієї кластерної групи в іншу, яку можна прослідкувати у табл. 3.9.

За результатами табл. 3.9 можна зробити висновок, що у 2014-2016 рр. збільшилася частка найнижчої за рангом кластерної групи (країн із вкрай низькими можливостями щодо реалізації економічних відносин та економічних інтересів), особливо у 2015-2016 рр. (з 25 до 31 країни).

Таблиця 3.9

Міграція країн світу в результаті динаміки змін можливостей для відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

Звіти 2014 року	Звіти 2015 року	Звіти 2016 року
Кластер 0 – країни з вкрай низькими й обмеженими можливостями для реалізації економічних відносин та економічних інтересів		
Маврикій, Шрі-Ланка, Азербайджан, Вірменія, Монголія, Киргизстан, Кабо-Верде, Нікарагуа, Гватемала, Таджикистан, Гондурас, Лаос, Бангладеш, Гана, Камбоджа, Непал, Кенія, Пакистан, Танзанія, Руанда, Лесото, Мадагаскар, Сенегал, Уганда, Того, Бенін, Ефіопія, Малі, Конго	Шрі-Ланка, Таїланд, Монголія, Індонезія, Філіппіни, Киргизстан, Нікарагуа, Гондурас, Індія, Лаос, Бангладеш, Гана, Камбоджа, Непал, Пакистан, Ангола, Танзанія, Мадагаскар, Сенегал, Уганда, Того, Бенін, Ефіопія, Малі, Конго	Шрі-Ланка, Україна, Перу, Таїланд, Китай, Монголія, Індонезія, Філіппіни, Сальвадор, Киргизстан, Нікарагуа, Гватемала, Таджикистан, Індія, Лаос, Бангладеш, Гана, Камбоджа, Непал, Пакистан, Ангола, Танзанія, Нігерія, Мадагаскар, Сенегал, Уганда, Того, Бенін, Ефіопія, Малі, Конго
Кількість учасників кластеру 0 / частка у загальному обсязі		
29 / 29,5%	25 / 30,5%	31 / 32,6%
Кластер 2 – країни з високим рівнем можливостей для реалізації економічних відносин та економічних інтересів		
Норвегія, Австралія, Швейцарія, Німеччина, Данія, Нідерланди, Ірландія, Ісландія, Канада, США, Швеція, Велика Британія, Ізраїль, Люксембург, Франція, Бельгія, Фінляндія, Австрія, Естонія, Чилі	Норвегія, Австралія, Швейцарія, Німеччина, Данія, Нідерланди, Ірландія, Ісландія, Канада, США, Швеція, Велика Британія, Японія, Ізраїль, Люксембург, Франція, Бельгія, Фінляндія, Австрія, Словенія, Іспанія, Словаччина	Норвегія, Австралія, Швейцарія, Німеччина, Данія, Нідерланди, Ірландія, Ісландія, Канада, США, Швеція, Велика Британія, Японія, Ізраїль, Люксембург, Франція, Бельгія, Фінляндія, Австрія, Словенія, Естонія
Кількість учасників кластеру 2 / частка у загальному обсязі		
20 / 21,1%	22 / 23,2%	21 / 22,1%
Кластер 1 – країни з середнім рівнем можливостей для реалізації економічних відносин та економічних інтересів		
Японія, Словенія, Італія, Іспанія, Чехія, Кіпр, Польща, Литва, Словаччина, Португалія, Угорщина, Латвія, Хорватія, Румунія, Уругвай, Болгарія, Туреччина, Перу, Китай, Колумбія, Південна Африка	Італія, Чехія, Греція, Естонія, Кіпр, Польща, Литва, Португалія, Угорщина, Латвія, Хорватія, Росія, Румунія, Білорусь, Уругвай, Болгарія, Казахстан, Маврикій, Сербія, Грузія, Туреччина, Азербайджан, Македонія, Вірменія, Україна, Туніс, Молдова, Марокко	Італія, Іспанія, Чехія, Греція, Кіпр, Польща, Литва, Чилі, Словаччина, Португалія, Угорщина, Латвія, Хорватія, Росія, Румунія, Білорусь, Уругвай, Болгарія, Казахстан, Маврикій, Сербія, Грузія, Туреччина, Азербайджан, Македонія, Вірменія, Туніс, Молдова, Марокко

Кількість учасників кластеру 1 / частка у загальному обсязі		
21 / 22,1%	28 / 29,5%	29 / 30,5%
Кластер 3 – країни з низькими рівнем можливостей для реалізації економічних відносин та економічних інтересів		
Греція, Росія, Білорусь, Казахстан, Коста-Рика, Сербія, Грузія, Бразилія, Македонія, Україна, Таїланд, Туніс, Молдова, Ботсвана, Парагвай, Індонезія, Філіппіни, Сальвадор, Болівія, Марокко, Намібія, Індія, Замбія, Ангола, Нігерія	Чилі, Коста-Рика, Бразилія, Перу, Китай, Колумбія, Ботсвана, Парагвай, Сальвадор, Болівія, Південна Африка, Кабо-Верде, Гватемала, Намібія, Таджикистан, Замбія, Кенія, Нігерія, Руанда, Лесото	Коста-Рика, Бразилія, Колумбія, Ботсвана, Парагвай, Болівія, Південна Африка, Кабо-Верде, Намібія, Гондурас, Замбія, Кенія, Руанда, Лесото
Кількість учасників кластеру 3 / частка у загальному обсязі		
25 / 26,3%	20 / 21,1%	14 / 14,7%

**Розробка автора. Країни, які мігрували – виділені напівжирним шрифтом*

У даній групі є країни, для яких ситуація залишилася відносно стабільною як в економічному, так і в інституційному плані, що обумовило їх стабільне перебування у кластері 0 (Шрі-Ланка, Лаос, Бангладеш, Гана, Камбоджа, Непал, Киргизстан, Нікарагуа, Пакистан, Танзанія, Мадагаскар, Сенегал, Уганда, Того, Бенін, Ефіопія, Малі, Конго).

Йдеться про нееластичність суб'єктів даних країн до змін в процесі економічних відносин, стабільно низький рівень реалізації економічних інтересів, консервативні інститути, відсутність стимулювання з боку влади інтенсивних перетворень у продуктивних силах і виробничих відносинах, що супроводжується несприятливою економічною ситуацією. Тому стабільне положення у найнижчій за рейтингом кластерній групі характеризує вкрай несприятливі тенденції і вкрай неефективні економічні та інституційні умови для процесу відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Крім того, у даній групі у досліджуваному періоді погіршилися умови і відповідно можливості щодо реалізації економічних відносин та економічних інтересів в Індонезії, Таїланді, Філіппінах, Індії, Гватемалі, Китаї, Таджикистані, Анголі, Нігерії, Україні, які мігрували у дану групу із кластеру з більш високим рангом.

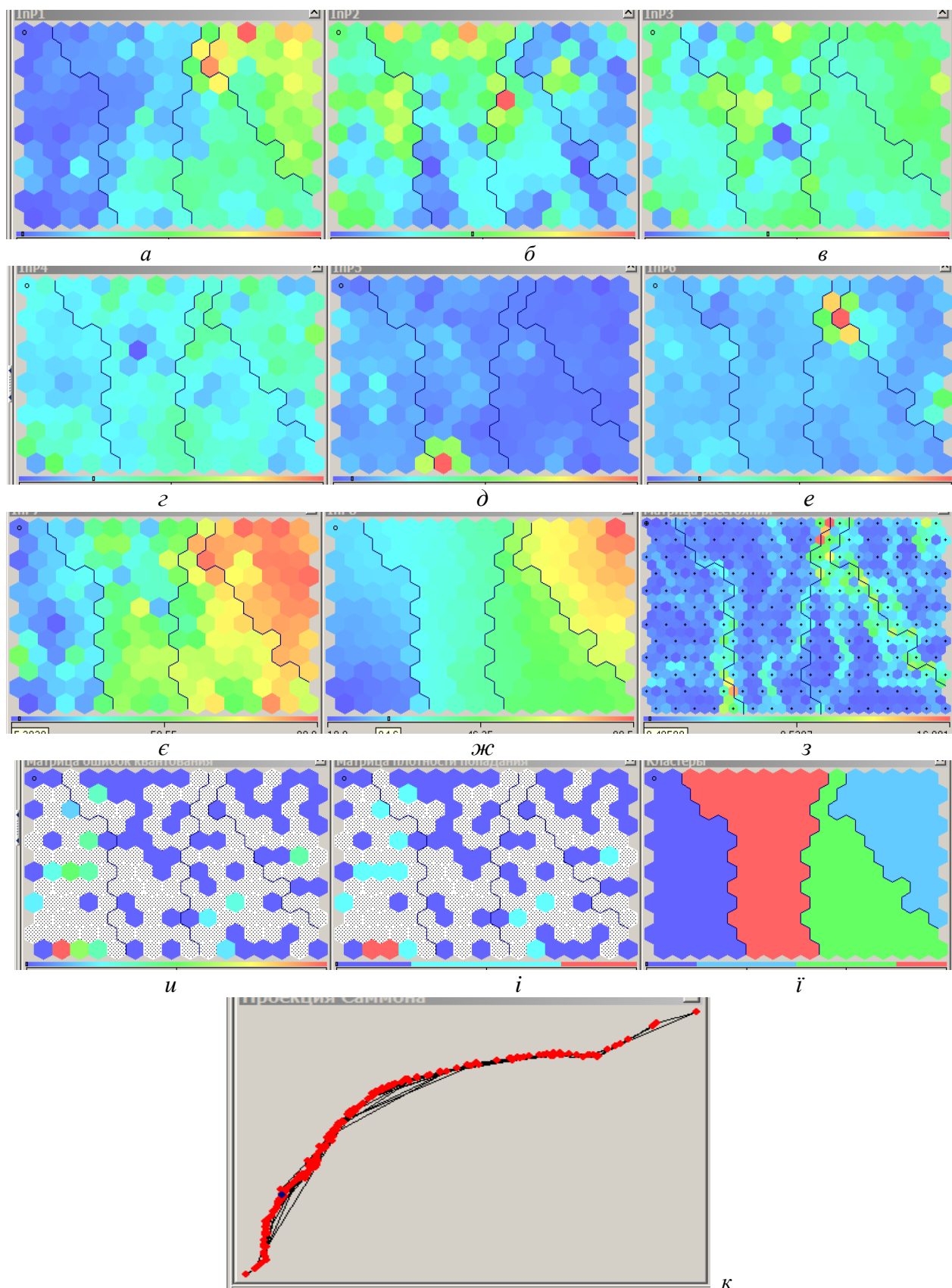

Рис. 3.8 Кластеризація країн світу за вхідними показниками 2014 р.

*Розробка автора. Показники 2014 р.: а) *InP1* (ВНД на душу населення); б) *InP2* (коефіцієнт Джині); в) *InP3* (частка державних витрат на освіту); г) *InP4* (загальний обсяг податкових надходжень); д) *InP5* (Індекс споживчих цін); е) *InP6* (чистий притік прямих іноземних інвестицій); є) *InP7* (кількість Інтернет-користувачів); ж) *InP8* (Глобальний індекс підприємництва і розвитку); з) матриця відстаней; и) матриця помилок квантування; і) матриця густини попадання; і) кластери вхідних значень; к) проекція Саммона

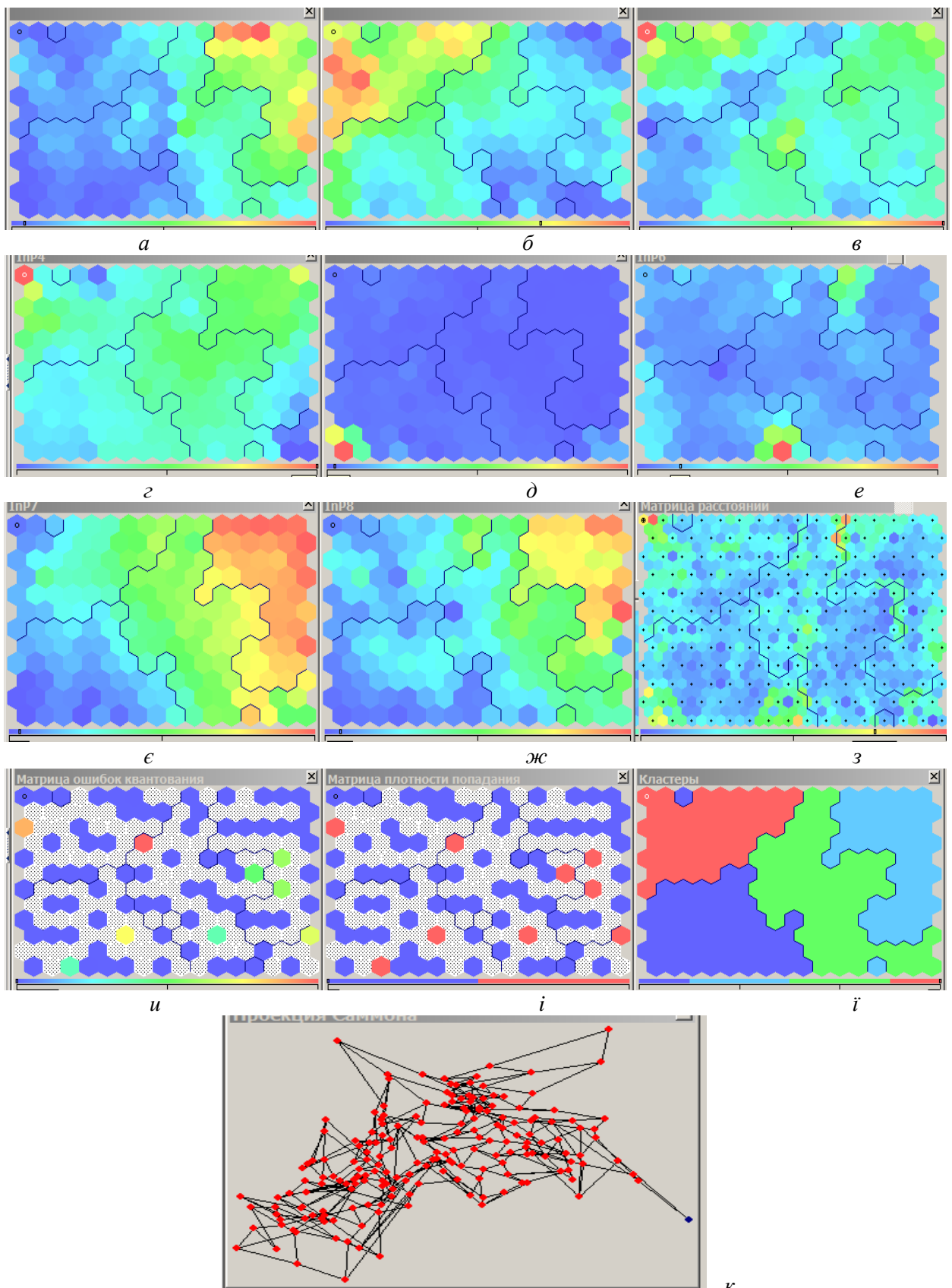

Рис. 3.9 Кластеризація країн світу за вхідними показниками 2015 р.

*Розробка автора. Показники 2015 р.: а) *InP1* (ВНД на душу населення); б) *InP2* (коефіцієнт Джині); в) *InP3* (частка державних витрат на освіту); г) *InP4* (загальний обсяг податкових надходжень); д) *InP5* (Індекс споживчих цін); е) *InP6* (чистий притік прямих іноземних інвестицій); є) *InP7* (кількість Інтернет-користувачів); ж) *InP8* (Глобальний індекс підприємництва і розвитку); з) матриця відстаней; и) матриця помилок квантування; і) матриця густини попадання; і) кластери вхідних значень; к) проекція Саммона

Особливо привертає увагу Україна, яка втратила свої позиції у групі з середнім рівнем можливостей у зв'язку зі складною економічною, політичною і воєнною ситуацією, в якій вона опинилася. Зазначені події обумовили падіння всіх макроекономічних показників, втрату економічних ресурсів, зниження доходів суб'єктів, різке падіння споживчого та інвестиційного попиту, інфляцію. Деструктивні зміни в економічному середовищі супроводжувалися неефективними інституційними перетвореннями, посиленням процесу зрощування влади і власності, монополізацією та обмеженням доступу до ключових економічних ресурсів, унаслідок чого вітчизняна економіка знаходиться у групі країн з найнижчим рейтингом.

Одночасно серед країн даної кластерної групи відбулося покращення економічних та інституційних умов у Маврикії, Азербайджані, Гондурасі, Руанді, Лесото, Кенії, які піднялися до більш високого за рейтингом кластеру 3.

Крім того, привертає увагу той факт, що значно зменшилася кількість і частка країн з низьким рівнем можливостей щодо відтворення економічних відносин та економічних інтересів – з 25 до 14 та з 26,3% до 14,7% відповідно, що є позитивною тенденцією і свідчить про покращення економічних та інституційних умов у країнах, які вийшли з даної кластерної групи і перейшли до групи з середнім рівнем (Греція, Росія, Білорусь, Казахстан, Сербія, Грузія, Бразилія, Македонія, Туніс, Молдова, Марокко).

На 8,5% у 2014-2016 рр. збільшилася також і частка групи країн з середнім рівнем можливостей для реалізації економічних відносин та економічних інтересів, значну частину якої формують постсоціалістичні і пострадянські країни Східної Європи. Покращили своє економічне та інституційне середовище Японія, Словенія, Чилі, які перейшли з даного кластеру до кластеру з найвищим рангом. До кластеру 1 входять європейські країни середнього ешелону, в яких у зазначеному періоді відбувалися економічні та інституційні реформи, що відобразилося у коливаннях основних

макроекономічних показників, рівня цін та інвестиційного попиту. Одночасно для пострадянських країн, які у 2015–2016 рр. закріпили свої позиції у групі з середніми можливостями, були характерними значні інституційні перетворення, пов'язані з переорієнтацією ринків, збільшенням експортно-імпортних потоків і зовнішнього кредитування, структурною перебудовою виробництва, зміною політичного курсу, спрямованістю до вступу в інтеграційні об'єднання, що позначилась і на їх економічному курсі.

Одночасно необхідно зауважити, що структура групи країн з високим рівнем можливостей залишається стабільною, практично незмінною є також і її частка, яка коливається на рівні 21,1%–23,2%. Це найбільш потужна кластерна група, для якої є характерними високий рівень ресурсних можливостей, низький рівень оподаткування, нерівності і диференціації за доходами і за освітою, висока активність і реактивність економічних суб'єктів до інноваційних змін. У дану групу входять найрозвиненіші країни світу, більшість з яких складають країни Західної Європи, які є членами Європейського Союзу. Саме зазначені країни задають тон країнам інших кластерних груп, оскільки тут розвивається ринкова економіка та застосовується помірне державне втручання, створюються сприятливі умови для активності та ініціативності економічних суб'єктів, що обумовлює високий рівень реалізації їх економічних інтересів.

Значні покращення в економічному та інституційному середовищі відбулися у таких країнах як Японія, Словенія, Естонія, які у досліджуваному періоді зросли у кластерному рейтингу з середнього до найвищого рівня. Економічна політика, спрямована на захист прав власності і розвиток конкуренції, інноваційно-інвестиційні перетворення, доступ до економічних ресурсів та широкі можливості щодо реалізації відносин в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання дозволяють даним країнам займати стабільно високі позиції порівняно з іншими.

Таким чином, виходячи із запропонованого нами підходу до оцінки економічних та інституційних умов для ефективного відтворення економічних

відносин та економічних інтересів та отриманих висновків, можна здійснювати аналіз динаміки змін у країнах світу та їх співставлення, виявляти негативні тенденції у позиції кожної окремої країни і групи країн, розробляти рекомендації з метою підвищення ефективності відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Одночасно окремої уваги вимагає аналіз впливу на даний процес інститутів, їх стимулюючої та стримуючої функції, яка може мати як позитивні, так і негативні прояви в процесі економічної взаємодії суб'єктів та задоволення їх інтересів.

РОЗДІЛ IV

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ІНТЕНСИВНОГО ТИПУ

4.1 Вплив інститутів на відтворення економічних відносин та економічних інтересів інтенсивного типу

Як засвідчують основні тенденції розвитку економіки України, пріоритетним напрямом її динамічного розвитку повинна стати переорієнтація вітчизняної економіки на переважно інтенсивний тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів, формування еластичного типу економічної взаємодії економічних суб'єктів та вирішення проблеми влади-власності в економічній системі. У зв'язку з цим постає питання конкретизації тих ефективних змін, які дозволяє досягти переважно інтенсивний тип відтворювального циклу економічних відносин та економічних інтересів, а також визначення основних інституційних важелів досягнення зазначених цілей, встановлення наслідків впливу інститутів на дані процеси, визначення функціональної ролі основних інститутів, які детермінують їх стимулювання й обмеження.

Виходячи із запропонованої нами типології відтворення економічних відносин та економічних інтересів [97], переважно інтенсивний тип на відміну від екстенсивного передбачає суттєві зміни в якісних і одночасно кількісних результатах економічної взаємодії, якісні трансформації можливостей реалізації економічних інтересів суб'єктів, затвердження нових форм реалізації економічних відносин та економічних інтересів, що детермінує їх розвиток у динаміці і одночасно підтримання їх стійкої відтворювальної основи. З іншого боку, як ми з'ясували, на підвищення еластичності та реактивності системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів до змін, в першу чергу інтенсивних, спрямованості економічних суб'єктів до активної участі в економічних відносинах чинить вплив

ефективність і адаптивність інституційного середовища, наявного в економічній системі. І тому досягнення переважно інтенсивного типу відтворення економічних відносин та відновлюваної взаємодії економічних інтересів як форми його прояву скрізь призму вирішення основного економічного протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами відображається в якісних перетвореннях кожної із його сторін, наповненні новим змістом їх елементів, створенні ефективного інституційного середовища, безпосередньо спрямованого на зазначені якісні зміни.

Відповідно у площині внутрішніх механізмів інтенсивне відтворення економічних відносин має в своїй основі:

– *на рівні виробничих відносин:*

1) кардинальну якісну зміну змісту і структури відносин власності, а також ускладнення, інтеграцію, комбінування або розщеплення останньої; 2) утворення нових форм і способів привласнення-відчуження, принципово нових способів його реалізації, що детермінує появу нових форм економічних інтеракцій (зв'язків, відносин) з іншими суб'єктами; 3) перехід до альтернативних варіантів отримання економічної вигоди і досягнення економічних цілей, 4) формування якісно нового стану розвитку виробництва і виробничих відносин, впровадження виробництва нового продукту, унікального за своїми властивостями; 5) реконструкцію системи виробничих відносин (соціально-економічних, організаційно-економічних, техніко-економічних), а також її структурних компонентів і конкретних форм їх реалізації (форм розподілу доданої вартості, формування витрат виробництва, ціноутворення, які впливають на рівень прибутку, заробітної плати, відсотку, ренти). Зазначене забезпечує нову якість відновлення процесу привласнення-відчуження ресурсів, продуктів, доходів, засобів виробництва тощо, та, у свою чергу, стає основою для створення нових співвідношень між потоками «на вході» і «на виході», ресурсами та економічною віддачею, тобто змінює ступінь реалізації економічних інтересів суб'єктів; 6) революційна зміна

економічних взаємодій і взаємовідносин, тобто кардинальна зміна зв'язків економічних суб'єктів, які опосередковують зміну характеру відтворення економічних відносин і способу виробництва; 7) трансформацію суб'єктивних економічних зв'язків і взаємодій, зумовлену зміною способу виробництва та/або цілеспрямованою зміною характеру економічних відносин самими економічними суб'єктами; 8) застосування нових форм організації і управління виробничими відносинами, нових форм реалізації продукції, фінансових розрахунків і приросту фінансового капіталу тощо

– на рівні продуктивних сил:

1) формування якісно відмінних способів поєднання особистого й уречевленого факторів виробництва, тобто нової якості функціонування і реалізації продуктивних сил, поглиблення рівня розвитку останніх; 2) зміни в формах і способах поділу праці, кількісні зміни у часі і швидкості реалізації економічних відносин, кількості взаємодіючих суб'єктів, тобто кількісні зміни, що детермінують якісні зміни характеру і форм економічних відносин; 3) перехід до нового технічного і технологічного втілення, застосування наукових розробок, інтелектуальних продуктів; впровадження нових видів економічних ресурсів та джерел енергії, енергозбереження та вторинного використання виробництва, новітніх способів і форм передачі інформації, використання нових ідей та досвіду інших суб'єктів. І одночасно – до більш ефективного розподілу і використання наявних ресурсів, заміни одних видів економічних ресурсів іншими, які мають більшу корисність і відповідно забезпечать більшу віддачу, до ефективнішого використання інформації, що детермінує збільшення економічної вигоди, розширення можливостей задоволення потреб в економічних і соціальних благах на більш високому рівні, тобто самовідтворення економічних суб'єктів, та підвищення ефективності реалізації економічних інтересів.

Отже, основою інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів є корінні зміни як в продуктивних силах суспільства, так і у самих виробничих відносинах, економічних характеристиках

привласнення-відчуження, економічних інтересах як форми їх прояву, імплантація в систему економічних відносин та інші елементи економічної системи наукових і технологічних досягнень, новацій в організаційно-економічних і техніко-економічних взаємодіях [103]. Крім того, відмінною рисою інтенсивного типу відтворювальних взаємодій у даному контексті є якісні зміни у всіх компонентах системи економічних інтересів, а також у відтворювальних процесах, що відбуваються в економічних системах, паралельні кількісні трансформації його результатів як невід’ємна частина якісних перетворень.

У табл. 4.1 нами розкрито та узагальнено основні кількісно-якісні зміни, які виступають характеристиками інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Одночасно з цим слід відзначити, що зазначений перелік не є вичерпним і лише дає можливість зробити нам висновок, що інтенсивне відтворення економічних відносин та економічних інтересів передбачає інтенсивні якісні і кількісні зміни в усіх компонентах, утворюючих його цілісність (потребах, економічних інтересах, відносинах привласнення-відчуження), інших економічних зв’язках і відносинах, отриманих економічних результатів, а також у відтворенні всієї економічної системи.

Проведений нами аналіз засвідчив, що значний вплив на затвердження інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів чинить ефективність інституційного середовища. Формальні і неформальні інститути можуть обмежувати (стимулювати) інтенсивне відтворення економічних інтересів залежно від їх характеру і спрямованості, встановлюючи певну демаркацію економічних відносин, тобто певну межу і дозволений простір зв’язків та взаємодій в економічній системі, активно (пасивно) реагувати на інтенсивні зміни. Отже, йдеться про те, що інститути стають інституційними важелями стимулювання інтенсивного типу економічних інтеракцій або навпаки – важелями рестрикції інтенсивних кількісно-якісних змін.

**Кількісно-якісні зміни як характеристики інтенсивного типу
відтворення економічних відносин та економічних інтересів***

Вплив	Кількісно-якісні зміни
Через продуктивні сили	Зміна якісних співвідношень між економічними ресурсами суб'єкта та їх сукупною віддачею, що відображає змінність пропорцій між можливостями задоволення потреб в економічних/соціальних благах та отриманими економічними результатами
Через продуктивні сили	Зміна пропорційних співвідношень в самій структурі економічних ресурсів, що віддзеркалює виникнення кількісних і одночасно якісних змін у можливостях реалізації економічних інтересів суб'єктами
Через виробничі відносини	Якісні зміни результатів реалізації економічних відносин та економічних інтересів – створення принципово нових продуктів, отримання нових форм доходів, способів і механізмів їх отримання, перехід/стрибок останніх у новий стан, що характеризує синтез внутрішніх і зовнішніх зв'язків кількісного і якісного та створює підвалини для безперервності відтворювального циклу відносин та відновлюваної взаємодії економічних інтересів
Через продуктивні сили	Зміна якісних характеристик використання суб'єктом наявних ресурсів і можливостей – в бік підвищення ефективності їх застосування та підвищення раціональності їх вибору, пошуку нових/альтернативних джерел енергії і ресурсів
Через виробничі відносини	Формування нової якості економічних інтеракцій та взаємодії економічних інтересів – на основі генерації нових зв'язків і відносин, підвищення швидкості і напруження економічної активності, збільшення граничного ефекту інтеракцій, переходу від горизонтального до вертикального і мережевого рівня взаємодії
Через виробничі відносини	Якісні зміни у функціонуванні і життєдіяльності економічних суб'єктів, що змінюють якість задоволення їх потреб та інтересів, тобто їх самовідтворення, реалізації інтересів інших суб'єктів у процесі відтворення економічних відносин
Через продуктивні сили і виробничі відносини	Якісний розвиток людини як основної продуктивної сили через отримання нових знань, досвіду, навиків економічної діяльності, отримання вищого економічного/соціального статусу, підвищення якості життя, формування нового способу економічного мислення, економічної свідомості
Через продуктивні сили та виробничі відносини	Формування якісно нових потреб економічних суб'єктів, нових економічних цілей та економічних інтересів, які детерміновані впливом інтенсивної динаміки продуктивних сил та зрушень у відтворенні виробничих відносин
Через виробничі відносини	Кардинальне оновлення форм реалізації економічних відносин, механізмів та шляхів реалізації економічних інтересів у відповідності з сучасними формами власності, видами економічної діяльності, інноваційними способами забезпечення руху товарів, послуг, доходів та інформації, а також у відповідності з економічними умовами, в яких вони відтворюються, та інститутами, які їх коригують тощо

*Розробка автора

Як відомо з теорії Д. Норта, формальні інститути як «правила, написані людьми», є продуктом «свідомих людських зусиль» [92, с. 18, 21], та відображають встановлені ними норми, правила і механізми забезпечення їх виконання та підтримання. Але ми не можемо не враховувати той важливий факт, що інституційні норми і правила є завжди підпорядкованими економічним законам та імперативам, які є усталеними і незмінними.

На відміну від останніх інститути та їх конкретні форми швидко трансформуються у часі і просторі відповідно до змін історичних умов розвитку економіки, зміни продуктивних сил, форм і типів привласнення-відчуження тощо. Тобто, з одного боку, саме формальні і неформальні інститути у своїй сукупності відображають встановлені і законодавчо закріплені норми і межі економічних відносин, форми реалізації економічних інтересів, традиції господарської практики, кодекси і стандарти поведінки економічних суб'єктів, їх економічні звичаї та узвичаєння тощо. Але з іншого боку, як зазначив Гриценко А.А., здатні до постійної трансформації еволюційним і революційним шляхами через «інституційний прорив», «постійне продукування», оновлення й удосконалення інститутів, тобто через їх «інституційне нагромадження» [124].

Тому під інститутами ми розуміємо сукупність встановлених і узаконених норм, правил, які визначають впорядкованість та узгодженість в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів і здатні чинити вплив на реактивність даного процесу до змін та одночасно до власної кількісної і якісної трансформації.

Останній момент пов'язаний з можливостями інституційного середовища до ефективної або неефективної адаптивності, що корелює з ефективністю системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Відповідно до цього цільовою функцією інститутів є створення сприятливого економічного й інституційного середовища, спрямованого на підтримання стійкості і безперервності соціально-економічних взаємозв'язків, підвищення реактивності системи економічних відносин та економічних

інтересів на зміни потреб економічних суб'єктів, забезпечення спрямованості відтворення економічних відносин та економічних інтересів в бік інтенсивного розвитку даних процесів.

На наш погляд, особливе значення дана функція має в динаміці, оскільки інститути задають порядок в процесі відтворення економічних відносин, нівелюють хаос та емерджентність у взаємодії економічних інтересів, згладжують конфлікти між ними, формують важелі їх врегулювання й узгодження, створюють сприятливе середовище для ефективного функціонування і подальшого розвитку суб'єктів економічних відносин, підтримання системо-утворюваних взаємозв'язків і поглиблення їх взаємодій [62].

Одночасно з цим слід зазначити, що можливий і протилежний вплив інститутів на дані процеси – обмеження реалізації економічних інтересів і відновлення їх взаємодії, стримування відтворення економічних відносин, пригнічення будь-якої економічної активності та ініціатив, формування середовища, для якого є характерним незахищеність інтересів і прав власності, ризикованість, невизначеність, хаос, що може мати місце у випадку відтворення та лобювання інтересів влади-власності, великих корпорацій, стратегічних геополітичних інтересів певних країн тощо. І відповідно за таких умов в економічній системі не створюються передумови для нових якісних перетворень у продуктивних силах, відносинах привласнення-відчуження, відтворенні економічних відносин та економічних інтересів, умов для ефективної трансформації їх структури і форм реалізації тощо.

Тому, як наслідок, рестрикційний інституційний вплив проявляється як на суб'єктивному, так і на об'єктивному рівнях. Зокрема, у разі невідповідності інститутів, інституційних важелів та інституційної структури своїм цільовим установкам не тільки обмежуються можливості суб'єктів щодо контролю над власністю та узгодження інтересів, але і можливості для їх простого самовідтворення і нормального функціонування. Отже, зазначений вплив інститутів обмежує (руйнує) інтенсивний характер і висхідну динаміку

системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів як аттрактора прогресивного економічного розвитку. З цього виходить, що слід обов'язково враховувати наявні в економічній системі можливості і передумови для деструкційного впливу інститутів на відтворювальні процеси та їх динамічний розвиток, якісні зміни у потребах, ресурсах, економічних інтересах, доходах тощо.

Таким чином, враховуючи наявність в інститутах та їх основних формах потенціалу щодо стимулювання і одночасно щодо стримування процесу відтворення економічних відносин та відновлюваної взаємодії економічних інтересів, слід визначити ті складові інституційного механізму, які дозволять забезпечити переорієнтацію економічної системи в бік інтенсивного типу зазначених циклічних процесів.

Як показує проведений нами аналіз наукових праць, присвячених обґрунтуванню впливу інститутів на процес реалізації економічних інтересів, зокрема, Бессонової О.Е., Кірдіної С.Г., Чернецової Н.С.[126;149–150], в економічному середовищі діють базові інститути, які відтворюють первозданну інституційну структуру – інституційну матрицю. Одночасно існують інститути, що діють ззовні з метою забезпечення її функціонування, а також нівелювання її перекосів, які детермінують неефективність базових інститутів.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що інтенсивний тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів, еластичність даного процесу до інтенсивних змін забезпечується основоположними інститутами – власності, свободи, конкуренції і ринку, суспільного поділу праці та їх складовими, а також доповнюється іншими допоміжними інститутами (держави, розподіл і перерозподіл, громадськості), характеристики яких надані нами на рис. 4.1.

Однак основна функція, яку вони виконують у своїй сукупності в процесі побудови інтенсивного типу відтворювальних зв'язків, полягає у створенні (підтриманні) умов для безперервного відновлення взаємодії

економічних інтересів, упорядкованості і безперервності відтворення економічних відносин, формування умов для забезпечення даного процесу на якісно новій основі.

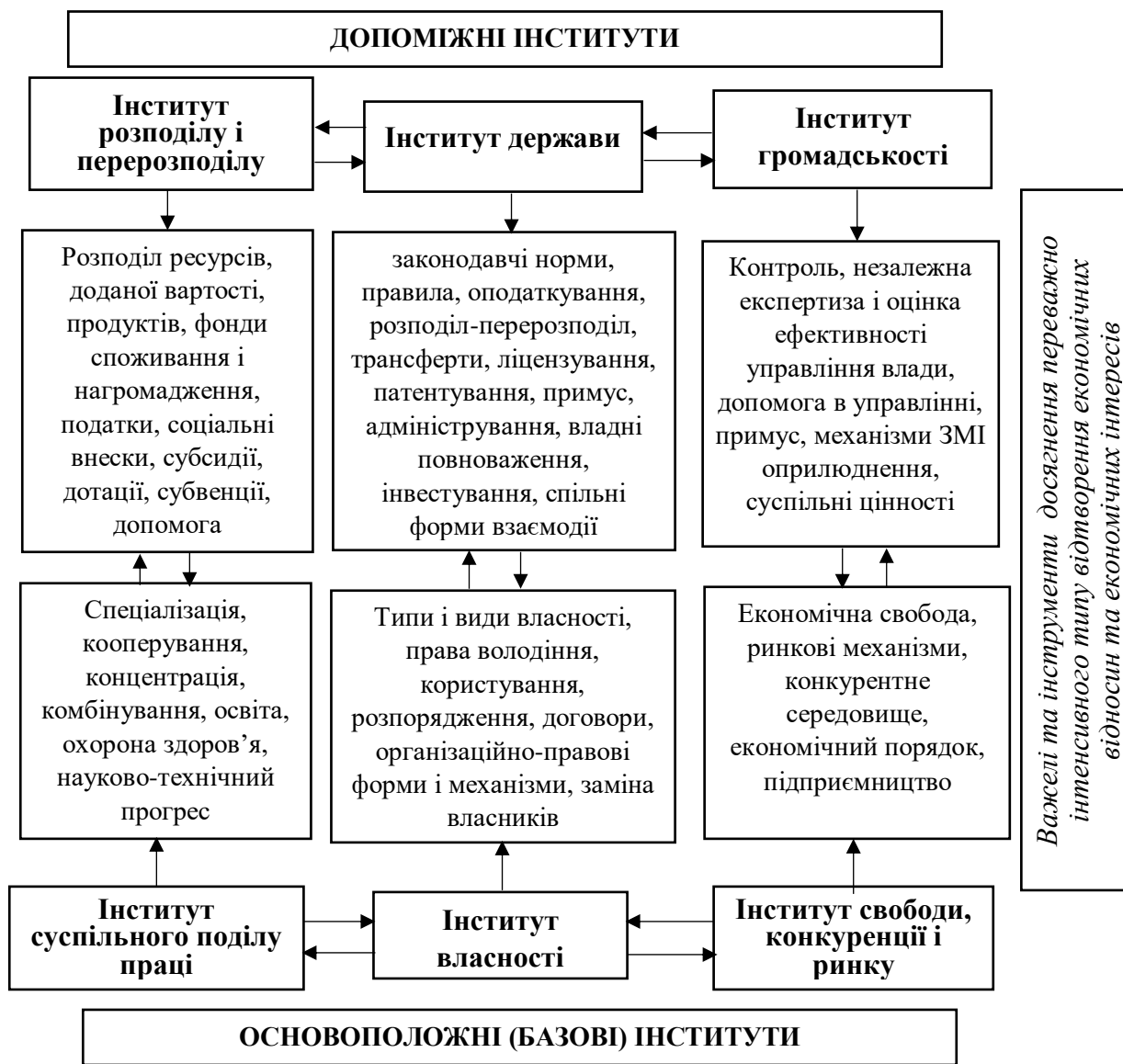

Рис. 4.1 Основоположні і допоміжні інститути, важелі та інструменти досягнення переважно інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Розроблено автором з використанням [150]

Інститут власності виконує зазначені функції через умови і порядок реалізації відносин власності, захист і реалізацію прав власності суб'єктів (на володіння, користування, розпорядження ресурсами, активами, товарами та послугами, інноваціями, інтелектуальними продуктами), закріплення їх

якісно нових форм, структури, умов для отримання і розпорядження економічною вигодою, кардинальні зміни організаційних форм виробництва й управління.

Тому саме інститут власності через закріплення прав на власність за певним суб'єктом, які за висловленням Нурєєва Р.М. виступають «правилами гри», що координують відносини між економічними суб'єктами та встановлюють доступ останніх до ресурсів в економічній системі [151, с. 24], через встановлення належності власності, забезпечення їх захисту детермінує свободу економічної діяльності, а також утворює підґрунтя для відтворення економічних відносин та економічних інтересів на якісно новій основі.

Адже з основ марксистської теорії відомо, що спрямованість економічних суб'єктів на отримання прав власності відображає їх економічні інтереси, однак лише їх суспільну форму, оскільки сутнісною основою економічних інтересів є об'єктивні відносини привласнення-відчуження. І разом з тим, інститут власності створює умови, що детермінують якісно новий рівень самовідтворення суб'єктів, забезпечення їх нормальної життєдіяльності і задоволення потреб.

Інститут свободи, конкуренції і ринку детермінує упорядкованість і узгодженість відтворення економічних відносин та економічних інтересів, оскільки створює підґрунтя і сприятливе середовище для даних процесів, обумовлює безперервність кругообігу ресурсів, продуктів, доходів тощо. Отже, зазначений інститут є, з одного боку, основоположним і системоутворюючим для відтворювального руху економічних відносин та економічних інтересів, оскільки підтримує їх стійкі параметри, дозволяє зберігати їх стійкісну відтворювальну структуру, а також стійкість всієї економічної системи, її складових елементів, забезпечує взаємозв'язки між ними. З іншого боку, він є певною рестрикційною структурою, тому що ззовні задає за висловленням Д. Норта і Л. Девіса «рамки» або «межі» [152, с. 6] економічних відносин у межах нормативно закріпленого економічного порядку, а також виявляє на поверхню умови і важелі їх подальшого

відновлення.

Відповідно в процесі досягнення переважно інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів інститут свободи, конкуренції і ринку детермінує економічну активність і підприємницьку ініціативу суб'єктів, стимулює творчий пошук нових методів і форм економічних відносин, якісно нових форм продуктивних сил та їх розвитку (передусім робочої сили, засобів виробництва, технологій), оволодіння новими інформацією, знаннями і досвідом, що обумовлює утворення нових способів поєднання особистого і матеріального факторів виробництва.

Одночасно через даний інститут забезпечується вирішення конфліктів економічних інтересів на основі ліквідації бар'єрів на ринку для вільної економічної діяльності та економічної взаємодії суб'єктів, знищення монополій, загострення конкурентного суперництва, посилення дії інших ринкових механізмів. Останнє затверджує спрямованість суб'єкта на підвищення рівня економічних доходів, що зумовлює удосконалення ним форм реалізації і методів взаємовідносин, організаційно- і техніко-економічних відносин, більш ефективний розподіл, перерозподіл ресурсів і доданої вартості, оновлення і розвиток продуктивних сил. Крім того, на даних підвалинах закріплюються передумови для вирішення проблеми зрощування влади і власності, переорієнтування ресурсів держави в пріоритетні і перспективні для суспільного розвитку сфери (високотехнологічні галузі, спільні приватно-державні інноваційно-інвестиційні проекти, цифрові технології тощо) [95].

Тому інститут свободи, конкуренції і ринку для вітчизняної економіки, заснованої на превалюванні «азіатського способу виробництва», може стати передавальним механізмом інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, оскільки його основною функцією в редистрибутивних економіках за висловлюванням Кірдіної С.Г. є забезпечення відтворення у тих сферах, де безсила і неефективна координація з боку держави [126]. А в умовах поглиблення у вітчизняній економіці

ринкових форм господарювання даний інститут повинен стати основою, оскільки для ринкового типу економіки інституційні структури ринку (обміну) і конкуренції є базовими, що проголошувалося ще класичною школою політекономії і також підкреслювалося сучасними вченими Поланьї К., Бессоновою О. [153;149].

На наш погляд, значний вплив на досягнення інтенсивного відтворення економічних відносин та економічних інтересів чинить *інститут суспільного поділу праці*, оскільки на основі постійного поглиблення й ускладнення своїх форм поділ праці та його структурні елементи детермінують «найвеличнійший прогрес», тобто прогресивний економічний розвиток, про що зазначав А. Сміт [12; с. 4], забезпечують відновлення соціального статусу і самовідтворення економічних суб'єктів (К.Маркс, Ф.Енгельс) [45, с. 31]. Відповідно до марксистської концепції поділ праці розглядається через зміну способу виробництва, тому він виступає змістовною характеристикою як продуктивних сил суспільства, так і виробничих відносин [45, с. 31].

Дійсно, спеціалізація і кооперування як основні форми поділу праці призводять до інтенсивних якісних змін у відтворенні економічних відносин та економічних інтересів. Спеціалізація обумовлює формування більш тісних економічних зв'язків і відносин, структура яких постійно ускладнюється й оновлюється, що встановлює пропорції концентрації нових форм привласнення-відчуження та економічних інтересів у певних сферах, видах економічної діяльності, галузях тощо. Крім того, вона характеризується потенціалом підвищення якості та ефективності праці, введення нових елементів і вдосконаленням способу виробництва, застосування найбільш досконалих засобів виробництва і робочої сили, впровадження прогресивних науково-технічних продуктів, детермінує прогрес, ускладнення, оптимізацію економічних зв'язків, застосування нових форм і механізмів реалізації економічних інтересів, встановлює ступінь ефективності економічних взаємодій, здійснених на якісно новій і прогресивній основі. Отже, сильною стороною спеціалізації є орієнтованість на впровадження досягнень науки і

техніки, поступальний рух і розвиток, що дозволяє забезпечувати безперервність відновлюваності економічних відносин та економічних інтересів, а також їх розвиток у динаміці.

Кооперування зумовлює ефективність і раціоналізацію використання продуктивних сил, їх постійне оновлення і вдосконалення, комбінування та інтеграцію різних форм і типів власності, появу нових форм і механізмів привласнення-відчуження, що призводить до створення ефективних важелів узгодження конфліктів приватних і суспільних інтересів, а також найбільш оптимальних з точки зору реалізації економічних інтересів форм взаємозв'язків і комбінацій економічних ресурсів, затвердження глобального характеру взаємодії інтересів [95].

Таким чином, в аспекті досліджуваного питання інститут суспільного поділу праці виступає механізмом, який встановлює якісно нові, найбільш ефективні і прогресивні економічні зв'язки та співвідношення між основними взаємодіючими елементами системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, визначає інтенсивні кількісно-якісні перетворення продуктивних сил, виробничих відносин та економічних інтересів як форми їх прояву, що лежать в основі циклічного відновлення зазначених процесів.

Аналіз структури інституту суспільного поділу праці показав, що, окрім головних його субінститутів – спеціалізації і кооперування, він включає також субінститути, які підтримують хід і ефективність головних процесів. Йдеться про *субінститути освіти й охорони здоров'я*. Останні також чинять прямий вплив на інтенсивний тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів. З боку субінституту освіти – через створення інтелектуального потенціалу і його розвиток, формування знань, навиків, надання базової і спеціальної освіти, необхідної для розробки високотехнологічних продуктів та економії ресурсів, професійну підготовку (перепідготовку), підвищення кваліфікації тощо. З боку субінституту охорони здоров'я – через підтримку здоров'я, попередження захворюваності, підвищення тривалості життя на основі медичного обслуговування, забезпечення доступності до медичної

допомоги, поліпшення демографічної ситуації з метою підвищення продуктивності праці і поліпшення якості робочої сили.

У зв'язку з цим слід зазначити, що вказані субінститути формують механізми підтримання самовідтворення економічних суб'єктів та їх економічних інтересів через забезпечення доступу до освіти й охорони здоров'я. Ступінь якості робочої сили, рівень розвитку підприємницьких і креативне-творчих здібностей, рівень тривалості життя і здоров'я людини безпосередньо впливають на інтенсивні характеристики відтворення економічних відносин та економічних інтересів, оскільки забезпечують підвищення продуктивності праці, розширення підприємницької і ділової активності в процесі економічних відносин, детермінують розробку нових технологій, ноу-хау, інших науково-технічних продуктів, застосування знань, інформації, досвіду. У підсумку – це обумовлює якісні зміни в організаційно-економічних і техніко-економічних відносинах, підвищенні рівня економічної віддачі та рівня економії, зниження витрат, якісні зміни в розвитку самих економічних суб'єктів. Останнє положення стосується процесу постійного інтелектуального розвитку економічних суб'єктів, оволодіння новою інформацією і новими способами її передачі, новими навичками, отримання додаткової освіти і знань, імплантації в економічні відносини нових форм і способів отримання додаткового доходу [95].

Таким чином, зазначені інтенсивні якісні зміни, детерміновані субінститутами освіти і охорони здоров'я створюють підґрунтя для забезпечення відтворення економічних відносин та економічних інтересів в динаміці на основі інтелектуального, професійного, економічного і соціального розвитку економічних суб'єктів, а також базу для забезпечення інтенсивного самовідтворення економічних суб'єктів, оскільки обумовлюють якісне відновлення їх життєздатності і нормального функціонування. Останнє одночасно стає позитивним імпульсом для інтенсивного впровадження досягнень науково-технічного прогресу (НТП) в економічну діяльність.

Зокрема НТП є однією зі складових інституту розподілу праці і

одночасно однією з найважливіших передумов відтворення економічних відносин та економічних інтересів на якісно новій основі. У контексті предмету аналізу науково-технічний прогрес слід розглядати в єдиному зв'язку з інститутом поділу праці та його субінститутами, оскільки через дане явище досягаються найвищі цілі суспільного виробництва і реалізується зв'язок між науково-технічною революцією і революцією соціальною, про що зазначив Задоя А.О. [154, с. 61, 67].

Виходячи із функціональної ролі НТП, даний процес, з одного боку, виступає передумовою імплантації у суспільні відносини нових, більш продуктивних факторів виробництва і розширення ефективних форм відносин власності, отримання більш високого рівня економічної (соціальної) вигоди (користі) в процесі реалізації економічних інтересів. З іншого боку, інтенсивне відтворення економічних відносин та економічних інтересів є основою, причиною і стимулом створення науково-технічних продуктів, розвитку науки, техніки, технологій виробництва. Тому між зазначеними діалектичними парами наявний каузальний зв'язок, який розкривається через взаємозумовленість і взаємовідповідність [95].

В аспекті встановлення основних наслідків впливу НТП на формування переважно інтенсивного відтворення економічних відносин та економічних інтересів слід виділити в першу чергу наступні:

– якісні зміни у матеріальних продуктивних силах (їх пропорціях, ступені застосування, ефективності віддачі, якісних характеристик) в процесі створення економічних і соціальних благ, що призводить до ефективності використання обладнання і його оновлення, раціональності використання фінансових коштів, праці, виробничого часу, підвищення ступеня впровадження та освоєння інновацій, застосуванню вискоелективних і новітніх технологій і факторів виробництва, розвитку продуктивних сил, підвищенню рівня економічних (соціальних) результатів;

– якісні трансформації людських продуктивних сил на основі отримання нових знань, інформації, оволодіння новими технологіями, підвищення

кваліфікації, удосконалення організації і підвищення ефективності управління, розвитку особистого фактору виробництва;

– якісні зрушення у відносинах власності, організаційно-економічних і техніко-економічних відносинах у результаті корінного удосконалення продуктивних сил під впливом науково-технічних змін, поєднанням і комбінуванням різних форм власності, поглибленням і ускладненням економічних зв'язків, що дозволяє вирішити основне економічне протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами, протиріччя приватних і суспільних інтересів;

– кількісно-якісні зміни у ступені задоволення потреб в економічних (соціальних) благах на основі затвердження якісно-нового рівня споживання, появи нових продуктів, генерації принципово нових форм, технологій і методів реалізації продуктів, зміни швидкості і глибини задоволення потреб, що забезпечує самовідтворення економічних суб'єктів, стимулює інтенсивність відносин в процесі суспільного відтворення та підвищує ступінь реалізації економічних інтересів;

– кількісно-якісні трансформації результатів відтворення економічних відносин та економічних інтересів через зниження витрат на одиницю ресурсів та одиницю продукції на основі застосування покращених технологій використання економічних ресурсів, раціонального застосування останніх, а також переходу на нові види енергії, якісних змін організаційно-економічних і техніко-економічних відносин, що в результаті матиме збільшення виходу продукту та економічної віддачі від її реалізації, розширення довгострокових інноваційно-інвестиційних вкладень, залучення нових суб'єктів у процес економічної взаємодії та посилення мультиплікативного ефекту в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів тощо [95].

Таким чином, можна зробити висновок, що НТП детермінує інтенсивні зрушення відтворення економічних відносин та економічних інтересів на всіх його щаблях, у всіх його компонентах через удосконалення й оновлення продуктивних сил, які викликають зміни у системі відтворення економічних

відносин та одночасно призводить до якісних науково-технічних змін у суміжних циклічних потоках економічної системи. Як наслідок, якісні зміни характеру економічних взаємодій і взаємовідносин обумовлюють ефективність реалізації економічних інтересів і розвиток їх нових форм, інтенсивний розвиток економічних відносин у динаміці і закладає основи для нового циклічного руху відносин та відтворювальної взаємодії економічних інтересів на якісно новій основі.

Тому останній аспект дозволяє розглядати НТП в якості одного з найпотужніших важелів досягнення інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, оскільки науково-технічні зміни визначають базові параметри безперервного руху і динамічного розвитку даного процесу. З іншого боку, ступінь застосування потенціалу НТП, використання наявних інноваційних можливостей науки, техніки, технології виступає мірою глибини та інтенсивності відтворювальних змін економічних відносин і інтересів, а також індикатором ступеня схильності економічної системи до переважно інтенсивного типу їх відтворення.

А в сукупності зі складовими інституту суспільного поділу праці (спеціалізацією, кооперацією, освітою та охороною здоров'я) НТП органічно доповнює базові інституційні умови для забезпечення безперервності відтворення економічних відносин та економічних інтересів у динаміці.

Інститут держави через законодавчі норми, правила, встановлення меж економічної діяльності, кількісних пропорцій розподілу і перерозподілу, через державне регулювання забезпечує захист прав власності, економічну свободу, дієвість ринкових механізмів, підтримує ефективність відтворення економічних відносин та економічних інтересів, забезпечує їх інституційне оформлення. Тому зазначений інститут координує формування нових форм і механізмів реалізації власності, персоніфікації приватної власності, нової спеціалізації, способів кооперації і поділу в процесі відтворення економічних відносин, регламентує і реалізує політику інтенсивного економічного розвитку тощо.

Отже, інститут держави є механізмом, який забезпечує втілення установок інституту власності, оскільки детермінує реалізацію або навпаки – нереалізацію цільової функції останнього, стимулює або обмежує циклічність відтворення інтересів. Тому від ефективності діяльності інституту держави буде залежати дієвість інституту власності в економічній системі. І основним субінститутом держави, в руках якого знаходяться важелі управління власністю, є влада в особі органів державного і муніципального управління [95]. Крім того, інститут держави також наділений потенціалом обмеження економічної влади суб'єктів, який дозволяє рестрикціонувати ступінь привласнення ними національного багатства, знизити ренту монополій на ринку природних ресурсів, нівелювати їх негативний вплив на інтереси інших суб'єктів, забезпечити економічну свободу входу і виходу на ринок, доступ до обмежених природних ресурсів, коштів держави. Отже, в результаті обмеження економічної влади, монополізму і домінування великої власності на ринку вирішуються суперечності економічних інтересів, розширюються економічні можливості для інших економічних суб'єктів, забезпечується їх безперервне функціонування, створюються передумови для реалізації їх економічних інтересів на новому рівні.

Однак у зв'язку з цим слід відмітити, що влада може зрощуватися із великою власністю, утворюючи стійку конструкцію в економічній системі, яка спотворює функціональні установки інституту держави, переорієнтовуючи їх на користь реалізації своїх приватно-власницьких інтересів або інтересів обслуговуваної великої власності. Тому інтенсивний характер відтворення економічних відносин та економічних інтересів є можливим за умови ефективної діяльності влади, забезпечення нею відтворення взаємодії всіх без виключення, а не «обраних» інтересів приватної власності, мінімізації їх трансакційних витрат, створення приватно-державних форм привласнення з метою реалізації суспільних інтересів і переорієнтації економіки на високотехнологічні форми виробництва.

Крім того, інститут держави детермінує впровадження якісно нових

форм економічних взаємозв'язків, забезпечення відтворення економічних ресурсів (технологій, засобів виробництва, робочої сили, підприємницьких здібностей тощо) на якісно новій основі через: 1) задоволення потреб людини в економічних і соціальних благах на основі суспільного виробництва новітніх і високо-технологічних продуктів, сучасних технологій і ресурсів; 2) підтримку інноваційного розвитку, впровадження державних інноваційно-інвестиційних проектів, 3) розвиток експортного потенціалу, проведення імпортозаміщуючої (експорторозширюючої) політики, 4) податкове стимулювання інноваційної діяльності, 5) державні витрати на підтримку виробників високотехнологічної продукції, державні програми використання енергозберігаючих технологій та альтернативних джерел енергії [155].

І зазначені функції інституту держави виступають органічним доповненням якісних трансформацій продуктивних сил і відносин власності, науково-технологічних перетворень у межах інституту суспільного поділу праці, розвитку інституту свободи, конкуренції і ринку, адже держава одночасно виступає і «підтримкою» ефективних технологічних, інноваційних, ринкових змін, і одночасно безпосереднім «новатором» інновацій, на що звертають увагу Пилипенко Ю.І. та Пилипенко Г.М. [130, с. 40].

Інститут розподілу і перерозподілу відіграє допоміжну функцію в реалізації цільових установок інститутів держави і власності, оскільки розподіл відображає відносини відчуження ресурсів, доданої вартості, продуктів тощо та їх відповідність потребам економічних суб'єктів у забезпеченні нормального функціонування і самовідтворення, а перерозподіл відображає відносини відчуження коштів держави і одночасного їх привласнення економічними суб'єктами, що реалізується державою в особі влади. З цього виходить, що пропорції, форми і механізми розподілу (перерозподілу) визначають ступінь і межі реалізації економічних інтересів, можливості подальшого відновлення циклічного руху економічних відносин. Крім того, зазначені характеристики і їх характер детермінують ефективність використання матеріальних продуктивних сил, міру їх оновлення й

удосконалення, рівень розвитку людського фактору виробництва, формування нових навиків, оволодіння новими способами виробництва і технологіями, створення нових та комбінованих форм власності, ступінь впровадження нових економічних взаємодій тощо [155].

Отримані нами висновки показують, що через розподіл визначається частка фондів нагромадження і споживання, а, отже, ступінь реалізації інтересів власників засобів виробництва, їх інноваційно-інвестиційних інтересів, а також інтересів робочої сили та постачальників ресурсів, їх можливості подальшого відновлення циклічної взаємодії економічних інтересів. З іншого боку, розподіл встановлює частку доданої вартості, яку у вигляді податків і соціальних внесків економічні суб'єкти відчужують на користь суспільних інтересів, поповнюючи державні фонди. У свою чергу, через подальший перерозподіл визначаються сфера і характер реалізації інтересів суспільства, відповідність його інноваційно-інвестиційним потребам і прогресивному суспільному розвитку на якісно новій основі, можливості безперервного відтворення економічних відносин в економічній системі [95].

Таким чином, інститут розподілу і перерозподілу характеризується закладеними в ньому потенційними можливостями спрямовувати інститут власності в напрямі інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, що забезпечується інститутом держави. І одночасно з цим – можливостями погодження конфлікту приватних і суспільних інтересів через спрямування коштів держави на приватно-державні форми реалізації інтересів суспільства, що у такому ракурсі взаємодії розкриває їх діалектичний і комплементарний зв'язок [155].

З іншого боку, сполучення функціональної ролі інституту свободи, конкуренції і ринку з інститутом розподілу і перерозподілу за умов їх ефективної діяльності створюють за визначенням Бессонової О.Е. «рівні шанси» для розвитку всіх економічних суб'єктів, дозволяє їм отримати вигоди ринкових переваг та безпосередньо стає основою для побудови порядку відкритого доступу [156, с. 92].

Інститут громадянського суспільства виконує функцію підтримання стійкості відтворення економічних відносин та економічних інтересів і ліквідації бар'єрів для інтенсивних перетворень у даних процесах, забезпечує контроль за ефективністю діяльності влади в процесі виконання функцій держави щодо реалізації суспільних інтересів, досягнення інтенсивного розвитку в динаміці, протидії процесу зрощування влади і власності, нівелювання впливу монополій на інтенсивні зміни у відтворенні продуктивних сил, економічних відносин та економічних інтересів.

І цільова функція інституту громадянського суспільства виходить з того, що він за слушним висловлюванням Пилипенко Г.М. та Пилипенко Ю.І. заснований на добровільних діях та інтересах людей щодо захисту і підтримання прав власності, які дозволяють на рівних з іншими економічними суб'єктами вступати в економічні відносини та реалізувати свої інтереси [157, с. 264]. Тому саме через зазначений інститут забезпечується симбіоз громадянського суспільства і влади, спрямований на ефективність взаємодії приватних та суспільних інтересів в економічній системі, відповідність базових інститутів та дій влади зазначеним інтересам, що виявляє зворотні зв'язки в економічному та інституційному середовищі.

Виходячи із аналізу багатогранної ролі інституту громадськості, слід зазначити, що суспільна роль даного інституту полягає в тому, що він забезпечує контроль за раціональним та ефективним розподілом природних ресурсів, переходом до нових форм економічної взаємодії, заснованих на прозорості економічних відносин, доступу всіх економічних суб'єктів до перерозподілу державних коштів та об'єктів державної власності в процесі приватизації, протидії проявам монопольного положення суб'єктів на ринку, нелегітимної передачі їм прав власності, «персонального» надання пільг і преференцій тощо. Через здійснення контролю, незалежної експертизи й оцінки ефективності управління влади, оприлюднення інформації, примушування до прозорого перерозподілу коштів інститут громадськості протидіє конструкції влада-власність [95].

Відповідно інститут громадянського суспільства чинить зворотний вплив на інститути власності, держави, свободи, конкуренції і ринку, розподілу і перерозподілу, що стимулює взаємодію економічних інтересів в економічній системі. Тому через зовнішній вплив з боку громадського суспільства підвищується ефективність як основоположних, так і допоміжних інститутів, що детермінує спрямованість економічної системи на відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Крім того, інститут громадянського суспільства займає активну позицію у питаннях забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку в динаміці, впровадження нових форм зв'язків з владою, що детермінує його безпосередню участь в реалізації економічних реформ та професійної взаємодії з нею в процесі прийняття управлінських рішень.

Таким чином, можна зробити висновок, що основоположні і допоміжні інститути за своїм функціональним призначенням орієнтовані на створення і підтримання інституційних умов переважно інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, і здатні на основі їх синтезу та ефективного функціонування забезпечити його конкретну реалізацію. Одночасно закладений у даних інститутах потенціал обмеження може бути урівноважений зворотним впливом із боку громадськості, розширенням економічної свободи і конкуренції, дією ринкових механізмів.

Проведений нами аналіз дозволив систематизувати основні інституційні складові (інститути, важелі, інструменти, напрями, шляхи) досягнення переважно інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, підвищення реактивності суб'єктів до змін, а також наслідків їх реалізації в економічній системі, представлені нами у табл. 4.2.

Висновки, отримані нами у табл. 4.2, свідчать, що основною задачею в процесі досягнення переважно інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, еластичності даного процесу та інституційного середовища до інтенсивних змін у вітчизняній економіці повинна стати цілеспрямована політика держави у даному напрямі.

Основні складові інституційного забезпечення інтенсивного відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

Інститути, важелі, інструменти	Напрями	Шляхи
1	2	3
Інститути: держави, свободи, конкуренції і ринку, розподілу і перерозподілу, громадськості (закопи, норми, обмеження, дозволи, розподіл і перерозподіл)	Ліквідація, обмеження (блокування) або стимулювання (підтримання) відтворення економічних інтересів певних економічних суб'єктів та їх груп, обмеження девіативної економічної поведінки суб'єктів, яка чинить деструктивний вплив на інтенсивність відтворення інтересів інших суб'єктів та на досягнення динамічної упорядкованості відтворення економічних відносин	На основі правових та економічних важелів та інструментів вирішення проблеми влада-власність та подальшої протидії її поглибленню, поділу і ліквідації монополій, обмеження домінування підприємств влади-власності на ринку, перерозподілу функцій держави, встановлення бар'єрів, правових обмежень, незалежного контролю за діяльністю влади
Наслідки: посилення конкуренції та економічної свободи, поява нових форм, структури і прав власності, підвищення захисту прав та інтересів власності, доступ до нових економічних ресурсів і засобів виробництва, нових форм розподілу і перерозподілу коштів держав, зниження витрат і підвищення економічної вигоди		
Інститут держави, інститут свободи, конкуренції і ринку (закопи, норми, обмеження, ринкові важелі)	Формування економічних та інституційних умов для відповідності (невідповідності) економічних інтересів, економічних ресурсів, економічних результатів (доходів, продуктів) можливостям для інтенсивних змін в процесі їх відтворення	На основі державної політики в сфері підтримання конкурентного середовища, економічної свободи, координації і стимулювання економічних суб'єктів у напрямі інноваційно-інвестиційної діяльності, формування приватно-державних форм привласнення, орієнтованих на реалізацію суспільних інтересів.
Наслідки: створення якісно нових форм, структури і прав власності, нових продуктів, засобів виробництва, технологій, впровадження нових ресурсів та раціональніше застосування наявних, зниження витрат і підвищення економічної вигоди		
Інститути: власності, держави, громадськості (закопи, норми, правила, обмеження, дозволи, права власності)	Створення інституційних передумов для забезпечення нормального функціонування економічних суб'єктів та їх самовідтворення і одночасно стимулювання їх економічної взаємодії з іншими суб'єктами, імплантації нових форм економічних відносин як основи проникнення новацій у систему відтворення економічних інтересів	Через розвиток нових та стимулювання інтеграційних форм власності, посилення суспільного характеру виробництва, перебудову економічних відносин в бік їх прозорості і захищеності прав власників, обмеження деструктивного впливу влади-власності незалежним громадським контролем

1	2	3
Наслідки: поява якісно нових форм, структури і прав власності, підвищення захисту інтересів власності, нових продуктів, засобів виробництва, технологій, впровадження нових ресурсів та раціональніше застосування наявних, зниження витрат і підвищення економічної вигоди, якісно новий розвиток людини як продуктивної сили, підвищення якості життєдіяльності суб'єктів		
Інститут власності, інститут держави (закони, норми, правила, обмеження, дозволи, права власності)	Формування основи для підвищення ефективності економічних відносин через трансформацію, реконструкцію й оновлення форм реалізації економічних інтересів, генерацію нових їх форм з метою ускладнення і прискорення економічних взаємодій, досягнення їх мультиплікативного ефекту, забезпечення соціально-економічного прогресивного розвитку	Шляхом утворення нових форм економічних взаємозв'язків в процесі привласнення-відчуження на основі стимулювання інтеграції, відособлення, розділення приватної і державної власності, що дозволить утворити нові трансформаційні та інтеграційні форми реалізації економічних інтересів (нові інструменти і важелі отримання економічної вигоди), механізми їх відтворення
Наслідки: створення якісно нових форм, структури і прав власності, підвищення захисту прав та інтересів власності, доступ до нових економічних ресурсів і засобів виробництва, нових форм розподілу і перерозподілу коштів держав, зниження витрат і підвищення економічної вигоди		
Інститут власності, інститут держави, інститут свободи, конкуренції і ринку (закони, норми, правила, обмеження, дозволи, угоди, права власності)	Активне впровадження й упорядкування інтенсивних змін з метою забезпечення інтенсивного типу відтворення економічних відносин у динаміці (нових форм реалізації економічних відносин та економічних інтересів), встановлення відповідальності за порушення економічних інтересів інших суб'єктів, патронаж і лобіювання інтересів обслуговуваних підприємств. Оптимізація інтенсивного відтворення одночасно приватних і суспільних економічних інтересів з метою недопущення руйнування останніх, і одночасне узгодження їх різновекторності.	Формування нормативного поля для повсюдного впровадження цифрових технологій, зобов'язання суб'єктів до вторинної переробки ресурсів, енергозбереження, застосування новітніх форм розрахунків і передачі інформації, спрощення процедури зупинення економічної діяльності суб'єктів та її адміністрування, договірне врегулювання конфліктів інтересів, забезпечення відповідності традицій і звичаїв господарської практики інтенсивному руху інтересів. Запровадження приватно-державних форм відносин, які б забезпечували реалізацію пріоритетних для держави напрямів економічної діяльності
Наслідки: створення якісно нових форм, структури і прав власності, нових продуктів, засобів виробництва, технологій, впровадження нових ресурсів та раціональніше застосування наявних, зниження витрат і підвищення економічної вигоди, якісно новий розвиток людини як продуктивної сили, підвищення якості життєдіяльності суб'єктів		

*Розробка автора

4.2 Сутність і механізм зрошення влади і власності

Проведений нами аналіз системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів, а також важелів ефективності інституційного середовища, яке забезпечує даний процес, довели, що у даній системі економічне та інституційне середовище є тісно пов'язаними. Інститут держави й інститут власності в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів вступають у взаємодію і переплітаються. Держава, основною метою якої є реалізація суспільних інтересів, через владу, яка виконує функції держави в економіці, стикається з власністю, основною формою прояву якої є індивідуальні інтереси суб'єктів щодо отримання економічної вигоди (користі) від власності. І хоча діяльність суб'єктів, що представляють інститут влади (органи державної, виконавчої, адміністративної влади) повинна бути підпорядкована інтересам суспільства, а не приватним інтересам, створенню формальних інститутів, які б оптимізували відтворення економічних відносин та підвищували їх ефективність, в реальній дійсності вони не завжди відособлюються від власних приватно-власницьких інтересів. Зазначене у першу чергу пов'язане з проблемою влади-власності, яка чинить значний негативний вплив на неефективність відтворення економічних відносин та відновлюваної взаємодії економічних інтересів.

Відносно даного аспекту дуже влучно зауважив Васильєв Л.С., визначивши, що корені зазначеної проблеми виходять з існування в економічній системі різного доступу економічних суб'єктів та їх груп до розподілу економічних ресурсів [158]. Відповідно одні суб'єкти отримують переваги перед іншими щодо наявності у них такого доступу. Завдяки цьому чиниться негативний вплив як на процес відтворення економічних відносин, безперервну реалізацію економічних інтересів, відновлення їх взаємодії, так і на ефективність всієї економічної системи.

Тому в аспекті виявлення основних інституційних перепон на шляху підтримання процесу відтворення економічних відносин та відновлення взаємодії інтересів суб'єктів важливим є визначення основних наслідків впливу на його перебіг такого феномену як влада-власність, обґрунтування механізму регулювання ефективності економічних відносин в частині вирішення проблеми «влада-власність» з метою нівелювання обмежень відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів суб'єктами внаслідок зрощування влади і власності.

Слід зауважити, що сьогодні сформувалося багато точок зору сучасних науковців відносно того, що ж представляє собою влада-власність. За визначенням Васильєва Л.С. влада-власність є структурою, в якій більшою мірою превалює влада, ніж власність, оскільки реалізація функцій власника пов'язана з «причетністю до влади» [159]. Подібною позиції дотримується також Нурєєв Р.М., розглядаючи дану систему як «нерозчленовану єдність» функцій влади і власності [160, с. 18]. Кіндзерський Ю.В. пов'язує структуру «влада-власність» з механізмом вилучення і перерозподілу, передусім доходу [161, с. 6], а в термінології Бессонової О.Е. механізмом взаємодії влади і власності визначається «роздаток» – система відносин здач-роздач та адміністративні скарги і суспільно-службова власність як зворотній зв'язок даної системи [162, с. 65].

У таблиці 4.3 на основі аналізу наукових напрацювань з даного питання нами систематизовано й уточнено основні риси і механізми влади-власності, визначені сучасними вченими та охарактеризовані через порівняння системи «влада-власність» з системою приватної власності. Основоположною концепцією, яка розкриває змістовне наповнення діалектичної конструкції «влада-власність», небезпідставно вважається концепція «азіатського способу виробництва» К. Маркса. Виходячи з аналізу Маркса, взаємодія між владою і власністю, яка призводить до взаємопроникнення і зрощування владних повноважень та власницьких можливостей, мала негативні економічні і соціальні наслідки у країнах середньовічного Сходу.

Влада-власність і приватна власність: основні риси і механізми дії*

	Влада-власність	Приватна власність
Форма власності	Суспільно-службова	Приватна (індивідуальна, колективна)
Суб'єкти	Державні чиновники	Власники економічних ресурсів (індивідуальні і колективні)
Правові можливості (правомочності)	Суспільно-службові правові можливості (правомочності) відповідно до рангу у владі	Правові можливості користування, володіння і розпорядження власністю
Цільова функція	«Здача» - «Роздача» = тах	«Отримання» > «Віддачі» Дисконтована вартість (дивіденди) → тах
Інструменти впливу	Адміністрування, економічний / позаекономічний / ідеологічний примус	Економічні і соціальні мотиви і стимули суб'єкта-власника
Механізм дії	«Здачі»-«Роздачі» (редистрибуція); система жалувань і конфіскацій (реципрокність); розподіл і перерозподіл	«Отримання» > «Віддачі» Договірний механізм, цільовий і програмний розподіл, ринковий механізм
Органи – гаранті захисту прав власності	Адміністративно-контрольні органи влади	Судова і правоохоронна система
Механізм захисту прав власності	Скарги адміністративно-контрольних органів	Штрафні санкції (неустойка, штраф, пеня), визначені в договорі, судовий механізм
Трансакційні витрати	Неповна (часткова) визначеність прав власності як спосіб отримання ренти владою, витрати, пов'язані з впливом на державні структури відповідно до ієрархії, витрати на «захист прав» з боку влади	Прозорість і конкретизація прав власності, договірні і позадоговірні витрати, витрати на встановлену законодавчо процедуру захисту
Характер розподілу правових можливостей суб'єктів	Декларуються правові можливості для всіх суб'єктів, надаються – постачальникам ренти, реалізуються – на основі служби	Певні правові можливості у суб'єктів приватної (колективної) власності, конкретно визначені для сфери діяльності суб'єктів

*Складено і доповнено на основі систематизації даних [121; 160–162]

Серед них Маркс називає зниження результативності суспільного виробництва, зниження рівня життя і рівня розвитку населення, застій і відставання їх економіки від західних країн. Відповідно азіатський спосіб виробництва віддає імператив державній владі, яка безроздільно наділена правами найвищої форми реалізації власності – розпорядження ресурсами, продуктом, доходом, майном, людиною, яка по суті прирівнюється до майна.

Отже, у такій господарській моделі (див. рис. 4.2) влада і власність утворюють єдність різного і протилежного, тобто зрощуються в єдину конструкцію. Влада, з одного боку, акумулює в руках суб'єкта-правителя прибавочний продукт (на основі відносин привласнення), наділяє общинників його часткою (на основі відносин відчуження), що розкриває її власницькі права і можливості. А з іншого боку – через механізми оподаткування і перерозподілу забезпечує задоволення суспільних потреб та інтересів, виконуючи свою основну функцію як представника інтересів держави.

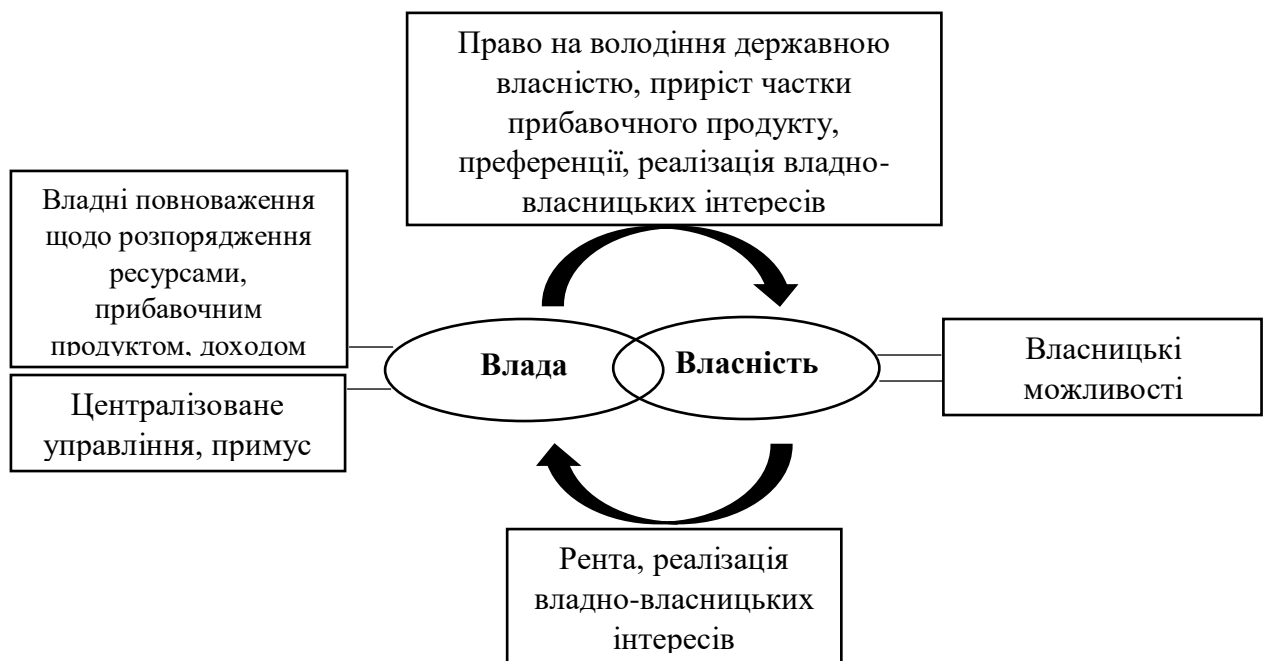

Рис. 4.2 Азіатська модель «влада-власність»*

*Розроблено автором

Відповідно влада-власність азіатського типу сполучує в собі дві суперечливі форми відносин – відносин власності і владних відносин, основними формами реалізації яких виступають отримання ренти (як результату відносин власності) та отримання права розподілення власності, що належить державі (як результату владних відносин). На противагу західній будові відносин влади і власності, для якої є характерним їх розщеплення і відмежування, підтримання і захист державою приватної власності, інтересів і прав на неї суб'єкта-власника, в азіатській моделі дані відносини поєднуються і зв'язуються в єдине ціле.

За висновками більшості науковців «азіатський спосіб виробництва» отримав своє втілення в конструкції економічних відносин планового господарства Радянського Союзу, а у подальшому перейшов у спадок країнам пострадянського простору – Україні, Росії, Туркменістану, Азербайджану, Таджикистану та ін. Останні – не зважаючи на перехід до ринкових механізмів господарювання, зберегли та підтримують устояні традиції командного механізму розподілу і перерозподілу продукту, ресурсів, доходів на основі взаємопроникнення і взаємопереплетіння влади і власності.

Одночасно країни Заходу віддають імператив приватній власності при одночасній реалізації суспільних інтересів і створенні умов для задоволення суспільних потреб, координують розподіл частини результатів відносин власності через механізми оподаткування і державних витрат на створення суспільних благ, контролюють відповідність привласнення-відчуження суб'єктами встановленим нормам, спираються на ринкові механізми господарювання. Тобто синтез системи розподілу, перерозподілу і ринку створює організаційну структуру господарства західних країн, в якій одна система доповнює іншу, нівелює її перекоси і дисбаланси, займає центральне або навпаки периферійне положення залежно від стану економічної кон'юнктури і фази економічного циклу.

Слід вказати, що марксистські положення щодо детермінізму влади і власності були розвинені й іншими напрямками економічної науки. Зокрема, неоінституціоналісти розглядали співвідношення влади і власності через моделі обмеженого і природного доступу, висунуті Д. Норттом. Вказані моделі визначали порядок розподілу суспільних благ і ресурсів, реалізації інтересів еліт, інших економічних суб'єктів та їх соціальних груп в процесі економічних відносин [163, с. 206–211]. Найбільш оптимальною моделлю вченим та його послідовниками було визнано модель відкритого доступу.

Виходячи із наукового аналізу Д. Нортона, соціальний порядок відкритого доступу спрямований на підтримання відновлювального руху економічних відносин у суспільному виробництві, ефективно й оптимально задоволення як

інтересів суспільства, так і індивіда, груп індивідів.

Відповідно до основних характеристик порядку відкритого доступу, які забезпечують досягнення зазначених цілей, Нортон відносяться наступні:

- 1) кожен економічний суб'єкт в рівній мірі з іншими має доступ до суспільних благ та їх розподілу, оскільки існує «безособова» спрямованість обміну;
- 2) розвиваються і діють інститути конкуренції і ринку, що підтримує економічну свободу у господарстві;
- 3) наявність суспільного контролю над діями держави;
- 4) реалізація інтересів всіх економічних суб'єктів незалежно від соціально-економічного положення, організаційної структури і форми власності;
- 5) верховенство права та обмеження впливу держави на сферу «приватних прав» суб'єктів, що знижує можливості маніпулювання правами та інтересами економічних суб'єктів [163].

Таким чином, аналіз зазначених характеристик дозволяє нам зробити висновок, що соціальний порядок відкритого доступу створює підґрунтя для відособлення влади від власності, рівноправного та ефективного функціонування інституту ринку та інституту влади, підтримання упорядкованості економічної системи (див. рис. 4.3), а, отже, утворює ефективне економічне та інституційне середовище, яке є однією з детермінант ефективності відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

З іншого боку, вчені-економісти підійшли до проблеми влади-власності на основі виявлення й інших детермінант, які обумовлюють дану проблему та стримують затвердження відкритого соціального порядку.

Зокрема, розробники теорії суспільного вибору – Дж. М. Бьюкенен, Д. Мюллер, М. Олсон – підійшли до характеристики впливу конструкції «влада-власність» на процес реалізації економічних інтересів у двомірній площині – економічній і політичній [164–166]. Наприклад, теорія Олсона розглядала проблему влади-власності скрізь призму основних мотивів боротьби за владу соціально-економічних груп, перетворення суб'єктів влади з «осілого бандита», який разом із задоволенням своїх інтересів в економічній вигоді створює умови для реалізації інтересів усіх інших суб'єктів, захисту їх

прав власності і розвитку, формування правового та інституційного поля, в «кочуючого бандита», який концентрує свої зусилля на отриманні короткострокової, але максимальної економічної вигоди і нехтує інтересами інших [167].

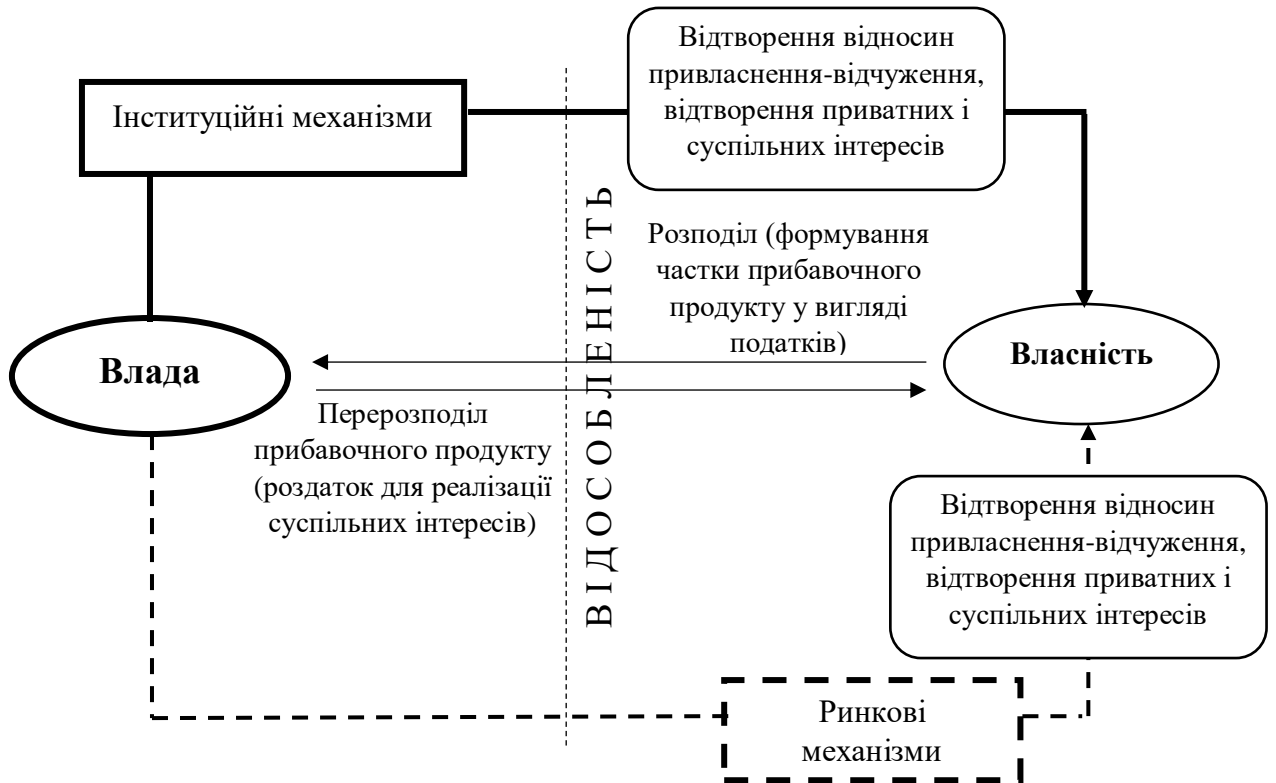

Рис. 4.3 Порядок відкритого доступу*

*Розроблено автором

Тому із положень теорії Олсона виходить, що в демократичній економіці існують серйозні перешкоди для реалізації формули «влада-власність» – перешкоди щодо перерозподілу національного доходу на користь «головних» суб’єктів, отримання політичної та економічної ренти і відповідно реалізації їх вузьких своєкорисливих інтересів. Натомість – створюються високі гарантії захисту приватних інтересів власників, впевненість у виконанні економічними агентами контрактних зобов’язань, потенційні можливості економічного зростання та реалізації економічних інтересів декількох поколінь суспільства [165–166].

Таким чином, вчений дійшов важливого висновку, що для демократичного суспільства є характерним більший рівень ефективності економічних відносин, реалізації як суспільних, так і приватних економічних

інтересів, загострення боротьби між інтересами суб'єктів влади, що лише служить на користь загальносуспільним інтересам.

К. Ерроу також підкреслив обумовленість процесів прийняття економічних рішень щодо розподілу суспільного продукту та реалізації власних економічних інтересів суб'єктів влади. «Представники народу» лобіюють прийняття вигідних особисто для них законодавчих актів, «раціонально» використовують бюджетні кошти у напрямках, необхідних для отримання власної економічної вигоди або у напрямках реалізації інтересів певних груп суб'єктів власності, а зовсім не для задоволення інтересів суспільства. Тому індивідуальний інтерес суб'єктів влади – у збереженні та примноженні можливостей, які надає влада, в «обміні» доступу до економічних ресурсів на доходи суб'єктів власності, в отриманні зони і сфери впливу [168].

І зазначені висновки Ерроу обґрунтував не тільки у своїй теоретичній концепції, але і довів емпірично. Тим самим було отримано підтвердження того, що у владі існує і діє принцип економічного індивідуалізму, а диктаторська система, за якої влада зосереджена в одних руках, дає можливість тиснути на суспільство та його інтереси, підтримувати домінантність і первинність влади, а не власності.

Таким чином, із висновків науковців виходить, що, по-перше, влада і власність можуть зрощуватися і перетворюватися в діалектичну єдність або відособлюватися й утворювати протилежності, які знаходяться у діалектичній взаємодії. Орієнтація на ту чи іншу траєкторію взаємодії зумовлюється способом виробництва в економічній системі – історично сформованим рівнем продуктивних сил у сукупності з типом реалізації відносин власності. Відповідно утворюються дві різнополярні системи – влада-власність та демократія, заснована на ринкових інститутах і приватній власності.

По-друге, синтез влади і власності у цілісну єдність є характерним більшою мірою для господарств, в яких збереглися плановий порядок і командно-адміністративне управління (засноване на примусі та ідеології),

повний контроль держави над розподілом ресурсів, продуктів і доходів, відсутність приватної власності, тобто для держав з «азіатським» типом відносин власності (див. рис. 4.2).

По-третє, найбільш оптимальною системою для відособлення влади і власності є система відкритого порядку, підґрунтям якої є ефективне сполучення ринкових та інституційних механізмів, приватна власність і розподіл прибавочного продукту на користь реалізації суспільних інтересів, захист інтересів суб'єктів власності (див. рис. 4.3).

По-четверте, інтереси влади передусім носять економічний та індивідуально-власницький, а не суспільний характер, тобто характеризуються різновекторністю відносно суспільних інтересів, що має негативні економічні наслідки як для всієї економіки, так і для окремих її суб'єктів.

Отже, в конструкції «влада-власність» інтереси суб'єктів влади аж ніяк не симетричні суспільним інтересам. Більш того, негативною стороною відносин влада-власність є те, що інтереси «певних» соціальних та економічних груп власності можуть просуватися через взаємодію з владою, якщо остання буде обслуговувати їх реалізацію. Тим самим суб'єкти влади цілеспрямовано нехтують інтересами одних економічних суб'єктів та суспільства в цілому заради реалізації інтересів інших, одночасно забезпечуючи втілення і своїх економічних інтересів.

На наше переконання, основною умовою такої поведінки суб'єктів влади є затвердження їх виключного владного положення – панування влади над власністю, тобто володіння монопольним положенням, яке дозволяє здійснювати вплив на економічні процеси та приймати рішення щодо перерозподілу власності, передачі прав на неї іншим суб'єктам. З іншого боку, в результаті злиття влади і власності також буде встановлюватися контроль власності над суб'єктом влади, адже останній у випадку недотримання своїх зобов'язань щодо лобювання інтересів обслуговуваних суб'єктів може втратити як ренту від власності, так і владу.

З нашої точки зору, влада-власність виступає упорядкованою системою, яка стабільно функціонує на основі постійної взаємодії елементів її механізму, який задає хід всієї її конструкції. Основні елементи механізму влади-власності розроблено і представлено нами на рис. 4.4 [155].

Суб'єкти зазначеного механізму представлені взаємодіючими сторонами влади і власності, а також іншими економічними суб'єктами, які зазнають наслідки впливу конструкції влади-власності.

Об'єкти, на які спрямовані відносини влади-власності, є відображенням економічних інтересів сторін даної конструкції як поверхневої форми зазначених відносин. Різноманітні види економічної вигоди (користі) від додаткового привласнення частини державних коштів, ресурсів, прибавочного продукту, преференцій, переваг соціального положення матеріального і нематеріального характеру, які мають економічну оцінку, утворюють основу об'єктів взаємодії влади і власності. З іншого боку, об'єкти влади-власності – це втрачені можливості та нереалізовані економічні інтереси інших суб'єктів економічної системи, що в силу неефективності державного регулювання були перерозподілені владою на користь обслуговуваних підприємств.

Основою дії механізму влади-власності є *відносини* привласнення-відчуження, через які влада привласнює собі (перерозподіляє обслуговуваним суб'єктам власності) державну власність, ресурси, бюджетні кошти і трансферти, державні кредити тощо, а також частку власності обслуговуваних підприємств. Для інших економічних суб'єктів зазначені відносини обертаються обмеженням привласненням або неможливістю привласнення об'єктів державної власності, скороченням частки перерозподіленого на їх користь прибавочного продукту, недоспоживанням частини суспільних благ та ресурсів. Відносини власності доповнюються організаційно-економічними відносинами, за допомогою яких прискорюється привласнення-відчуження об'єктів влади-власності. Чим більший ступінь зрощування влади і власності, тим нижче ступінь відтворюваності економічних відносин, відновлюваної взаємодії економічних інтересів як форми прояву даного процесу [155].

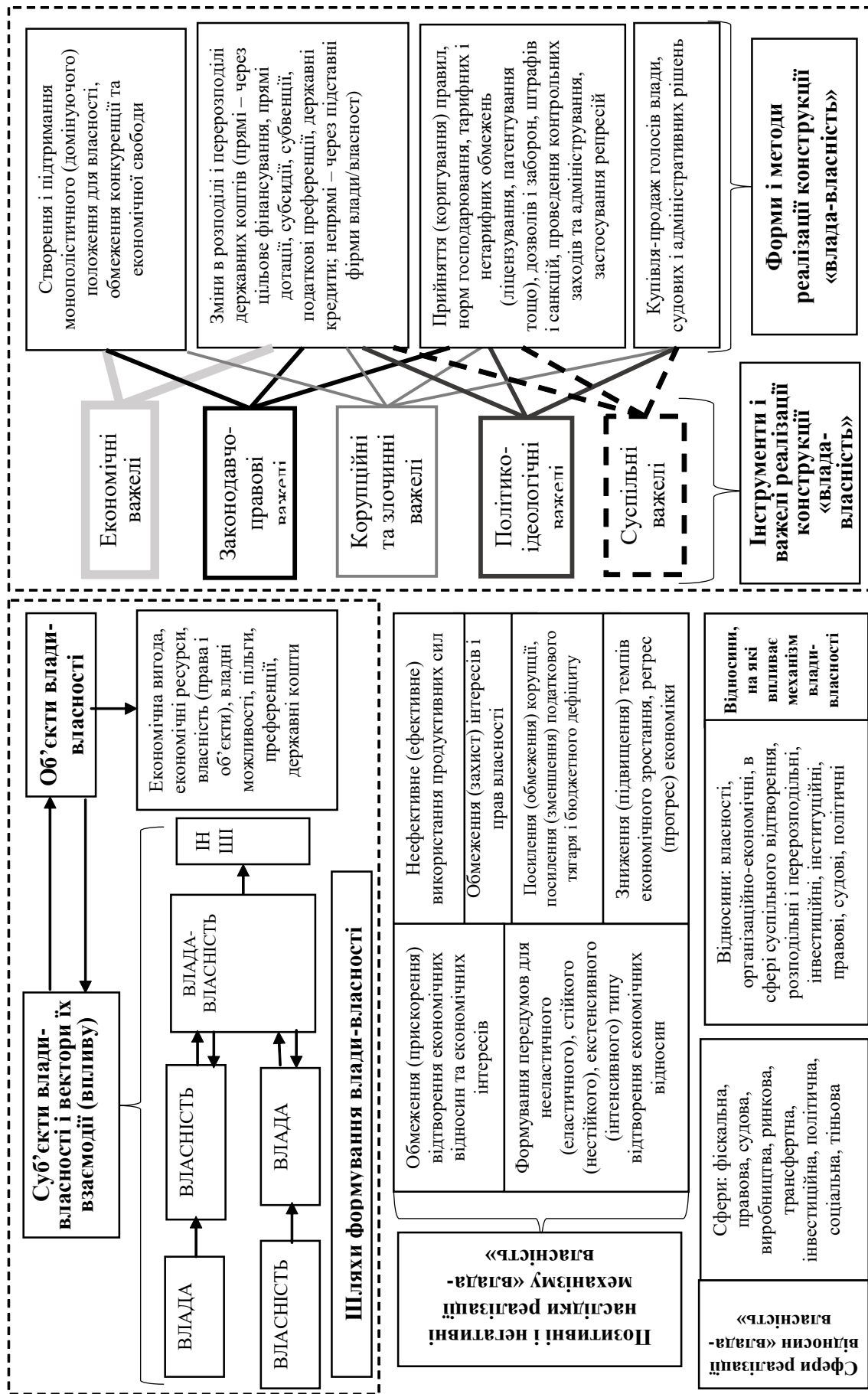

Рис. 4.4 Елементи механізму зрощення влади і власності*
* Розроблено автором

Одночасно результат впливу відносин влади-власності прямим чином позначається на відносинах щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів та послуг, визначає їх характер, ефективність, межі, відтворюваність. Прямим чином відносини влади-власності пов'язані з розподільними і перерозподільними відносинами. Йдеться про розподіл і перерозподіл прибавочного продукту, обсяги і пропорції використання якого визначатимуть обсяги наповнення державної казни, частку продукту, яку отримують суб'єкти влади-власності та інші суб'єкти, ступінь реалізації суспільних інтересів та наданих владою можливостей для реалізації приватних економічних інтересів усіх без виключення економічних суб'єктів.

З іншого боку, механізм влади-власності буде визначати хід інвестиційних, інституційних, правових, судових, політичних відносин, узгодженість яких залежить як від ефективності державного регулювання та економічної політики, так і від ступеня зрощування влади і власності, при значному рівні якого формуються перекоси і утворюється невідповідність між інвестиційними попитом і пропозицією, формальними нормами і правилами та дотриманням економічними суб'єктами інституційних обмежень, правового поля, уникнення ними тіньової і корупційної діяльності від співвідношення інтересів політиків і виборців.

Тому *основними сферами, через які реалізується механізм влади-власності, є: податкова і бюджетна* (забезпечують «здачі» і «роздачі» владою прибавочного продукту, поповнення доходів бюджету через податки, бюджетні витрати, трансферти); *правова* (закріплення прав власності, прийняття норм і правил ведення економічної діяльності, формування/обмеження економічної свободи і конкуренції, регулювання договірних відносин, встановлення преференцій і пільг, прийняття «необхідних» нормативно-правових актів тощо); *судова* (вирішення спорів щодо власності, затвердження судових рішень, зміна нормативно-правових актів на користь «певних» суб'єктів, закріплення їх монопольного положення тощо) [155].

Крім того, існують сфери, на які чинить вплив механізм влади-власності, зокрема сфера суспільного виробництва (розвиток підконтрольних видів і галузей виробництва, чітко регламентований розподіл ресурсів, обмеження щодо виробництва певних товарів), ринкова сфера (ціноутворення, зміна попиту і пропозиції на ринках ресурсів, товарів, робіт і послуг, встановлення монопольного або домінуючого положення на ринку), інвестиційна (коливання інвестиційного попиту і пропозиції, зміна відсотку за кредит, обсягів вивозу і відтоку капіталу, формування інвестиційного клімату), політична (формальні і неформальні взаємодії суб'єктів влади, нелегітимна боротьба за голоси виборців, політичне лобі), соціальна (зниження рівня соціальних виплат і трансфертів, зміни обсягів суспільних благ), тіньова (збільшення тіньового і кримінального сектору економіки, відмивання коштів, вивіз і відтік капіталу до офшорів, економічний і позаекономічний примус) сфери.

Серед основних *інструментів і важелів реалізації механізму влади-власності*, які використовуються владою та втілюються в основних формах і методах даного механізму, на наш погляд, слід виділити:

1) економічні важелі (податкові, бюджетні, позабюджетні, трансфертні, грошово-кредитні, антимонопольні) – в формі встановлення пропорцій розподілу і перерозподілу державних коштів (доходів, видатків бюджету, трансфертів), відсотку і обсягу державного кредитування, податкових ставок, мита і квот, преференцій, обсягів державних витрат на купівлю товарів і послуг у економічних суб'єктів, положення економічних суб'єктів на ринку та їх частки на ньому, регулювання рівня конкуренції;

2) законодавчо-правові важелі (закони, норми, правила, санкції, заборони, дозволи, примус) – методами зміни норм і правил оподаткування, прийняття нормативно-правових актів, які лобіюють інтереси обслуговуваних підприємств, закріплюють домінуюче (монопольне) положення певних суб'єктів і обмежують конкуренцію з іншими, в формі встановлення штрафних санкцій і правових обмежень для суб'єктів власності,

запровадження системи дозволів і заборон, тарифних і нетарифних обмежень, бюджетних доходів і витрат, адміністративного регулювання тощо;

3) корупційні і злочинні важелі (хабарі, примус, підставні економічні суб'єкти влади/власності), які діють методами неправомірного привласнення владою-власністю об'єктів приватної і державної власності, підкупу інших суб'єктів влади, представників міжнародних організацій, незаконного привласнення бюджетних коштів на основі їх перерозподілу на свою користь, їх неправомірного нецільового використання, експропріації в формі рейдерського захоплення чужої власності, підробки документів на право власності, примушування інших економічних суб'єктів до зниження цін і виходу з ринку, до продажу за безцінь їх бізнесу, в формі зловживання владно-власницьким положенням тощо;

4) політико-ідеологічні важелі (ідеологія, політтехнології, лобі, політичні рішення, ЗМІ, мас-медіа) – в формі встановлення певної ідеології, яка зводиться в ранг директивного імперативу, маніпулювання голосами виборців та суспільною свідомістю, купівлі-продажу голосів для реалізації інтересів влади-власності, судових і адміністративних рішень на користь суб'єктів влади-власності, неформального прийняття політичних та економічних рішень, використання ЗМІ, мас-медіа для схилення виборців до влади, методами лобіювання інтересів великої власності, встановлення бюрократичних перепон з метою тиску на розподіл і перерозподіл коштів, власності держави, встановлення домінуючого положення економічних суб'єктів на ринку тощо;

5) суспільні важелі (громадські організації, професійні об'єднання, угоди між економічними суб'єктами) – в формі укладання угод влади-власності з суб'єктами власності, профспілками, які лобіюють певні економічні інтереси або «закривають очі» на зловживання владою, використання суспільних організацій, суспільних благодійних фондів для привласнення частини коштів і власності держави, а також відчуження частини власності інших економічних суб'єктів, «отримання» голосів

виборців за надання економічної допомоги, фінансування певних проектів, схилення громадськості до підтримки певних товаровиробників, зупинки діяльності певних виробництв або відкриття шкідливих виробництв, передачі ресурсів в руки монополістичних об'єднань тощо [155].

Таким чином, з нашої точки зору, сукупність зазначених інструментів і важелів, форм і методів механізму влади-власності чинить негативний вплив на відтворення економічних відносин та відновлення потоків ресурсів, продуктів, доходів, взаємодії економічних інтересів суб'єктів власності. Одночасно через них влада-власність реалізує свої індивідуальні економічні інтереси та монополізує основні сфери реалізації економічних відносин.

Крім того, важливим моментом в аналізі аспектів функціонування механізму влади-власності, на наш погляд, є обґрунтування *основних негативних наслідків впливу механізму влади-власності в економічній системі*. Серед них потрібно виділити:

1) неефективне використання продуктивних сил і зниження рівня їх якості – зокрема неефективне використання матеріальних і людських факторів виробництва призводить до зниження віддачі від ресурсів, неповної зайнятості засобів виробництва і робочої сили, зниження прибавочної вартості, ВВП, національного доходу, скорочення державних і приватних фондів грошових засобів;

2) обмеження реалізації інтересів і прав власності – держави, яка є носієм суспільних інтересів, приватних інтересів економічних суб'єктів – власників, на які чинить вплив влада-власність, встановлення меж реалізації економічної поведінки та зменшення обсягу самостійних прав власності економічних суб'єктів;

3) посилення корупції, збільшення податкового тягара і бюджетного дефіциту в економічній системі;

4) зниження темпів економічного зростання, регрес і занепад економіки, стагфляція;

5) гальмування темпів відтворення економічних відносин, обмеження

відновлюваної взаємодії економічних інтересів, стримування відтворення потоків ресурсів, продуктів, доходів;

б) формування передумов для нееластичного, нестійкого, екстенсивного типів відтворення економічних відносин тощо [155].

Отже, підсумовуючи аналіз функціонування механізму реалізації феномену влади-власності, слід зазначити, що в економічній системі, для якої є характерним закріплення та укорінення даного феномену, останній охоплює всю систему економічних відносин та економічних інтересів, тісно переплітається з базовими і допоміжними інститутами, основною функцією яких є підтримання ефективності відтворення економічних взаємодій, монополізує усі сфери економічних взаємозв'язків і тим самим повністю імплантується в економічну систему. Відповідно до зазначеного, існує необхідність у проведенні більш ґрунтовного аналізу основних наслідків впливу влади-власності на процес відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

4.3 Вплив зрощування влади і власності на відтворення економічних відносин та економічних інтересів

Проведення аналізу впливу зрощування влади і власності на відтворення економічних відносин та економічних інтересів, на наш погляд, слід розпочати з обґрунтування того, які ж співвідношення складаються між конструкцією «влада-власність» та відтворенням економічних інтересів як форми прояву відтворення економічних відносин?

Оскільки відносини власності, що складаються в економічній системі, підтримують економічні і суспільні умови розвитку всього господарства та окремих економічних суб'єктів, є підґрунтям взаємодій економічних інтересів та спрямованості економічних відносин на отримання економічної вигоди, їх ефективність буде задавати імпульси для всіх відтворювальних процесів в економіці. Так, на основі безперервного виробництва об'єктів власності

забезпечується постійне відтворення відносин привласнення-відчуження, а також «пучка» прав власності, порядку розподілу доходів від власності, його перерозподілу, відтворення суспільних умов, які забезпечують відновлювальний рух в економічній системі. Тому взаємодія влади і власності та їх зрощування виступає деструктивною інституційною детермінантою для процесу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, а також усіх інших безперервних процесів в економіці.

Як було з'ясовано нами у попередніх розділах, наявні в економічній системі умови для реалізації привласнення-відчуження ресурсів, продукту, доходів і самі відносини привласнення-відчуження є тісно пов'язаними, що чинить безпосередній вплив на їх взаємовідновлення. З одного боку, сукупність зазначених умов утворює економічне, соціальне, інституційне середовище для реалізації відносин привласнення-відчуження. І якщо ці умови і відповідно це середовище будуть ефективними, то в економічній системі підтримуватиметься безперервність відносин власності.

З іншого боку, привласнення-відчуження безперервно відновлює умови його суспільної визначеності та істотності, закріпленої у суспільстві та в економічній системі. Така взаємна відтворюваність буде існувати, поки влада не здійснить перерозподіл прав власності, змінить порядок перерозподілу ресурсів, продуктів, доходів, економічні та інституційні умови реалізації відносин привласнення-відчуження.

Тому є очевидним, що зазначені трансформації істотно вплинуть на хід і результати відтворення економічних відносин, відновлення взаємодії економічних інтересів, ступінь їх реалізації, адже виникне невідповідність привласнення-відчуження новим економічним та інституційним умовам, відбудеться порушення їх гармонійності і врівноваженості, тобто між ними виникнуть протиріччя. А вказані протиріччя у свою чергу віддзеркаляться протиріччям у відтворенні всіх інших потоків (ресурсів, продуктів, доходів). Таким чином, саме влада виступає одним із важливих інституційних утворень, яке визначає темпи і пропорції відтворюваності в економічній системі

відносин, продуктів, факторів виробництва і доходів.

Одночасно процес зрощування влади із власністю буде викликати перекіс у відтворенні економічних відносин у напрямі стимулювання циклічного відновлення привласнення-відчуження одних суб'єктів і стримування, порушення та взагалі блокування відносин власності інших. Такі негативні прояви владно-власницького монополізму як перерозподіл ресурсів, доходів, прав власності на свою користь, одночасне створення економічних та інституційних умов, які б вкоренили такий порядок перерозподілу в суспільстві і зробили його основоположним, постійне відтворення неефективного перерозподілу у динаміці чинять руйнівний вплив на процес відтворення економічних відносин [94].

Як відомо з основ марксистського аналізу, в процесі відтворення економічних відносин імперативами, які визначають результативність взаємодії власності і влади та встановлюють принципи його функціонування і розвитку, є економічні закони. А, як довели сучасні вчені, до таких імперативів також відносяться формальні і неформальні норми, встановлені владою, а також ступінь розвитку конкуренції.

Дійсно, об'єктивна сутність економічних законів встановлює кісну структуру відтворення економічних відносин, його архітекtonіку і той порядок, за яким даний процес повинен і буде постійно реалізуватися. Тобто вони задають параметри упорядкованості і сталості у відновленні відносин привласнення-відчуження і одночасно з цим визначають ті безумовні межі відносин, в яких будуть підтримуватися можливості їх відновлення в динаміці.

Отже, в результаті дії економічних законів економічні відносини та їх відтворення можуть реалізуватися в певних об'єктивно зумовлених межах. Звідси виходить, що відповідність реальних економічних відносин встановленим економічними законами параметрам детермінує ефективність відтворення економічних відносин та всієї економічної системи. З іншого боку, у разі виходу економічних відносин за встановлені межі – повністю завмирають, гальмуються і порушуються відтворювальні процеси у

відносинах та економічній системі.

Одночасно з цим влада як носій функцій держави встановлює формальні правила і норми реалізації економічних відносин, які повинні підтримувати економічні закони і забезпечувати їх дію. Отже, формальні правила повинні визначатися об'єктивною необхідністю та створювати умови для її підтримання. Безпосередньо через законодавчі норми і правила здійснюється впорядкування відносин економічних суб'єктів – встановлення порядку реалізації прав та захисту інтересів суб'єктів відносин власності, виконання ними своїх обов'язків, порядку розподілу і перерозподілу ресурсів, порядку відповідальності за порушення норм економічної взаємодії тощо. Тому зазначене означає, що тим самим владою на основі формальних норм задаються умови підтримання і збереження відтворюваності економічних відносин та інших відтворювальних потоків.

Однак в реальній економічній дійсності так відбувається не завжди. При зрощуванні влади і власності формальні правила в формі юридичних законів не підтримують об'єктивні економічні закони, а підпорядковуються неформальним правилам взаємодії влади і власності, їх владно-власницьким економічним інтересам, тим самим створюючи умови, за яких дія економічних законів не може забезпечуватися. Відносини задаються законодавчими межами, що звужують форми, види взаємодії і взаємозв'язків, обмежують канали їх реалізації, замикають у штучно створеному просторі, який регламентує реалізацію економічних відносин тільки в певних рамках. Причому в рамках, що є значно вужчими порівняно з об'єктивно визначеними, в рамках, які забезпечують функціонування влади-власності та ієрархічну підпорядкованість, контрольованість відносин власності, маніпулювання ними. Тому юридичні закони стримують і роблять неможливим реалізацію економічних законів, заперечують їх об'єктивний і безумовний імператив, встановлюють перевагу суб'єктивного над об'єктивним [99].

Важливим моментом є, на наш погляд, й те, що сполучення формальних і неформальних обмежень об'єктивних відносин власності з обмеженням

конкуренції регламентує рестрикційність відтворення економічних відносин та всієї економічної системи, її поступовий застій і регрес. Як відомо з економічної теорії, конкуренція є важелем підтримання об'єктивних економічних відносин, які відповідають економічним законам. Через конкуренцію економічні відносини набувають ринкових форм, виражаються через договірні відносини і взаємодії. Конкуренція конститує взаємодію і взаємну відповідність інтересів суб'єктів економічних відносин, упорядковує співвідношення привласнення-відчуження, регулює ефективність взаємодії влади і власності, спрямовує владу в колію суспільних потреб та інтересів.

Однак стримування й обмеження конкуренції, формування абсолютизму влади і зведення його до загальноприйнятої норми, впровадження нею нормальних правил на користь влади-власності, невідповідних економічним законам, але відповідних законодавчому полю, у комбінації з неформальними взаємодіями щодо відтворюваності конструкції «влади-власності» детермінують неефективність відтворення економічних відносин, його стримування і поступове руйнування.

Таким чином, обґрунтовані нами зв'язки об'єктивних економічних імперативів та процесу зрощування влади і власності, представлені на рис. 4.5, дозволяють нам зробити висновки відносно зв'язку даного феномену з процесом відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Отже, «влада-власність» виступає відношенням, яке: 1) відображає ступінь загострення в економічній системі протиріч між об'єктивною необхідністю як ідеальною структурою відтворення економічних відносин, яка виражається через економічні закони, і реальними економічними та інституційними умовами, що представлені в першу чергу юридичними законами та конкурентним середовищем і відображають ефективність відтворення економічних відносин та економічних інтересів; 2) визначає ступінь відтворення в економічній системі відносин привласнення-відчуження та відновлення взаємодії економічних інтересів суб'єктів власності та/або суб'єктів влади, відновлення «пучка» прав власності, порядку розподілу

доходів від власності, його перерозподілу, відтворення суспільних умов, які забезпечують відновлювальний рух в економічній системі [169].

Рис. 4.5 Зв'язки об'єктивних економічних імперативів та процесу зрощування влади і власності*

*Авторська розробка

І у контексті дослідження даного феномену слід зазначити, що взаємодія між владою і власністю в процесі відтворення економічних відносин може бути неоднозначною – бути ефективною або неефективною залежно від схильності вказаної взаємодії до зрощування. Відповідно слід виявити основні

закономірності зазначеної взаємодії, що дозволять нам більш точно обґрунтувати основні характеристики феномену влади-власності.

На наш погляд, серед основних закономірностей, які складаються при взаємодії влади і власності в контексті відтворення економічних відносин та відновлення взаємодії економічних інтересів, слід виділити наступні:

– взаємозумовленість відтворення економічних відносин, заснованого на відтворенні відносин власності, та реалізації влади. Циклічне відновлення присвоєння-відчуження власності за своєю природою є об'єктивним.

Одночасно спрямованість економічних відносин, їх характер, сфера їх реалізації, види і форми детермінуються інститутом та інституціями влади, яка встановлює межі і норми взаємодії, визначає економічні пріоритети в реалізації економічних відносин, обирає механізми їх регулювання. Отже, влада може обмежувати, стримувати (стимулювати) відтворення економічних відносин та відновлення взаємодії економічних інтересів, особливо у динаміці. Тим самим владою формуються співвідношення у відтворенні власності – параметрів на вході (вхідного потоку ресурсів, продуктів, доходів) з результатами на виході (потокотом результатів реалізації відносин власності), які визначають відповідність виробничих відносин продуктивним силам, а також результативність і ефективність відтворення економічних відносин та економічних інтересів;

– системність наслідків зрощування влади і власності в процесі відтворення економічних відносин і реалізації економічних інтересів. Проникнення власності у владу починається з встановлення контролю суб'єктами власності над суб'єктами влади, маніпулювання владою з метою втілення економічних інтересів як власності, так і влади. В кінцевому рахунку це обертається олігархізацією економіки, корумпованістю влади, падінням суспільного виробництва, зменшенням наповнюваності державних фондів і зниженням рівня реалізації суспільних інтересів, а, отже, неефективністю відтворення економічних відносин та обмеженням даного процесу. І одночасно зазначене означає зменшення обсягів бюджетних коштів, якими

може розпоряджатися влада. Таким чином, утворюється замкнене коло, оскільки унаслідок посилення зрощування влади з власністю влада обмежує можливості реалізувати свої ж власницькі інтереси та інтереси обслуговуваних нею груп;

– детермінованість відтворення відносин власності як основи відтворення економічних відносин процесом розподілу і перерозподілу прибавочного продукту владою. Процес розподілу встановлює, чи достатньо результату економічних відносин для безперервності суспільного відтворення, відновлення нормального функціонування, розвитку, задоволення потреб, тобто для забезпечення відтворення відносин власності і самовідтворення економічного суб'єкта. Процес перерозподілу визначає, яку частку результатів відносин привласнення-відчуження в економічній системі отримала влада через механізми оподаткування, бюджетного кредитування тощо, і яка частка привласнення-відчуження повернеться в економічну систему через механізм дотацій, субсидій, державної допомоги, цільового фінансування тощо. Тобто перерозподіл є основою імплантації влади у відтворення економічних відносин. У підсумку в процесі розподілу і перерозподілу встановлюються пропорції відтворення власності як основи відтворення економічних відносин, реалізації суспільних інтересів в економіці, формуються передумови для самовідтворення влади (за ефективно-конструктивним сценарієм). З іншого боку (за неефективно-деструктивним сценарієм), вказані процеси стають підґрунтям зрощування влади і власності, тобто відтворення інтересів влади та відтворення конструкції «влада-власність».

– взаємовідповідність влади-власності і порушень в кількісній і якісній динаміці відтворення економічних відносин. Влада через стимулювання реалізації економічних інтересів «певних» суб'єктів власності змінює умови перерозподілу ресурсів і результатів відносин власності і тим самим порушує хід відтворення економічних відносин в економічній системі, змінює кількісні пропорції у привласнюваних і відчужуваних частках приватного і суспільного доходів, блокує можливості для переходу процесу відтворення відносин на

якісно новий рівень розвитку, який би забезпечував інтенсивні зміни форм взаємодії суб'єктів власності і їх реакційність на зміни у зовнішньому середовищі. Розгортання відносин влади-власності, їх закріплення в економічній системі та подальше відтворення детермінує різке зниження кількісних результатів процесу відтворення економічних відносин, падіння ефективності, його перехід на більш низький якісний рівень, регресивний розвиток в динаміці;

– зв'язаність типу відтворення економічних відносин в економічній системі зі ступенем і характером впливу влади. Сполучення жорстких обмежень з боку влади у механізмах реалізації відносин власності та реалізації економічних інтересів, заборони певних видів привласнення-відчуження з недостатньою реакційністю суб'єктів власності і стійкістю відносин власності до динамічним змін формують нееластичний тип відтворення економічних відносин. Його діалектичною протилежністю є еластичний тип – швидке реагування суб'єктів на зміни владою характеру і механізмів реалізації відносин власності в поєднанні з обмеженістю (слабкістю) впливу влади на захист інтересів власності, підтримання стійкості відтворення економічних відносин. Сталий тип – досягнення стійкості економічних інтересів та економічних відносин в умовах розвитку та виникнення нових форм взаємодії власності, що підтримується високим упорядкуванням владою відносин власності, захисту прав та інтересів її суб'єктів. Нестійкий тип відтворення економічних відносин – реакція на обмеженість (недієвість) інституту влади, що зумовлює невпорядкованість реалізації інтересів, порушення прав та нехтування інтересами контрсуб'єктів [99].

Таким чином, встановлені нами закономірності дають підставу зробити висновок, що взаємодія влади і власності через механізми розподілу і перерозподілу може чинити як конструктивно-ефективний, так і неефективно-деструктивний вплив на відтворювальні потоки в економічній системі, що тим самим обумовлює хід, характер і тип відтворення економічних відносин та відтворення економічних інтересів. Одночасно основною проблемою, яка

детермінує неефективність відтворення економічних відносин, є зрощування або симбіоз влади і власності, що і формує змістовне наповнення конструкції «влада-власність».

У табл. 4.4 нами розроблено й обґрунтовано основні характеристики конструкції «влада-власність» в аспекті відтворення економічних відносин та відтворення економічних інтересів як форми його прояву з боку кожної із сторін зазначених відносин – сторони власності і сторони влади.

Йдеться про одні й ті ж відносини, в яких кожна зі сторін орієнтується на свої цілі та інтереси, але має різні джерела, природу, походження.

Отже, якщо підійти до аналізу взаємодії влади і власності гіпотетично, то при ефективних відносинах між ними кожна із сторін (сторона власності і сторона влади) функціонує відособлено, реалізуючи свої економічні і суспільні функції відповідно. Кожна зі сторін представлена різними суб'єктами, рухається своїми цілями, інтересами, функціонує в різних площинах і сферах діяльності, займає різне суспільне положення. Однак за неефективної взаємодії влади і власності їх цілі, інтереси, сфери і т. д. перетинаються, симетрично співпадають (див. табл. 4.4), хоча і належать початково різним суб'єктам, зрощуючись через виділені нами форми реалізації на основі відносин влади-власності. Тим самим кожна зі сторін по окремоті і разом як цілісна єдність вони отримують як переваги, так і негативні наслідки участі у відносинах «влада-власність», чинять вплив на інших економічних суб'єктів, діють на економічні, соціальні, інституційні процеси, порушують хід відтворення економічних відносин та економічних інтересів в економічній системі (див. табл. 4.4) [99].

Таким чином, конструкція «влада-власність» формує суспільне відношення, засноване на її пануванні і монополізації, тобто на беззаперечному визначенні владою пропорцій розподілу і перерозподілу економічних і соціальних благ, виключному праві формувати економічне та інституційне середовище, яке визначає умови володіння і розпорядження обмеженими ресурсами відповідно до економічних інтересів влади та груп обслуговуваних інтересів власності.

**Основні характеристики конструкції «влада-власність» у контексті
відтворення економічних інтересів***

	Сторона власності	Сторона влади
1	2	3
Суб'єкти	Великі суб'єкти-власники, економічні групи	Можновладці (високі державні чиновники, депутати, політики)
Характер зв'язку	Зі стороною влади – залежність Зі стороною власності – економічна свобода / залежність	Зі стороною власності – панування Зі стороною влади – свобода і конкуренція / залежність
Джерела і умови отримання переваг від власності	Наявність права власності Монополія на засоби, умови, процес, результат виробництва Доступ суб'єкта до ресурсів, продукту і доходу	Наявність права влади Доступ до фінансових засобів, доступ до економічної політики
Мета вступу у відносини «влада-власність»	– захист власних економічних інтересів (захист прав власності, збереження об'єкта власності за суб'єктом та уникнення рейдерства, збереження можливості отримання економічної вигоди (користі)); – стійке соціально-економічне положення, забезпечення умов нормального функціонування, життєдіяльності і самовідтворення; – стійкий динамічний розвиток; – отримання преференцій (щодо оподаткування, кредитування, цільового фінансування, доступу до інших ресурсів); – привласнення об'єктів власності; – монополізація	– реалізація власних економічних інтересів та примноження власності; – отримання нелегітимної економічної вигоди і прав власності; – набуття права розподілу суспільних доходів, ресурсів, продукту; – контроль за матеріальними і нематеріальними потоками; – рентпошук; – розширення сфери впливу; – збереження високого економічного і соціального статусу
Інтереси, які реалізують у відносинах «влада-власність»	Реалізація власницьких інтересів: збільшення обсягів прибутку, зниження витрат, завищення цін, «відкати» від контрагентів, зменшення обсягу податкових і акціонерних виплат, монопольне становище на ринку, зниження конкуренції	Реалізація владно-власницьких інтересів: отримання тіншової вигоди («відкати», хабарі від суб'єктів власності), легальної (відносно норм закону) вигоди (частку від власності суб'єктів власності, посади у бізнес-структурах), влади у певних сферах
Негативні наслідки участі у відносинах «влада-власність»	– залежність суб'єктів власності від відносин із владою; – розвиток корупційної системи відносин; – конкуренція з боку інших суб'єктів ринку щодо лобіювання їх інтересів суб'єктами влади та обмеження реалізації інтересів даного суб'єкта; – зниження зацікавленості в інтенсивному типі відтворення економічних відносин та реалізації інноваційних інтересів	– залежність і контроль з боку суб'єктів власності, інтереси яких обслуговують суб'єкти влади; – ризик втрати владного та економічного положення; – конкуренція з іншими суб'єктами влади за лобіювання інтересів суб'єктів власності та ризик витіснення більш сильними конкурентами
Вплив на інших економічних суб'єктів	– пригноблення і примушування їх до підпорядкування та зменшення доходів від власності на свою користь, підвищення їх трансакційних витрат: а) на рівні постачальників ресурсів – зниження ціни купівлі;	Ігнорування інтересів інших суб'єктів власності, пригноблення і примушування їх до підпорядкування та зменшення доходів від власності на користь «лоббі»-суб'єкта

Продовження таблиці 4.4

Вплив на інших економічних суб'єктів	б) на рівні споживачів продукту – завищення ціни продажу; – обмеження захисту прав власності, власний рентопошук,	Затвердженню законодавчої бази на його користь, ущемлення прав власності інших та обмеження реалізації суспільних інтересів, сприяння корупції
Форми реалізації відносин влади-власності	– відчуження частки власності за вплив влади; – входження у владу; – злиття суб'єктів власності і суб'єктів влади	– отримання власності за вплив влади, посад для себе і суб'єктів, які представляють інтереси влади; – злиття суб'єктів влади і бізнесу
Вплив на відтворення економічних інтересів як форми прояву відтворення економічних відносин	– загострення конфлікту інтересів суб'єктів власності з суспільними інтересами; – обмеження ефективності відтворення економічних відносин та реалізації інтересів в економічній системі через корумповане привласнення частки суспільного доходу, користування перевагами, отримання виключного (монопольного) положення; – знищення мотивів і стимулів у інших суб'єктів власності щодо легального відтворення економічних відносин та реалізації інтересів;	– конфлікт владних інтересів як форми прояву власних корисних інтересів та інтересів суб'єктів власності з суспільними інтересами; – лобізм інтересів одних суб'єктів і одночасне пригноблення інтересів інших; – неефективне виконання владою функцій держави; – зменшення обсягів суспільних фондів і створення обмежень для реалізації суспільних інтересів; – стримування взаємодії економічних інтересів суб'єктів власності, гальмування відтворення економічних відносин та його динамічного розвитку

**Розроблено автором [169]*

Зазначене свідчить про формування системою «влада-власність» ієрархії, заснованої на залежності і підпорядкованості відтворення економічних відносин та економічних інтересів інших суб'єктів та суспільства панівному відношенню влади-власності, диференціації і відірваності залежних відносин від панівних.

Відповідно злиття в нероздільне єдине ціле влади і власності створює такий «позитивний» ефект як реалізацію її приватних (групових) економічних інтересів, розширення можливостей привласнення ресурсів, продуктів, доходів (власності), взаємопроникнення влади у власність і власності у владу так глибоко, що зникають межі між першою та другою (див. рис. 4.6).

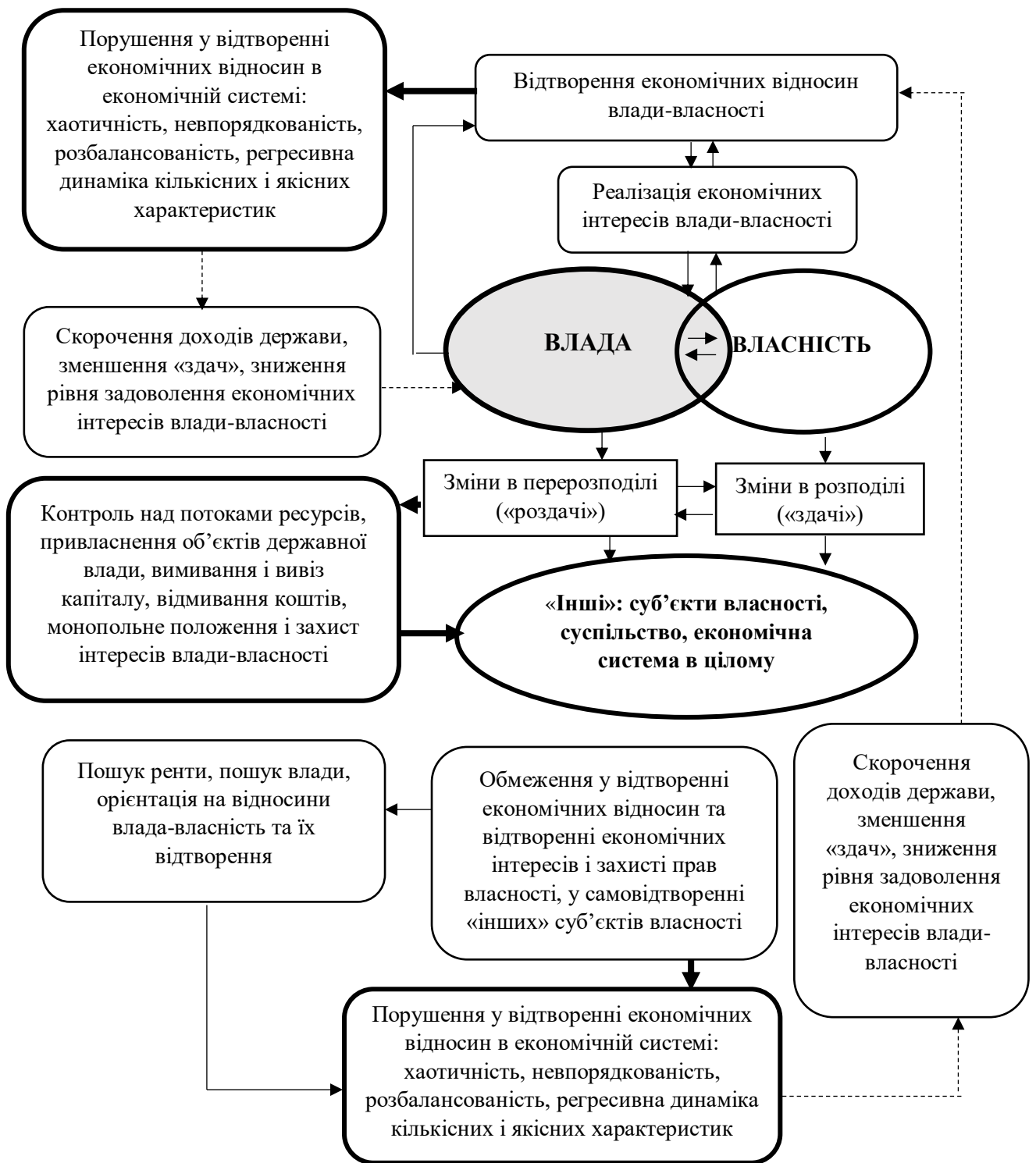

Рис. 4.6 Вплив конструкції «влада-власність» на відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Розроблено автором: —> — прями зв'язки; - - -> зворотні зв'язки

Крім того, на наш погляд, важливим наслідком для процесу відтворення економічних відносин та економічних інтересів є симбіоз влади і власності, який відкриває можливості встановлення контролю над матеріальними, фінансовими, інформаційними потоками в процесі відтворення економічних відносин,

привласнення державних коштів та об'єктів державної власності на «пільгових» умовах, виведення власницького капіталу за кордон і відмивання отриманих доходів через офшорні компанії, контролю над певними сферами економічної діяльності, тиску на них через обмеження конкуренції, створення монопольного положення для впливових груп суб'єктів власності і захисту їх інтересів [99].

Тому, як точно зазначає Демент'єв В.В., якщо в економічній системі існує низький рівень відповідальності суб'єктів влади-власності за реалізацію своїх приватних інтересів шляхом лобіювання інтересів певних груп, відповідальності влади за неефективність економічної діяльності, наявна безконтрольність і безкарність дій влади, то це обумовлює збереження і відтворення ними переваг від відносин влади-власності [170]. Таким чином, йдеться про постійну відновлюваність відносин влади-власності, в якій і влада, і суб'єкти власності, інтереси яких представляє влада, зацікавлені.

Разом із цим, для влади є характерним спекулятивний характер інтересів, оскільки вказані інтереси спрямовані на максимізацію доходів суб'єктів влади-власності в мінімальний термін і одночасно на уникнення обмежень щодо її дій з боку інших суб'єктів влади, що зумовлено нестійкістю їх владного положення. З іншого боку, в конструкції «влада-власність» виникає конкуренція, по-перше, між суб'єктами власності щодо лобіювання безпосередньо їх інтересів, а не інтересів конкуруючих суб'єктів, і, по-друге, між суб'єктами влади щодо задоволення інтересів суб'єктів власності. Таким чином, влада і власність стають «товарами», обмін якими відбувається за умовами, які визначаються в результаті обмежено конкурентної взаємодії.

Але слід зазначити, що окрім сторін відносин «влада-власність», існують ще й «інші» – інші економічні суб'єкти, їх групи, суспільство в цілому, реалізація інтересів яких через перерозподіл прибавочного продукту, оподаткування і державне фінансування відбувається за таких умов на недостатньому рівні, обмежується або навіть ігнорується (див. рис. 4.6). Вони стають «іншим світом» – периферією в процесі відтворення економічних відносин, центром якого є відносини «влада-власність». І зазначений стан

справ викликає причинно-наслідковий зв'язок – аналогічний пошук ренти «іншими», пошук влади, яка б представляла вже їх інтереси, затвердження тіньових економічних відносин тощо. Таким чином і на рівні «інших» економічних відносин починається відтворення конструкції «влада-власність» [99].

Адже в економічній системі, для якої є характерним формування конструкції «влада-власність», низький рівень дотримання владою норм і законів, захисту владою інтересів і прав приватної та суспільної власності, розвитку і підтримання владою конкурентного середовища, обмеженість контролю дій влади з боку суспільства, утворення олігархічних груп і монополізація ними влади в своїх руках, виникає сукупність негативних і руйнівних процесів, які не дозволяють забезпечити безперервність суспільного відтворення і відтворення економічних відносин. Тому, на наш погляд, у такій економічній системі існує:

- недостатня ефективність механізмів підпорядкування приватних інтересів владних суб'єктів суспільним інтересам;
- відсутність обмежень/бар'єрів та дієвих методів боротьби з неефективно-деструктивними діями влади;
- недієвість інструментів захисту інтересів суб'єктів при неефективно-деструктивних діях влади;
- відсутність економічних та інституційних умов для ефективного відтворення економічних відносин та відтворення економічних інтересів;
- хаотичність, непорядкованість, розбалансованість системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Отже, є очевидним, що вкорінення відносин «влада-власність» в економічну систему робить неможливим прогресивний шлях розвитку відтворення економічних відносин, його перехід у нову якість, поступально-еволюційний розвиток продуктивних сил, форм і видів привласнення-відчуження, досягнення інтенсивного типу циклічного відновлення відносин, в якому пріоритет відводиться інноваційній спрямованості інтересів та

інтенсифікації суспільного виробництва [99].

Натомість соціально-економічними наслідками затвердження відносин «влади-власності» є загострення протиріч інтересів економічних суб'єктів та суспільних інтересів, протиріч щодо ступеня наповнення державних бюджетних (позабюджетних) фондів та інтересами щодо максимізації використання державних коштів в лобі-інтересах, штучне створення бар'єрів для розвитку відносин власності та їх відтворення, низький рівень задоволення інтересів суспільства щодо створення суспільних благ, виробництва високотехнологічних товарів і надання енергоефективних послуг, інноваційної спрямованості відносин економічних суб'єктів, практично відсутній контроль за відтворенням економічних відносин і захистом економічних інтересів олігархічними групами. Останні ж абсолютно не зацікавлені в ефективно-конструктивному сценарії розвитку економічної системи, в якісній трансформації відтворення економічних відносин, концентруючи інтереси в напрямі кількісних змін «пучка прав» власності, отриманні якісно нового статусу у відносинах привласнення-відчуження, в економічних і владних взаємозв'язках.

Тим самим на основі зазначених протиріч відбуваються не тільки порушення в упорядкованості й узгодженості процесу відтворення економічних відносин та відтворення економічних інтересів, але й порушення у відтворенні ресурсів, продуктів і доходів. Адже вилучення частки доходів із суспільних фондів на користь влади-власності детермінує недофінансування певних галузей і сфер економічної діяльності, зростання витрат на відновлення суспільного виробництва, зниження сукупного попиту, неповне задоволення потреб, обмеженість у відновленні умов для нормальної діяльності економічних суб'єктів, тобто порушення в процесі їх самовідтворення і т. д.

Крім того, існує і зворотний зв'язок від порушень у відтворенні економічних відносин та інших відтворювальних циклів в економічній системі – скорочення сукупного попиту та сукупної пропозиції, зменшення доходів держави, зменшення «здач», які знаменують зниження рівня задоволення

економічних інтересів влади-власності, обмеження в подальших «роздачах» на користь влади-власності, зниження ступеня довіри до влади з боку інших економічних суб'єктів, розширення тіньового сектору економіки, вивозу капіталу в інші країни тощо, що у свою чергу ще більшою мірою обумовлює порушення у відтворенні економічних відносин та взаємодій економічних інтересів (див. рис. 4.5).

Таким чином, через перекося у відтворенні економічних відносин та економічних інтересів під дією влади-власності конститууються порушення всіх відтворювальних потоків в економічній системі та у відтворенні самої цієї системи. Діалектичні взаємодії різного і протилежного (влади і власності) перетворюються в діалектичну єдність та детермінують неефективність і деструкцію всій системи відтворення – від локального до національного рівня.

Тому вихід із такої ситуації може бути досягнутий або революційним шляхом – через руйнування попереднього вектору розвитку відтворення економічних відносин і пошуку нового аттрактору розвитку, або ж через свідоме розуміння самих суб'єктів влади-власності, що модель таких відносин є тупиковою, в першу чергу для реалізації їх економічних прагнень в майбутньому.

Проблема влади-власності передусім виходить з прагнення сторони влади до реалізації своїх індивідуальних економічних інтересів у сполученні з виключними владними правами. Як відомо з економічної науки, виключення будь-якого із зазначених аспектів є неможливим. Індивідуальні економічні інтереси є невід'ємними від влади. Одночасно влада реалізує свої функції саме через владні права. Тому розірвати таке порочне коло може розділення права влади, прийняття рішення щодо розподілу і перерозподілу ресурсів, економічних благ і доходів не тільки представниками верховної влади, але одночасно з іншими суб'єктами (представниками бізнес-середовища, науковцями, експертами, незалежними компаніями тощо), які б не віддавали переваги «певним» групам інтересів, а були б націлені передусім на реалізацію суспільних інтересів на основі потенціалу сторони власності.

З іншого боку, перехід взаємодії влади і власності у площину партнерських відносин, заснованих на взаємній реалізації економічних інтересів суб'єктів власності та суспільних інтересів, дозволили б здійснити довгострокові інноваційні проекти, високотехнологічні інвестиції та виробництво суспільних благ [99].

Певний поштовх для вирішення проблеми «влада-власність» дає також економічна взаємодія в рамках глобального світового господарства з економічними системами, в яких створено умови для розвитку приватної власності та захисту інтересів суб'єктів, підтримується суверенне право на власність, розвинене економічне та інституційне середовище. Така взаємодія є передумовою ефективного відтворення економічних відносин, підтримання його стійких параметрів та врівноваженості одночасно з впровадженням нових системних елементів розвитку, системною трансформацією і переходом на якісно новий рівень.

Таким чином, проведений нами аналіз сутності влади-власності як феномену, основною рисою якого є монополізація владою-власністю основних сфер економічних відносин, вимагає дослідження прояву даного процесу у вітчизняній економіці, визначення методичного підходу до визначення та оцінювання його наслідків на процес реалізації економічних інтересів суб'єктів.

РОЗДІЛ V

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ

5.1 Особливості і проблеми зрощування влади і власності в Україні

Співвідношення і зв'язок влади і власності в Україні, що сформувалися на сучасному етапі, з одного боку, є наслідком інституційних форм взаємодії, які історично склалися і закріпилися у господарстві з часів командної економіки та централізованого управління, а, з іншого боку – є результатом трансформації економічної системи та впливу механізмів, які лежали в основі переходу до ринкових форм господарювання. Зміна орієнтирів вітчизняної економіки – від державної до приватної власності, від суспільних до індивідуальних інтересів в реальній дійсності виявилася у спотворених формах владно-власницьких відносин, кланово-олігархічному управлінні, нехтуванні правами та інтересами суб'єктів приватної власності, перетворенні держави в механізм реалізації інтересів певних монопольних груп і владних елементів, зрощуванні влади і власності.

Держава передусім ототожнюється з інститутом реалізації суспільно-економічних інтересів, який забезпечує даний процес шляхом підтримання економічних і інституційних умов для суспільного відтворення, відтворення економічних відносин, самовідтворення економічних суб'єктів, виробництва суспільних благ, визначення пропорцій розподілу і перерозподілу прибавочного продукту в економічній системі. Причому дана установка склалася в Україні історично. Адже задоволення суспільних інтересів проголошувалося основною цільовою функцією держави як в умовах планового господарства та командно-адміністративного управління, так і в процесі переходу України до ринку. Але тут в обох випадках ключовим було слово «проголошувалося».

Фактично ж за радянських часів влада, на яку покладалося виконання функцій держави, була директивним розпорядником державної власності, підтримувала безроздільну монополію останньої, робила неможливим існування будь-яких інших форм власності. При цьому суб'єкти влади отримували привілеї від свого соціально-економічного положення – «служби», мали доступ до «статусних» економічних і соціальних благ, «блату», закордонних поїздок, використовували державну власність для реалізації своїх індивідуальних інтересів, боролися за перерозподіл бюджетних коштів («здачі і роздачі») із централізованого фонду на користь республіканських та галузевих фондів і відповідно на свою користь.

У часи перехідної економіки відбулася трансформація державної власності в приватну на основі роздержавлення і приватизації. Однак даний процес відбувався більшою мірою через передачу об'єктів державної власності в руки партійної і «службової» верхівки, комуністичної номенклатури, криміналітету, «нових» українців. Тим самим, з одного боку, влада так і залишилася при владі, оскільки з партійної номенклатури перетворилася в депутатів та чиновників вищої ланки, тобто перейшла з розряду радянської влади в розряд влади української. З іншого боку, влада отримала юридичне закріплення за нею прав власності на державні об'єкти, які за безцінь переходили в її руки і ставали об'єктами її приватної і корпоративної власності.

Крім того, в результаті ринкових перетворень в Україні сформувався прошарок великих власників ресурсів і капіталу, які вже з кінця 90-х років перетворилися в олігархічну елітну верхівку, яка поступово примкнула і злилася з владою, та отримала можливість реалізувати свої приватновласницькі інтереси на основі наявної власності та отримання доступу до владних можливостей [129].

Отже, сформувалося економічне середовище, в якому представники влади одночасно були представниками великої власності або навпаки, коли велика власність сама ставала владою. Тим самим влада обслуговувала або

безпосередньо свої економічні інтереси, або інтереси «певних» олігархічних груп в обмін на власність, законодавчо закріплювала «необхідні» для цього формальні і неформальні правила, встановлювала в економічній системі межі економічної поведінки «під певних осіб» та для всіх інших економічних суб'єктів, ігнорувала рейдерські захвати приватної власності та її нелегальний переділ. При цьому «на папері» регламентувалася необхідність проведення економічних реформ та ринкових перетворень, спрямованих на захист конкуренції, прав та інтересів приватної власності, економічної свободи, раціональної системи «здач і роздач», доступу всіх і кожного до частки державної власності. А в реальній дійсності дії влади були спрямовані на збільшення прав власності, закріплення домінуючого (монопольного) становища обслуговуваних підприємств, розширення їх економічної влади у галузі або у певних територіях, тобто відповідали індивідуальним економічним інтересам можновладців, а не суспільним потребам та інтересам, про які влада згадувала тільки в період виборної кампанії.

Таким чином, у вітчизняній економіці відбулося відособлення влади від держави як економічного суб'єкта, абстрагування цілей можновладців від державних цілей та функцій, нівелювання економічної суті і призначення інституту держави, підміна його спрямованості – від реалізації суспільних інтересів до втілення індивідуально-персоніфікованих інтересів представників влади. Держава перестала бути гарантом виконання законів, норм і правил, забезпечення ефективного розподілу і перерозподілу ресурсів, доходів, економічних і соціальних благ, захисту прав та інтересів власників. Влада в особі чиновників усіх рівнів, судової і правової системи перестала бути передавальним механізмом відтворювальних процесів в економічній системі, відновлюваної взаємодії суспільних та приватних економічних інтересів, а перетворилася у передавальний механізм руйнування стійких параметрів відтворення економічних відносин та регресу економічної системи.

Статистичні дані Міністерства економічного розвитку України демонструють, що частка державного сектору у складі економіки збільшилася

з 9,8% у 2013 р. до 11,3% у 2015 р., а у 2017 р. дорівнювала тільки 9,4% [171].

Одночасно витрати на чиновників в Україні зростали більш високими темпами, ніж темпи зростання ВВП у 2010, 2016–2017 рр. (див. рис. 5.1).

Рис. 5.1 Темпи зростання витрат на чиновницький апарат порівняно з темпами зростання ВВП, %*

*Розраховано автором за даними [172-173]

Державний сектор в Україні за своїми розмірами є одним із найбільших у світовому господарстві і за даним показником Україна входить у топ-10 країн світу. Відповідно до даних МВФ і Світового банку частка держави в обсязі ВВП України, яка визначається за рівнем видатків державного сектора, складала на кінець 2014 р. 50,95%, що відповідало 9 місцю в світі [174].

Висока частка державного сектору у ВВП є виправданою у тому випадку, коли держава витрачає значні кошти на захист інтересів і прав власності економічних суб'єктів, створює відповідне ефективне інституційне середовище, сприятливий економічний та інвестиційний клімат, забезпечує прозорість надходжень і видатків державних коштів. Саме тому у Фінляндії,

Франції, Данії, Бельгії, Італії та ін. розвинених країнах наявні високі показники державних витрат у ВВП (від 51,69% до 58,26%) [174], що є основою їх інтенсивного відтворення та економічного зростання. На відміну від них в Україні інституційне середовище є слабо розвиненим, неефективним і непрозорим, у господарській практиці превалюють тіньові і неформальні економічні відносини, вкоренилися корупційні та нелегітимні економічні інтереси, обмежуються права власності. Тому висока частка державного сектора в Україні, яка знаходиться на рівні розвинених європейських країн, свідчить про вилучення владою державних коштів із бюджету, їх неефективний розподіл, проведення економічної політики, яка не сприяє реалізації суспільних інтересів, захисту прав та інтересів суб'єктів власності.

Підтверджує зроблений нами висновок аналіз ефективності дій уряду, його якості регулювання, рівня контролю корупції та верховенства права в Україні. Світові показники якості та ефективності державного управління WGI (The Worldwide Governance Indicators), які розраховуються Світовим банком [175], показують, що в Україні у 2016–2017 рр. наявна позитивна динаміка щодо усіх зазначених індикаторів, однак вони знаходяться на вкрай низькому рівні порівняно з розвиненими країнами та країнами з перехідною економікою (див. рис. 5.2). В Україні найнижчим із вказаних індикаторів є рівень контролю за корупцією (у 2012–2015 рр. він був лише на рівні 11–15 п., у 2017 р. досяг 22 п.). Для порівняння – у Польщі у 2017 р. зазначений показник складав 76 п., у Грузії – 77 п., у Німеччині – 91 п.

Вкрай низькими є також індикатори верховенства права, що підтверджує незахищеність прав та інтересів суб'єктів щодо власності, неефективність судової і правової системи, а також показник ефективності дій уряду в напрямі реалізації суспільних економічних інтересів, розподілу і перерозподілу бюджетних коштів (більш, ніж у 2,5–3 рази нижче, ніж у зазначених країнах).

Неефективність дій влади, корумпованість чиновників, зрощування власності і влади в єдине ціле вилилися в безпрецедентну недовіру населення владі.

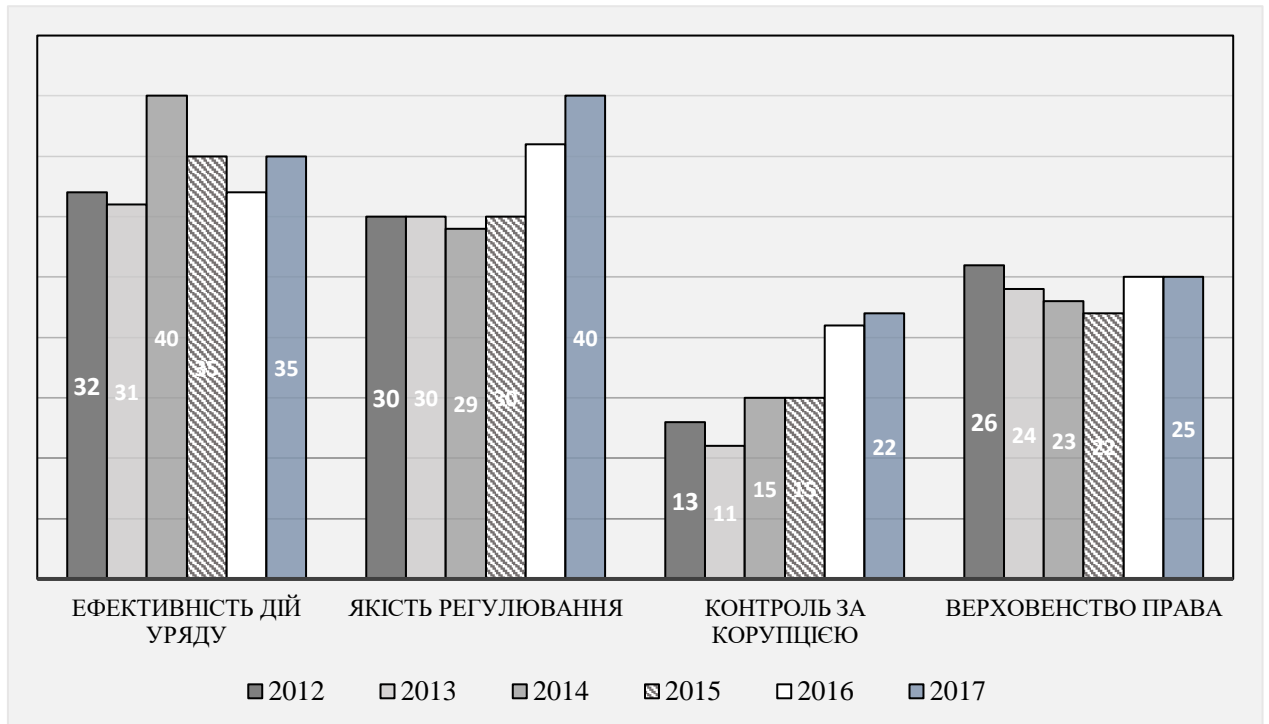

Рис. 5.2 Індикатори ефективності дій уряду України у 2012-2017 рр.*
*Складено за [175]

За результатами опитування Українського центра економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова в Україні станом на жовтень 2017 р. державним чиновникам не довіряють 80,7% опитуваних, а відповідно довіру можновладцям висловили тільки 11,2% респондентів. Аналогічні результати маємо щодо довіри до влади найвищої ланки. Відповідно Президенту України висловили недовіру 68,2% опитуваних, Уряду – 73,1%, Верховній Раді – відповідно 80,7% респондентів [176]. Тенденція до посилення недовіри владі простежується в Україні вже багато років. Передусім це зумовлено проникненням власності у владу, створенням і затвердженням економіки олігархічного типу.

Дослідження «Барометр світової корупції 2016» ((Global Corruption Barometer), яке проводилося Transparency International, свідчить, що в Україні 86% опитуваних респондентів оцінили протидію уряду корупції як «погано» і «дуже погано» (у сумі 41% та 45% відповідно). 49% погодилися, що в Україні заможні впливають на уряд з метою реалізації своїх інтересів, тобто, що відбувається зрощування влади і власності, а 67% висловилися щодо повної

заборони фінансування власністю влади [177].

В Україні влада і велика власність перетворилися в єдине ціле. Якщо проаналізувати результати економічної діяльності та наявні активи топ-20 найуспішніших українців за версією *Focus*, то стає зрозумілим, що кожен із них є причетним до влади (див. табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Аналіз активів топ-20 найзаможніших українців та їх зв'язку із владою у 2017 р.*

Топ-20 найзаможніших українців (за версією Focus)	Статок, \$ США	Власність	Приріст	
Ахметов Р.	6,9 млрд	СКМ	Металургія ПЕК	влада
Пінчук В.	1,4 млрд	Інтерпайп	Медіа, металургія	влада
Жеваго К.	1,4 млрд	Ferrexpo	Металургія, фінанси	влада
Новинський В.	1,2 млрд	Смарт-холдинг	Машинобудування, металургія	влада
Порошенко П.	1,0 млрд	Рошен	АПК, медіа, харчова промисловість	влада
Коломойський І.	1,0 млрд	Група Приват	Медіа, фінанси	влада
Боголюбов Г.	763 млн	Група Приват	Медіа, фінанси	влада
Фірташ Д.	746 млн	Group DF	Медіа, хімія	влада
Косюк Ю.	693 млн	Миронівський хлібопродукт	АПК	влада
Герега О., Герега А.	688 млн	Епіцентр	ритейл	влада
Σ	15,79 млрд			
Мартинов О.	594 млн	Група Приват	Інвестиції	влада
Вадатурський О.	587 млн	Нібулон	АПК	Влада (сини)
Григоришин К.	570 млн	Енергетичний стандарт	ПЕК, машинобудування	влада
Злочевський М.	535 млн	Burisma Group	ПЕК	влада
Веревський А., Р.	438 млн	Кернел	АПК	влада
Ярославський О.	283 млн	DCH	Інвестиції, нерухомість	влада
Хомутильник В.	268 млн	Каскад Інвест	АПК, фінанси, нафтогазова промисловість	влада
Антонов В.	255 млн	Галнафтогаз	Харчова промисловість, ПЕК	влада
Суркісі Г, І.	249 млн	Укренергоконсалтинг	ПЕК	влада
Тігіпко С	230 млн	ТАС	Машинобудування, фінанси	влада
Σ	4,09 млрд			

*Складено автором за даними [179]

За нашими підрахунками у 2017 р. загальний обсяг активів першої

десятки представників зазначеного списку досяг \$ 15,79 млрд, що складає 14,073% від ВВП України у 2017 р. в доларовому еквіваленті. Обсяги статків другої десятки найзаможніших українців дорівнюють «тільки» \$ 4,09 млрд, і відповідно на топ-20 приходиться 17,646% ВВП за вказаний період, а, отже, частка другої десятки є незначною порівняно з часткою першої.

Таким чином, саме перша десятка українців сконцентрувала в своїх руках найбільші обсяги власності в Україні, майнові і немайнові права на управління нею. І саме ці топ-10 найзаможніших і найвпливовіших українців мають пряме відношення до вищого ешелону української влади, пов'язані із природними монополіями в сфері паливно-енергетичного комплексу та інших природних ресурсів, володіють активами найбільших підприємств у важкій і харчовій промисловості, агропромисловому комплексі [169].

В європейських країнах і США частка десяти найзаможніших не перевищує 3% у ВВП країни, і вони не мають безпосереднього відношення до природних ресурсів та сфер, які регулюються державою, а розсіяні в різних сферах економіки, у тому числі в сфері послуг та високих технологій [178]. Адже такі тенденції як високий рівень концентрації активів та акумулювання в руках можновладців значної частки ПЕК, який має монопольне положення на ринку і залежить від фінансування з боку держави та її політики, є свідченням зрощування влади і власності [178].

Значний рівень злиття влади і власності в Україні став вже тенденцією, що підтверджують розраховані нами показники (див. рис. 5.3). Зокрема у 2012– 2017 рр. частка активів топ-10 вітчизняних суб'єктів влади-власності у ВВП України є стабільно високою порівняно з трьохвідсотковим рівнем розвинених країн. Не зважаючи на економічну і політичну кризу у 2014–2015 р., яка супроводжувалася різким падінням ВВП, зниженням золотовалютних резервів, девальвацією національної валюти і руйнуванням фінансової системи, частка влади-власності залишалася на високому рівні (17,8% та 15,87% відповідно). В абсолютному вимірі активи можновладців у цей період зменшилися, однак не так відчутно як ВВП та інші макроекономічні

показники. Крім того, отримання субсидій і дотацій із Державного бюджету дозволило покрити їм частину збитків [169].

Оцінки Світового банку також засвідчують, що у вітчизняній економіці існує нерозривний зв'язок між політичною владою і власністю. Зокрема, «політично пов'язаними» в Україні визнаються 2% компаній, однак їм підконтрольні 25% активів усіх інших вітчизняних компаній, у тому числі в сфері гірничої промисловості, транспорту та енергетики – більш ніж 50% активів, в АПК – понад 25% відповідно [187]. Вважається, що фірма належить до «пов'язаної», якщо вона має, щонайменше, одну впливову політичну особу серед своїх власників, акціонерів або керівників [187]. Таке явище отримало назву «кумівського капіталізму» (кланової економіки) – моделі розвитку економічної системи, в якій певна група компаній керує прийняттям в ній політичних та економічних рішень, домінує (займає монопольне положення) у визначальних секторах економіки, отримує ренту і лобі від влади.

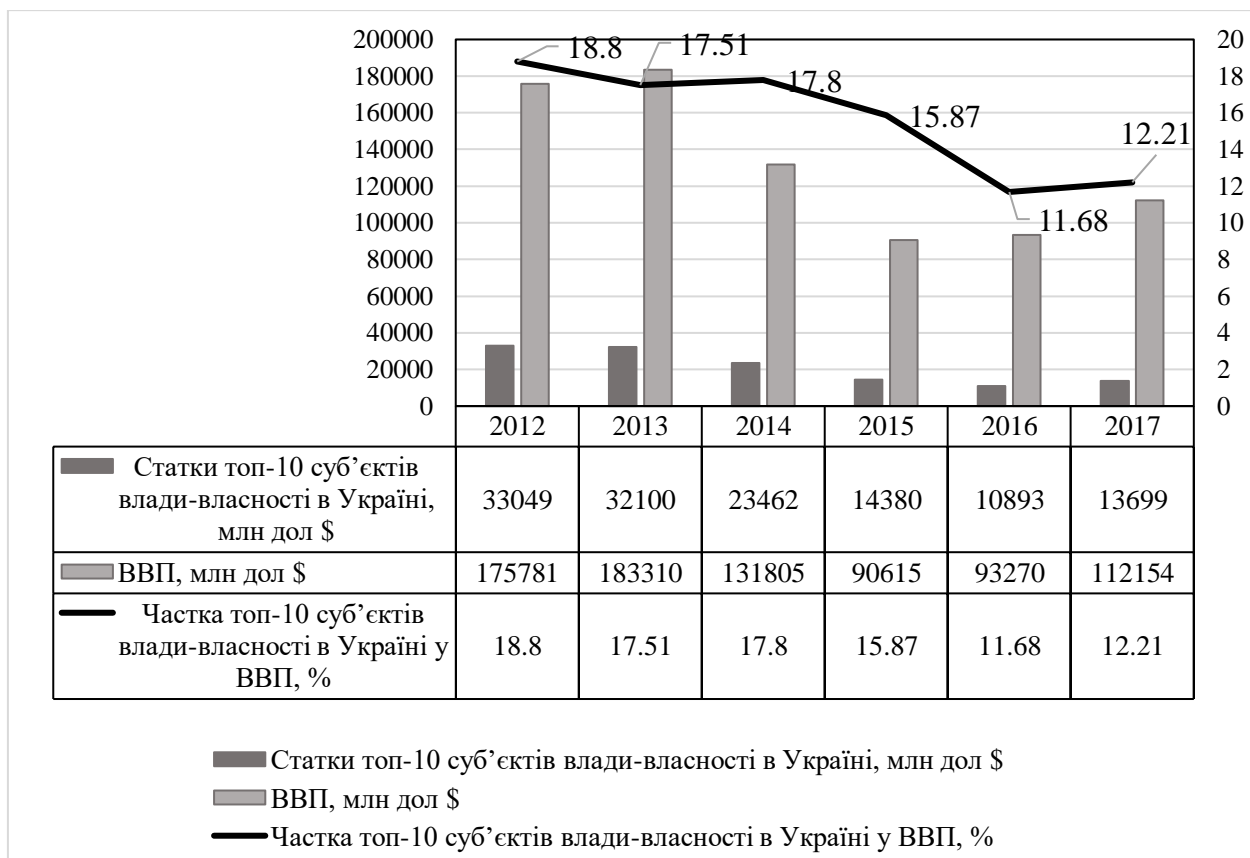

Рис. 5.3 Динаміка частки топ-10 суб'єктів влади-власності у ВВП України у 2012-2017 рр. *

*Розраховано автором за даними: [180-186]

В Україні високий Індекс кланового капіталізму (The Economist's crony-capitalism index), який розраховується The Economist на основі даних Forbes та IMF і показує ступінь проникнення крупної власності у владу, рівень її впливу на світову економіку. Найбільший рівень даного Індексу, який вимірювався за результатами аналізу економіки 22 країн світу (п'яти найрозвиненіших, десяти найбільших країн, що розвиваються, та семи інших, в яких наявна проблема клановості економіки), зафіксований в Росії, Україні та азіатських країнах. Зокрема у 2014 р. Україна знаходилася за рівнем цього показника на третьому місці у світі, що досяг рівня 14,8% від ВВП (у тому числі частка кланового внеску склала 13,2%), а у 2016 р. – відповідно на п'ятому місці у світі з показником 7,8% (у тому числі 6,7% – частка клану). Для порівняння – у Польщі зазначений показник складав 1,7 (з яких 0,4% – частка кланового капіталізму) [188]. Передусім високий рівень кланового капіталізму є характерним для економік з «азіатським способом виробництва», до яких відносяться Україна і Росія і який зазначені країни успадкували від адміністративно-господарської системи СРСР.

Таким чином, зрощування влади і власності в Україні залишається значним, влада-власність визначає тенденції розподілу природних, енергетичних, фінансових ресурсів, особливо у банківському секторі, ресурсів, стратегічно важливих для її економічного розвитку, а олігархічні групи через владу «захоплюють державу» легальними і нелегальними способами.

За результатами дослідження Центру економічної стратегії України у вітчизняній економіці одночасно реалізується сукупність всіх можливих варіантів «захоплення держави» (від англ. «state capture» – захват, поглинання держави): 1) злиття з регуляторами (галузева монополізація, монополія на ринках ресурсів); 2) захват бюджетних ресурсів і доступ до преференцій; 3) отримання у власність державних підприємств [189, с. 33].

Відповідно у випадку захоплення регуляторів влада надає можливості власності щодо отримання надприбутків і монопольного положення,

обмеження конкуренції, завищення цін. У випадку володіння державними підприємствами – можливості щодо безперешкодного розпорядження їх коштами, у тому числі у неприбуткових для підприємства напрямках, «штучного» обмеження фонду оплати праці з метою реалізації вигідних для власників проектів і розміщення коштів на депозитах, доведення до банкрутства підприємства з метою подальшого його викупу по заниженій вартості, вимивання коштів підприємства через укладення договорів із «підприємствами-метеликами» тощо. Доступ до державних ресурсів надає можливості цільового використання фінансових ресурсів держави на користь власності, отримання державної допомоги, дотацій, субсидій, пільгового оподаткування і зниження адміністративного тиску.

Одночасно для інших економічних суб'єктів створюються економічні та інституційні умови, які не дозволяють легко і вільно здійснювати економічну діяльність, формуються прямі і непрямі (адміністративні та економічні) бар'єри для вільного початку та закриття бізнесу, оподаткування та кредитування, отримання дозвільних документів, обмеження прав та інтересів акціонерів тощо. Саме зазначені тенденції відображають прояв негативного впливу влади-власності на економічну систему. Індекс легкості ведення бізнесу, який розраховується Всесвітнім банком, наочно демонструє їх прояв у вітчизняній економіці (див. рис. 5.4).

Порівняно з найвищим рейтингом Нової Зеландії одразу виходять на поверхню слабкі місця економіки України. Відповідно найбільш проблемними сторонами для України є високі витрати на закриття підприємств, правове та адміністративне забезпечення контрактних зобов'язань, незахищеність прав та інтересів учасників договірних відносин, акціонерів, можливість отримання кредитів, у тому числі у зв'язку з високим відсотком, що вказує на створення владою обмежень для ефективного відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів суб'єктів та є однією з характеристик тісної взаємодії і злиття влади і власності.

Рис. 5.4 Індекс легкості ведення бізнесу в Україні (76 місце) і Новій Зеландії (1 місце) у 2018 р. (max=100)*

*Складено за даними [190]

Підтверджує закріплення і негативний вплив владно-власницьких економічних відносин на економіку України також співставлення рівня міжнародних індикаторів щодо посилення тенденцій до злиття влади і власності, зокрема, Індексу сприйняття корупції (Corruption perception Index – CPI), Індексу економічної свободи (Index of Economic Freedom), Міжнародного індексу захисту прав власності (The International Property Right Index), Індексу глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) (див. рис. 5.5, табл. 5.2). Вказані індикатори свідчать, що в Україні низький рівень глобальної конкурентоспроможності, який з 2014 р. має тенденцію до зниження (до 3,424 у 2017 р.), а також низький ступінь економічної свободи (оцінка стану свободи – «переважно невільна» та «подавлена» – 48,1 у 2017 р.).

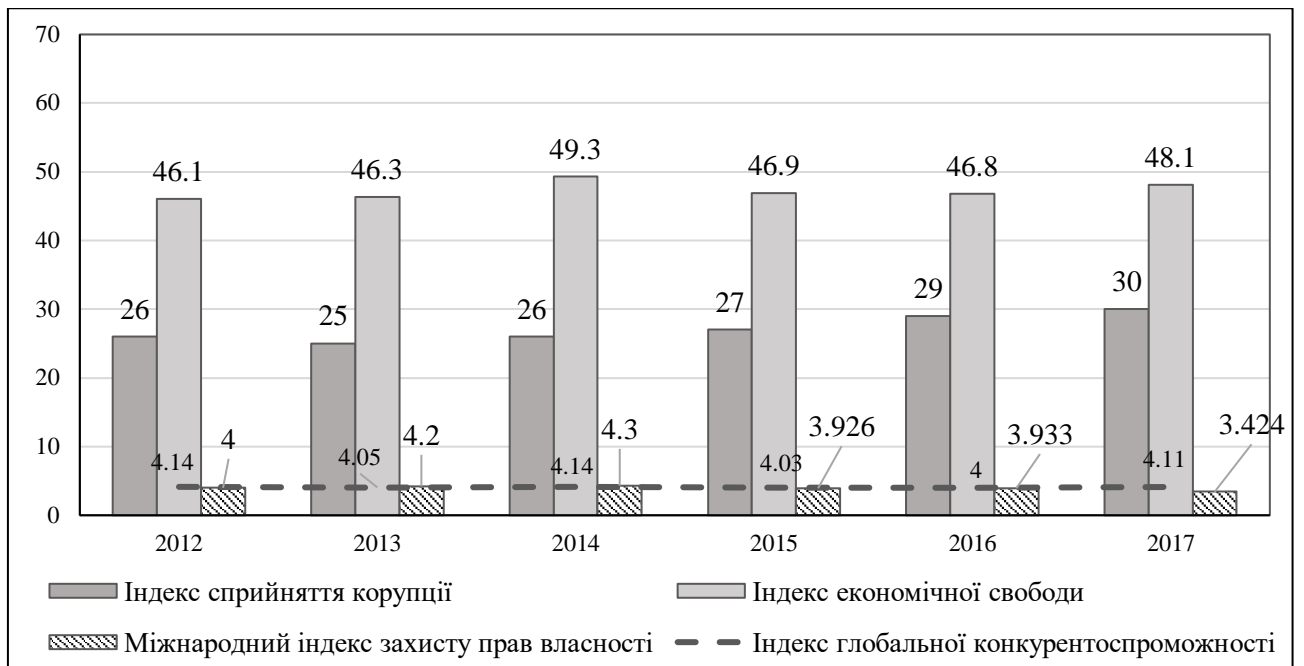

Рис. 5.5 Міжнародні індикатори відносин влади-власності в Україні у 2012-2017 рр. [188-191]*

*Складено автором за [191–194]

Таблиця 5.2

Оцінка закріплення владно-власницьких економічних відносин в Україні за міжнародними індикаторами *

	Вимірність: від – до	Максимально досягнуте значення країнами світу	Оцінка положення України за показниками серед країн світу
Індекс сприйняття корупції (Corruptionperceptionsindex) , TransparencyInternational	Від 1 (max), до 100 (min), серед 180 країн світу	89	Значний тягар корупції, обмеження доступу до фінансових ресурсів, інвестицій
Індекс економічної свободи (Indexofeconomicfreedom), TheHeritageFoundation	Від 1 (min) до 100 (max), серед 180 країн світу	89,8	Ступінь економічної свободи – «Подавлена», останнє місце серед країн Європи
Міжнародний індекс захисту прав власності (TheInternationalPropertyRig htIndex), PropertyRightsAlliance	Від 1 (min) до 10 (max), серед 125 країн світу	8,633	Низький рівень захисту прав власності при низькому рівні благополуччя
Індекс глобальної конкурентоспроможності (TheGlobalCompetitivenessI ndex), WorldEconomicForum	Від 1 (min) до 7 (max), серед 127 країн світу	5,81	На етапі переходу від керованої (економіки, що створює потенціал виробництва) до ефективно керованої (що нарощує ефективність) економіки

*Складено на основі аналізу звітів [193;195–197]

Падіння обсягів експорту, зменшення надходжень до Державного бюджету і бюджетний дефіцит на фоні високого рівня державних видатків, низького рівня захисту прав власності, фінансової та інвестиційної незалежності, обмеження доступу до кредитних ресурсів, низької інноваційної спроможності стають нездоланими бар'єрами на шляху до стійкого відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів суб'єктів власності, свідчать про спрямованість дій влади в бік обмеження економічної свободи та економічної незалежності вітчизняної економіки.

Зазначені тенденції підтверджують й інші індекси – корупція органів державної влади є значним тягарем для економічного зростання і благополуччя вітчизняної економіки, показники яких значно знизилися в Україні, що посилюється неефективністю управління влади, непрозорістю її витрат, лобіюванням груп інтересів та обмеженням доступу до власності. Крім того, корупційна взаємодія влади-власності є найголовнішим індикатором для стримування й обмеження прямих іноземних інвестицій, розміщення капіталу в Україні.

Адже іноземні інвестори в процесі аналізу сприятливості інвестиційного клімату у країні – потенційному реципієнті оцінюють не покращення її позиції в рейтингу, а саме рівень найбільш проблемних для ведення підприємницької діяльності показників – корупції, незахищеності прав власності, нестабільності правових норм, ефективності діяльності влади тощо.

Таким чином, зрощування влади і власності у вітчизняній економіці прямо корелює із рівнем благополуччя економічних суб'єктів, їх можливостями досягнення інтенсивного типу відтворення економічних відносин, і відповідно їх інноваційною спрямованістю, можливостями переходу до якісно нового типу відновлюваної взаємодії економічних суб'єктів та їх економічних інтересів, інвестиційною привабливістю для вкладення капіталу [169].

Розглянутий нами індекс глобальної конкурентоспроможності складається із субпоказників, які найбільш повно характеризують динаміку і

ступінь зв'язаності влади-власності та використовуються в основі розрахунку двох його субіндексів – «Інституції» та «Ефективність ринку товарів». У табл. 5.3 нами надані основні субпоказники взаємозв'язку влади і власності в Україні у 2011–2018 рр. за даними субіндексами.

Таблиця 5.3

Зміна показників взаємозв'язку влади і власності в Україні у 2011–2018 рр. за складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності*

	2011- 2012	2012- 2013	2013- 2014	2014- 2015	2015- 2016	2017 – 2018
1	2	3	4	5	6	7
Складові субіндексу «Інституції», який включає:	2,98	3,1	2,99	2,98	3,07	3,2
Права власності	2,7	2,7	2,5	2,7	2,9	3,3
Захист інтелектуальної власності	2,6	2,7	2,5	2,7	3,1	3,3
Відхилення державних коштів	2,3	2,5	2,4	2,4	2,7	2,4
Громадська довіра до політиків	2,0	2,0	2,2	2,4	2,8	2,5
Нерегулярні платежі та хабарі	2,6	2,7	2,8	3,0	2,9	3,2
Незалежність суддів	2,1	2,5	2,2	2,0	2,3	2,3
Фаворитизм у рішеннях державних службовців	2,6	2,5	2,3	2,5	2,7	2,4
Ефективність державних витрат	2,3	2,2	1,9	1,9	1,9	2,4
Обсяг державного регулювання	2,5	2,4	2,6	2,9	3,3	3,3
Ефективність правової бази при вирішенні спорів	2,3	2,4	2,3	2,6	2,8	2,7
Ефективність правової бази в суперечливих нормах	2,4	2,4	2,2	2,3	2,6	2,5
Прозорість формування державної політики	3,7	3,6	3,5	3,6	3,7	4,0
Бізнес-витрати на тероризм	5,8	6,1	5,9	4,4	3,1	4,1
Витрати бізнесу на злочини та насильство	4,6	5,4	5,0	3,9	3,4	4,1
Організована злочинність	4,1	4,8	4,4	3,6	3,4	3,9
Надійність служб поліції	3,0	3,0	2,8	2,6	2,6	3,7
Етична поведінка фірм	3,1	3,2	3,2	3,7	3,8	3,4

Продовження таблиці 5.3

Ефективність корпоративних прав	4,2	4,0	4,2	4,4	4,1	4,6
Сила захисту інвестора 0-10 (найкраще)	4,7	4,7	4,7	4,3	4,8	5,7
Складові субіндексу «Ефективність ринку товарів», який включає:	3,6	3,8	3,81	3,99	4,0	4,0
Інтенсивність місцевої конкуренції	4,0	4,3	4,5	4,7	4,7	5,0
Ступінь домінування ринку	2,9	3,2	3,0	3,0	3,4	3,2
Ефективність антимонопольної політики	2,8	3,2	3,1	3,0	2,7	2,8
Ступінь та наслідки оподаткування	2,2	2,3	2,3	2,7	2,7	2,6
Загальна ставка податку, % прибуток	55,5	57,1	55,4	54,9	52,9	51,9
Кількість процедур для початку бізнесу	10	9	7	6	6	4
Поширеність іноземної власності	3,8	3,6	3,6	3,5	3,3	3,3
Обтяження митних процедур	2,8	2,8	3,0	3,3	3,3	3,0

*Складено за даними звітів: (обрана вибірка за 2011–2018 рр., оскільки до 2011 рр. використовувалася інша методологія розрахунку даних показників) [197–204]

В цілому, надані нами показники характеризують інституційне та економічне середовище України, рівень розвитку якого визначає, з одного боку, ступінь ефективності дій влади та, з іншого боку, дій суб'єктів власності у наявних економічних та інституційних умовах. Закріплення прав власності на матеріальні і нематеріальні об'єкти власності, нормативно-правове забезпечення їх захисту, довіра економічних суб'єктів до влади, рівень хабарництва, прозорість адміністративної діяльності (на рівні судів і поліції), фаворитизм та ефективність витрат влади конституують якісні характеристики діяльності влади, її ступінь зрощування із великою власністю. Як наслідок, зазначені характеристики стають підґрунтям досягнення (недосягнення) інтенсивного типу відтворення економічних відносин, кількісних та якісних змін на основі залучення інвестиційних ресурсів у

суспільне відтворення, вибору ефективних механізмів розподілу і перерозподілу державних ресурсів, визначення співвідношення вигід і витрат суб'єктів власності, а, отже, ступеня відновлення взаємодії економічних інтересів.

Одночасно ефективність діяльності суб'єктів власності визначається через їх схильність до опортуністської і нелегітимної поведінки, дотримання ними інституційних норм і правил, ступеня економічної конкуренції та можливостей впливу на їх діяльність з боку інших суб'єктів власності (у тому числі іноземних), ступеня домінування на ринку, податкового і торгівельного тиску, свободи щодо відкриття бізнесу та інвестування тощо.

Тому у своєму сполученні ступінь розвитку економічного та інституційного середовища одночасно з позиції ефективності дій влади та з позиції ефективності дій власності усестороннє розкривають особливості взаємодії влади і власності та чинники, які більшою мірою зумовлюють їх зрощування у тій чи іншій країні.

В Україні низький рівень субіндексів, які характеризують економічне та інституційне середовище, ефективність діяльності влади та її політики (від 1,9 до 3,3). Субіндекси ефективності діяльності власності є значно вищими (від 3 до 6,1), що відповідає більш високій схильності економічних суб'єктів власності до дотримання формальних і неформальних норм економічної поведінки. Одночасно ефективність діяльності влади практично за всіма вказаними нами параметрами є значно нижчою порівняно з ефективністю діяльності власності, що свідчить про наявність проблем в першу чергу в секторі влади. Тому результати діяльності влади, її економічну політику щодо створення ефективного економічного та інституційного середовища, захисту прав та інтересів власності слід оцінити як таку, що не спрямована на забезпечення стійкості відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів суб'єктів власності [169].

Неефективність державних видатків, розподілу і перерозподілу бюджетних коштів, непрозорість правової та адміністративної системи,

незахищеність прав власності і прав міноритарних акціонерів, інвесторів та позичальників, орієнтація на обслуговування економічних інтересів олігархічних груп на фоні обмеження економічної свободи для інших економічних суб'єктів дозволяють зробити висновок:

по-перше, щодо розмежування в Україні влади і держави, наявності в Україні механізму зрощування влади і власності, діяльність якої підпорядкована реалізації індивідуальних інтересів влади та інтересів суб'єктів власності, які з нею зливаються;

по-друге, щодо прямого негативного впливу зазначених процесів на відносини привласнення-відчуження та взаємодію економічних інтересів, формування на цій основі протиріч реальної економічної ситуації в Україні об'єктивним економічним відносинам та продуктивним силам, які проявляються у недосконалості державного механізму регулювання процесу відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів, наявності у ньому перекосів, що вимагає його коригування та зміни;

по-третє, щодо першочергової необхідності зміни в Україні безроздільного права і доступу влади до перерозподілу бюджетних коштів та обмежено-персоніфікованого прийняття нормативно-правових актів, які лобіюють інтереси великої власності, тобто необхідності розробки інструментів і системи заходів боротьби із процесом зрощування влади і власності.

На наш погляд, при зниженні рівня зрощування влади і власності у вітчизняній економіці будуть досягнуті позитивні наслідки від обмеження реалізації механізму влади-власності, які діятимуть у зворотному напрямі. В економіці України, для якої є характерною монополізація «владно-власністю», остання укорінилася і стала основою економічної діяльності, вбудованим інститутом економічної системи, який повністю нівелює і нехтує інститути ринку, конкуренції та економічної свободи. Отже, влада-власність є правилом і нормою економічної діяльності, інституційно закріпленими можливостями відхилення від нормативно-правових актів і суспільних

орієнтирів, інститутом максимізації економічної вигоди (користі) конкретно визначеними суб'єктами [169].

І в таких умовах усі без виключення економічні суб'єкти стають учасниками відносин та безпосередніми суб'єктами механізму влади-власності, оскільки відособленість та ізольованість від участі у даних відносинах призведе до їх дуже швидкого занепаду і вмирання, виключення з економічного та інституційного середовища. Тому ступінь приналежності економічного суб'єкта до влади-власності та легітимно закріплені за ним можливості щодо порушення норм і правил економічної діяльності, законодавчо-правових актів будуть визначати рівень реалізації його економічних інтересів та їх відтворення.

Відповідно постає питання, по-перше, кількісного вимірювання ступеня монополізації влади-власності у вітчизняній економіці та її впливу на процес реалізації економічних інтересів суб'єктів, по-друге, розробки інструментів і методів захисту інтересів і прав власності економічних суб'єктів, які дозволять оптимізувати процеси відтворення продуктів, ресурсів і доходів в економіці, забезпечити відкритість і прозорість розподілу доходів від власності, преференцій та прав щодо її привласнення-відчуження, підвищення ефективності функціонування інститутів влади тощо.

5.2 Кількісне вимірювання впливу конструкції «влада-власність» на реалізацію економічних інтересів

Оцінку впливу влади-власності на ефективність процесу реалізації економічних інтересів суб'єктів в економіці, на наш погляд, слід проводити, виходячи з наступного методологічного підходу. По-перше, необхідно обґрунтувати основні емпіричні показники, які розкривають глибинну сутність влади-власності, тобто відображають її змістовні характеристики, по-друге, показники, які виявляють форми її прояву в економічній системі, тобто ідентифікують її внутрішні якості, по-третє, показники оцінки наслідків

влади-власності для економічних суб'єктів з точки зору бар'єрів на шляху реалізації їх економічних інтересів.

Звернення до витоків поняття «влада-власність» дає нам уявлення щодо її основоположних, сутнісних характеристик. Загальновідомий в економічній науці термін «азіатський» або державний спосіб виробництва, охарактеризований К. Марксом, вперше назвав владою-власністю та увів в науковий аналіз Васильєв Л.С., визначивши його як феномен, що уособлює собою єдність «адміністративно-політичних, соціальних, економічних, воєнних» та ін. сфер держави при імперативі адміністративно-політичної та організаторсько-управлінської сфер [205, с. 87–88]. І відповідно до даного визначення центральною характеристикою конструкції влади-власності були визначені в першу чергу редистрибутивні відносини, які обумовлюють необхідність сплати державі ренти-податку, концентрацію останньої в руках влади і подальший її перерозподіл владою (Васильєв Л.С., Кірдіна С.Г.) [205; 206]. Бессонова О.Е назвала зазначені взаємодії держави і суспільства інститутом здачі-роздачі створеного продукту [149].

І як точно підкреслив Нурєєв Р.М., сутність охарактеризованого інституту влади-власності розкривається через синтез у владі двох основних функцій – владної і власницької, коли влада через своє панівне службове («посадове») положення монополізує власність [207, с. 58–59]. Тобто на основі утворення даного конструкту монополізується не тільки влада, але й основні функції щодо організації економічного життя суспільства, його упорядкування, управління і контролю, які обумовлюють монопольне встановлення доступу до ресурсів, контролювання розподілу доданої вартості, монопольне регулювання перерозподілу суспільного продукту, привласнення його значної частки та економічної вигоди від виконання зазначених функцій.

Таким чином, стрижневою і одночасно ідентифікуючою характеристикою влади-власності є привласнення владою економічної вигоди (користі) від свого панівного становища над власниками та одночасно монополізація власницьких позицій через їх закріплення і підтримання на

основі владних повноважень. Зазначене розкриває основу злиття влади і власності в невід'ємну спільність і одночасно з цим підводить нас до виявлення основних форм прояву влади-власності.

Як ми з'ясували в ході проведеного аналізу, основною формою прояву влади-власності в економіці є панування, яке встановлюється через монополізацію різноманітних функцій і сфер в процесі суспільного поділу праці. У зв'язку з цим привертає увагу науковий підхід до визначення форм монополізації владою-власністю функцій в процесі суспільного поділу праці, запропонований Нурєєвим Р.М. Вчений, зокрема, виділив:

1) монополізацію умов виробництва і відтворення (права розпорядження стратегічними інфраструктурними об'єктами, інформацією, досвідом, знаннями, необхідними для забезпечення виробничого процесу, структур для захисту виробництва та підтримання влади);

2) монополізацію сфери розподілу (в аспекті визначення частки розподілу доданого продукту і перерозподілу суспільного продукту);

3) монополізацію обміну (засобів виробництва, необхідних для забезпечення нормального функціонування, життєве необхідних і визначальних для суспільства продуктів, у тому числі експортних) [207, с. 58–59; 208, с. 116–117].

На наш погляд, у наведеній класифікації вчений чітко визначає форми і сфери впливу влади-власності на сукупність відносин щодо виробництва, розподілу й обміну, які влада як верховний представник держави реалізує в економіці. Адже, концентруючи в своїх руках процес переміщення продуктивних сил і регламентуючи хід відносин в сфері виробництва, розподілу, обміну товарів та послуг, влада контролює суспільні відносини та визначає результативність економічного життя. Але одночасно з цим, монополізуючи умови для здійснення відносин в сфері виробництва, відносин щодо розподілу й обміну, влада створює підґрунтя для монополізації частки суспільного продукту, яка призначена для суспільного споживання, тобто значно впливає на відносини в сфері споживання [209].

Відповідно йдеться про монопольний вплив влади-власності на всю систему відносин щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання. Тому прийняття наукового підходу, запропонованого Нурєєвим Р.М., за основу аналізу дозволить нам виявити конкретні форми прояву монопольно-панівного положення влади-власності в процесі реалізації економічних відносин і встановити, які бар'єри створює економічним суб'єктам монополізація владою функцій щодо суспільного розподілу праці в аспекті реалізації їх економічних інтересів.

Рухаючись в обраному напрямі, визначимо в першу чергу показники, які розкривають глибинний зміст влади-власності. Останній виявляється через таку її істотну рису як монополізація. Оскільки монополізація як характеристика влади-власності – це спосіб отримання економічної вигоди від інституціональних переваг та службових повноважень і водночас утримання досягнутих позицій через свою присутність або вплив на владу (лобізм), то визначити владу-власність на емпіричному рівні ми можемо передусім на основі індикаторів, які вказують на ступень орієнтованості влади-власності на реалізацію власних економічних інтересів (інтересів обслуговуваної власності) в процесі виконання своїх службових функцій.

Йдеться в першу чергу про ступінь привласнення і концентрації в руках владної верхівки суспільного продукту, показники «кумівства» (фаворитизму) в рішеннях верховної влади, а також лобіювання інтересів певних економічних груп, які розкривають суть влади-власності і зміст владно-монопольного капіталізму.

На наш погляд, найбільш точно відображає зазначені характеристики показник фаворитизму в рішеннях влади – складова субіндексу «Інституції» Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index – GCI), який розраховується експертами Всесвітнього економічного форуму [204]. Зазначений інтегральний показник демонструє рівень кумівства і ступінь зв'язаності економічних груп з урядом, враховує частку активів представників влади-власності у ВВП, ступінь її концентрації у стратегічних

секторах економіки. І таким чином, він відображає розглянуті нами істотні риси влади-власності, визначає рівень економічної ренти, отриманої владою-власністю від монополю-владних переваг та суспільно-службової власності, що відкриває можливості для застосування показника фаворитизму для емпіричної ідентифікації влади-власності [209].

Наступна група – показники, які відображають форми прояву влади-власності в економічній системі, тобто ідентифікують її внутрішні якості. Аналіз монополізації основних функцій влади в сфері економічних відносин, зокрема, умов для реалізації відносин в сфері виробництва, відносин в сфері розподілу й обміну дозволить нам встановити форми прояву іманентних влади-власності властивостей і відповідно визначити основні показники, які їх характеризують.

Відносини, які складаються в сфері виробництва, детермінуються тими умовами, які створює влада для його організації і відтворення. Умови виробництва як сукупність факторів зовнішнього середовища, які задають його параметри, спеціалізацію, форми і механізми реалізації тощо, визначають ефективність самого виробництва і ступінь реалізації економічних інтересів учасників відносин щодо його забезпечення. І саме влада на основі своїх повноважень встановлює межі і масштаби даних відносин, можливості отримання економічної вигоди (користі) від них суб'єктами.

Серед основних умов виробництва, які встановлює влада, слід виділити – закріплення прав власності, наявність і доступ економічних суб'єктів до економічних ресурсів, які становлять основу виробництва – паливно-енергетичних ресурсів, трудових ресурсів, засобів виробництва, інформації тощо, створення умов для забезпечення транспортування і зв'язку, доступу до інформації і освіти, здійснення захисту і підтримання безпеки правоохоронними органами, судовою системою.

Відповідно до цього, монополізація владою умов виробництва в першу чергу виявляється через створення нерівних умов для економічних суб'єктів у даній сфері та обмеження їх доступу до ключових ресурсів, що має такі форми

прояву: встановлення владно-власницького монопольного контролю над економічними ресурсами і привласнення владою-власністю економічної ренти від їх використання, обмеження доступу суб'єктів до інформаційних і знаннєвих ресурсів, досвіду і технологій, позбавлення суб'єктів можливостей щодо отримання прав власності, захисту їх інтересів через підпорядкування владою-власністю судів, правоохоронних структур, ЗМІ тощо.

Як наслідок – реалізація зазначених форм монополізації влади створює несприятливі економічні та інституційні умови для здійснення процесу виробництва та його нормального функціонування, умови, які не здатні підтримувати економічну безпеку відносин в сфері виробництва та безпеку реалізації інтересів їх учасників. Адже ефективність, кількісно-якісні результати виробництва та економічна вигода його учасників напряму залежать від забезпеченості виробництва економічними ресурсами, безпечності його функціонування і відтворення, можливостей вирішення конфліктів інтересів власників, створених владою.

Виходячи з цього, основними показниками, які характеризують форми прояву влади-власності в аспекті монополізації умов виробництва, є, на наш погляд, по-перше, ступінь монополізації ринків паливно-енергетичного комплексу (газу, нафти, електроенергії), металургії і машинобудування, фінансових ресурсів, транспорту і зв'язку як матеріально-речової основи виробництва; по-друге, рівень захисту владою прав власності, у тому числі інтелектуальних, надійність правоохоронних органів, незалежність судових органів від влади, свобода і ступінь контролю ЗМІ з боку влади, які створюють гарантію нормального функціонування та економічної безпеки відносин в сфері виробництва та одночасно підґрунтя для економічних відносин у всіх сферах економічного життя [209].

Таким чином, зазначені показники ідентифікують ступінь монополізації владою можливостей для реалізації економічних інтересів суб'єктів через основоположні відносини – відносини щодо виробництва, які задають хід і перебіг всіх інших відносин – в сфері, розподілу, обміну і споживання.

Емпіричною базою для зазначених показників є показники концентрації ринків Антимонопольного комітету України та дані експертів суспільної організації «Успішна країна», розраховані на основі індексу Херфіндаля-Хіршмана та сумарних часток ринку чотирьох і восьми найбільших компаній відповідно, складові субіндекса «Інституції» Індексу глобальної конкурентоспроможності (GCI) та Індексу свободи людини.

Наступною формою прояву влади-власності є концентрація функцій розподілу в руках влади. Вона виявляється через встановлення владою пропорцій розподілу доданого продукту економічними суб'єктами через механізм оподаткування (механізм «здач»), а також пропорцій перерозподілу створеного в економіці продукту (механізм «роздач») в руки суспільства, підприємств і домогосподарств. Але реалізація даної функції спрямована на відособлення частки суспільного продукту, яка «роздається» в руки самої влади-власності. І у цьому аспекті визначальною метою монополізації владою-власністю розподільно-перерозподільної функції є максимізація економічної вигоди, прав власності, витрат на утримання влади-власності, а також мінімізації своїх владно-власницьких витрат в процесі оподаткування на основі мінімізації частки необхідного продукту домогосподарств, підприємств і суспільства тощо.

Таким чином, монополізація владою-власністю функції розподілу спільно створеного суспільного продукту дозволяє їй отримати економічну вигоду шляхом редистрибутивного обміну, за якого на основі обміну «здач» на «роздачі» влада-власність концентрує в своїх руках максимальну різницю між ними.

Основними показниками монополізації владою-власністю функції розподілу є, на наш погляд: 1) індекс управління, який показує рівень ефективності (неефективності) розподілу і використання владою ресурсів, які знаходяться в руках у суспільства; 2) показник нецільового відволікання владою державних коштів, який визначає рівень нецільового розподілу і використання владою бюджетних асигнувань, а також рівень зниження витрачання державних

коштів відповідно до цілей державних видатків; 3) показник марнотратства витрат влади, який показує рівень надмірних видатків з боку влади в процесі фінансування урядових заходів, в процесі розподілу державної допомоги підприємствам і необґрунтовано завищених коштів на фінансування державних програм, їх спрямуванні в інтересах вузьких кіл тощо; 4) рівень обтяження суспільства видатками на утримання влади (показник тягаря державного регулювання для економіки), який показує, по-перше, приріст витрат, які виділяються владою на своє утримання, до приросту ВВП. За основу показника беруться витрати на фінансування уряду, президента, інших державних чиновників вищого рангу, у тому числі витрат на купівлю житла, транспорту, техніки та їх обслуговування. По-друге, даний показник визначає питому вагу державного споживання у суспільному споживанні [209].

Зазначені показники є складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності, а також Індексу ефективності економічних трансформацій і управління, які розраховуються експертами Всесвітнього економічного форуму та фонду Бертельсмана відповідно.

Монополізація владою-власністю сфери обміну передбачає обмеження можливостей економічних суб'єктів щодо еквівалентного обміну ресурсами, товарами, послугами. Якщо підтримання владою умов для ефективного обміну має своїм результатом взаємну реалізацію економічних інтересів і відповідно отримання економічної вигоди (користі) всіма його учасниками, то у випадку монополізації владою-власністю даної сфери створюються значні бар'єри для взаємовигідних обмінних відносин, порушується ефективність зв'язку і взаємодії сфери виробництва і сфери споживання, які з'єднуються на основі обміну в єдину систему і обумовлюють взаємообмін інтересів виробників і споживачів.

Тому формою прояву монополізації владою-власністю сфери обміну є стримування механізмів ефективного обміну, які виявляються через обмеження конкуренції, зміну співвідношення між рівнем ринкової конкуренції і монополії в бік домінування останньої, обмеження свободи

суб'єктів на ринку як основи участі економічних суб'єктів в обміні, у тому числі свободи ведення бізнесу, торгової, фінансової та інвестиційної свободи (втручання влади у розподіл кредитів, операції з капіталом і платежі економічних суб'єктів, встановлення надмірних обмежень для функціонування фінансово-кредитних установ), трудової свободи (необґрунтоване посилення владою трудового навантаження, зниження мінімальної зарплати, підвищення податкового навантаження на найм працівників тощо).

Концентруючи в своїх руках службово-монопольні функції щодо регулювання сфери обміну, влада-власність прямим і непрямим чином втручається у ринкові відносини, обумовлює розвиток тіньового сектору, обмежує товарно-грошовий обмін, взаємодію між сферами виробництва і споживання, і в свою чергу, отримує економічну вигоду від свого монопольного положення.

Виходячи з цього, до основних показників монополізації владою-власністю сфери обміну відносяться: 1) рівень обмеження конкуренції з боку влади та інтенсивність її розвитку урядом, який показує, наскільки значний монопольний вплив влади на процеси ринкового обміну; 2) ступінь домінування конкуренції над монополією в результаті антимонопольних дій влади, який характеризує ступінь втручання влади в процес монополізації ринків; 3) субіндекси Індексу економічної свободи – бізнес-свобода, фінансова свобода, інвестиційна свобода, торгівельна свобода, трудова свобода, які характеризують ефективність, раціональність, надмірність втручання влади в обмін на ресурсних і товарних ринках, ступінь обмеження обмінних відносин з боку влади тощо [209].

Як ми з'ясували, процес монополізації владою-власністю функцій суспільного поділу праці чинить також прямий і непрямий вплив на відносини в сфері споживання. Відповідно через отримання монопольного положення владою-власністю в сфері розподілу і перерозподілу встановлюється прямий контроль над обсягами виробництва та споживання домогосподарствами і

підприємствами суспільних благ. І оскільки останні є благами колективного користування, то, обмежуючи обсяги їх виробництва і відтворення, рівень їх надання, влада-власність безпосередньо чинить вплив на колективне споживання даних благ усіх без виключення членів суспільства. Говорячи про непрямий вплив, йдеться про контроль сфери споживання через монополізацію владою-власністю умов виробництва, сфер розподілу й обміну.

Відповідно до зазначеного основним показником монопольного положення влади-власності в сфері споживання є рівень контролю за наданням економічним суб'єктам суспільних благ, який може бути визначений на основі індексу управління, що показує рівень ефективності (неефективності) розподілу і використання владою ресурсів, що є в руках у суспільства.

З іншого боку, концентрація в руках влади-власності доступу до ключових економічних ресурсів і ринків, контролю над правами власності інших суб'єктів проявляються у таких негативних формах як зниження обсягів створеного суспільного продукту, зменшення обсягів доходів економічних суб'єктів від власності і відповідно збільшення їх трансакційних витрат, що значно знижує рівень їх споживання. Посилює зазначену негативну тенденцію також монополізація інших умов виробництва – недоступність технологій, інформації, високоякісної освіти, охорони здоров'я, що також чинить негативний вплив на рівень споживання благ, якість життєдіяльності економічних суб'єктів [210].

Встановлення монопольного положення влади-власності в сфері обміну також непрямим чином корелює зі споживанням, оскільки проявляється у монопольному підвищенні цін та зменшенні сукупної пропозиції, встановленні нееквівалентного обміну трудових, фінансових, інвестиційних ресурсів, що значно обмежує доходи їх власників, а, отже, їх подальше споживання.

Таким чином, через вказані форми прояву монополізація влади-власності охоплює також і відносини в сфері споживання – в бік максимізації

рівня споживання та привласнення суспільного продукту самою владою-власністю і одночасно в бік мінімізації необхідного продукту для інших економічних суб'єктів.

Отже, показники монополізації владою-власністю сфери споживання корелюють з основними показниками її втручання в інші сфери відносин, тому, на наш погляд, слід врахувати дане положення при здійсненні емпіричних оцінок впливу влади-власності на процес реалізації економічних інтересів суб'єктів.

Третьою групою індикаторів, які слід визначити в аспекті предмета нашого дослідження, є показники, що характеризують наслідки впливу влади-власності на економічних суб'єктів з точки зору бар'єрів на шляху реалізації їх економічних інтересів. Ступінь реалізації економічних інтересів суб'єктів визначається рівнем економічної вигоди, користі, яку вони отримують у результаті участі в економічних відносинах. Тому, виходячи з цього, вплив влади-власності на ефективність реалізації економічних інтересів суб'єктів буде виявлятися в першу чергу у зміні рівня їх доходів і витрат, якості життєдіяльності, економічного і соціального розвитку, можливостей для забезпечення самовідтворення тощо [209].

Конкретними формами реалізації економічних інтересів підприємств (фірм) є рівень чистого прибутку (збитків), отриманого в результаті економічної діяльності, обсяги доданої вартості за витратами виробництва, які характеризують рівень валових доходів підприємств, що враховують обсяги субсидій, отриманих від держави і призначених для виробництва продукту, а також рівень витрат на виробництво і реалізацію продукції. Тому зазначені форми прояву і повинні бути покладені в основу показників реалізації економічних інтересів підприємств.

Проведений нами аналіз наслідків впливу влади-власності на реалізацію економічних інтересів підприємств (фірм) в результаті монополізації в сферах визначення умов виробництва, встановлення контролю за розподілом, обміном і споживанням показав, що через всі зазначені сфери влада-власність чинить вплив на доходи і витрати даних суб'єктів, прямим або непрямим чином

обмежуючи їх можливості щодо отримання економічної вигоди або зниження витрат.

Основоположним наслідком впливу влади-власності на зазначений процес є обмеження доступу підприємств (фірм) до ключових економічних ресурсів. Зокрема, доступу до природних ресурсів, фінансових коштів держави (бюджетних і позабюджетних ресурсів), ресурсів фінансово-кредитних установ, пільгових кредитних ресурсів тощо.

Найбільшою мірою боротьба розгортається за доступ до природних ресурсів. Як відомо з економічної теорії, у зв'язку з обмеженістю обсягів їх пропозиції, входження на ринок природних ресурсів вимагає значних фінансових коштів. Одночасно монополізація владою-власністю функції надання обмежених природних ресурсів у користування і володіння, передачі прав щодо їх збуту, постачання, транспортування тощо має своїм наслідком концентрацію в її руках зазначених монопольних прав і природної ренти.

Відповідно в процесі даної монополізації відбувається витіснення і відчуження підприємств (фірм) від ринку природних ресурсів і сировини, встановлення для них значних адміністративних обмежень, монопольний тиск з боку влади-власності, що призводить до зменшення числа учасників даних ринків та значного підвищення цін на ключові природні ресурси і сировину. У свою чергу монопольно високі ціни на ресурси і сировину природного походження детермінують підвищення цін на всі інші товари і послуги, оскільки є джерелами енергії та основою товарної продукції, зниження конкурентоспроможності як самих підприємств, так і їх продукції [209].

Є очевидним, що у зазначених умовах значно ущемляються інтереси підприємств, знижуються доходи від їх реалізації та підвищуються витрати, збільшується кількість збиткових підприємств, знижуються обсяги випуску.

Особливо це позначається на інтересах вітчизняних підприємств – як через обмеження доступу і монополізм на ресурсних ринках, так і через значну залежність від цін на ресурси і сировину. Так, за оцінками вітчизняних експертів в Україні найбільш монополізованими владою-власністю є ринки

розподілу і транспортування нафти, природного газу, вугілля, залізної руди [211]. Наприклад, на ринку природного газу 2/3 облгазів, які постачають через газорозподільні мережі 60% природного газу від загального обсягу, знаходяться у власності Group DF, що належить Д. Фірташу [212]. Крім того, даній групі належить значна частка ринку розподілу газу [213].

Крім того, результати аналізу Всесвітнього банку свідчать про те, що укорінення владно-власницьких відносин, орієнтованих на рентопошук, є характерним для паливно-енергетичного, гірничо-металургійного, агропромислового комплексів, машинобудування, які також прямо або непрямым чином пов'язані з доступом до ключових природних ресурсів України і засновані на вимиванні природної ренти [187]. Зокрема, на оборот підприємств влади-власності у зазначених секторах приходиться більше 40% і більше 50% – на їх активи [214].

Враховуючи те, що виробництво більшості підприємств засноване на використанні природних ресурсів, палива й енергії, засобів виробництва, то рекордне підвищення цін виробників в сферах добичі вугілля (індекс цін виробників за даними Міністерства фінансів України підвищився від 99,2 до 147,9), нафти і газу (від 220,3 до 116,1), металевих руд (від 91,1 до 129,3), нафтопереробки (від 104,8 до 142,9), машинобудування (від 128 до 116,1) у 2015–2017 рр., яке значно перевищує темпи інфляції [215], відчутно вплинуло на рівень чистого прибутку і видатків підприємств України, індекс реальної зарплати населення, який напряму залежить від прибутків підприємств [216]. Зокрема, за даними Державної служби статистики у 2014–2015 рр. підприємства України не отримували чистого прибутку і мали чисті збитки. У 2014–2017 рр. частка прибуткових підприємств постійно знижувалася (від 73,3% до 72,4% у їх загальній кількості), при цьому кількість суб'єктів господарювання у зазначеному періоді зменшилася на 127181 або на 6,6% [217].

З іншого боку, реалізація економічних інтересів підприємств (фірм) значно обмежується в результаті привласнення владою-власністю коштів держави через механізми розподілу і перерозподілу. На основі даних

механізмів враховуються інтереси влади-власності, на користь якої реалізуються схеми щодо виїмки бюджетних і позабюджетних коштів, інвестування і підтримки обслуговуваних нею підприємств, що значно скорочує доходи і збільшує витрати інших підприємств (фірм).

Серед основних бар'єрів для реалізації інтересів підприємств в сфері розподілу і перерозподілу також слід назвати встановлення владою-власністю пільгових ставок оподаткування і повернення подвійного оподаткування обслуговуваним підприємствам, надання їм державної допомоги, субсидій, субвенцій, преференцій у сплаті мита, фінансування цільових програм влади-власності, компенсацію боргів даних підприємств за рахунок бюджетних коштів, видачу їм державних кредитів, вибір переможцями тендерів, збільшення витрат на асигнування «реформ» певних сфер економічної діяльності для реалізації владно-власницьких бізнес-інтересів тощо.

Результатом таких дій для підприємств (фірм) є значний податковий тиск, який перекладається на їх доходи і витрати, недоступність податкових пільг і преференцій, недостатність коштів для самовідтворення й обмеження можливостей для інноваційно-інвестиційного та високотехнологічного розвитку, мінімізація чистого прибутку і трансфертів з боку держави.

Так, згідно з дослідженнями Всесвітнього банку в Україні у 2016 (з лютого) – 2017 (до березня) рр. на підприємствах влади-власності на 61% менше, ніж на непов'язаних із владою-власністю підприємствах проводився аудит при поверненні ПДВ, у 2014 р. 63% повернення ПДВ приходилося на владу-власність [214].

Одночасно непов'язані підприємства в результаті цього значно знижують свою конкурентоспроможність, оскільки не можуть повернути значну частину операційного капіталу, втрачають економічні можливості для інноваційного розвитку, не мають можливості отримати державну допомогу, трансферти, цільове фінансування розвитку тощо. Так, в Україні за даними Державної служби статистики інновації за рахунок власних коштів підприємств у 2015–2017 рр. скоротилися в 1,74 рази, причому у 2017 р.

впроваджувало інновації 14,3% промислових підприємств [217], що пов'язано передусім з відсутністю коштів. З іншого боку, проведений нами аналіз цільових державних програм підтримки підприємств у 2015–2017 рр. показав, що жодна з них не була спрямована на інновації.

Посилюють зазначені тенденції обмеження владою-власністю базових установок сфери обміну – конкуренції та економічної свободи. У цьому аспекті основними негативними наслідками її впливу на відносини в сфері обміну та реалізацію економічних інтересів підприємств є сприяння монополізації підприємств влади-власності і ринків, штучне обмеження діяльності підприємств-конкурентів та кола учасників ринку, втручання влади-власності в розподіл кредитів, операції з капіталом, платежі економічних суб'єктів, встановлення надмірних обмежень для функціонування фінансово-кредитних установ, непідконтрольних влади-власності, впровадження жорсткої дозвільної системи та системи адміністрування, обмеженого допуску до певних сфер економічних відносин та ін. [210].

За таких умов відбувається значне зниження обсягів випуску і реалізації, скорочення прибутку і фінансових ресурсів підприємств, значне зростання економічних і трансакційних витрат, підвищується відсоток за користування кредитними ресурсами, обмежується рух капіталу і фінансові операції, що значно стримує інтереси підприємств до інвестування та підвищує ризики недоотримання прибутку від зазначеної діяльності [216].

Особливо зазначене є результатом значної концентрації влади-власності на ринках (ресурсів, сировини, засобів виробництва), монополізації найбільш стратегічних для економічного розвитку секторів, неефективного розподілу ресурсів, надмірного втручання влади-власності в діяльність фінансово-кредитних установ, підтримки підвладних банків, якими влада-власність користується для конвертації своїх коштів, необґрунтованої ліквідації конкуруючих банківських установ, що прямо порушує інтереси підприємств не тільки в аспекті обмеження позичкових та інвестиційних ресурсів, але і захисту їх коштів на рахунках, депозитних вкладів, повернення яких державою

не гарантується.

Адже згідно результатів дослідження Всесвітнього банку підприємства влади-власності займають 15–20% від загальної зайнятості та обігу в структурі вітчизняної економіки. Концентрація влади-власності на ринках енергетики, добичі природних ресурсів і транспорту складає більше 40% активів. Значна монополізація спостерігається також у банківському секторі, в якому влада-власність залучила більше 20% кредитних ресурсів. [214] Одночасно з цим в Україні відбулося значне скорочення частки банків, не пов'язаних із владою. Так, згідно даних НБУ за період 2014–2017 рр. в Україні було ліквідовано 88 банків, з яких поновив свою діяльність тільки один [218].

Основною проблемою банкрутства банків стала необґрунтована вимога НБУ наростити за півроку банківський капітал зі 120 до 300 млн грн, що призвело до ліквідації на банківському ринку малих і середніх банків. Найбільший удар від такого рішення зазнали інтереси бізнесу, оскільки зобов'язання банків перед ним державою не погашаються. Однією з причин таких дій НБУ вітчизняні експерти називають монополізацію владою-власністю банківського сектора, оскільки після ліквідаційної політики на ринку залишилися великі іноземні та державні банки, а серед вітчизняних недержавних – «банки, наближені до влади» [219]. Зокрема, в Україні до банків, «пов'язаних» із владою, відносять «Міжнародний інвестиційний банк», «ТАС», «Кредит-Дніпро», «Місто Банк», «ПУМБ» та ін. [220].

Очевидно, що наслідком монополізації владою-власністю у сферах виробництва, розподілу, обміну і споживання є утворення значних бар'єрів для підприємств в аспекті формування ринково-конкурентного інституційного середовища, стримування процесу реалізації їх інтересів, створення умов для руйнування всієї системи ефективних економічних зв'язків та відносин на фоні втілення владно-власницьких інтересів.

Реалізація інтересів домогосподарств також пов'язана з отриманням вигоди (користі) від їх участі в економічних відносинах і приймає різноманітні форми залежно від змісту функцій даних суб'єктів в економічній системі.

Відповідно до цього інтерес домогосподарства як власника робочої сили та інших факторів виробництва – у максимізації економічної вигоди від їх використання, як споживача – у максимізації корисності споживаних благ, як власника доходу – у його максимальному зростанні, як приватного власника – у реалізації своїх прав, максимізації вигоди (користі) від власності.

Тому монополізація владою-власністю умов в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання детермінує зниження рівня зазначених економічних вигід домогосподарств та якості їх життя. Отже, до показників реалізації економічних інтересів домогосподарств, на наш погляд, необхідно віднести доходи та витрати населення, середньомісячну заробітну плату, сукупні середні доходи у розрахунку на одне домогосподарство, показники нерівності населення за доходами, за вищою освітою та підвищенням кваліфікації.

Найбільш істотний вплив на економічні інтереси домогосподарств чинить монополізація природних та інших ключових ресурсів, унаслідок якої дані економічні суб'єкти вимушені оплачувати дорогі енергоресурси і товари, є обмеженими у споживанні іноземної продукції високої якості, у доступі до дешевих фінансових ресурсів, використанні дешевих і нових технологій [210].

Так, в Україні є монополізованими роздрібні ринки газу та електроенергії, ринок авіап перевезень, ринки харчових продуктів [214]. Встановлені обмеження щодо користування, володіння і розпорядження земельними ресурсами, часто не забезпечується їх вільний доступ до водних і лісових ресурсів тощо. Дозвіл на повітряні перевезення даних суб'єктів передано в руки монопольних авіап перевізників, пов'язаних з владою-власністю, що призвело до завищення цін на дані послуги. Зокрема, компанія МАУ, на яку приходить 80% внутрішніх перевезень, встановила на внутрішні перельоти ціни авіаквитків на рівні закордонних, отримала пільги на обслуговування і паркування [221].

Таким чином, на основі монополізації ринку ключових ресурсів значно збільшуються витрати домогосподарств, знижується рівень і якість їх життя,

обмежується споживання та розвиток.

З іншого боку, монополне положення влади-власності в сфері обміну, стримування конкуренції, економічної, фінансової, трудової свободи призводять до обмеження участі домогосподарств у підприємницькій діяльності, залученні кредитних та розміщенні інвестиційних ресурсів, застосуванні нових технологій і споживанні високотехнологічних товарів, що прямим чином виявляється у зниженні ступеня реалізації економічних інтересів даних суб'єктів та рівня задоволення їх потреб.

Крім того, на основі монополізації владою-власністю сфери розподілу і перерозподілу обмежується фінансування нематеріальної сфери економіки, що призводить до зниження рівня доходів домогосподарств – споживачів бюджетних і позабюджетних коштів (їх зарплати, пенсій, соціальних допомог та інших трансфертів). Наслідком цього є зниження купівельної спроможності домогосподарств, падіння якості їх життя, скорочення середнього класу, збільшення споживачів трансфертів і субсидій, а, отже, зниження попиту на товари і послуги, обсягів податкових і пенсійних виплат працездатному населенню, що зменшує наповнення бюджетних і небюджетних фондів всіх рівнів.

Звідси виникає ситуація, за якої відбувається інституційне обмеження реалізації економічних інтересів домогосподарств, причому як поточних, так і майбутніх, що, у свою чергу, обертається обмеженням потенціалу реалізації суспільних інтересів та інтересів самої влади-власності.

Підсилюється зазначений ефект також негативними соціальними наслідками, оскільки монополізація владою-власністю функції перерозподілу державних коштів детермінує недофінансування необхідних для розвитку кожної людини і суспільства напрямів і обертається неякісними послугами в сфері освіти і медицини, скороченням висококваліфікованої робочої сили, зниженням народжуваності і тривалості життя, деградацією населення, його еміграцією в інші країни, диференціацією населення за доходами, вищою освітою та кваліфікацією.

Так, за оцінками Інституту майбутнього України у зв'язку з обмеженням фінансування і як результат – занепаду системи вищої освіти в Україні молодь масово виїжджає на навчання в європейські країни, зокрема у Польщу, Угорщину, Чехію, Німеччину та ін. (наприклад, українці складають 50% від загального обсягу польських іноземних студентів або 50–60 тис. абітурієнтів щорічно), працездатне населення – на роботу у країни Європи, що призвело до значного зменшення робочої сили і чисельності населення. Остання за їх підрахунками не перевищує на кінець 2017 р. 35 млн осіб, причому з них середній клас складає тільки 12–15% населення [222].

Таким чином, монополізація владою-власністю сфер розподілу і перерозподілу викликає порушення в процесі реалізації інтересів домогосподарств, спричиняє корінні економічні і соціальні дисбаланси у їх подальшому відтворенні та одночасно детермінує негативні суспільні зрушення загальносистемного характеру.

Тому на основі концентрації в своїх руках монопольного контролю над відносинами в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання влада-власність обумовлює скорочення доходів, заощаджень і споживання домогосподарств, обмежує потенціал їх економічного і соціального розвитку, звужує можливості щодо охорони здоров'я й освіти, підвищення кваліфікації та підприємницької діяльності, фінансово-кредитних операцій та користування сучасними технологіями.

Виходячи з аналізу каналів зв'язку і впливу влади-власності на реалізацію економічних інтересів підприємств (фірм) і домогосподарств, розкривається вплив даного феномену на інтереси держави і суспільства, оскільки безпосередньо держава представляє суспільні інтереси. Останні пов'язані у першу чергу зі збільшенням обсягу створеного суспільного продукту, зростанням національного багатства, рівня доходів і споживання кожного члена суспільства, економічним і соціальним розвитком, розширенням суспільного виробництва, покращенням економічного й інституційного середовища тощо. Відповідно до основних показників

реалізації суспільних економічних інтересів відносяться ВВП, ВНД, валові національні витрати, ВВП на душу населення за ПКС, загальні витрати на освіту, загальні витрати на охорону здоров'я.

Тому монополізація владою-власністю ключових сфер економічних відносин і взаємозв'язків наносить непоправну шкоду інтересам всього суспільства. Основними наслідками її негативного впливу є зниження обсягів доданої вартості і як результат – сумісно створеного продукту, погіршення умов життєдіяльності домогосподарств і підприємств, стримування розвитку та кількісно-якісного оновлення продуктивних сил і виробничих відносин, форм і механізмів реалізації власності, а, отже, зменшення обсягів отриманої економічної вигоди (користі) від неї [210].

Зокрема, в результаті монополізації владою-власністю умов виробництва в економічній системі посилюється розрив між його матеріально-речовою і суспільною формами, а також протиріччя між інтересами влади-власності й інтересами економічних суб'єктів та інтересами суспільства. Так, від'ємний зовнішній ефект від передачі виключних прав на природні ресурси підвладним підприємствам отримують як домогосподарства, підприємства, так і все суспільство. Йдеться про жорстке обмеження конкуренції на даному ринку, встановлення монопольних цін на ресурси, недоотримання державою частини бюджетних надходжень, яка осідає в кишенях влади-власності у вигляді ренти, а, отже, недофінансування пріоритетних напрямів економічної діяльності, зниження виробництва і споживання суспільних благ, соціальних послуг, нераціональне використання природних ресурсів і відсутність механізмів контролю за його ефективністю тощо.

І у даному аспекті монополізація владою-власністю умов виробництва переростає у монополізацію сфери розподілу і перерозподілу, оскільки привласнення частки суспільного продукту через виключний доступ до ресурсів детермінує її відчуження від всього суспільства, домогосподарств і підприємств на основі редистрибутивного розподілу і перерозподілу, обмеження можливостей реалізації суспільних інтересів та їх захисту.

Є очевидним, що вилучення владою-власністю з фінансового потоку ресурсів, привласнення частки необхідного для суспільства продукту в якості ренти зумовлюють значне скорочення надходжень до бюджету, зменшення витрат на зарплату і доходи нематеріальної сфери економіки, трансфертів, тобто детермінують обмеження конкретних форм реалізації економічних інтересів, а також падіння рівня й якості життя суб'єктів, які фінансуються за рахунок держави, а також всього суспільства в цілому.

Крім того, наслідком таких бюджетних «вилучень» є зниження виробництва суспільних благ, рівня витрат на освіту, медицину, науку, безпеку, підтримку стратегічно важливих інфраструктурних об'єктів. Отже, це прямий удар по забезпеченню самовідтворення економічних суб'єктів, суспільному прогресу і розвитку. Адже у даному аспекті чиниться негативний вплив на реалізацію майбутніх економічних інтересів суспільства, інтенсивного розвитку людини як основної продуктивної сили, розробки і впровадження нових технологій, формування матеріальної бази для проведення досліджень.

У зв'язку з цим значно підривається потенціал реалізації суспільних інтересів України, в якій на фоні зазначених наслідків відбувається зменшення і відтік наукових кадрів вищого рангу в інші країни, нестача інвестицій та інновацій, існує низький рівень фінансування випуску високотехнологічних продуктів і впровадження нових технологій, що призвело до стрімкого падіння вітчизняного ринку високотехнологічної продукції у 2013–2016 рр. за всіма позиціями (рівень падіння від –50% до –97% відповідно), крім авіабудування, частка якого на світовому ринку складає тільки 0,1% [223].

Крім того, зазначені форми прояву монополізації влади-власності чинять негативний вплив на процес відтворення економічних відносин та економічних інтересів, оскільки детермінують обмеження відносин і порушення прав власності, що складають цілісність та узгодженість економічного середовища, відтворення економічних ресурсів, благ і доходів. Зниження фінансування дійсно важливих для забезпечення економічного

розвитку і розвитку суспільства сфер і напрямів економіки блокує перехід до інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, заснованого на впровадженні якісно нових технологій, виробництв, підвищенні рівня освіти і кваліфікації робочої сили, відході від сировинної та аграрної спеціалізації, розвитку принаймні галузей шостого технологічного укладу, переорієнтації на нові види енергії та енергозберігаючі технології, актуалізації нових форм і механізмів привласнення-відчуження тощо. Але ж саме зазначені напрями сприяють найбільш ефективній реалізації інтересів всього суспільства.

Стимування процесу реалізації суспільних інтересів унаслідок монополізації владою-власністю умов виробництва та сфери розподілу підкріплюється також монополізацією сфери обміну. Обмеження конкуренції, ринкових відносин, економічної свободи стримує розвиток умов для ефективного економічного обміну ресурсами, продуктами, доходами, сприяє формуванню несприятливих інституційних умов для взаємодії інтересів суб'єктів та інтересів держави, руйнує потенціал для розвитку відносин власності та суспільних інтересів.

Адже унаслідок зазначених процесів зменшується частка малого і середнього бізнесу, формується несприятливе середовище для створення нових робочих місць, активізації внутрішніх інвестиційних потоків, впровадження інноваційних технологій та заміни застарілих основних фондів, що призводять до падіння обсягів ВВП і національного доходу, валового нагромадження капіталу тощо, тобто основних форм реалізації суспільних інтересів.

Отже, в результаті монополізації владою-власністю умов для реалізації відносин в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання підривається потенціал задоволення суспільних інтересів, інтересів розвитку економічної системи, обмежується реалізація інтересів підприємств і домогосподарств, руйнується вся система ефективних економічних зв'язків.

Ще одним із негативних наслідків впливу монополізації влади-власності

на процес реалізації суспільних інтересів є поглиблення корупції влади-власності. Оскільки корупція прямо впливає на інтереси приватної і суспільної власності, що, на думку Волович В.Н., визначає дане явище передусім як економічне [224], то пошук владою-власністю корупційної ренти детермінують пригнічення приватної власності і привласнення владою-власністю суспільної власності, поглиблюють диференціацію економічних суб'єктів за доходами, призводить до олігархізації і клановості економіки.

І за умов затвердження, довгострокового розвитку та укорінення у суспільстві владно-власницьких інтересів як основоположної форми існування економічної системи саме влада захоплює бізнес, перетворюється у його панівну форму [225]. Тим самим, як зауважив Ожерельєв О.І., відбувається інституціоналізація інтересів влади-власності як на формальному, так і на неформальному рівні, формується мережа нових економічних відносин та економічних інтересів, заснованих на пануванні і всезагальній монополії влади-власності, безперервному підтриманні її інтересів, що робить суспільні, індивідуальні і колективні інтереси другорядними, а владно-власницькі інтереси головуючими.

Тим самим корупція влади-власності підриває ефективність економічних відносин, реалізацію інтересів як на приватному, так і на суспільному рівнях, блокує процес їх відтворення та прогресивного розвитку, виступає засобом і важелем, за допомогою якого створюється непідконтрольність влади-власності економічним суб'єктам і суспільству, а також її відмежування від інтересів суспільства.

Таким чином, виявлені нами закономірності монополізації владою-власністю основних механізмів забезпечення реалізації відносин в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання та їх впливу на процес задоволення економічних інтересів суб'єктів обумовлюють обмеження можливостей суб'єктів щодо отримання економічної вигоди (користі). Останнє може бути виражене через кількісні співвідношення між показниками, які характеризують сутність влади-власності, форми її прояву та

показниками реалізації економічних інтересів економічних суб'єктів і суспільства в цілому.

При цьому з метою врахування впливу на процес реалізації економічних інтересів, по-перше, самої сутності влади-власності і, по-друге, форм прояву даного феномену в економічній системі, зазначені співвідношення, на наш погляд, слід встановлювати на основі побудови Інтегрального показника влади-власності і подальшого виявлення характеру функціональних зв'язків.

Виходячи із зазначених методологічних установок, *вхідними показниками (X)* є показники групи 1 – *Індекс фаворитизму в рішеннях влади*, а також групи 2, до якої увійшли *індикатори форми прояву влади-власності*, по-перше, показники монополізації умов виробництва, зокрема, ступеня монополізації таких галузей як видобуток корисних копалин, виробництва, ПЕК, транспорту і зв'язку, показник рівня захисту владою прав власності, у т. ч. інтелектуальної (як середньозважена величина), показник незалежності правоохоронних і судових органів від влади (середньозважена величина), показник свободи і ступеня контролю ЗМІ з боку влади, по-друге, показники монополізації розподілу, а саме, Індекс управління (рівень ефективності (неефективності) розподілу і використання владою ресурсів, які знаходяться в руках у суспільства), показник нецільового відволікання державних коштів і марнотратства витрат влади (середньозважена величина), рівень обтяження суспільства видатками на утримання влади (показник тягаря державного регулювання для економіки), по-третє, показники монополізації обміну, зокрема, рівень обмеження конкуренції з боку влади та інтенсивність її розвитку урядом, показник свободи у відносинах обміну (середнє значення фінансової, бізнес-, інвестиційної, торгової, грошової, трудової свободи) (див. табл. 5.4) [209].

Таблиця 5.4

Складові Інтегрального показника влади-власності*

Складові Інтегрального показника влади-власності			
1. Показник влади-власності			
За сут-ністю	Індекс фаворитизму в рішеннях влади	Розраховується Всесвітнім економічним форумом	X1
2. Показники прояву влади-власності в економічній системі			
Монополізація умов виробництва	Ступінь монополізації ключових ринків ресурсів в галузі:	Розраховуються національними статистичними службами і антимонопольними органами	X2
	– видобуток корисних копалин		X3
	– виробництво		X4
	– електрика, газ і водопостачання		X5
	– транспорт, зберігання та зв'язок		X6
	Рівень захисту владою прав власності, у т. ч. інтелектуальної	Отримано шляхом множення показників Рівень захисту владою прав власності та Рівень захисту прав інтелектуальної власності, які розраховуються Всесвітнім економічним форумом	X7
Незалежність правоохоронних і судових органів від влади	Отримано шляхом множення показників Надійність правоохоронних органів і Незалежність судових органів від влади, які розраховуються Всесвітнім економічним форумом	X8	
Свобода і ступінь контролю ЗМІ з боку влади	Розраховується FreedomHouse	X9	
Монополізація розподілу	Індекс управління (рівень ефективності (неефективності) розподілу і використання владою ресурсів суспільства)	Розраховується фондом Бертельсмана	X10
	Показник нецільового відволікання державних коштів і марнотратства витрат влади	Отримано шляхом множення Показника нецільового відволікання владою державних коштів і Показника марнотратства витрат влади, які розраховуються Всесвітнім економічним форумом	X11
	Рівень обтяження суспільства видатками на утримання влади (показник тягаря державного регулювання для економіки)	Розраховуються Всесвітнім економічним форумом	X12
Монополізація обміну	Рівень обмеження конкуренції з боку влади та інтенсивність її розвитку урядом	Розраховуються Всесвітнім економічним форумом	X13
	Показник свободи у відносинах обміну	Отримано як середнє значення показників: Бізнес-свобода, Фінансова свобода, Інвестиційна свобода, Торгівельна свобода, Трудова свобода, Грошова свобода, які розраховуються HeritageFoundation	X14

*Авторська розробка

Вихідними показниками (Y) є **показники реалізації економічних інтересів: домогосподарств** (доходи та витрати населення України ($Y1$), середньомісячна заробітна плата в розрахунку на одного штатного працівника ($Y2$), сукупні доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство ($Y3$), частка доходів, отриманих найнижчими 10% ($Y4$) і найнижчими ($Y5$), другими ($Y6$) і третіми 20% населення ($Y7$) відповідно, нерівність населення щодо вищої освіти та підвищення кваліфікації ($Y8$)), **підприємств** (чистий прибуток (збиток) підприємств ($Y9$), витрати на виробництво продукції (товарів, послуг) ($Y10$), додана вартість за витратами виробництва підприємств ($Y11$)), **держави** (ВВП ($Y12$) і ВНД ($Y13$) у фактичних цінах; Валове нагромадження ($Y14$) у фактичних цінах; загальні витрати на освіту ($Y15$) та на охорону здоров'я ($Y16$) відповідно у % до ВВП [209].

Оцінка проводилася на прикладі показників вітчизняної економіки на основі офіційних статистичних даних Антимонопольного комітету України, Державного комітету статистики України, Всесвітнього економічного форуму, фонду Бертельсмана, Freedom House, Heritage Foundation за 2008–2017 рр.

У дослідженнях дуже важливо з'ясувати, чи існують між пояснювальними змінними взаємозв'язки, які називають мультиколінеарністю. Вона негативно впливає на кількісні характеристики моделі або робить її побудову взагалі неможливою. Так, мультиколінеарність пояснювальних змінних призводить до зміщення оцінок параметрів моделі, унаслідок чого з їх допомогою не можна зробити коректні висновки про результати взаємозв'язку залежної і пояснювальної змінних. При побудові моделі потрібно мати інформацію про те, що між пояснювальними змінними не існує мультиколінеарності.

Найповніше дослідити мультиколінеарність дає змогу алгоритм Фаррара-Глобера, який застосовує три види статистичних критеріїв для

виявлення мультиколінеарності. На першому етапі виконано нормалізацію вхідних змінних. На наступному етапі розраховано кореляційну матрицю та обчислено її визначник. Далі проведено порівняння фактичного значення критерію $\chi^2_{факт}$ з критичним значенням $\chi^2_{\alpha, \kappa}$, які обчислено за формулами (5.1) і (5.2):

$$\chi^2_{факт} = - \left[n - 1 - \frac{2m + 5}{6} \right] \ln[\det R], \quad (5.1)$$

$$\chi^2_{\alpha, \kappa} = \chi^2 \left(\alpha, \frac{1}{2} m(m - 1) \right), \quad (5.2)$$

де m – кількість незалежних змінних; n – обсяг вибірки; $\det R$ – визначник кореляційної матриці.

Отримані результати $\chi^2_{факт} = 96,40$ $\chi^2_{\alpha, \kappa} = 114,27$ показали, що між показниками X не існує мультиколінеарність, оскільки $\chi^2_{факт} < \chi^2_{\alpha, \kappa}$.

На наступному етапі аналізу автором виявлялася наявність (відсутність) кореляційного зв'язку між усіма вхідними показниками (X_i) та всіма вихідними показниками (Y_j) з використанням формули (5.3):

$$r_{x_i y_j} = \frac{\overline{x_i \cdot y_j} - \overline{x_i} \cdot \overline{y_j}}{\sigma_{x_i} \cdot \sigma_{y_j}}, \quad i = \overline{1, k}, \quad j = \overline{1, z}, \quad (5.3)$$

де k – кількість вхідних показників (X); z – кількість вихідних показників (Y).

Відсутність кореляційного зв'язку наявна при коефіцієнті кореляції, який дорівнює 0, слабкий зв'язок існує при значенні коефіцієнта від 0 до $\pm 0,29$, середній – від $\pm 0,3$ до $\pm 0,69$, сильний – від $\pm 0,7$ до $\pm 0,99$, повний – при ± 1 .

Розраховані значення коефіцієнтів кореляції перевірено на значимість за допомогою t-критерію. Для кожного отриманого значення коефіцієнта кореляції обчислено фактичне значення критерію Стюдента за формулою (5.4):

$$t_{\text{факт } ij} = \frac{r_{x_i y_j} \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r_{x_i y_j}^2}}. \quad (5.4)$$

Після цього здійснено порівняння розрахованого значення t-критерію для кожної пари факторів із критичним, яке при 8 ступенях свободи і рівні значущості $\alpha = 0,05$ дорівнює $t_{\text{крит}} = 2,38$. В результаті дослідження встановлено вплив кожного окремого вхідного показника на результуючі чинники.

Таким чином, попередній аналіз тісноти взаємозв'язків між показниками дозволив сформулювати **Інтегральний показник влади-власності**, який утворено як суму всіх складових X з урахуванням їх ваги. Останню було встановлено шляхом експертної оцінки на основі отриманих нами результатів розрахунків тісноти кореляційного зв'язку між показниками. Інтегральний показник влади-власності запропоновано обчислювати за формулою (5.5):

$$I_{V-V} = \sum_{i=1}^n \alpha_i \cdot \tilde{x}_i, \quad (5.5)$$

де α_i – це вагові коефіцієнти; \tilde{x}_i – нормовані значення вхідних даних X .

Отриманий нами масив значень **Інтегрального показника влади-власності** дозволив побудувати залежність між зазначеним показником і показниками реалізації економічних інтересів суб'єктів (Y). Для вибору регресійної залежності було проведено розрахунки для лінійної і поліноміальної моделей.

Для перевірки адекватності моделей було використано критерій Фішера, який розраховується за формулами (5.6) і (5.7):

$$F_{\text{розрах}} = \frac{R^2}{1-R^2} \times \frac{n-m-1}{m}; \quad (5.6)$$

$$R^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - \bar{y})^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2} = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}. \quad (5.7)$$

Гіпотеза про істотність зв'язку між залежними і незалежними змінними підтверджується, і вона вважається адекватною у випадку, коли $F_{розн} > F_{крит}$.

Результати аналізу показали неадекватність лінійної моделі у зв'язку зі значними коливаннями і розбігом вхідних даних. Поліноміальна модель є адекватною для всіх вихідних показників і дозволяє найбільш точно показати взаємозв'язки між показниками для таких вхідних значень. Отримані нами значення поліноміальних функцій і відповідно характер зв'язків між Інтегральним показником влади-власності та реалізацією економічних інтересів домогосподарств, підприємств і держави представлено у Додатках Н.1–Р, табл. 5.5.

Таблиця 5.5

Вплив Інтегрального показника влади-власності на показники реалізації економічних інтересів суб'єктів*

	Показник	Функція	Прогнозне значення, %
1	2	3	4
Показники реалізації економічних інтересів домогосподарств			
Y1	Доходи та витрати населення України (млн грн)	$Y1 = 2735077,60x^3 - 2914930,66x^2 - 912487,18x + 2429253,14$	-1,45
Y2	Динаміка середньомісячної заробітної плати (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.)	$Y2 = 9691,7x^3 - 14771x^2 + 4940,8x + 3357,5$	-1,59
Y3	Сукупні доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	$Y3 = 9684,8x^3 - 14212x^2 + 3820,4x + 4935$	-1,51
Y4	Частка доходів, отриманих найнижчими 10% населення	$Y4 = 4,4796x^3 - 10,326x^2 + 7,2732x + 2,797$	-0,52
Y5	Частка доходів, отриманих найнижчими 20% населення	$Y5 = 15,339x^3 - 36,101x^2 + 26,469x + 4,124$	-0,7
Y6	Частка доходів, отриманих другими 20% населення	$Y6 = -47,556x^4 + 169,92x^3 - 219,18x^2 + 120,17x - 9,172$	-6,45
Y7	Частка доходів, отриманих третіми 20% населення	$Y7 = 1200,5x^6 - 6266x^5 + 13273x^4 - 14596x^3 + 8786x^2 - 2744,7x + 365,71$	-1,82

Продовження таблиці 5.5

1	2	3	4
Y8	Нерівність населення щодо вищої освіти та підвищення кваліфікації	$Y8 = -16,426x^3 + 48,914x^2 - 47,488x + 18,99$	+1,02
Показники реалізації економічних інтересів підприємств			
Y9	Чистий прибуток (збиток) підприємств (без урахування банків), млн грн	$Y9 = 14631138,72x^4 - 57940757,77x^3 + 83484319,57x^2 - 51210049,57x + 11070$	-6,96
Y10	Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг), млн. грн	$Y10 = 8195611,06x^3 - 24141441,31x^2 + 23782693,43x - 4888027,40$	-0,67
Y11	Додана вартість за витратами виробництва підприємств, млн грн	$Y11 = 2543881,78x^2 - 3591678,90x + 2273489,34$	-0,97
Показники реалізації економічних інтересів держави			
Y12	Валовий внутрішній продукт, у фактичних цінах; млн. грн	$Y12 = 4673734,23x^2 - 7054899,75x + 3943293,08$	-1,15
Y13	Валовий національний дохід, у фактичних цінах; млн. грн	$Y13 = 4994139,29x^2 - 7600784,21x + 4167705,15$	-1,19
Y14	Валове нагромадження, у фактичних цінах; млн. грн	$Y14 = 975247,21x^2 - 1413563,60x + 758556,53$	-1,18
Y15	Загальні витрати на освіту, % від ВВП	$Y15 = 158,80x^5 - 702,50x^4 + 1199,12x^3 - 983,65x^2 + 385,46x - 51,03$	-1,41
Y16	Загальні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП	$Y16 = 142,54x^4 - 494,84x^3 + 616,14x^2 - 328,55x + 69,9$	-4,10

*Авторська розробка [209]

Для прогнозування змін показників реалізації економічних інтересів суб'єктів у результаті посилення владно-власницьких тенденцій було припущено, що значення Індексу фаворитизму в рішеннях влади збільшується на 10%. Прогнозні значення кожного показника Y , отримані в результаті вказаних змін Індексу фаворитизму, представлені нами у табл. 5.5 [209]. Результати розрахунків підтверджують висунуту нами гіпотезу щодо негативного впливу влади-власності на показники реалізації економічних інтересів суб'єктів і характеризують пряму пропорційну залежність між рівнем фаворитизму та нерівністю щодо освіти та обернену пропорційну залежність першого показника з відповідними показниками доходів суб'єктів.

Зокрема, у вітчизняній економіці при посиленні фаворитизму влади на 10% на рівні домогосподарств відбувається зниження показників їх доходів, у тому числі заробітної плати в розрахунку на одне домогосподарство, а також

підвищення рівня диференціації населення за доходами, вищою освітою і кваліфікацією. Привертає увагу той факт, що на 6,45% і на 1,82% знижуються доходи другої і третьої квінтельних груп відповідно, тобто других і третіх 20% населення, які знаходяться над найбіднішим квінтелем. Зниження доходів і посилення розриву між багатими і бідними не тільки означають зниження ступеня реалізації економічних інтересів та рівня задоволення потреб домогосподарств, але і падіння обсягів заощаджень, сукупного та інвестиційного попиту в національній економіці, зменшення витрат на освіту, підвищення кваліфікації та підтримання здоров'я.

Одночасно посилення поляризації населення за доходами, вищою освітою і рівнем кваліфікації є, по-перше, характеристикою обмеження доступу домогосподарств до якісних освітніх послуг і знань, які надаються більшою мірою на контрактній та платній основі на відміну від початкової і середньої освіти, по-друге, критерієм обмеження можливостей для підтримання здоров'я і життя людини, і, по-третє, передумовою зниження рівня висококваліфікованої робочої сили в національній економіці.

Крім того, при нарощуванні фаворитизму прогнозується значне падіння чистого прибутку підприємств (на 6,96%), що корелює з обсягами створеної підприємствами доданої вартості за витратами. Одночасно необхідно звернути увагу на той факт, що за прогнозними розрахунками відбудеться падіння показника витрат на виробництво продукції підприємств. Синхронність негативних змін у прибутку і витратах характеризує ситуацію, за якої відбувається банкрутство і закриття підприємств, коли останні знижують обсяги випуску, витрати на виробництво і реалізацію, скорочують чисельність робочої сили та здійснюють інші заходи в напрямі економії ресурсів, що супроводжується значним падінням чистого прибутку. Така ситуація відображає негативні тенденції в економіці – падіння сукупного випуску, процес монополізації виробництва, зниження частки малих і середніх підприємств, тінізацію доходів, несприятливі наслідки впливу зовнішньо-економічної кон'юнктури, про що зауважують Сидорченко Т.Ф. та Підгайний М.Ю. [226, с.

244]. Отже, прогнозні результати свідчать про поглиблення негативних трансформацій щодо реалізації інтересів підприємств та забезпечення їх самовідтворення, обмеження можливостей формування суспільного продукту у вітчизняній економіці.

Підтверджують отримані результати і прогнозні показники реалізації суспільних інтересів, які за всіма позиціями характеризуються тенденцією до зниження. Йдеться про падіння ВВП, ВНД, валового нагромадження, а також про зниження суспільних витрат на освіту й охорону здоров'я, скорочення фінансування яких підриває ефективність функціонування всієї соціально-економічної системи, знижує рівень підтримки і розвитку людського капіталу. Зниження зазначених показників суспільних інтересів одночасно обумовлює скорочення доходів домогосподарств і підприємств, падіння продуктивності праці і обсягів випуску, якості і рівня життя населення, що підриває ефективність відтворення економічних відносин та економічного розвитку.

Отримані нами кількісні співвідношення, які складаються при збільшенні Індексу фаворитизму влади-власності та показниками реалізації економічних інтересів суб'єктів, не були б, на наш погляд, повними, без включення до прогнозу також змін показників форм прояву влади-власності. Тому з цією метою нами було здійснено прогнозування розвитку ситуації за умови одночасного збільшення значення Індексу фаворитизму в рішеннях влади на 10% та:

- 1) зміни значень кожного з показників форм прояву влади-власності по окремоті;
- 2) зміни одночасно значень всіх показників форм прояву влади-власності;
- 3) зміни значень в групах показників прояву влади-власності, тобто виділених нами групах показників, які характеризують монополізацію владою-власністю умов для реалізації відносин виробництва, розподілу та обміну.

Результати проведеного прогнозування надані нами у табл. 5.6, Додатках П-Р.

Для більш об'єктивного аналізу *прогноз за першим підходом* (див. табл. 5.6) здійснювався з допущення, що зміна для кожного окремого показника форми прояву влади-власності, аналіз якого проводився, відбувалася в певному діапазоні та мала різне значення. Зокрема, за інших рівних умов було здійснено зміну показника монополізації в сфері видобутку корисних копалин – від (+0,1%) до (+1%), монополізації в сфері виробництва – від (+0,1%) до (+10%), монополізації в сфері ПЕК – від (+0,1%) до (+10%), монополізації сфери транспорту, зберігання і зв'язку – від (+0,1%) до (+6%), показнику рівня захисту владою прав власності, у т. ч. інтелектуальної – від (-0,1%) до (-1%), показнику незалежності правоохоронних і судових органів від влади – від (-0,1%) до (-4%), показнику свободи і рівня контролю ЗМІ з боку влади – від (-0,1%) до (-1%), Індексу управління (рівня ефективності (неефективності) розподілу і використання владою ресурсів, які знаходяться в руках у суспільства – від (-0,1%) до (-2%), показник нецільового відволікання державних коштів і марнотратства витрат влади – від (+0,1%) до (+1%), рівень обтяження суспільства видатками на утримання влади (показник тягаря державного регулювання для економіки) – від (+0,1%) до (+1%), рівень обмеження конкуренції з боку влади та інтенсивність її розвитку урядом – від (-0,1%) до (-1%), показник свободи у відносинах обміну – від (-0,1%) до (-5%).

Таким чином, отримані нами результати прогнозування, представлені у табл. 5.6, свідчать, що при зростанні рівня фаворитизму у сукупності зі змінами кожного окремого показника прояву влади-власності зберігається характер зв'язку з показниками реалізації економічних інтересів суб'єктів.

І у даному аспекті дослідження в першу чергу звертають на себе увагу прогнозні розрахунки і залежності, які виникають у зв'язку зі зміною рівня захисту прав власності. Зниження даного показника на 1% у сполученні зі збільшенням фаворитизму на 10% буде призводити до значного падіння ВВП (-3,94%), ВНД (-4,07%), прибутку підприємств (-25,10%), доходів домогосподарств (-4,95%), витрат на охорону здоров'я (-13,78%), підвищення нерівності за доходами і за якісною освітою.

Результати прогнозування змін у реалізації інтересів суб'єктів унаслідок змін у прояві влади-власності*

	Індекс фаворитизму влади(+10%)											
	Монополізація видобутку корисних копалин	Монополізація виробництва	Монополізація ПЕК	Монополізація транспорту, зберігання та зв'язку	Рівень захисту владою прав власності, у т. ч. інтелектуальної	Незалежність правоохоронних і судових органів від влади	Свобода і ступінь контролю ЗМІ з боку влади	Індекс управління	Показник нецільового відволення державних коштів і марнотратства витрат влади	Рівень обтяження суспільства видатками на утримання влади	Рівень обмеження конкуренції з боку влади та інтенсивність її розвитку урядом	Показник свободи у відносинах обміну
	(+1%)	(+10%)	(+10%)	(+6%)	(-1%)	(-4%)	(-1%)	(-2%)	(+1%)	(+0,5%)	(-1%)	(-0,5%)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Інтереси домогосподарств												
Доходи і витрати населення (млн грн)	-0,04%	-4,63%	-5,03%	-10,49%	-4,95%	-5,74%	-0,40%	-7,94%	-0,19%	-0,36%	-5,27%	-0,24%
Динаміка середньомісячної заробітної плати (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)	-0,05%	-5,10%	-5,54%	-11,60%	-5,45%	-6,32%	-0,44%	-8,77%	-0,20%	-0,39%	-5,80%	-0,26%
Сукупні доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	-0,04%	-4,51%	-4,89%	-10,17%	-4,81%	-5,57%	-0,39%	-7,71%	-0,18%	-0,35%	-5,12%	-0,23%
Частка доходів, отриманих найнижчими 10% населення	-0,02%	-1,59%	-1,72%	-3,41%	-1,69%	-1,95%	-0,14%	-2,64%	-0,07%	-0,13%	-1,80%	-0,09%
Частка доходів, отриманих найнижчими 20% населення	-0,02%	-2,15%	-2,33%	-4,64%	-2,29%	-2,64%	-0,19%	-3,59%	-0,09%	-0,17%	-2,43%	-0,12%

Продовження табл. 5.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Частка доходів, отриманих другими 20% населення	-6,38%	-4,73%	-4,60%	-3,13%	-4,63%	-4,39%	-6,24%	-3,77%	-6,32%	-6,26%	-4,53%	-6,30%
Частка доходів, отриманих третіми 20% населення	-0,05%	-4,57%	-4,88%	-7,94%	-4,81%	-5,39%	-0,47%	-6,77%	-0,22%	-0,42%	-5,06%	-0,28%
Нерівність населення щодо вищої освіти та підвищення кваліфікації	+0,03%	+2,88%	+3,10%	+5,72%	+3,05%	+3,48%	+0,28%	+4,58%	+0,13%	0,25%	+3,23%	+0,17%
Інтереси підприємств												
Чистий прибуток (збиток) підприємств (без урахування банків), млн грн	-0,21%	-23,41%	-25,58%	-57,33%	-25,10%	-29,46%	-1,90%	-42,08%	-0,88%	-1,68%	-26,88%	-1,13%
Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг), млн грн	-0,02%	-2,00%	-2,17%	-4,26%	-2,13%	-2,45%	-0,18%	-3,31%	-0,08%	-0,16%	-2,26%	-0,11%
Додана вартість за витратами виробництва підприємств, млн грн	-0,03%	-3,09%	-3,36%	-6,96%	-3,30%	-3,82%	-0,27%	-5,28%	-0,13%	-0,24%	-3,51%	-0,16%
Інтереси держави (суспільні інтереси)												
ВВП, у фактичних цінах; млн грн	-0,04%	-3,69%	-4,01%	-8,36%	-3,94%	-4,57%	-0,32%	-6,33%	-0,15%	-0,28%	-4,20%	-0,19%
Валовий національний дохід, у фактичних цінах; млн грн	-0,04%	-3,81%	-4,14%	-8,64%	-4,07%	-4,72%	-0,33%	-6,54%	-0,15%	-0,29%	-4,33%	-0,20%
Валове нагромадження, у факт. цінах; млн. грн	-0,04%	-3,78%	-4,11%	-8,59%	-4,04%	-4,69%	-0,33%	-6,49%	-0,15%	-0,29%	-4,30%	-0,20%
Загальні витрати на освіту, % від ВВП	-0,04%	-3,68%	-3,93%	-6,66%	-3,88%	-4,37%	-0,37%	-5,57%	-0,17%	-0,33%	-4,08%	-0,22%
Загальні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП	-0,12%	-12,91%	-14,02%	-28,91%	-13,78%	-15,97%	-1,12%	-22,06%	-0,52%	-0,99%	-14,68%	-0,67

*Розраховано автором

Крім того, значне падіння ступеня реалізації інтересів суб'єктів буде викликати також зниження ефективності управління владою (передусім в сфері перерозподілу коштів держави). Особливо зазначене стосується інтересів підприємств та суспільства, зокрема, показників чистого прибутку і доходів, витрат бюджету на охорону здоров'я, ВВП та ВНД. Отже, як свідчать результати прогнозування, посилення будь-якої форми прояву влади-власності на фоні розвитку фаворитизму ще більшою мірою обумовлює зниження ступеня реалізації інтересів суб'єктів, тобто обмеження прав власності та інституційних можливостей щодо захисту своїх інтересів, доступу до економічних ресурсів, зниження доходів і можливостей для забезпечення нормального функціонування.

Прогнозування за другим підходом передбачало одночасне і пропорційне збільшення всіх показників прояву влади-власності. Спираючись на зазначений підхід, було здійснено зміну вказаних показників відповідно на 0,5%, 1%, 2% і 3% для перевірки своєї гіпотези. Отримані нами результати представлено у Додатку П. Аналіз прогнозних розрахунків показує, що і за другим підходом виявлені нами тенденції зберігаються. І відповідно за умови збільшення впливу влади-власності (одночасно на основі посилення фаворитизму та всіх форм її прояву в економічній системі) відбудеться падіння доходів домогосподарств, підприємств, держави, підвищення рівня диференціації, зниження соціальних витрат. Найбільш негативний вплив буде чинити зростання прояву владно-власницьких тенденцій на рівні 3%, що найбільшою мірою позначиться на доходах другої квінтильної групи населення, прибутку підприємств, ВВП і ВНД.

Прогнозування за третім підходом передбачало почергові зміни значень груп індексів прояву влади-власності. Зважаючи на це і дотримуючись логіки прийнятого нами теоретико-методологічного підходу, групування індексів проводилося відповідно до виділених нами груп: 1) показників монополізації умов для реалізації відносин в сфері виробництва; 2) показників монополізації умов для реалізації відносин в сфері розподілу; 3) показників монополізації

умов для реалізації відносин в сфері обміну (див. табл. 5.4).

Розраховані прогнозні результати представлено у Додатку Р. Почергова зміна в групах індексів дозволяє виявити, монополізація умов для реалізації яких відносин найбільшою мірою впливає на інтереси суб'єктів, а також встановити відповідності між зазначеними групами показників. Аналіз отриманих прогнозних результатів показав, що:

1) найбільші негативні наслідки для приватних і суспільних інтересів буде мати зниження на 1% значень показників, які характеризують монополізацію умов для виробництва (захисту прав власності, у т. ч. інтелектуальної, незалежності правоохоронних і судових органів, свободи ЗМІ), що обумовлює падіння чистого прибутку підприємств на 25,13%, зниження доданої вартості на 3,3%, доходів домогосподарств на 4,95%, ВВП – на 3,94%. Монополізація доступу до ресурсів у сфері видобутку корисних копалин, виробництва, ПЕК, транспорту, зберігання та зв'язку найбільшою мірою буде чинити негативний вплив на економічні інтереси підприємств і держави, зокрема, на чистий прибуток, додану вартість, ВВП, валове нагромадження, тобто матиме наслідком обмеження владою-власністю можливостей для ефективного виробництва продуктів та забезпечення нормального функціонування підприємств і домогосподарств;

2) зміни у показниках, які відображають посилення монополізації умов для відносин обміну, будуть призводити до зниження чистого прибутку, доходів домогосподарств і обсягів створення ВВП та ВНД, адже погіршення фінансової, інвестиційної, трудової, торгової свободи, обмеження владою конкуренції зачіпає приватні і суспільні інтереси.

При цьому необхідно звернути увагу і на той факт, що результати, отримані нами при аналізі наслідків посилення обмеження доступу до ресурсів та монополізації умов для обміну мають зв'язок, адже прогнозні показники ступеня реалізації інтересів суб'єктів за цими групами мають схожу динаміку і пропорції. Дана тенденція, по-перше, підтверджує адекватність отриманих нами результатів, і, по-друге, показує, що обмеження доступу економічних

суб'єктів до ресурсів, необхідних для здійснення процесу виробництва, обумовлює зниження ефективності обміну, що повністю відповідає логіці економічних взаємозв'язків і взаємозалежностей.

3) зміни в групі показників монополізації сфери розподілу найбільшою мірою будуть викликати падіння чистого прибутку підприємств, доходів другої децильної групи населення, а також фінансування охорони здоров'я. Даний прогноз характеризує потенційне обмеження можливостей підприємств для забезпечення їх нормального функціонування, фінансових можливостей для їх розвитку, а також подальше падіння якості життя і доходів населення.

Крім того, аналіз впливу груп показників показав, що ступінь реалізації приватних (домогосподарств і підприємств) і суспільних інтересів найбільшою мірою корелює з обмеженням захисту прав власності, у т.ч. інтелектуальної при одночасному посиленні фаворитизму. Так, на інтереси підприємств чинять значний вплив абсолютно всі групи показників монополізації, на інтереси держави – монополізація владою умов для виробництва та монополізація умов для обміну, на інтереси домогосподарств – обмеження у захисті прав власності, а також монополізація умов для обміну.

Таким чином, запропонований нами теоретико-методологічний підхід до оцінки впливу влади-власності на ступінь реалізації приватних і суспільних економічних інтересів підтверджується емпірично. Отримані результати свідчать про наявність нелінійного зворотного зв'язку між показниками, які характеризують зазначені процеси, і негативних системних наслідків у вітчизняній економіці унаслідок посилення такого феномену як влада-власність, що обумовлює необхідність проведення комплексної політики держави, спрямованої на обмеження можливостей влади щодо монополізації умов виробництва, розподілу, обміну і споживання, зниження фаворитизму і корупції влади, підвищення ефективності відтворення економічних відносин.

5.3 Концептуальні засади державного регулювання відтворення економічних відносин та економічних інтересів інтенсивного типу в Україні

Аналіз процесу функціонування і розвитку економічних систем багатьох країн світу засвідчує, що основоположною передумовою підтримання відтворення економічних відносин і відповідно безперервності взаємодії економічних інтересів суб'єктів є ефективне державне регулювання. Держава як виразник суспільних інтересів та інститут, який створює умови для погодження їх протиріч із приватними інтересами, одночасно з цим представлена органами влади, які, виходячи з результатів нашого дослідження, є одночасно носіями і виразниками своїх індивідуальних інтересів. У процесі зрощування влади і власності відбувається переорієнтація політики держави в бік монополізації умов і сфер реалізації економічних відносин в процесі виробництва, розподілу й обміну, що має своїм негативним наслідком панування і контроль влади-власності над процесами розподілу і перерозподілу ключових економічних ресурсів, зниження ступеня реалізації економічних інтересів інших економічних суб'єктів, створення несприятливого економічного та інституційного середовища для подальшого розвитку економічних відносин у напрямі їх інтенсивного відтворення.

Тому наукова задача полягає в розробці концептуальних засад державного регулювання, основні інструменти і напрями якого були б спрямовані на комплексне вирішення поставлених проблем.

Питання, чи є необхідним втручання держави в регулювання економічних відносин та у погодження конфліктів економічних інтересів було і є актуальним. Як відомо з економічної теорії, представники інституціоналізму підкреслили значимість інституту держави в регулюванні соціальних та економічних процесів, забезпеченні захисту інтересів та обмеженні опортунізму в економічних відносинах, а представники кейнсіанства не тільки наполягали на переважній ролі державного механізму

регулювання порівняно з ринковим механізмом, але і створили модель державного регулювання, спрямовану на підтримання відтворювальних взаємодій в економічній системі, погодження протиріч приватних і суспільних економічних інтересів [164, с. 417–434; 227, с. 39–49; 28].

Зрозуміло, що держава у зазначених концепціях розглядається як ідеальний економічний суб'єкт, який підпорядковує всі свої дії і функції суспільству та його інтересам [228], забезпеченню упорядкованості відтворення економічних відносин та нівелюванню конфліктів інтересів економічних суб'єктів. Одночасно з цим, отримані нами результати аналізу продемонстрували, що в реальній економіці, по-перше, постійно відбуваються кількісно-якісні зміни, ускладнення і розвиток системи економічних взаємозв'язків і взаємодій, трансформація економічного та інституційного середовища, що передбачає сполучення ринкових і державних механізмів у процесі їх регулювання, вимагає безпосередньої участі держави в погодженні провалів ринку та інших інститутів, у вирішенні проблеми невідповідності потреб і ресурсів у суспільстві, інтересів різних соціальних та економічних груп.

По-друге, стрімкий розвиток продуктивних сил обумовлює необхідність постійної трансформації системи відносин власності, створення її нових форм і механізмів реалізації, реконструкції і формування складних комбінацій взаємодії інтересів, що припускає нормативне закріплення, стимулювання і розвиток державою нових форм економічних відносин, впровадження економічних важелів і стимулів для економічних суб'єктів щодо їх застосування, покращення інституційних умов для підвищення реактивності й адаптивності суб'єктів до якісних змін. Адже рух у напрямі інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів повинен підкріплюватися відповідними змінами у суспільній формі.

По-третє, суперечливість приватних і суспільних інтересів посилюється суперечливістю в інтересах держави і влади. Тому виникають протиріччя, з одного боку, між інтересами підприємств щодо максимізації економічної

вигоди та забезпечення їх самовідтворення і суспільними інтересами, спрямованими на підтримання безперервності суспільного виробництва товарів і послуг, відтворення економічних ресурсів і доходів економічних суб'єктів, підвищення якості їх життєдіяльності тощо. Але, з іншого боку, виникає протиріччя між інтересами суспільства і влади, коли остання монополізує в своїх руках ключові економічні ресурси і встановлює контроль над умовами реалізації економічних відносин та економічних інтересів з метою задоволення своїх індивідуальних інтересів. І саме останнє протиріччя детермінує формування неефективного економічного та інституційного середовища, в якому відсутні важелі і стимули до якісних інтенсивних змін і розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Зрощування влади і власності в єдине ціле і за своєю суттю, і за своїми формами прояву в економічній системі, і за своїми наслідками повністю підриває ефективність будь-яких відновлюваних економічних взаємозв'язків і взаємодій.

Тому функціонування держави як економічного суб'єкту і як інституту характеризується суперечливістю щодо забезпечення ефективності економічних взаємозв'язків і взаємовідносин. Але одночасно з цим, як влучно зазначив Абалкін Л.І., тільки держава найбільшою мірою володіє тією сукупністю важелів, які б дозволили забезпечити реалізацію загально-суспільних інтересів найбільш повно [229]. І у відповідності з цим значна частина сучасних науковців, зокрема, Гриценко А.А., Нікітов І.М., Пилипенко Г.М., Тарасов А.В., Ісраїлова Е.А., Чухно А.А. та ін. визначають державу і державне регулювання дієвим інституційним механізмом, здатним вирішити протиріччя між економічними інтересами в економічній системі, встановити такі інституційні норми і правила, які забезпечать формування ефективного конкурентного середовища та подолання економічного панування монополій [230–233;76]. Однак при цьому науковці не поглиблюються у дослідження схильності представників влади до реалізації переважно владно-власницьких інтересів, що, на наш погляд, є особливо

важливим в процесі розробки концепції державного регулювання вітчизняної економіки.

Таким чином, економічна політика держави повинна комплексно поєднувати в собі важелі, спрямовані на стимулювання інтенсивного типу відтворення економічних відносин і кількісно-якісних змін у матеріальній та суспільній формах виробництва, забезпечення реактивності економічних суб'єктів до зазначених змін, а також дієві важелі, орієнтовані на обмеження зрощування влади і власності, монополізації умов для реалізації відносин в сфері виробництва, обміну і споживання, а також задоволення потреб та економічних інтересів суб'єктів.

Йдеться про те, що державне регулювання повинно ґрунтуватися на сполученні економічних стимулів до кількісно-якісних змін та розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, а також створенні ефективного інституційного підґрунтя для обмеження монополізму влади-власності та мінімізації її доходів від владно-власницьких відносин, затвердженні і впровадженні нормативно-правових механізмів обмеження її деструктивної діяльності, застосуванні ефективних важелів погодження протиріч інтересів влади-власності та інших економічних суб'єктів (див. рис. 5.6).

Тому, виходячи із зазначеного, у контексті формування державного механізму стимулювання й активізації кількісно-якісних змін у продуктивних силах і виробничих відносинах, а також підвищення реактивності й адаптивності суб'єктів до зазначених змін є важливим вирішення наступних задач:

- 1) створення прозорого і конкурентного середовища, заснованого на формуванні стимулів до інноваційно-інвестиційної діяльності і технологічних змін, ефективної економічної поведінки суб'єктів, обмеження монополізації в сферах отримання прав власності на ключові економічні ресурси;

Рис. 5.6 Складові державного регулювання в сфері ефективного відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

*Авторська розробка

2) підвищення рівня взаємодії науково-технічної сфери зі сферою виробництва і реалізації продукції, створення системи стимулів для розробки ресурсних і технологічних інновацій, можливостей для комерціалізації відносин в сфері розробки інноваційних продуктів;

3) закріплення і захист прав власності на економічні ресурси, продукти і доходи, інформацію і знання, створення вільного доступу економічних суб'єктів до їх ринків;

4) переорієнтацію на виробництво високотехнологічної продукції п'ятого і шостого технологічного укладу, а також створення передумов для розвитку сьомого, відхід від ресурсорієнтованої моделі виробництва і виробництва проміжної продукції, подолання значного розриву між доходністю рентиорієнтованих галузей, які переважно сконцентровані в сфері ПЕК, транспорту і зв'язку, і галузей, які спеціалізуються на виробництві готової продукції;

5) створення державою нових робочих місць у сфері інноваційної діяльності на основі приватно-державної власності, що забезпечить спрямування інтересів підприємств у напрямі реалізації суспільних економічних інтересів і одночасно підвищення рівня доходів, якості життя населення, зниження його диференціації за доходами і за освітою як основи реалізації економічних інтересів домогосподарств;

6) підвищення сукупного попиту і сукупної пропозиції на внутрішньому і зовнішньому ринках на основі розширення виробництва новітніх і високотехнологічних продуктів, що стане передумовою для наповнення державних фондів, збільшення соціальних видатків, розширення фінансування інноваційних цільових програм за рахунок коштів держави.

7) формування системи стимулів у напрямі активізації підприємницької та інвестиційної діяльності через створення цільових державних інноваційно-інвестиційних фондів, цільових бюджетних програм інноваційної спрямованості і розширення їх фінансування. Адже в умовах несприятливого інвестиційного середовища, інфляції, невизначеності і ризику у вітчизняній економіці знизилися обсяги банківського інвестиційного кредитування, іноземного інвестування у

промисловість, є обмеженими інвестиції у високотехнологічне виробництво, що може бути нівельовано через пряме фінансування економічних суб'єктів із зазначених джерел.

Виходячи із викладеного, кількісно-якісні зміни в сфері виробничих відносин і активне впровадження суб'єктами інтенсивних інноваційних змін в процесі економічної діяльності можуть відбуватися на основі здійснення комплексного стимулювання у бюджетно-податковій, інвестиційній і науковій сферах, що повинно забезпечуватися шляхом:

- прискореної підготовки і перепідготовки висококваліфікованих спеціалістів, розробників в сфері високих технологій, активного розвитку внутрішнього ринку технологій та інновацій, уніфікації вітчизняних і міжнародних норм у питаннях ціноутворення на інноваційні розробки, розширення системи дослідницьких грантів і конкурсів в сфері розробки, впровадження й освоєння інновацій;

- встановлення законодавчих норм для великих підприємств і підприємств-монополістів, які зобов'язують необхідність впровадження ними енергозберігаючих технологій, спрямування частки прибутку на реалізацію інноваційних проектів і виробництво найбільш ефективних технологічних продуктів;

- збільшення обсягів бюджетних витрат на фінансування науково-дослідної діяльності, спрощення системи патентування й отримання авторських прав на розробки, спільного державно-приватного впровадження наукових розробок;

- удосконалення і розширення законодавчої бази в сфері захисту прав власності на інноваційні продукти, надання податкової знижки підприємствам – виробникам високотехнологічної продукції, науково-дослідним підприємствам, які впроваджують у виробництво інноваційні розробки;

- використання залучених міжнародних кредитних ресурсів на здійснення інтенсивних якісних змін в сфері виробництва;

- посилення технічних і технологічних нормативних вимог в напрямі модернізації систем постачання і транспортування ресурсів, виробництва продукції, стандартизації, сертифікації, підвищення норм якості, встановлення

обмежень щодо використання застарілих технологій, екологічних вимог з метою стимулювання якісних та інноваційних змін економічними суб'єктами;

У даному контексті ми виходимо із положення, що саме інноваційні перетворення стануть вирішальним фактором інтенсивного розвитку економіки, зростання суспільного добробуту, механізмом ефективної взаємодії виробничих відносин і продуктивних сил [234]. Адже реалії свідчать, що в Україні – незадовільний стан розвитку інноваційної діяльності.

Зокрема, у 2014–2016 рр. технологічні інновації впроваджували тільки 5% підприємств, при тому що інноваційно активними вважаються 18,5% підприємств. Більшість інновацій була зосереджена не у високотехнологічній сфері, а в сфері послуг, зокрема, телекомунікацій, передачі інформації, фінансових операцій (близько 22%). В сфері виробництва найбільші інновації було здійснено у переробній промисловості, але вони не носили високо-технологічного характеру [235]. Основною причиною такої ситуації вчені-економісти називають відсутність у економічних суб'єктів власних інвестиційних ресурсів, недоступність кредитних ресурсів для реалізації інновацій, значні обмеження щодо отримання прав інтелектуальної власності, значне скорочення державних інвестицій, у т. ч. у науку й освіту [236].

Світовими лідерами у цьому напрямі є США, Китай, Японія, на які у 2016–2018 рр. припадає найбільша кількість поданих заявок на отримання патентів (від 83 тис. до 150 тис. відповідно). Для порівняння – в Україні їх кількість зменшилася у зазначеному періоді від 11705 до 11253 [237]. І значну роль в інноваційних кількісно-якісних змінах, розбудові інтенсивного типу відтворювальних взаємодій Японії і Китаю відіграє держава як основний інвестор і як директивний інститут регулювання відповідно.

Але ефект взаємодії інновацій та інвестицій, а також кількісно-якісні зміни технологічної структури економіки досягаються тільки при умові спрямування останніх до вищих технологічних укладів, які повинні стати пріоритетними, що підкреслюється вітчизняними науковцями [238]. Крім того, інноваційна спрямованість, на думку Марченко О.С, Федулової Л.І. повинна мати системний

характер, коли все національне середовище перетворюється у суцільну інноваційну систему [239–240].

Натомість в економіці України перелік пріоритетних галузей залишається незмінним з 2013 р. і включає сферу сільського, житлово-комунального господарства, машинобудування, транспорт, металургійну, туристичну і рекреаційну галузі, які не відносяться до високотехнологічних [241]. Тому в першу чергу слід зосередитися на якісних змінах та інноваційному розвитку виробництва авіа- і космічної техніки, супутників Інтернет- і мобільного зв'язку, комп'ютерних технологій і програмного забезпечення, фармацевтичної і медичної високоточної техніки, енергетичного машинобудування [242], у виробництві яких вітчизняна економіка має порівняльні переваги. Одночасно з цим необхідним є також впровадження у виробництво технологій, заснованих на використанні штучного інтелекту (ШІ), технологій очищення і вторинного використання метану і вуглецю, виробництва надпровідникових агрегатів і двигунів, інноваційних розробок в сфері нано- і біотехнологій, які активно розвиваються вітчизняними вченими, але не отримали масового застосування.

Крім того, враховуючи те, що основоположними шляхами для досягнення інтенсивного розвитку продуктивних сил і передумовою для інтенсивного розвитку нових технологій також є «підвищення професійного і кваліфікаційного рівнів робочої сили» [234], необхідним є розвиток освітнього потенціалу у вітчизняній економіці, впровадження державних освітніх платформ для прискореного отримання знань і навичок в нових сферах діяльності, закріплення прав власності на новітні продукти, високого рівня оплати праці висококваліфікованої робочої сили.

Одночасно, на наш погляд, система стимулів повинна бути спрямована не тільки в бік підвищення економічної ефективності відтворення економічних відносин та економічних інтересів, а також у напрямі ефективності функціонування держави і влади, посилення ролі громадянського суспільства у підтриманні даного процесу. І зазначена система за визначенням А.Л. Хілмана повинна «заставити» діяти владу в інтересах усього суспільства [243, с. 35–36],

призупинити «приватизацію владою держави» [242], її рентопошук і монополізацію основоположних сфер реалізації економічних відносин.

У вітчизняній економіці, характерною рисою якої є функціонування конструкції «влада-власність», остання укорінилася і стала основою економічної діяльності, вбудованим інститутом економічної системи, який повністю обмежує дію інститутів ринку, конкуренції та економічної свободи. Більш того, влада-власність стала правилом і нормою економічної діяльності, інституційно закріпленими можливостями відхилення від нормативно-правових актів і суспільних орієнтирів, механізмом максимізації економічної вигоди (користі) конкретними суб'єктами. І в таких умовах усі без виключення економічні суб'єкти відчувають наслідки впливу механізму влади-власності через обмеження їх доступу до ключових економічних ресурсів, можливостей реалізації інтересів і прав власності, функціонування в неефективному, монополізованому владою-власністю економічному та інституційному середовищі.

Оцінки Світового банку засвідчують, що «політично пов'язаними» в Україні визнаються 2% компаній, однак їм підконтрольні 25% активів усіх інших вітчизняних компаній, у тому числі в сфері гірничої промисловості, транспорту та енергетики – більш ніж 50% активів, в АПК – понад 25% відповідно [214]. Згідно з методологією Світового банку фірма належить до «пов'язаної», якщо вона має, щонайменше, одну впливову політичну особу серед своїх власників, акціонерів або керівників [214].

Саме тому, на наш погляд, забезпечення ефективного відтворення економічних відносин в економіці України, що проявляється через відновлювану взаємодію економічних інтересів, є можливим тільки на основі вирішення проблеми влади-власності, створення економічних та інституційних умов для обмеження можливостей подальшої ескалації даної проблеми при одночасному формуванні сприятливого середовища для відтворення економічних відносин інтенсивного типу.

Зазначене припускає запровадження системної політики держави в сфері

подолання проблеми зрощування влади і власності, за якої всі напрями державного регулювання, які прямо або опосередковано пов'язані з вирішенням даної проблеми, цілісно і комплексно були б спрямовані на досягнення єдиної мети – обмеження даного негативного явища в економіці України.

У цьому контексті системний підхід передбачає «несуперечливі взаємопов'язані дії» держави, влади, інших економічних суб'єктів, громадянського суспільства в руслі створення на їх основі таких законодавчих сил, які б спрямували вітчизняну економіку в напрямі «конструктивного співробітництва» і подолання монополізації владою умов для виробництва, розподілу, обміну, споживання [236, с. 14, 25].

Якщо політику протидії владі-власності сполучувати з політикою стимулювання відтворення економічних відносин інтенсивного типу і довгострокового економічного розвитку, то за такого підходу будуть створюватися передумови для обмеження рентпошуку і реалізації інтересів влади-власності, розширення економічної свободи й обмеження монополізації, підвищення ефективності розподілу і перерозподілу коштів держави, формування сприятливого економічного та інституційного середовища, погодження конфліктів суспільних і приватних економічних інтересів власників та їх співпадіння.

Разом із тим, аналіз заходів державного регулювання в зазначеній сфері показує, що сьогодні у вітчизняній економіці відсутня комплексна політика держави щодо регулювання процесу зрощування влади і власності. При цьому державою регламентується проведення антимонопольної політики, початок реалізації заходів в сфері боротьби і протидії корупції, децентралізації влади, проголошується необхідність посилення захисту прав власності, захисту економічної конкуренції і забезпечення економічної свободи тощо. Крім того, реалізуються реформи судової системи, правоохоронної діяльності в цілому і поліції зокрема, державного управління, політична реформа. Однак слід визнати, що відособленість влади від власності та ефективність її управління за такого регулювання так і не були досягнуті, більшість впроваджених заходів є недовіреними, інтереси і права суб'єктів власності, що не мають відношення до

влади, є «розмитими» [244], захист прав власності не забезпечується існуючими правовими нормами та економічним середовищем, неформальні взаємодії власності з владою перетворилися вже в норму економічного життя, що вимагає, з нашої точки зору, системного підходу до боротьби з владою-власністю.

Тому у контексті обмеження інтересів влади-власності і стримування її негативного впливу на процес реалізації інтересів суб'єктів у вітчизняній економіці слід зосередитися на вирішенні таких завдань:

- створення інституційних умов, спрямованих на обмеження проявів і наслідків зрощування влади і власності, розширення економічної свободи та ініціативи, усунення «кумівства» і корумпованості влади, підвищення ефективності судової і правоохоронної системи, верховенства закону у питанні захисту інтересів суб'єктів і прав власності;

- обмеження влади в аспекті одностороннього прийняття рішень щодо надання прав власності на ключові економічні ресурси, податкових пільг, прямого державного фінансування і дотацій підприємствам, вибору пріоритетних напрямів державного інвестування, визначення обсягів витрат на соціальну сферу, перерозподілу коштів на цільові державні програми тощо;

- формування інституційного середовища, заснованого на прозорості розподілу фінансових активів економічними суб'єктами і прозорості їх перерозподілу владою, відкритості результатів виконання владою «службових» функцій та механізмів їх реалізації;

- створення ефективного нормативно-правового середовища, заснованого на зрівнянні у правовій відповідальності влади з усіма іншими економічними суб'єктами, а також розширенні правової відповідальності влади за порушення прав власності та інтересів суб'єктів, обмеження владою доступу суб'єктів до економічних ресурсів, бюджетних коштів, дозволів, ліцензій, приватизації об'єктів державної власності, створення перешкод в процесі реєстрації і закриття (припинення) економічної діяльності;

- активного залучення громадянського суспільства та міжнародних організацій з метою посилення контролю над діяльністю влади й обмеження

владно-власницьких повноважень, підвищення прозорості та ефективності функціонування влади, участі в процесі перерозподілу коштів держави.

Отже, виходячи із зазначеного, *обмеження дії механізму влади-власності і одночасно вирішення проблеми неефективного інституційного середовища для відтворення економічних відносин та економічних інтересів* слід проводити в першу чергу у *бюджетно-податковій і антимонопольній сферах*, що, на наш погляд, вимагає реалізації в політиці держави таких заходів:

1) усунення економічних бар'єрів та створення конкурентних і прозорих умов для входження підприємств на ринки економічних ресурсів, здійснення диверсифікації їх постачальників і продавців, в першу чергу в сферах імпортування, видобутку, транспортування, продажу природних ресурсів, чіткого розділення їх функцій і повноважень, створення економічно обґрунтованих і прозорих тарифів, надання споживачам права вибору постачальників природних ресурсів, у тому числі населенню і бюджетним установам, посилення технічних і технологічних вимог в сфері модернізації та енергозбереження для постачальників природних ресурсів;

2) зниження ставки податків до економічно обґрунтованого рівня, спрощення механізму бюджетного відшкодування ПДВ та зрівняння економічних суб'єктів в правах щодо черговості його повернення з метою ліквідації передумов для неформальної взаємодії з владою щодо пільг в сфері оподаткування і повернення ПДВ, отримання дотацій із бюджету, цільової допомоги тощо. Очевидно, що низькі податки та прозоре адміністрування руйнують саму базу і підставу звернення власності до влади з метою сприяння процесу реалізації інтересів першої. Зауважимо, що суб'єкти власності готові сплачувати податки, однак ставка податку повинна бути помірною. Тому зниження податкового тиску одночасно буде прямим стимулом для посилення економічної конкуренції і розширення економічної свободи, що стане підґрунтям для відкриття і функціонування малих і середніх підприємств, кількість яких катастрофічно впала в Україні у 2015–2018 рр. [245];

3) усунення влади від одностороннього прийняття управлінських рішень

щодо джерел формування і напрямів використання державних коштів шляхом виконання цієї функції органами державної влади і місцевого самоврядування разом із незалежними експертами і громадськістю, які не «пов'язані» з владою або які не представляють інтереси потенційних отримувачів державних коштів. Одночасно є необхідним запровадження незалежного контролю за державними витратами з боку міжнародних експертних організацій.

Йдеться про: розширення участі громадськості, незалежних професійних експертів в процесі прийняття рішень влади щодо використання коштів бюджетних і позабюджетних фондів, зміни механізму ціноутворення на ринках природних ресурсів, фінансування галузей і напрямів економічної діяльності, цільових інноваційно-інвестиційних проектів, надання дотацій певним підприємствам, перерозподіл коштів для їх цільового фінансування; забезпечення прозорості державних закупок, відкриття тендерів, створення широкого конкурсу й обрання виконавця професійними експертами. При цьому вибір експертів необхідно проводити рандомним шляхом на основі використання методу випадкових чисел, який дозволяє визначати учасників комп'ютерною системою, уникаючи впливу влади на даний процес.

Як наслідок, зазначені заходи сприятимуть підвищенню ефективності використання коштів держави в напрямі суспільних витрат, а також перерозподілу бюджетних коштів на користь підтримання функціонування певних підприємств, забезпечать прозорість громадських слухань, відкритість процесу використання державних коштів, особливо у випадку фінансування крупних інвестиційних проектів та державних контрактів;

4) створення прозорої системи податкових витрат економічних суб'єктів і одночасно прозорої системи податкових надходжень у державні фонди (бюджетні і позабюджетні), впровадження повної деталізації видатків (окрім секретних) із зазначених фондів держави і здійснення громадського контролю за їх рухом, конкретизації видатків держави на купівлю товарів (послуг) у економічних суб'єктів, а також видатків в сфері фінансування діяльності органів влади. Зазначені заходи спрямовані на обмеження впливу влади на процес

«персоналізованого» розподілу і перерозподілу коштів держави, передачу об'єктів державної власності обслуговуваним підприємствам.

Для реалізації зазначених заходів вважаємо за необхідне: ведення реєстру економічних суб'єктів, які отримують від держави податкові пільги, преференції, державну допомогу, дотації із деталізацією їх використання (у т. ч. щодо відшкодування ПДВ) та економічного обґрунтування владою необхідності їх надання; оприлюднення для громадськості обсягів і напрямів витрат всередині міністерств і відомств, здійснення деталізації видатків отримувачів цих коштів, а також деталізації витрат бюджетних коштів за цільовими програмами і державною допомогою; оприлюднення деталізованої інформації за кожним платежем із державних фондів на Єдиному веб-порталі використання публічних коштів тощо;

5) обмеження перерозподілу бюджетних коштів на користь монополістичних підприємств, здійснення об'єктивного ціноутворення вартості послуг природних монополій у відповідності до якості даних послуг, розвиток конкурентне-економічного середовища, розширення економічної свободи, що забезпечить вільний доступ на ринок малих і середніх підприємств, дозволить їм конкурувати з великими підприємствами щодо привласнення частки державної власності та участі у конкурсах і тендерах, підвищити рівень захисту інтересів і прав власності.

Мова йде, по-перше, про перехід природних монополій на власне фінансування і відхід від дотацій із Державного бюджету; по-друге, перегляд державою разом із громадськістю та галузевими експертами вартості послуг в сфері постачання природних ресурсів населенню, для якого тарифи будуються на основі вартості імпортованих ресурсів, що знизить бюджетне навантаження в аспекті зменшення витрат на субсидіювання населення; по-третє, мінімізацію адміністрування діяльності підприємств і перевірок з боку держави і одночасно посилення незалежного контролю за якістю їх продукції, робіт та послуг, впровадження не тільки вільного відкриття, але і безперешкодного закриття підприємств з метою підтримання економічної свободи і конкурентного

середовища, що у сукупності з низьким рівнем оподаткування дозволить знизити рівень корупції і підвищити ступінь економічної свободи;

б) перехід до міжнародних форм звітності щодо витрат економічних суб'єктів, у тому числі органів влади, що дозволить здійснювати співставлення: обсягів коштів, спрямованих до державних фондів і фінансових ресурсів, перерозподілених на їх користь державою; обсягів наданих пільг і преференцій вітчизняним економічним суб'єктам та аналогічних витрат в інших країнах світу; витрат, здійснених державою на користь економічних суб'єктів, а також їх економічного і соціального внеску у вітчизняну економіку, відтоку їх капіталу і приналежності до офшорних компаній тощо;

7) перехід від політики дотацій і субсидювання суб'єктів господарювання із державних фондів до політики цільового спрямування коштів держави в інноваційно-інвестиційному напрямі. Розширення інноваційно-інвестиційного фінансування державою є можливим за рахунок зниження витрат на субсидії і дотації із державних фондів, використання на зазначені інвестиційні цілі міжнародних запозичень, переорієнтацію існуючих державних підприємств на випуск і реалізацію інноваційної продукції, у т. ч. підприємств, які готувалися до приватизації, створення в Україні єдиного банку інновацій, який би акумулював вітчизняні інноваційні проекти, що мають значний економічний і соціальний ефект та спрямовані на реалізацію суспільних і приватних інтересів.

Зазначене передбачає: реалізацію державою пріоритетних для вітчизняної економіки інноваційних проектів через створення спільних державно-приватних підприємств, які, з одного боку, забезпечать перехід до новітніх високотехнологічних виробництв, енергоефективних та енергозберігаючих технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, а, з іншого боку, детермінують створення нових робочих місць, що значно знизить необхідність субсидювання населення і підприємств, дозволить збільшити надходження коштів до державних фондів. Одночасно зазначені заходи можуть бути реалізовані через державне кредитування малих і середніх підприємств за умови спрямування отриманих коштів у конкретно визначених високо-

технологічних напрямках і сферах.

У контексті вирішення проблеми зрощування влади і власності, яка чинить негативний вплив на ефективність відтворення економічних відносин та економічних інтересів, у *нормативно-правовій сфері* слід здійснити наступні заходи [155]:

1) розробити і надати чинність нормативно-правовим актам в сфері запобігання і протидії лобіюванню інтересів економічних суб'єктів, затвердити механізм виявлення лобізму, визначити коло учасників і суб'єктів лобістських відносин, встановити кримінальну відповідальність влади за факти лобіювання, а також відповідальність суб'єктів власності, які здійснюють дії з метою зрощування з владою і лобіювання їх інтересів, розробити дієві заходи боротьби і регулювання державою лобі, здійснювати щорічний моніторинг ефективності діяльності влади і її схильності до лобістських відносин на основі міжнародної методології, оприлюднення обсягів фінансування політичних партій та їх джерел, посилити контроль громадськості за лобіюванням інтересів економічних суб'єктів та запровадити здійснення ними перевірки інформації щодо зазначених фактів за громадськими зверненнями, впровадити державну реєстрацію суб'єктів-лобі і контролю за змінами вітчизняного законодавства у напрямі сприяння реалізації їх економічних інтересів тощо.

Сьогодні в Україні взагалі відсутня законодавча база щодо запобігання і протидії лобіюванню власності, не проводиться контроль і відсутня взагалі будь-яка відповідальність влади за лобіювання й обслуговування інтересів економічних суб'єктів, лобістські відносини не розслідуються ні спеціальними, ні антикорупційними органами, які б могли паралельно здійснювати контроль за фактами лобіювання;

2) здійснити правове й адміністративне обмеження реалізації особистих економічних інтересів влади-власності через скорочення кількості суб'єктів вищого і середнього ешелону влади та зменшення витрат на їх фінансування, повне позбавлення депутатів і суддів особистої недоторканості, недоторканості їх власності, нормативно-правове закріплення можливостей накладення на неї

арешту, беззастережне притягнення до відповідальності можновладців, які суміщають свою службову діяльність з економічною діяльністю та діяльністю у громадських організаціях, а також тих, доходи і вартість майна яких не відповідає задекларованому рівню, запровадження декларування інтересів влади та членів їх сім'ї, у тому числі дій з продажу часток належних їм підприємств, передачі майнових і немайнових прав, активів в управління трастовим компаніям, володіння правами власності на ЗМІ і мас-медіа, забезпечення нормального і повного функціонування систем PROZORRO та DOZORRO;

3) розробити правовий механізм взаємодії держави, громадських організацій, експертів, фахівців в сфері їх участі і контролю за розподілом та перерозподілом бюджетних коштів, протидії і запобігання лобювання і корупції у владі, запровадити систему обов'язкової перевірки суб'єктів влади та реалізації нею особистих інтересів в процесі здійснення службової діяльності за громадськими зверненнями, затвердження норм щодо повного переходу державними службовцями на електронне виконання функцій і обмеження адміністрування бізнесу з боку держави, що дозволить вирішити конфлікт інтересів органів влади і власності;

4) посилити боротьбу з корупцією в сфері влади та удосконалити правові механізми протидії і виявлення корупції в частині розширення повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції і Національного Антикорупційного Бюро України (забезпечення їх повного доступу до інформації щодо доходів, майна, економічної діяльності влади, державних реєстрів та інших інформаційних баз даних, залучення ними до співпраці вітчизняних експертів та експертів міжнародних організацій), формування Антикорупційного суду, затвердження Антикорупційної стратегії України на 2018–2020 рр. і програми заходів щодо її реалізації [246], а також інших нормативно-правових документів відповідно до вимог міжнародних договорів у зазначеній сфері, здійснення розподілу повноважень влади та розширення доступу до прийняття управлінських рішень незалежних експертів і громадськості, впровадження щорічного національного моніторингу і контролю

рівня корупції в сфері влади тощо;

5) забезпечити захист прав власності економічних суб'єктів через обмеження одноособового прийняття доступу приватних нотаріусів і приватних реєстраторів до зміни складу власників підприємства та зміни в державному реєстрі документів, які прямо/опосередковано впливають на перехід права власності до інших економічних суб'єктів з обов'язковою перевіркою контрольно-ревізійними органами зазначених дій, розробити правовий механізм притягнення до відповідальності суб'єктів влади, які вчиняють дії щодо неправомірного відчуження власності від власників. Зазначені заходи спрямовані на уникнення рейдерських захоптів підприємств, нелегітимного переходу власності на користь великих підприємств і можновладців, обмеження діяльності «чорних» нотаріусів, суддів і підставних осіб представників влади;

б) запровадити в судовій системі необхідність проведення судових засідань з повним відеозаписом процесу, відкритим доступом в мережі Інтернет до будь-якого судового засідання (окрім засідань, пов'язаних із порушенням державної таємниці), без можливості доступу й ідентифікації судді будь-якою стороною процесу (без аудіо- і візуального доступу до зовнішності і природного голосу судді, його персональних даних, з вибором судді комп'ютерною системою за державним реєстром суддів, здійснення суддею провадження за загальної стіною, в якій є вікно з дзеркальним склом), впровадження високого рівня оплати праці суддям, надання суддівського імунітету (неможливість притягнення до відповідальності у зв'язку зі здійсненням правосуддя) та одночасно впровадження повного позбавлення судді права здійснювати судочинство у разі негативного висновку щодо винесеного суддею рішення незалежними міжнародними експертами.

7) обмежити можливості налагодження неформальних зв'язків політичних партій із громадськістю та ЗМІ, зокрема, законодавчо встановити максимальний рівень витрат на передвиборчу агітацію політичних партій, впровадити відкрите декларування усіх надходжень і витрат політичних партій на своє фінансування, встановити відповідальність за неформальні зв'язки політичних партій із

громадськими організаціями, ЗМІ, професійними об'єднаннями, а також схилення їх до реалізації своїх інтересів [155].

Таким чином, запропоновані нами заходи в сфері вирішення проблеми влади-власності будуть сприяти активізації відтворення економічних відносин в економіці України і одночасно дозволять забезпечити постійне відновлення процесу реалізації суспільних і приватних економічних інтересів. Одночасно сполучення заходів в сфері боротьби з процесом зрощування влади і власності з економічними заходами, спрямованими на стимулювання інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів, а також стимулювання еластичного типу відновлюваних взаємозв'язків в економічній системі дозволить забезпечити якісні зміни у системі відносин власності, організаційно-економічних відносин, сприятиме активній участі економічних суб'єктів в економічних взаємозв'язках і взаємодіях, підвищенню адаптивності економічної системи до якісних змін.

ВИСНОВКИ

1. Виявлення характеру зв'язку економічних інтересів та економічних відносин, механізмів вирішення протиріч інтересів, суперечностей між продуктивними силами і суспільними відносинами, забезпечення на їх основі відтворювального руху суспільних відносин були одними з найголовніших проблем економічної науки. Проведений історичний і логічний аналіз наукових здобутків у зазначеній проблематиці дозволив виявити сильні і слабкі сторони теоретичних і методологічних підходів до їх дослідження. Вирішення важливої наукової проблеми забезпечення ефективності відтворення економічних відносин та відновлюваної взаємодії економічних інтересів, динаміки їх змін і

розвитку запропоновано вирішувати на основі інтегрального методологічного підходу як синтезу діалектичного, еволюційного, системного, відтворювального підходів, які доповнюються методологічними установками інституціоналізму та економічної синергетики.

За такого підходу відкривається можливість обґрунтування передумов і механізмів формування нових зв'язків в процесі відтворення економічних відносин, самоорганізації та упорядкованості протиріч в системі відтворювального руху економічних інтересів, посилення синергії взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників для упорядкування дисбалансів відтворювального процесу, розробки заходів щодо системного регулювання негативного інституційного впливу влади-власності на реалізацію економічних інтересів суб'єктів.

2. Обґрунтовуючи теоретико-методологічні аспекти відтворення економічних відносин, необхідно підходити до виявлення змісту даного процесу через його передумови, характеристики, форми прояву, причинно-наслідкові і діалектичні взаємозв'язки між потребами, власністю, економічними відносинами та економічними інтересами. Під відтворенням економічних відносин розуміється циклічне відновлення економічних відносин, яке забезпечує безперервність функціонування суспільного відтворення і всієї економічної системи через подолання основного економічного протиріччя, засноване на збереженні стійких параметрів відносин власності і одночасно на їх якісному розвитку, ускладненні, збагаченні відносин власності новими елементами, і спрямоване на досягнення відповідності наявних ресурсів, потреб та економічних інтересів суб'єктів.

3. Відтворення економічних відносин зовні постає як циклічне явище, яке проявляється через відновлювану взаємодію і рух економічних інтересів, що ми розглядаємо як процес відтворення економічних інтересів. З точки зору ходу і розвитку відтворення економічних інтересів – це економічний процес, заснований на циклічному русі і взаємодії інтересів як форми прояву і реалізації відтворення економічних відносин, який розкриває їх економічний зміст і

еволюцію та будується на стійкості привласнення-відчуження і змінності якісних параметрів відносин власності, зумовлених розвитком продуктивних сил, економічних та інституційних умов їх реалізації. Зміст відтворення економічних інтересів – в циклічному відновленні взаємодії економічних інтересів, яке постає на поверхні як відтворюваний кругообіг форм реалізації економічних інтересів і яке обумовлює безперервність потоків ресурсів, продуктів, доходів, безперервність створення/покращення умов для присвоєння-відчуження економічних і соціальних благ, ефективного суспільного відтворення і самовідтворення економічних суб'єктів.

4. Досліджуючи співвідношення між економічними інтересами та економічними відносинами, виявлено, що економічні інтереси виступають, по-перше, передумовою економічних відносин між суб'єктами та забезпечення їх відтворюваності (інтерес-передумова), по-друге, є результатом економічних відносин, який втілюється в формах реалізації інтересів – певній економічній вигоді (користі) суб'єктів і через її подальше спрямування в процес суспільного відтворення забезпечує безперервність відтворення ресурсів, доходів, продуктів, самовідтворення суб'єктів, відтворення економічних та інституційних умов для реалізації економічних відносин (інтерес-результат), по-третє, виступає формою прояву економічних відносин, різноманітних видів зв'язків і взаємодій, комбінацій видів економічної діяльності (інтерес-взаємодія).

5. Складність, ієрархічність взаємозв'язків між економічними відносинами та економічними інтересами дозволили представити відтворення економічних відносин та економічних інтересів як систему. Остання інтегрує відтворювальні потоки економічної системи в єдине середовище, формує умови для постійної взаємодії і відтворюваності ресурсів, продуктів, доходів, відновлення економічних та інституційних умов для забезпечення нормального функціонування і життєдіяльності (самовідтворення) суб'єктів, основного економічного відношення – відношення власності, а також відтворення всієї економічної системи в цілому. Уточнення характеристик, функцій, механізмів, які приводять її в дію, і одночасно детермінант, які обмежують функціонування

системи, її структури, ієрархії, принципів функціонування і підтримання життєдіяльності, типів системних зв'язків дозволило проаналізувати хід процесу відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів в Україні.

6. Аналіз динаміки змін і розвитку системи відтворення економічних відносин та економічних інтересів показав, що циклічна зміна стійких упорядкованих форм нестійкими дисипативними формами детермінує її еволюційні (революційні) зміни і розвиток, прогрес (регрес) у часі і просторі через механізми самоорганізації, когерентності і вибору хаотичного аттрактора як нового потенційного вектору розвитку. Дана модель характеризується дуалістичною властивістю – еволюційно (революційно), прогресивно (регресивно) змінюватися і розвиватися, отримувати нові риси й якості, забезпечувати поступальний розвиток, циклічний рух економічних відносин від одного збалансованого стану до іншого (на більш високому якісному рівні) або навпаки – викликати рецесивні і застійні тенденції в економіці, засновуватися на економічних відносинах, невідповідних продуктивним силам, неефективній реалізації економічних інтересів і задоволенні потреб суб'єктів. Зміни і розвиток виступають індикатором активності системи відтворення економічних відносин і взаємодії інтересів, рівня якості її внутрішніх змін у часі і просторі, тобто об'єктивним відображенням її динаміки.

7. Встановлення діалектичних зв'язків процесу відтворення економічних відносин та відновлюваної взаємодії економічних інтересів відкрило можливість розробити його типологію, по-перше, за характером змін та їх змістом (екстенсивне, інтенсивне, гібридне), по-друге, залежно від тяжіння інституційного середовища до динамічності (статичності) та спрямованості економічних суб'єктів до змін (нееластичне, стале, нестійке, еластичне). Обґрунтовано пріоритетність досягнення у вітчизняній економіці відтворення економічних відносин та економічних інтересів інтенсивного типу, для якого є характерними кількісно-якісні зміни і застосування якісно нових форм і методів економічних взаємодій, якісний ріст результатів і можливостей реалізації економічних інтересів, формування нових механізмів привласнення-відчуження

на основі реконструкції та інтеграції економічних інтересів тощо. Одночасно підкреслено важливість стимулювання еластичного типу відтворення, характеристиками якого є сприйнятливість і реактивність суб'єктів до економічних змін на фоні низького рівня впливу інститутів на упорядкованість відновлюваних взаємодій.

8. Економічні та інституційні умови, наявні в економічній системі, визначають середовище, яке сприяє або обмежує відтворення економічних відносин та відновлювану взаємодію економічних інтересів. Застосування методологічних підходів до аналізу можливостей країн світу щодо забезпечення відтворення економічних відносин та взаємодії економічних інтересів у динаміці, засновані на нейромережевому аналізі економічних явищ і процесів за допомогою карт Кохонена, що самоорганізуються, дозволили виділити чотири групи країн за вказаними можливостями. Відповідно виділено країни з високим, середнім, низьким, вкрай низьким рівнем можливостей щодо реалізації економічних відносин та взаємодії економічних інтересів і встановити, що вітчизняна економіка відноситься до останньої групи і характеризується економічними проблемами – інфляцією, високим рівнем оподаткування, неефективним інституційним середовищем, незахищеністю прав власності та інтересів суб'єктів.

9. Застосування наукового підходу до обґрунтування впливу економічного та інституційного середовища на відтворення економічних відносин та економічних інтересів виявило серед основних механізмів, які обумовлюють його неефективність у вітчизняній економіці – зрощування влади і власності. Дослідження сутності, основних характеристик та складових механізму «влади-власності» дозволило, по-перше, розкрити механізм впливу даної конструкції на процес відтворення економічних відносин та економічних інтересів, циклічний рух потоків доходів, ресурсів, продуктів, по-друге, виявити форми прояву і негативні наслідки даного впливу на безперервність взаємозв'язків і взаємодій в національній економіці, а також реалізацію інтересів економічних суб'єктів у вітчизняній економіці.

10. На основі запропонованого теоретико-методологічного підходу встановлено нелінійний зв'язок між інтегральним показником влади-власності і показниками реалізації інтересів економічних суб'єктів – домогосподарств, підприємств, держави. Доведено, що при збільшенні рівня фаворитизму влади й обмеженні доступу інших суб'єктів до ключових економічних ресурсів у вітчизняній економіці спостерігається зниження ступеня реалізації приватних і суспільних інтересів. Зокрема, відбувається падіння ВВП, валового нагромадження, доходів і витрат населення, підвищується нерівність населення за освітою, знижуються обсяги фінансування освіти та охорони здоров'я. Привертає увагу той факт, що значно знижується прибуток підприємств і доходи населення, особливо другої і третьої квінтельних груп, що вимагає обмеження негативного впливу даного економічного феномену на вітчизняну економіку.

11. На основі виявлення основних каналів впливу основоположних (суспільного поділу праці, власності, свободи конкуренції і ринку) та допоміжних (розподілу і перерозподілу, держави, громадянського суспільства) інститутів на процес відтворення економічних відносин та економічних інтересів розроблено основні складові інституційного забезпечення його інтенсивного типу (інститути, важелі, інструменти, напрями, шляхи). Доведено, що тільки через державне регулювання, спрямоване на стимулювання ефективного функціонування основоположних і допоміжних інституційних механізмів, активну протидію й обмеження процесу зрощування влади і власності з боку громадянського суспільства, повну прозорість перерозподільних відносин і обмежувальних норм, є можливим забезпечення процесів відновлюваної взаємодії приватних і суспільних економічних інтересів у динаміці, реалізація інноваційно-інвестиційного потенціалу продуктивних сил, закладені в них науково-технологічні можливості до кількісно-якісних змін, а також подолання інерційності суб'єктів та економічної системи.

12. Обґрунтовано концептуальні засади державного регулювання, спрямованого на оптимізацію відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів у частині пропозицій щодо підвищення дієвості інститутів

власності, держави, ринку в стимулюванні інтенсивного та еластичного типів відтворення економічних відносин. Запропоновано здійснювати комплексне регулювання економічного та інституційного середовища з одного боку в контексті обмеження можливостей впливу влади-власності на доступ до ключових економічних ресурсів, монополізації умов для реалізації відносин в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання, а, з іншого боку, в контексті створення стимулів для реактивності й адаптивності суб'єктів до економічних та інституційних змін, їх спрямованості на якісні прогресивні зміни та розвиток продуктивних сил і виробничих відносин. Розроблено інституційні чинники та інструменти досягнення інтенсивного типу відтворення економічних відносин та відновлюваної взаємодії економічних інтересів суб'єктів якісно нового рівня, виявлено сфери і наслідки впливу інститутів на даний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Смесова В.Л. Основні етапи розвитку теорії економічних інтересів / В.Л. Смесова // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – №2. – С. 65–85.
2. Смесова В.Л. До питання визначення категорії «економічні інтереси»/ В.Л. Смесова // Стратегія економічного розвитку України. – 2018. – №42. – С. 38–47.
3. Смесова В.Л. Основні етапи реалізації інтересів економічних суб'єктів та їх характеристика / В. Смесова // Економічний вісник ДВНЗ –"Український державний хіміко-технологічний університет". – 2015. – № 2. – С. 41–44.
4. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур. – М.: Издательство: Эксмо, 2008. – 1200 с.
5. Смесова В.Л. Експлікація економічних інтересів у другій половині XVIII ст. та їх трактування в економічній думці / В.Л. Смесова // Економіка і регіон. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка. – 2016. – №5 (60). – С. 97–101.
6. Эспинас А.-В. История экономических учений / А.-В. Эспинас. – СПб. : ELIS, 1998. – 183 с.
7. Тюрго А. Р. Ж. Избранные экономические произведения / А. Р. Ж. Тюрго. – М. :Соцэкгиз, 1961. – 198 с.
8. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс, под ред. В. Адоратского. – изд. 2. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1962. – Т. 26. – Ч. 1. – 476 с.
9. Стюарт Дж. Исследование о началах политической экономии / Дж. Стюарт // Сочинения сэра Джемса Стюарта, собранные его сыном генералом сэром Джемсом Стюартом: в 6-ти т. – Лондон, 1805. – Т. 1.
10. Неккер Ж.О. законодательстве и торговле хлебом / Ж. Неккер // Сочинения Неккера. – Лозанна, 1786. – Т. 4.
11. Неккер Ж. Об управлении финансов Франции / Ж. Неккер // Сочинения Неккера. – Лозанна, Париж, 1789. – Т. 2.

12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
13. Смесова В.Л. Трактуння економічних інтересів у поглядах економістів на межі XVIII – у першій половині XIX ст. / В.Л. Смесова // Науковий вісник Ужгородського університету: збірник наукових праць. – Серія Економіка. – 2017. – Вип. 1(49). – Т. 1. – С. 33–38.
14. Антология экономической классики : в 2 т. / Авт.-сост. И.А. Столяров. – Москва : Эконом, 1993. – Т. 1. – 475 с.
15. Мальтус Т.Р. Начала политической экономии, рассматриваемые в расчете на их практическое применение / Т.Р. Мальтус, Лондон, 1836.
16. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.
17. Сисмонди С. Новые начала политической экономии / С. Сисмонди. – М.: Политиздат, 1937. – Т. 1.
18. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М.: Издательство политической литературы, 1964. – Т. 26. – Ч. 3. – 674 с.
19. Сэй Ж. Б. Трактат по политической экономии : в 2-х т. / Ж.-Б. Сэй. – Париж, 1803.
20. Ядгаров Я.С. История экономических учений : учебник / Я.С. Ядгаров. – 3-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 320 с.
21. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Сост. и предисл. В.А. Фадеева. – М.: Европа, 2005. – 382 с.
22. Гильдебранд Б. Политическая система настоящего и будущего / Б. Гильдебранд. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 296 с.
23. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М.: Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1968. – Т. 46. – Ч. 1. – 559 с.
24. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М.: Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1961. – Т. 18. – 690 с.
25. Розенберг Д.И. Комментарии к «Капиталу» К. Маркса / Под ред. Цаголова Н.А. – М.: Экономика, 1984. – 720 с.

26. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – М.: Госиздат Политлит, 1960. – Т. 23. – Кн. 1. – 907 с.
27. Блюмин И.Г. История экономических учений (очерки теории) / Под ред. Полянского Ф.А. – М.: Высшая школа, 1961. – 267 с.
28. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
29. Smiesova V.L. Methodological aspects of the research of economic interests / V.L. Smiesova // *Paradigmata Poznání: Interdisciplinární vědecký časopis*. – 2018. – №1. – р. 9–18
30. Менгер К. Избранные работы. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 496 с.
31. Бем-Баверк О. Основы теории ценности хозяйственных благ / О. Бем-Баверк // *Избранные труды о ценности, проценте и капитале*. – М.: ЭКСМО, 2009. – 912 с.
32. Смєсова В.Л. Характеристика економічних інтересів у працях маржиналістів та неокласичної школи політекономії / В.Л. Смєсова // *Вісник Хмельницького національного університету*. – Серія «Економічні науки». – 2017. – №3. – Т.1. – С. 185–189.
33. Визер Ф. Теория общественного хозяйства [Электронный ресурс] / Ф. Визер. – Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/viz008.htm>
34. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл. – Под общ. ред. С.М. Никитина. – М. : Издательство «Прогресс», 1983–1985. – Т. 1. – 1983. – 415 с.
35. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии, или теория общественного богатства [Электронный ресурс] / Л. Вальрас. – М.: Изограф, 2000. – 448 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/420009/>.
36. Парето В. Курс политической экономии [Электронный ресурс] / В. Парето. – Режим доступа: <http://talismankubani.ru/pareto-kurs-politicheskoy-ekonomii-kniga.pdf>.

37. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – Под общ. ред. В.В. Мотылева. – М: Прогресс, 1984. – 367 с.
38. Коммонс Дж. Р. Правовые основания капитализма / Дж. Р. Коммонс. – пер. с англ. А. Апполонова, А. Маркова; под ред. М. Одинцовой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 416 с.
39. Дроздов В. В. Франсуа Кенэ / В. В. Дроздов. – М.: Экономика, 1988. – 126 с.
40. Чернецова Н.С. Становление методологии исследования экономических интересов / Н.С. Чернецова // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2011. – № 24. – С. 480–490.
41. Клисторин В.И. Классическая политическая экономия и современность / В.И.Клисторин // Вестник НГУ. – Серия «Социально-экономические науки». – 2014. – Т.14. – Вып. 2. – С. 118–126.
42. Смесова В.Л. Розвиток теорії економічних інтересів у концепціях старої історичної школи і марксизму / В.Л. Смесова // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – Серія «Економіка». – 2017. – Т. 1. – №1(7). – С. 64–69.
43. Шмоллер Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы / Пер. В.М. Нечаева. – М.: Директмедиа Паблшинг, 2008. – 366 с.
44. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1959. – Т. 13. – 770 с.
45. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс, под ред. В. Адоратского. – изд. 2. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – Т. 3. – 629 с.
46. Кирдина С.Г. Методологический институционализм и мезоуровень социального анализа / С.Г. Кирдина // Социологические исследования. – 2015. – № 12. – С. 51–59.
47. Смесова В.Л. Економічні інтереси в працях представників інституціоналізму і раннього неолібералізму / В.Л. Смесова // Науковий вісник

Херсонського державного університету. – Серія «Економічні науки». – 2017. – Вип. 24–1. – С. 13–17.

48. Коммонс Дж. Р. Институциональная экономика / Пер. с англ. А.А. Оганесян. // Terra Economicus . – 2012. – Т. 10. – № 3. – С. 69–76

49. Бузгалин А.В. Марксизм и институционализм: сравнительное исследование (доклад Международной политэкономической ассоциации стран СНГ и Балтии) / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов // Журнал институциональных исследований. – 2012. – Т. 4. – № 1. – С. 43–48.

50. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Степин. – 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010. – Т. 1. – А – Д. – 634 с.

51. Поппер К.Р. Что такое диалектика? [Электронный ресурс] / К.Р. Поппер // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С. 118–138. – Режим доступа: <http://khazarzar.skeptik.net/books/dialekt2.htm>.

52. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3-х т. [Электронный ресурс] / Г. В. Ф. Гегель. – М. : 1974–1977. – Т. 3. Философия духа – М.: 1977. – 471 с. – Режим доступа:

<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z00000390/>.

53. Нуреев Р.М. Развитие метода экономической теории / Р.М. Нуреев // Мир новой экономики. – 2014. – №3. – С. 95–106

54. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М. : Изд-во политической литературы, 1981. – 445 с.

55. Белкина Н.А. Научные основы исследования экономических интересов / Н.А. Белкина, П.А. Слав // Челябинский гуманитарий. – 2011. – №1 (14). – С. 35–46.

56. Нельсон Р.Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р.Р. Нельсон, И.С. Дж. Уинтер, пер. с англ. – М.: Дело, 2002. – 536 с.

57. Маевский В. Введение в эволюционную макроэкономику / В. Маевский. – М.: Изд-во «Япония сегодня», 1997. – 106 с.

58. Тамбовцев В.Л. Теории институциональных изменений: Учеб. пособие

/ В.Л. Тамбовцев. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 154 с.

59. Завгородня О.В. Інноваційна динаміка національної економіки: еволюційна синергетика та засади регулювання: дисс....докт. економ. наук : 08.00.01. – Дн-ськ: Національний гірничий університет, 2015. – 605 с.

60. Білоцерківець В.В. Нова економіка: зміст та еволюція : монографія / В.В. Білоцерківець. – Д. : Січ, 2013. – 365 с.

61. Hodgson G.M.. Darwin's Conjecture: The Search for General Principles of Social and Economic Evolution / G.M. Hodgson, K. Thorbjorn. – Chicago: University of Chicago Press, 2010. – 304 p.

62. Тарасевич В.Н. Экономико-теоретическое знание: универсумные императивы, гипотезы, опыты: монография / В.Н. Тарасевич. – М.: ТЕИС, 2013. – 600 с.

63. Кирдина С.Г. Эволюционная и институциональная экономическая теория: дискуссии, методы и приложения: монография [Электронный ресурс] / Под ред. А.Ю. Архипова, С.Г. Кирдиной, Е.М. Мартишина. – С-Пб.: Алетейя, 2012. – Режим доступа: <http://www.kirdina.ru/doc/news/25jul12/3.pdf>.

64. Смесова В.Л. Формування і реалізація економічних інтересів акторів як основа інтенсивного економічного розвитку / В.Л. Смесова // Організаційно-економічний механізм збалансованого розвитку регіонів. Фінансово-економічна безпека : колективна монографія / За заг. ред. проф. В.І. Дубницького; Укр. держ. хім.-тех. універ-т. – Дніпро: ДВНЗ УДХТУ, 2017. – 516 с.

65. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Степин. – 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010. – Т. 3 – Н – Я.: Мысль, 2010. – 634 с.

66. Смесова В.Л. Економічні інтереси у концепціях економістів другої половини ХХ ст. / В.Л. Смесова // Економіка розвитку – 2017. – №2 (82). – С. 39–50.

67. Блауберг И.В. Проблема целостности и системный подход / И.В. Блауберг. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 448 с.

68. Смесова В.Л. Відтворення економічних інтересів як нелінійна

динамічна система / В. Смесова // Проблеми економіки. – 2017. – №4. – С. 336 – 343.

69. Smiesova V. Problems of reproduction of innovation and investment interests of subjects in Ukraine / V. Smiesova // Structural transformation of the national economy in the context of Euroregional cooperation: monograph. – Warsaw, 2018. – P. 186–203.

70. Лившиц В.Н. Основы системного мышления и системного анализа / В.Н. Лившиц. – М.: Институт экономики РАН, 2013. – 54 с.

71. Вагурин В.А. Синергетика эволюции современного общества / В.А. Вагурин. – М.: КомКнига, 2007. – 216 с.

72. Пригожин И. Р. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой [Электронный ресурс] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс. – 1986. – 432 с. – Режим доступа:

http://platona.net/load/knigi_po_filosofii/sinergetika/prigozhin_i_stengers_i_orjadok_iz_khaosa_novuj_dialog_cheloveka_s_prirodoj/55-1-0-262.

73. Скиба А.Н. Резонанс-эффекты в экономике: формирование системно-синергетического подхода / А.Н. Скиба // Труды Института системного анализа РАН. – Т. 61. – Вып. 3. – М.: Эдиториал УРСС. – 2011. – С. 65–75.

74. Смесова В.Л. Взаємозв'язок відтворення економічних відносин та економічних інтересів / В.Л. Смесова // Економічний простір. – 2018. – №135. – С. 14–27.

75. Полтерович В.М. Становление общего социального анализа / В.М. Полтерович // Общественные науки и современность. – 2011. – № 2. – С. 101–111.

76. Пилипенко Г.М. Інституціональні чинники співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності : монографія / Г.М. Пилипенко. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.

77. Смесова В.Л. Генеза економічних уявлень щодо господарчих інтересів від первісної доби до етапу формування світових цивілізацій / В.Л. Смесова // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2016. – Т. 1. – С.

9–20.

78. Ярушкина Е.А. Воспроизводство отношений собственности в кризисных условиях хозяйствования : автореф. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 / Е.А. Ярушкина. – Краснодар: ЮММ, 2003. – 21 с.

79. Биглова Г. Ф. Воспроизводство отношений собственности в процессе их эволюции: автореф. ... докт. эконом. наук : 08.00.01 / Г.Ф. Биглова. – М. : РАНХГС при Президенте РФ, 2012. – 48 с.

80. Базылев Н.И. Экономическая теория: пос. для препод., асп. и стаж. / Под ред. Н.И. Базылева, С.П. Гурко. – Мн.: Книжный Дом; Экоперспектива, 2005. – 637 с.

81. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М.: Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1961. – Т. 24. – 648 с.

82. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения. – Изд. 2. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1960. – Т. 23. – 920 с.

83. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1959. – Т. 13. – 770 с.

84. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М.: Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1961. – Т. 20. – 827 с.

85. Економічна енциклопедія: у 3-х т. [Електронний ресурс] / Ред. С.В. Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000-2003, – 864 с. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/55/39/1/20/#87755>.

86. Bertalanffy L. von. General System Theory, New York: George Braziller, 1968. – Available at:

http://platon.net/load/knigi_po_filosofii/sinergetika/bertalanfi_1_obshhaja_teorija_sistem_1968_eng/55-1-0-4655.

87. Hall A. D. A Methodology for Systems Engineering. Princeton, NJ : D. Van Nostrand, 1962. – 478 p.

88. Foerster H. Von, Cybernetics of Cybernetics. Communication and Control in Society / ed. by Krippendorff K. – New York: Gordon and Breach, 1979. – 5–8 p. – Available at: www.univie.ac.at/constructivism/archive/fulltexts/1707.pdf.

89. Смесова В.Л. Еволюція економічних поглядів щодо господарчих інтересів в епоху середньовіччя та мануфактурного періоду / В.Л. Смесова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2016. – № 2 (61). – С. 9–17.

90. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок [Електронний ресурс] / Ф. Хайек. – Пер. О.А. Дмитриева, Р.И. Капелюшников. – Серия «Австрийская школа». – Кн. 24. – Челябинск: Социум, 2011. – Режим доступа: <http://schumpeter.ru/wp-content/uploads/2015/11/.pdf>.

91. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / Общ. ред. Л.И. Цедилина, К. Херрманн-Пиллата. – М.: «Прогресс», «Универс», 1995. – Серия «Экономическая мысль Запада». – 500 с.

92. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.

93. Смесова В.Л. Теоретичні аспекти функціонування системи відтворення економічних інтересів / В. Смесова // Бізнес-Інформ. – 2018. – №1. – С. 8 – 13

94. Smiesova V. System of reproduction of economic relations and economic interests: characteristics and principles of functioning / V. Smiesova // Modern Science – Moderní věda. – 2019. – №2. – P. 7–12.

95. Смесова В.Л. Інституційне забезпечення відтворення економічних відносин та економічних інтересів інтенсивного типу / В.Л. Смесова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія «Економіка і менеджмент» – 2018. – №34. – С. 50–57.

96. Smiesova V. Formation and implementation of economic interests as a basic of economic behavior of actors / V. Smiesova // East European Science Journal. – 2018. – №2. – Part 3. – P. 66–68.

97. Смесова В.Л. Взаємозв'язки у системі відтворення економічних інтересів / В.Л. Смесова // Економічний вісник університету. – 2018. – Вип. 36/1. – С. 162–170.

98. Ischenko I.O. The main approaches to the use of internet marketing and advertising offline as a reflection of the interests of the subjects of advertising relations

/ V.L. Smiesova, I.O. Ischenko // Економічний вісник ДВНЗ УДХТУ. – 2018. – №2. – С. 120–124.

99. Смесова В.Л. Влада-власність та її особливості в Україні / В.Л. Смесова // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2018. – №3. – С. 7–19.

100. Смесова В.Л. Взаємозв'язок структурних елементів формування і реалізації економічних інтересів / В.Л. Смесова // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2018. – №48. – С. 30–36.

101. Волошина А.Ю. Мегаэкономика: онтологический и гносеологический аспекты анализа / А.Ю. Волошина // Вести Волгоградского государственного университета. – 2012. – №2 (21). – С. 5–11.

102. Смесова В.Л. Сучасні проблеми реалізації економічних інтересів суб'єктів соціально-економічної системи / В.Л. Смесова // Економічний вісник ДВНЗ "Український державний хіміко-технологічний університет". – 2016. – № 1. – С. 6–12.

103. Смесова В.Л. Типологія відтворення економічних інтересів акторів / В.Л. Смесова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Економічні науки». – 2018. – №2(197). – С. 43–48.

104. Клейнер Г.Б. Нанoeкономика и теория фирмы / Г.Б. Клейнер // Вестник ВГУ. – Серія «Экономика и управление». – 2004. – №2. – С. 99–123.

105. Arrow K. Reflections on the essays / Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy. L., 1987.

106. Станицевская С.П. Взаимосвязь человеческого потенциала и инвестиционной привлекательности территории (на примере крупных городов / С.П. Станицевская, И.Н Якупова // Вестник Пермского университета. – Серія «Экономика». – 2013. – Вып. 4. – С. 32–40.

107. Рикардо. Д. Налоги в пользу бедных / Д. Рикардо // Начала политической экономии и налогового обложения. – М. : Госполитиздат, 1955. –

339 с.

108. Милль Дж. Ст. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. Ст. Милль – М. : Эксмо, 2007. – 1040 с.

109. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс, изд. 2. – М.: Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1961. – Т. 25. – Ч. 1. – 545с.

110. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт – М. : Изд. дом ГУВШЕ, 2010. – 256 с.

111. Воробьев М.Ф. Закон отрицания отрицания : монография / М.Ф. Воробьев; ред. Г. Курбатова. – М. : Госполитиздат, 1958. – 63 с.

112. Кедров Б.М. О повторяемости в процессе развития / Б.М. Кедров. – М.: КомКнига, 2006. – 152 с.

113. Ополев П.В. Противоречие в диалектике и синергетике. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение / П.В. Ополев // Вопросы теории и практики. – 2010. – № 1. – С. 109–114.

114. Solow R.M. Prize Lecture. Lecture to the memory of Alfred Nobel, December 8, 1987. / Robert M. Solow. – Available at:

<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1987/solow/lecture/>

115. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.

116. Филиппченко А.М. Методические основы формирования баланса экономических интересов субъектов нефтегазовой сферы Российской Федерации : дисс. ... д-ра эконом. наук : 08.00.01 / А.М. Филиппченко; Военн. ун-т. – М., 2006. – 493 с.

117. Дейнега В.Н. Воспроизводство собственности в системе корпоративных отношений : автореф. ... д-ра. эконом. наук : 08.00.01 / В.Н. Дейнега; Кубанский государственный технологический университет, Краснодар, 2004. – 272 с.

118. Ярушкина Е.А. Воспроизводство отношений собственности в

кризисных условиях хозяйствования : автореф. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 / Е.А. Ярушкина; Южный институт менеджмента. – Краснодар, 2003. – 168 с.

119. Биглова Г.Ф. Воспроизводство отношений собственности в процессе их эволюции : дисс. ... д-ра эконом. наук : 08.00.01 / Г.Ф. Биглова; Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. – Краснодар, 2012. – 300 с.

120. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс, изд. 2. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – Т. 20. – 827 с.

121. Залевский Г.В. Фиксированные формы экономического поведения в контексте теории избыточной устойчивости индивидуальных и групповых систем / Г.В. Залевский // Вестник Томского государственного университета. – 2005. – №2. – С. 64–68

122. Смєсова В.Л. Стадії відтворення економічних інтересів акторів в умовах їх динамічної трансформації / В. Смєсова // Нобелівський вісник. – 2017. – №1(10). – С. 83–90.

123. Гриценко А.А. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований : монография / А.А. Гриценко. – Харьков : Форт, 2008. – 928 с.

124. Гриценко А.А. Институциональная архитектура: Объект, теория и методология // Постсоветский институционализм: десять лет спустя / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева, Донецк: Каштан, 2005. – С. 62–63.

125. Бессонова О.Э. Институциональное развитие России: переход к контрактному раздатку / О.Э. Бессонова // Мир экономики и управления. – 2018. – Т. 18. – №2. – С. 21–34.

126. Кирдина С.Г. Об институциональных матрицах: тезисы теории // С.Г. Кирдина // Вестник университета. – Серия «Институциональная экономика». – 2000. – № 1. – С. 95–115.

127. Постсоветский институционализм: десять лет спустя: монография: в 2-х т. / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк, 2013. – Т.1. – 464 с.

128. Латов Ю.В. Постсоветское институциональное развитие: в поисках

выхода из колеи власти-собственности / Ю.В. Латов, Р.М. Нуреев // Мир России. – 2015. – № 2. – Т. 24. – С. 50–88.

129. Кіндзерський Ю.В. Інституційна пастка олігархізму і проблеми її подолання / Ю.В. Кіндзерський // Економіка України. – 2016. – №12. – С. 22–46.

130. Пилипенко Г.М. Інституціональні інновації як фактор інноваційного розвитку національної економіки / Г.М. Пилипенко, Ю.І. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – 2009. – №2. – С. 34–40.

131. Литвиненко Н.І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни: монографія / Н.І. Литвиненко; Нац. гірн. ун-т. – Дн-ськ: НГУ, 2015. – 310 с.

132. Дементьев В.В. Сучасна теорія інститутів: ідентифікація предметного поля / В.В. Дементьев // Економічна теорія. – 2015. – № 1. – С. 26–49.

133. Новікова Н.Л. Напрями державного регулювання та оцінка економічних інтересів в аграрній сфері / Н.Л. Новікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – №15. – С. 42–44.

134. Божченко Ж.А. Механизм реализации экономических интересов в сельскохозяйственных организациях: монография / Ж.А. Божченко. – М.: Проспект, 2017. – 128 с.

135. Терон И.В. Проблемы реализации экономических интересов основных субъектов социально-трудовых отношений в условиях модернизации экономики / И.В.Терон // Zeszyty naukowe uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie: kwartalnik. – 2013. – № 1 (39). – Р. 109–123

136. Олексив И.Б. Теоретические и прикладные проблемы управления предприятием на основе согласования интересов стейкхолдеров / И.Б. Олексив // Науковий вісник НГУ. – 2013. – №2. – С. 130–134

137. Стецив С.Р. Формирование концепции планирования изменений на предприятии на принципах учета интересов заинтересованных групп / С.Р. Стецив // Науковий вісник НГУ. – 2013. – №4. – С. 122–128

138. Паклин Н.Б. Бизнес-аналитика: от данных к знаниям: учебн. пособ. / Н.Б.Паклин, В.И. Орешков– 2-е изд., испр. – СПб.: Питер, 2013. – 704 с.

139. Kohonen T. Essentials of the self-organizing map / T. Kohonen // *Neural Networks*. – No. 37. – P. 52–65.
140. Дьяконов В.П. MATLAB. Полный самоучитель / В.П. Дьяконов. – М.: ДМК, ДМК Пресс, 2012. – 768 с.
141. Леоненков А.В. Нечёткое моделирование в среде MATLAB и fuzzyTECH / А.В. Леоненков. – СПб.: БХВ-Петербург, 2005. – 736 с.
142. Матвійчук А.В. Нечіткі, нейромережеві та дискримінантні моделі діагностування можливості банкрутства підприємств / А.В. Матвійчук // *Нейронечіткі технології моделювання в економіці*. – 2013. – № 2. – С. 71–117.
143. Human Development Reports / UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME. – Available at: <http://hdr.undp.org/>
144. Global Entrepreneurship and Development Index / Zoltán J. Ács, László Szerb, Erkkó Autio. – The Global Entrepreneurship and Development Institute – Available at: <https://thegedi.org>
145. African Statistical Yearbook / Economic Commission for Africa. – Available at: <https://www.afdb.org>
146. Human Development Data (1990-2017) / UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME. – Available at: <http://hdr.undp.org/en/data>
147. Статистический ежегодник Республики Таджикистан [Электронный ресурс] / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Режим доступа: <https://www.stat.tj>.
148. Смєсова В.Л. Нейромережевий підхід до кластеризації країн за показниками, що характеризують процеси формування та реалізації економічних інтересів / В.Л. Смєсова, В.Г. М'ячин // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. – 2018. – Вип. 19. – Ч. 3. – С. 49–57.
149. Бессонова О.Э. Институты раздаточной экономики России: ретроспективный анализ [Электронный ресурс] / О.Э. Бессонова. – Новосибирск: Изд-во ИЭиОПП СО РАН, 1997. – Режим доступа: http://razdatok.narod.ru/BESSONOVA/B1997/mono_3.html.

150. Чернецова Н.С. Структура современной институциональной матрицы / Н.С. Чернецова, Г.В. Теплов // Вестник Самарского муниципального института управления. – 2013. – №4. – С. 118–126.

151. Нуреев Р.М. Эволюция институциональной теории // Постсоветский институционализм: десять лет спустя / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480 с.

152. Davis L. Institutional Change and American Economic Growth / L. Davis, D. North; Cambridge. – 1971.

153. Polanyi K. The Livelihood of Man. New York. San Francisco. London: Academic Press, Inc. 1977.

154. Задоя А.А. Народнохозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство : монография / А.А. Задоя. – К. : Вища школа, 1986. – 154 с.

155. Смєсова В.Л. Зрощення влади і власності в Україні: механізм реалізації і шляхи регулювання / В.Л. Смєсова // Вісник ТНЕУ. – 2018. – №4. – С. 7–18.

156. Бессонова О.Э. Рынок и раздаток в российской матрице: от конфронтации к интеграции / О.Э. Бессонова. – М.: Политическая энциклопедия, 2015. – 151 с.

157. Пилипенко Г.М. Роль гражданского общества в институциональной трансформации экономики Украины / Г.М. Пилипенко, Ю.І. Пилипенко // Научные труды ДонНТУ. – Серия: экономическая. – 2014. – №1. – С. 262–272.

158. Васильев Л.С. История Востока [Электронный ресурс] / Л.С. Васильев. – Режим доступа:

https://stud.com.ua/97933/istoriya/vlada_vlasnist_fenomen_vladi_vlasnosti.

159. Васильев Л.С. Феномен власти-собственности. К проблеме типологии докапиталистических структур. Типы общественных отношений на Востоке в средние века / Л.С. Васильев. – М.: Наука, 1982. – 254 с.

160. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ). – Ч.1. Домохозяйства современной России / Под ред. Р.М. Нуреева. – М.: Московский общественный научный фонд, 2003. – 319 с.

161. Кіндзерський Ю.В. Інституціональні аспекти відтворення у контексті структурних трансформацій / Ю.В. Кіндзерський // Економіка України. – 2007. – №1. – С. 4–13.

162. Бессонова О.Э. Генезис российской матрицы в контексте общих институциональных процессов / О.Э. Бессонова // Социологические исследования. – № 10. – 2015. – с. 64–73.

163. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Д. Норт; Д. Уоллис; Б. Вайнгаст; пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. – М.: Изд. Института Гайдара, 2011. – 480 с.

164. Бьюкенен Дж. М. Политика без романтики: краткое изложение позитивной теории общественного выбора и ее нормативных условий / Дж. М. Бьюкенен // Вехи экономической мысли. Экономика благосостояния и общественный выбор : в 6 т. – Т. 4. – СПб.: Экономическая школа, 2004. – 568 с.

165. Мюллер Д. Общественный выбор III / Пер. с англ. под ред. А.П. Заостровцева, А.С. Скоробогатова. – М.: Гос. ун-т «Высшая школа экономики», Институт «Экономическая школа». – 2007. – 994 с.

166. Олсон М. Диктатура, демократия и развитие / М. Олсон // Экономическая политика. – 2010. – № 1. – С. 167-183.

167. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / М. Олсон; пер. с англ. – М.: ФЭИ – 1995. – 165 с.

168. Эрроу К. Д. Коллективный выбор и индивидуальные ценности / К.Д. Эрроу. – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – 201 с.

169. Смесова В.Л. Влада-власність та її особливості в Україні / В.Л. Смесова // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2018. – №3. – С. 7–19.

170. Дементьев В.В. Экономика как система власти : монография / В.В. Дементьев. – Донецк : «Каштан», 2003. – 404 с.

171. Питома вага державного сектору в економіці / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу:

<http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=UpravlinniaDerzhavnimSektoromEkonomikiIs>.

172. Витрати на чиновницький апарат [Електронний ресурс] / Ціна держави. – Режим доступу: <http://cost.ua/budget/>.

173. Валовий внутрішній продукт України [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp>.

174. Піонтківська І. Оптимальна частка держави в економіці: теоретичні розрахунки для української реальності [Електронний ресурс] / І. Піонтківська, П. Кухта, М. Репко. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/optymalna-chastka-derzhavy-v-ekonomitsi-ua/>.

175. Worldwide Governance Indicators. Data [Електронний ресурс] / World Bank. – Available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#reports>.

176. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlenia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-orientatsii-2>.

177. The Global Corruption Barometer. Data [Електронний ресурс] / Transparency International. – Available at: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/barometr-01.jpg>.

178. Кутишенко О. Дослідження: як олігархи впливають на економіку України [Електронний ресурс] / О. Кутишенко. – Режим доступу: https://lb.ua/economics/2017/03/27/362142_doslidzhennya_yak_oligarhi_vplivayut.html

179. ТОП-20 українських богачей: у кого більше всего выросли доходы [Електронний ресурс] / Dragon Capital. – Available at:

https://24tv.ua/ru/ukraina_tag1119https://24tv.ua/ru/top_20_ukrainskih_bogachej_u_kogo_bolshe_vsego_vyrosli_dohody_n885850.

180. Рейтинг Forbes 2017. Россияне богатеют, украинцы теряют [Електронний ресурс] / Forbes. – Режим доступу:

<https://korrespondent.net/business/economics/3829717-rossyiane-bohateuit-ukrayntsy-teriauit-reitynh-Forbes>.

181. Рейтинг Forbes: 100 богатейших – 2016 [Электронный ресурс] / Forbes. – Режим доступа: <http://forbes.net.ua/ratings/4>.

182. Рейтинг Forbes 2015. Топ-100 богатейших украинцев: Ахметов обеднел вдвое, а Порошенко богатеет [Электронный ресурс] / Forbes. – Режим доступа: https://zn.ua/ECONOMICS/rejting-top-100-bogateyshih-ukraincev-ahmetov-obednel-vdvoe-a-poroshenko-bogateet-193793_.html.

183. Рейтинг Forbes 2014. Самые богатые украинцы [Электронный ресурс] / Forbes. – Режим доступа: <https://nv.ua/project/top-ua-rich-40003102.html>.

184. Рейтинг Forbes 2013. 100 богатейших – 2013 [Электронный ресурс] / Forbes. – Режим доступа: <http://forbes.net.ua/business/1351729-100-bogatejshih-2013>.

185. Рейтинг Forbes 2012. 100 богатейших – 2012 [Электронный ресурс] / Forbes. – Режим доступа: <http://forbes.net.ua/magazine/forbes/1336274-100-bogatejshih-2012>.

186. Валовий внутрішній продукт [Электронный ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

187. Кахконен С. Яка вартість кумівського капіталізму для України [Электронный ресурс] / С. Кахконен. – Режим доступа: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/03/14/634957/>.

188. Comparing crony capitalism around the world. The Economist's crony-capitalism index / Forbes; IMF; The Economist. – Available at: <https://www.economist.com/graphic-detail/2016/05/05/comparing-crony-capitalism-around-the-world>.

189. Яблоновський Д. Звільнити захоплену державу Україна [Электронный ресурс] / Д. Яблоновський; Центр економічної стратегії. – Режим доступа: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Zvilnyty-zakhoplenu-derzhavu-Ukraina.pdf>.

190. Doingbusiness / World Bank Group. – Available at:

<http://russian.doingbusiness.org/ru/data/exploreeconomies/ukraine>.

191. Corruption Perceptions Index / Transparency International. – Available at: <https://ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2018/>.

192. Index of Economic Freedom / HERITAGE – Available at: <https://www.heritage.org/index/ranking>.

193. The International Property Right Index / The Property Rights Alliance. – Available at: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>.

194. The Global Competitiveness Index / World Economic Forum. – Available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/>.

195. Index of Economic Freedom 2017. – Available at: <https://investchile.gob.cl/wp-content/uploads/2017/06/index-of-economic-freedom-2017.pdf>.

196. Corruption Perceptions Index / Transparency International. – Available at: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017.

197. The Global Competitiveness Index / World Economic Forum. – Available at: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf.

198. The Global Competitiveness Report 2011–2012 / World Economic Forum. – Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf.

199. The Global Competitiveness Report 2012–2013 / World Economic Forum. – Available at:

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf.

200. The Global Competitiveness Report 2013–2014 / World Economic Forum. – Available at:

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.

201. The Global Competitiveness Report 2014–2015 / World Economic Forum. – Available at:

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-

15.pdf.

202. The Global Competitiveness Report 2015–2016 / World Economic Forum.
– Available at: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.

203. The Global Competitiveness Report 2016–2017 / World Economic Forum.
– Available at: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf.

204. The Global Competitiveness Report 2017–2018 / World Economic Forum.
– Available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.

205. Васильев Л.С. Феномен власти-собственности. К проблеме типологии докапиталистических структур. Типы общественных отношений на Востоке в средние века / Л.С. Васильев. – М.: Наука, 1982. – 254 с.

206. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России: введение в X-Y-теорию / С.Г. Кирдина. – СПб.: Нестор-История, 2014. – 468 с.

207. Нуреев Р.М. Россия: особенности институционального развития / Р.М. Нуреев. – М.: Норма, 2009. – 448 с.

208. Экономическая компаративистика (сравнительный анализ экономических систем) : учебник / Р.М. Нуреев. – Москва : КНОРУС, 2017. – 710 с.

209. Пилипенко Г.М. Оцінка впливу конструкції «влада-власність» на реалізацію економічних інтересів / Г.М. Пилипенко, В.Л. Смесова, Н.Ю. Науменко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2018. – №4. – С. 18-32.

210. Смесова В.Л. Негативний вплив процесу зрощування влади і власності на реалізацію економічних інтересів суб'єктів та соціально-економічний розвиток України / В.Л. Смесова // Управління соціально-економічним розвитком країни, регіону, підприємства в умовах кризи : монографія. – Дніпро: НметАУ. – 2019.

211. Горюнов Д. Страна монополий: каков реальный уровень конкуренции

на українських ринках? [Електронний ресурс] / Д. Горюнов. – Режим доступу: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/strana-monopolij-kakov-realnyj-uroven-konkurencii-na-ukrainsk-302627/>.

212. Віннічук Ю. Фірташ є власником усієї хімії, але це не монополія [Електронний ресурс] / Ю. Віннічук // Економічна правда. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2012/01/13/312752/>.

213. "Нафтогаз" призывает ликвидировать монополию Group DF на рынке поставок газа для населения [Електронний ресурс] / Интерфакс Украина. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/economic/413825.html>.

214. Crony Capitalism in Ukraine. Relationship between Political Connectedness and Firms' Performance / World Bank Group. – Governance Global Practice. – June 2018. – Available at:

<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29900/WPS8471.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

215. Індекси цін виробників за всіма категоріями [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/prodprice/2015>.

216. Смесова В.Л. Реалізація економічних інтересів та економічна діяльність суб'єктів національної економіки України: теоретичне обґрунтування та сучасний стан / В.Л. Смесова / Сучасні тенденції розвитку регіонів та галузей народного господарства: монографія / Нац. металург. академія України; за ред. Л.М. Савчук, Л.М. Бандоріної. – Дніпро: Пороги, 2018. – С. 58–65.

217. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

218. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua>.

219. Україну чекає монополізація банківської системи великими банками [Електронний ресурс] / Кореспондент.нет. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/business/financial/3714189-ukrainu-chekaie-monopolizatsiia-bankivskoi-systemy-velykumu-bankamy-arbuzov>.

220. Пальчевський І. Кому належать українські банки [Електронний ресурс] / І. Пальчевський // Бізнесцензор. – Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/resonance/3000093/komu_nalejat_ukransk_banki.

221. Уляницький Д. Дорого и сердито: в чем МАУ проигрывает европейским авиакомпаниям [Електронний ресурс] / Д. Уляницький // Finance.ua. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ru/news/-/377467/dorogo-i-serdito-v-chem-mau-proigryvaet-evropejskim-aviakompaniyam>.

222. Процьшена Ю. Украина имеет все ресурсы, чтобы к 2030 году превратиться в «экономического тигра» [Електронний ресурс] / Ю. Процьшена. – Режим доступу: https://antikor.com.ua/articles/218669-romanenko_ukraina_imeet_vse_resursy_чтобы_k_2030_godu_prevratitsja_v_ekonomicheskogo_tigra.

223. Одотюк І.В. Крок уперед і два назад – декларації та реальність державної політики розвитку науки, інновацій та високотехнологічного виробництва в Україні [Електронний ресурс] / І.В. Одотюк // Економіка України. – 2018. – №10. – Режим доступу:

<https://www.pressreader.com/ukraine/economy-of-ukraine-ukrainian/20181115/281513637180999>].

224. Волович В.Н. Социально-экономическая природа коррупции / В.Н. Волович // Проблемы современной экономики. – 2016. – №1(56). – С. 44–47.

225. Ожерельев О.И. Ключевые проблемы власти в России / О.И. Ожерельев // Власть. – 2014. – №3. – С. 33–38

226. Сидорченко Т.Ф. Деякі аспекти формування прибутку підприємств в умовах суспільно-політичної нестабільності. / Т.Ф. Сидорченко, М.Ю. Підгайний // Економіка і суспільство. – 2016. – №5. – С. 241–246.

227. Уильямсон О.И. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа / О.И. Уильямсон // THESIS. – 1993. – Вып. 3. – С. 39–49.

228. Гапонова С.Н. Новые подходы к реализации государственной политики в экономической и социальной сферах / С.Н. Гапонова // Теория и

практика общественного развития. – 2013. – С. 193–195.

229. Абалкин Л.И. О национально-государственных интересах России / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – №2. – С. 4–13.

230. Никитов И.Н. Экономические интересы: противоречия и согласование на разных уровнях: дисс. канд. эконом. наук: 08.00.01 / И.Н. Никитов. – Кострома: Костромской государственной университет им. Н.А. Некрасова, 2005. – 160 с.

231. Тарасов А.В. Экономические интересы субъектов хозяйственной деятельности: противоречия и способы их разрешения: дисс. канд. эконом. наук: 08.00.01 / А.В. Тарасов. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2006. – 183 с.

232. Исраилова Э.А. Механизм согласования экономических интересов субъектов рыночного хозяйства: дисс. канд. эконом. наук: 08.00.01 / Э.А. Исраилова. – Ростов-на-Дону: Ростовский государственный экономический университет «РИНХ», 2009. – 169 с.

233. Чернецова Н.С. Экономическая природа и эволюция системы экономических интересов : дисс. ... д-ра эконом. наук : 08.00.01 / Н.С. Чернецова. – М., 2003. – 411 с.

234. Чухно А. Науково-технологічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної економічної теорії / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – №1. – С. 12–22.

235. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України. Експрес-випуск Державної служби статистики України від 06.10.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

236. Механізми реконструктивного економічного розвитку та соціальні критерії їх ефективності : монографічний збірник / за ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2017. – 256 с.

237. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Державного підприємства

«Український інститут інтелектуальної власності» за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uipv.org/i_upload/file/promvlasnist-2017.pdf.

238. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 16–17.

239. Марченко О.С. Інституціоналізація нової економіки масової співпраці: проблеми та зарубіжний досвід / О.С. Марченко // Економічна теорія та право: зб. наук. праць Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – №3. – С. 55–66.

240. Марченко О.С. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування / О.С. Марченко, Л.І. Федулова // Економічна теорія та право: зб. наук. праць Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – №2. – С. 4–12.

241. Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки. Розпорядження Кабінету Міністрів № 843-р від 14.08.2013 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-%D1%80>.

242. Механізми реконструктивного економічного розвитку та соціальні критерії їх ефективності : монографічний збірник / за ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2017. – 256 с.

243. Хиллман А.Л. Государство и экономическая политика: возможности и ограничения управления : учеб. пособие / А.Л. Хиллман; науч. ред. пер. В.В. Бусыгин, М. И. Левин; Гос. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009. – 879 с.

244. Смесова В.Л. Захист прав та економічних інтересів суб'єктів у процесі реалізації усних правочинів / В.Л. Смесова, Н.І. Семенкова // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – Серія «Юридичні науки». – Т. 29 (68). – 2018. – №1. – С. 48–52.

245. Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та

мікропідприємства за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

246. Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 рр. : Закон України від 26.04.2018 № 8324 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6F800A.html.

247. Крисоватий А.І. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори: монографія / А.І. Крисоватий, В.А. Валігура. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 248 с.

248. Бойко М.Г. Мотиваційні засади узгодженості економічних інтересів суб'єктів туристичного ринку [Електронний ресурс] / М.Г. Бойко // Ефективна економіка. – 2012. – №12. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/>.

249. Крюкова І.О. Єдність та суперечність у системі економічних інтересів / І.О. Крюкова // Вчені записки : зб. наук. пр. / Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана ; [редкол.: А.Ф. Павленко (відп. ред.) та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2010. – Вип. 12. – С. 37–42.

250. Нікішина О.В. Узгодження економічних інтересів суб'єктів інтегрованого зернового ринку України / О.В. Нікішина // Економічні інновації: Зб. наук. пр. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. – Вип. 51. – С. 298–306.

251. Зозульов О.В. Роль інтернет-технологій у процесі узгодження економічних інтересів суб'єктів ринку / О.В. Зозульов, К.А. Полторак // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". – 2013. – № 10. – С. 399–403.

252. Статівка Н.В. Гармонізація інтересів суб'єктів економічного простору в процесі державного регулювання економіки [Електронний ресурс] / Н. В. Статівка. // Державне будівництво. – 2008. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_10.

253. Сидорова А. Кількісна оцінка узгодженості інтересів суб'єктів іноземного інвестування / А. Сидорова, Г. Анісімова // Економіка України. – 2012. – № 3. – С. 49–59.

254. Буй Т.Г. Конфлікти економічних інтересів у процесі випуску та обігу корпоративних боргових цінних паперів / Т.Г. Буй // Наук. зап. НаУКМА. – Серія «Економічні науки». – 2008. – Т. 81. – С. 6–10.

255. Економічна політика: навч. посіб. / О.О. Беляєв, А.С. Бебело, М.І. Дибба та ін. – К.: КНЕУ, 2004. – 287 с.

256. Рябцева Н.В. Особливості узгодження економічних інтересів суб'єктів інноваційної діяльності на нанорівні / Н.В. Рябцева, О.О. Алсуф'єва // Академічний огляд. – 2015. – №1 (42). – С. 23–28.

257. Алсуф'єва О.О. Механізм узгодження економічних інтересів суб'єктів національної економіки: рівні та засоби координації // Економічний вісник НГУ. – 2015. – №1. – С.77–84.

258. Иода Ю.В. Необходимость государственного воздействия на процессы согласования в системе экономических интересов / Ю.В. Иода // Социально–экономические явления и процессы. – 2011. – Вып. № 3–4. – С. 118–124.

259. Кальсин А.Е. Экономические интересы и налоговая мотивация в системе государственного регулирования экономики / А.Е. Кальсин // Теоретическая экономика. – 2012. – № 1. – С. 46–54.

260. Бияков О.А. Региональные экономические интересы и проблемы измерения их согласованности / О.А. Бияков, Н.Ю. Коломарова. – Кемерово: Рос. экон. акад. им. Г.В. Плеханова, Кузбасский гос. техн. ун-т, 2003. – 116 с.

261. Колодина О.Ю. Особенности процесса согласования экономических интересов в современной России / О.Ю. Колодина // Социально-экономические явления и процессы. – 2013. – № 3 (49). – С. 83–87.

262. Силантьев А.В. Противоречия системы экономических интересов и теневые отношения / А.В. Силантьев // Экономические науки. – 2007. – №4(29). – С. 160–164.

263. Волков К.С. Процесс соглашения как реализация экономических интересов агентов рынка труда / К.С. Волков // Экономические науки. – 2008. – №5(42). – С. 91–96.

264. Игнатовский П. Экономические интересы, их противоречия / П. Игнатовский // Экономист. – 2002. – №3. – С. 28–39.

265. Борисовская К.А. Экономический интерес в субъектно-объектной структуре отношений рыночной экономики / К.А. Борисовская // Экономические науки. – 2012. – №9(94). – С. 68–70

266. Тарасов А.В. Государственный механизм регулирования экономических интересов в финансовой сфере / А.В. Тарасов // Экономические науки. – 2015. – №7. – С. 10–14.

267. Чернецова Н.С. Экономические интересы и институты / Н.С. Чернецова, Т.Б. Никулина // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. – 2012. – Вып. № 28. – С. 609–611.

268. Белобородова Т.В. Взаимосвязь экономических интересов и социально-экономических институтов / Т.В. Белобородова, Н.С. Чернецова // Экономические науки. – 2009. – №11(60). – С. 63–67.

269. Михайлов А.М. Реализация экономических и институциональных интересов в процессе становления инновационной экономики в России / А.М. Михайлов // Экономические науки. – 2013. – №8(105). – С. 39–43.

270. Юнин В.А. Об экономических, социальных и институциональных интересах / В. А. Юнин // Экономические науки. – 2009. – №10(59). – С. 114–118.

271. Исраилова Э.А. Проблемы институционализации экономических интересов хозяйствующих субъектов в условиях рыночных отношений / Э.А. Исраилова // Экономические науки. – 2008. – №6(43). – С. 142–144.

272. Юрин С.В. Институциональная структура и поведение экономических субъектов / С.В. Юрин // Экономические науки. – 2008. – №2(39). – С. 114–117.

273. Громадская О.С. Институциональные интересы коммерческих банков / О.С. Громадская // Экономические науки. – 2010. – №8(69). – С. 46–49.

274. Водяненко О.И. Развитие институтов реализации интересов субъектов постиндустриальной экономики / О.И. Водяненко, Е.Б. Жукова // Современная экономика: проблемы и решения. – 2014. – №9(57). – С. 96–104.

275. Каюков В.В. Роль экономики в жизни общества: проблемы и суждения / В.В. Каюков, Ю.Л. Мельчакова, С.А. Нор // Проблемы и перспективы экономики и управления: Материалы II Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июнь 2013 г.). – СПб.: Реноме, 2013. – С. 12–16.

276. Рассказова Н.В. Устойчивое развитие социально-экономической системы в контексте теории интересов / Н.В. Рассказова // Философия хозяйства. – 2013. – №5. – С. 149–158.

277. Осадчая Т.Г. Экономические интересы и динамика отношений собственности в транзитарном хозяйстве / Т.Г. Осадчая // Экономические науки. – 2006. – №10. – С. 47–57.

278. Канапухин П.А. Система экономических интересов и закономерность ее развития / П.А. Канапухин // Проблемы современной экономики. – 2008. – №3. – С. 122–127.

279. Грязнова А.Г. Экономическая теория: учебник / А.Г. Грязнова, Т.В. Чечелева. – М.: Издательство «Экзамен», 2005. – 592 с.

280. Бабина О.С. Економічні інтереси в системі ринкових відносин / О.С. Бабина, Ю.П. Лозова // Водний транспорт. – 2013. – Вип. 1. – С. 75–79.

281. Скворцов А.Ю. Генезис характеристики экономических интересов / А.Ю. Скворцов // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2013. – Вып. № 3. – Т. 19. – С. 68–70.

282. Чернецова Н.С. Экономическая природа и эволюция системы экономических интересов : дисс. ... д-ра эконом. наук : 08.00.01 / Н.С. Чернецова. – М., 2003. – 411 с.

283. Исраилова Э.А. Механизм согласования экономических интересов субъектов рыночного хозяйства : дисс. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 / Э.А. Исраилова; Юж. федер. Ун-т.– Ростов-на-Дону, 2009. – 169 с.

284. Бочарова И.Ю. Экономические интересы в фирме / И.Ю. Бочарова. – М.: МАКС Пресс, 2007. – 356 с.

285. Тарасов А.В. Концептуальные подходы к раскрытию сущности экономических интересов / А.В. Тарасов // Вестник ВГУ. – Серия «Экономика и

управление». – 2011. – №2. – С. 45–53.

286. Рассказова Н.В. Анализ реализации экономических интересов субъектов малого предпринимательства в экономической науке / Н.В. Рассказова // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – №28. – С. 484–487.

287. Коломиец Л.Г. Реализация экономических интересов в системе страховых отношений : дисс. ... докт. эконом. наук : 08.00.01 / Л.Г. Коломиец; Моск. пед. гос. ун-т. – Москва, 2010.– 322 с.

288. Михайлов А.М. Проблемы реализации экономических и институциональных интересов собственников факторов производства: монография / А.М. Михайлов; под ред. А.В. Мещерова. – М.: Экономические науки, 2006. – 232 с.

289. Мельник С.І. Сутність і класифікація національних економічних інтересів / С.І. Мельник, І.М. Горбан, М.Ю. Цуп // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія: економічна. – 2014. – Вип. 1. – С. 57–66.

290. Павлюк Т.І. Національні економічні інтереси / Т.І. Павлюк // Молодий вчений. – 2015. – № 2(2). – С. 209–213.

291. Звіргзде К.І. Національні економічні інтереси та національна безпека в умовах глобальної нестійкості – зарубіжний досвід / К.І. Звіргзде // Проблеми науки. – 2010. – № 8. – С. 11–17.

292. Бодров В.Г. Дослідження проблем національних економічних інтересів в теоріях і течіях економічної думки / В.Г. Бодров, П.М. Леоненко, Н.А. Петрівська // Національно-державні економічні інтереси: історія, методологія і теорія досліджень, механізм реалізації: Матеріали Респ. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 1996 р. – К, 1997. – С. 30–33.

293. Мельник Т.М. Національні економічні інтереси: проблеми реалізації / Т.М. Мельник // Академічний огляд. – 2008. – № 2. – С. 122–131.

294. Маркевич К.Л. Реалізація національних економічних інтересів України крізь призму залучення прямих іноземних інвестицій / К.Л. Маркевич // Економіка та держава : міжнар. наук.-практ. журн. – 2014. – № 10. – С. 85–89.

295. Ніколаєв Є.Б. Інтерпретація інтересів і загроз у концепції економічної безпеки / Є.Б. Ніколаєв // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 34–46.

296. Приходько В.П. Система загроз національним економічним інтересам України / В.П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 14 – С. 10–13.

297. Старинський М.В. Принцип захисту національного інтересу в правовому регулюванні валютних відносин та його природа / М.В. Старинський // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2013. – № 2. – С. 48–53.

298. Шатило О.А. Національні економічні інтереси України: інноваційно–інвестиційний аспект / О.А. Шатило // Економіка та держава. – 2009. – № 10. – С. 90–92.

299. Далевська Н.М. Національні економічні інтереси України в умовах глобальної конкуренції / Н.М. Далевська // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 11/12. – С. 15–18.

300. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист / М.М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – №1–2. – С. 18–24.

301. Завгородня С.П. Національні інтереси в економічній сфері: сутність та побудова їх ієрархії / С.П. Завгородня // Аспекти публічного управління. – 2015. – № 1–2. – С. 40–47.

302. Птащенко Л.О. Збалансованість економічних інтересів: інноваційні напрями державного і корпоративного стратегічного управління: монографія / Л.О. Птащенко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 296 с.

303. Горинь М.О. Публічні та приватні економічні інтереси: проблеми взаємодії в корпоративному секторі / М.О. Горинь // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкові перетворення в Україні в умовах світових інтеграційних процесів : зб. наук. праць. – Львів, 2005. – Вип. 6. – С. 103–108.

304. Педько А.Б. Власність, контроль і конфлікт інтересів в акціонерних товариствах / А.Б. Педько. – К. : Вид. дім "Києво-Могилян. акад.", 2008. – 325 с.

305. Буй Т.Г. Конфлікти економічних інтересів у процесі випуску та обігу корпоративних боргових цінних паперів / Т.Г. Буй // Наукові записки НаУКМА. – Серія «Економічні науки». – 2008. – Т. 81. – С. 6–10.

306. Рассказова Н.В. Интересы предпринимателей и эволюционное развитие экономики / Н.В. Рассказова // Российское предпринимательство. – 2011. – №1–1 (175). – С. 4–9.

307. Галушка З.І. Модель людини в сучасній економічній теорії / З.І. Галушка // Економічна теорія. – 2012. – № 4. – С. 49–55.

308. Зухба О.М. Інститут домогосподарства: еволюція поглядів / О.М. Зухба // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2011. – № 2. – С. 6–11.

309. Шахнович Р.М. Новый неоклассический синтез: модель поведения домашних хозяйств / Р.М. Шахнович // Экономические науки. – 2013. – №7. – С. 29–32.

310. Голдовский А.П. Зарождение теории формирования системы представительства интересов групп давления / А.П. Голдовский // Экономические науки. – 2009. – №8. – С. 63–66.

311. Кундакчян Р.М. Система экономических интересов среднего класса в концепции повышения качества жизни / Р.М. Кундакчян // Проблемы современной экономики. – 2010. – №3. – С. 74–79

312. Мусин М.М. Управление экономическими интересами / М.М. Мусин. – М.: Гардарики, 2006. – 287 с.

313. Статівка Н.В. Гармонізація інтересів суб'єктів економічного простору в процесі державного регулювання економіки [Електронний ресурс] / Н. В. Статівка. // Державне будівництво. – 2008. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_10.

314. Бияков О.А. Региональные экономические интересы и проблемы измерения их согласованности / О.А. Бияков, Н.Ю. Коломарова. – Кемерово: Рос. экон. акад. им. Г.В. Плеханова, Кузбасский гос. техн. ун-т, 2003. – 116 с.

315. Антошкіна Л.І. Вища освіта в системі суспільних інтересів:

монографія / Л.І. Антошкіна. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 284 с.

316. Власюк В.Є. Формування соціально–економічних інтересів регіону в контексті розвитку національної економіки України / В.Є. Власюк, Л.І. Бик // Вісник ДДФА. Економічні науки. – 2013. – № 2. – С. 15–19.

317. Чернова В.В. Многополярная модель реализации экономических интересов регионов – концепт экономической безопасности национального хозяйства : автореф. дисс. ... докт. эконом. наук : 08.00.01, 08.00.05 / В.В. Чернова. – Тамбов, 2009. – 42 с.

318. Коломиец Л.Г. Реализация экономических интересов в системе страховых отношений : дисс. ... докт. эконом. наук : 08.00.01 / Л.Г. Коломиец; Моск. пед. гос. ун-т. – М., 2010. – 322 с.

319. Кібальник Л.О. Економічні інтереси в системі геоелекономіки / Л.О. Кібальник // Сталій розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 38–42.

320. Грищенко А. Інтеграційний вектор реалізації національних економічних інтересів України: теоретичні та практичні аспекти / А. Грищенко // Міжнародна економічна політика. – 2011. – Вип. 1–2. – С. 246–274.

321. Звіргзде К.І. Глобальна нестійкість і національні економічні інтереси / К.І. Звіргзде // Стратегія розвитку України: наук. журнал. – 2013. – №1. – С. 84–88.

322. Тонких О.Г. Вплив економічних інтересів на реалізацію міжнародної конкурентоспроможності / О.Г. Тонких // Культура народів Причорномор'я. – 2010. – № 196, Т. 1. – С. 195–198.

323. Рокоча В. Глобалізаційні чинники трансформації національних економічних інтересів / В. Рокоча // Вісник КНТЕУ. – 2004. – №1. – С. 41–50.

324. Очкин Р.О. Особенности реализации национально-государственных интересов экономического развития России в условиях глобализации / Р.О. Очкин // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2014. – Вып. № 3. – С. 26–30.

325. Ковальчук С.С. Формування і реалізація національних економічних інтересів у транзитивній економіці : автореф. дис. д-ра. економ. наук : 08.00.01 /

С.С Ковальчук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 35 с.

326. Мельник Л.М. Економічна теорія – політекономічний аспект: навч. посіб / Л.М. Мельник, П.М. Макаренко. – К.: Кондор, 2008. – 524 с.

327. Базилевич В.Д. Економічна теорія: політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2007. – 719 с.

328. Скворцов А.Ю. Генезис характеристики экономических интересов / А.Ю. Скворцов // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2013. – Вып. № 3. – Т. 19. – С. 68–70.

329. Бабина О.Є. Економічні інтереси в системі ринкових відносин / О.Є. Бабина, Ю.П. Лозова // Водний транспорт. – 2013. – Вип. 1. – С. 75–79.

330. Михайлов А.М. Реализация экономических интересов участников внешнеэкономической деятельности с использованием маркетинговых исследований / А.М. Михайлов, Т.А. Андреева // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2014. – №4. – С. 26–30.

331. Політична економія: навчал. посібн. / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с.

332. Діденко О.М. Теоретичне дослідження науково-методичних підходів до дослідження сутності поняття «економічний інтерес» [Електронний ресурс] / О.М. Діденко // Науковий вісник «Демократичне самоврядування». – 2013. – Вип. 12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_12_33.

333. Филипченко А.М. Экономические интересы: природа, сущность, классификация / А.М. Филипченко, Н.А. Денисова // Вестник Екатеринбургского института. – 2015. – №4(32). – С. 95–100.

334. Щербаков И.В. Экономический интерес в мотивационном образовании экономической деятельности / И.В. Щербаков // Вопросы экономики и права. – 2012. – №10. – С. 39–42.

335. Коломиец Л.Г. К вопросу о сущности и природе экономических интересов / Л.Г. Коломиец // Экономические науки. – 2008. – №2(39). – С. 118–121.

336. Тонких О.Г. Вплив економічних інтересів на реалізацію міжнародної

конкурентоспроможності / О.Г. Тонких // Культура народів Причорномор'я. – 2010. – № 196. – Т. 1. – С. 195–198.

337. Новікова Н.Л. Системне дослідження гносеології економічних інтересів / Н.Л. Новікова // Бізнесінформ. – 2012. – № 11. – С. 33–35.

338. Канапухин П.А. Система экономических интересов и их роль в мотивационном механизме / П.А. Канапухин, Ю.И. Хаустов // Вестник ВГУ. – Серия «Экономика и управление». – 2004. – №2. – С. 11–21.

339. Смесова В.Л. Доходи домогосподарств як основа реалізації їх економічних інтересів / В.Л. Смесова // Хімія та сучасні технології : Матеріали VII Міжнар. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Дніпропетровськ, 27-29 квітня 2015 р.). – Дніпропетровськ : УДХТУ. – Т. 8. – С. 22–23.

340. Смесова В.Л. Узгодження інвестиційних інтересів суб'єктів національної економіки / В.Л. Смесова // Хімія та сучасні технології : тези допов. VI Міжн. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Дніпропетровськ, 24-26 квітня 2013 р.). – Дніпропетровськ : Український державний хіміко-технологічний університет. – 2013. – Т. 5. – С. 129–130.

341. Смесова В.Л. Проблеми залучення іноземних інвестицій у вітчизняну економіку в контексті узгодження взаємних економічних інтересів / В.Л. Смесова // Економіка та управління підприємствами регіонів в контексті європейської інтеграції: Матеріали Всеукр. студ. Інтернет-конф. (Полтава, 14-15 жовтня 2015 р.). – Полтава: ПНТУ. – 2015. – С. 251–254.

342. Смесова В.Л. Проблеми та шляхи стимулювання відтворення економічних інтересів підприємств і населення в Україні / В.Л. Смесова // Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: Матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листопада 2016 р.). – Х.: ХНАДУ. – 2016. – Т. 1. – С. 298–300.

343. Смесова В.Л. Фінансові інтереси суб'єктів національної економіки на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки / В.Л. Смесова // Фінансове регулювання зрушень в економіці України : Збірник тез доповідей Міжнар.

наук.-практ. конф. (Мукачево, 21-22 березня 2017 р.). – Мукачево: Мукачівський державний університет. – 2017. – С. 344–346.

344. Нікілева Н.О. Економіка щастя: сучасні напрями розвитку та перспективи реалізації в Україні / Н.О. Нікілева, В.Л. Смесова., О.В. Рубан // International scientific conference Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization, Part I, March 24, 2017. – Klaipeda, Lithuania: Baltija Publishing. – P. 9–12.

345. Смесова В.Л. Економічні інтереси суб'єктів постіндустріальної економіки / В.Л. Смесова // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки : Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 18–19 травня 2017 р.). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. – С. 394–395.

346. Смесова В.Л. Проблеми відтворення інноваційно-економічних інтересів суб'єктів національної економіки / В.Л. Смесова // Міжнародні наукові та інноваційно-інвестиційні програми: досвід та результати : Тези доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17-18 травня 2017 р.). – Дніпро: УДХТУ, 2017. – С. 222–224.

347. Кошелева В.Ю. Коррупция в Украине как социально-экономическая проблема / В.Ю. Кошелева, В.Л. Смесова // Хімія та сучасні технології : Збірник тез доповідей VIII Міжнар. наук.-техн. конфер. студентів, аспірантів та молодих вчених. (Дніпро, 26-28 квітня 2017 р.). – Дніпро: ДВНЗ УДХТУ, 2017. – Т. VI. – С. 85–86.

348. Смесова В.Л. Методологічні аспекти дослідження процесів формування і реалізації економічних інтересів / В.Л. Смесова // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2-3 листопада 2017 р.). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. – С. 416–420.

349. Чуприна Р.Г. Співвідношення рівності та нерівності у забезпеченні соціальної справедливості в Україні і ЄС / Р.Г. Чуприна, В.Л. Смесова // Національна економіка України в умовах європейської інтеграції: Матеріали

Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 19-20 жовтня 2017 р.). – Дніпро: НМетАУ, 2017. – С. 712–716.

350. Смесова В.Л. Економічні інтереси суб'єктів соціально-економічної системи / В.Л. Смесова. // Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах : Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих учених (Бердянськ, 27-28 січня 2016 р.). – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2016. – С. 49–51.

351. Смесова В.Л. Заробітна плата як форма реалізації економічних інтересів домогосподарств України / В.Л. Смесова. // Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки: Збірник наук. праць за матеріалами допов. Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 12-13 квітня 2016 р.). – НМетАУ. – 2016. – С. 579–582.

352. Смесова В.Л. Сучасні проблеми реалізації економічних інтересів в Україні / В.Л. Смесова // Сучасні проблеми економіки та управління підприємствами України в умовах європейської інтеграції : Збірник тез доповідей I Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21-22 квітня 2016 р.) – Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2016. – С. 106–108.

353. Смесова В.Л. Деструктивні чинники формування і реалізації економічних інтересів підприємств в Україні / В.Л. Смесова // Фінансування, інвестування та кредитування в Україні: проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Дніпро, 20 травня 2018 р.). – Ч. 1. – Дніпро: ДДАЕУ, 2018. – С. 235–237.

354. Смесова В.Л. Проблеми захисту економічних інтересів в Україні / В.Л. Смесова // Глобальні виміри захисту економічної конкуренції: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 лютого 2018 р.). – Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. – Київ: ТОВ «Тенар», 2018. – С. 101–103.

355. Смесова В.Л. Потенціал НТП у реалізації інноваційно-економічних інтересів суб'єктів / В.Л. Смесова. – Обліково-аналітичне забезпечення

інноваційного розвитку економіки: Матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 14-15 березня 2018 р.). – Львів: ЛНАУ, 2018. – С. 145–148.

356. Смесова В.Л. Взаємозв'язки і взаємовідносини в процесі відтворення економічних інтересів / В.Л. Смесова // Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 23-24 листопада 2017 р.) / Гол. ред. І.А. Педько – Одеса: ОДАБА, 2017. – С. 841–843.

357. Смесова В.Л. Економічні інтереси в інформаційно-мережевій економіці / В.Л. Смесова // Технологія-2018 : Матеріали XXI Міжнар. наук.-техн. конф. (Сєверодонецьк, 20-21 квітня 2018 р.) [укл. : Тарасов В.Ю.]. – Ч. II. – Сєверодонецьк : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2018. – С. 202–206.

358. Смесова В.Л. Економічні інтереси та економічні відносини: відтворювальний підхід / В.Л. Смесова // Збірник тез доповідей III Міжнародного євразійського конгресу економіки і соціальних наук (Дніпро, 26-28 квітня 2018 р.). – Дніпро: ДВНЗ УДХТУ, 2018. – С. 47–49.

359. Смесова В.Л. Інновації як основа інтенсивного типу відтворення економічних відносин та економічних інтересів / В.Л. Смесова // Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці : Збірник наукових праць за матеріалами Міжнар.наук.-практ. інтернет-конф. (Дніпро, ДДАЕУ, 21-22 березня 2019 р.). – 2019. – С. 223–226.

Економічні інтереси в процесі генезису від первісної доби до мануфактурного періоду*

Характеристики	Первісний період	Період формування світових цивілізацій	Феодалний період	Мануфактурний період
Суб'єкти економічних інтересів	Громада, людина	Царська влада, рабовласники, раби, селяни-общинники	Королівська влада, церква, феодали, селяни, торгівці, ремісники, лихварі	Промислова, феодална, торгова буржуазія, лихварі, селяни, робітники, держава
Формування економічних інтересів	Боротьба за існування, необхідність пристосування до природних умов	Отримання частини державної власності (землі, споруд, грошових коштів) за виконання державних обов'язків, спадкова передача власності	Отримання земельної власності, воєнна служба, надання грошей під відсоток, феодалні, ремісничі, торговельні відносини	Виробничі, земельні, торговельні відносини, експропріація, грабінництво, колонізація, система протекціонізму
Реалізація економічних інтересів	Заснована на діяльності громади	Заснована на діяльності вільних селян-общинників, рабів	Заснована на експлуатації феодалами результатів діяльності селян, ремісництва, лихварництва, торгівлі	Заснована на діяльності торгової і промислової буржуазії, лихварів
Панівні форми економічних інтересів	Общинні інтереси = індивідуальні інтереси	Інтереси держави > Інтереси індивіда	Інтереси королівської влади = Інтереси церкви = Інтереси феодалів ≠ Інтереси селян, торгівців, лихварів	Інтереси торгової буржуазії = Інтереси держави ≠ Інтереси селян і робітників
Характер економічних інтересів	I етап: епізодичний, нерегулярний, підсвідомий характер, II етап: постійний, навмисний, конкретно визначений характер	Постійний, усвідомлений характер	Постійний, екстенсивний, усвідомлений характер	Постійний, експансивний, усвідомлений характер
Мета	Задоволення фізіологічних потреб та потреб у безпеці	Отримання багатства, задоволень (гедонізм)	Отримання феодалної ренти	Отримання багатства в формі золота та срібла
Ступінь реалізації інтересів	Практично повна реалізація потреб	Держава, рабовласник – повна реалізація Індивід – неповна, часткова, обмежена реалізація	Феодали, королівська влада – повна реалізація Селяни – мінімальна, обмежена реалізація Торгівці, лихварі – неповна реалізація	Держава – повна реалізація. Торговці, лихварі – повна реалізація, Селяни, робітники – неповна, часткова, обмежена
Переважаюча основа	Общинна власність	Державна та рабовласницька власність, привласнення частини державної власності індивідом	Феодална, церковна, лихварська власність. Через економічний і позаекономічний примус	Приватна власність на засоби виробництва. Через економічний і позаекономічний примус
Результати реалізації	Блага, необхідні для життя людини як фізіологічної істоти, блага для розвитку господарства	Блага, необхідні для життя, отримання задоволення	Блага, багатство в формі грошей	Нагромадження благ, доходів, багатства в формі грошей
Інструменти регулювання	Традиції, устої, звичаї, сімейні настанови	Державні норми, трудові зусилля, традиції, примус	Феодалні та державні норми, сила, традиції у господарюванні	Державні норми, сила, позаекономічний примус
Структура	Гомогенна	гомогенна	I етап – гомогенна; II етап – гетерогенна	Гетерогенна
Конфлікти	Відсутні	Щодо нерівності та ступеня задоволення потреб	Щодо розшарування суспільства, ступеня задоволення потреб	Щодо отримання багатства, соціального положення
Характер прояву	Інертність, безініціативність, пасивність	З боку держави та рабовласників – активність. З боку рабів, селян – інертність, безініціативність	З боку держави та феодалів – активність. З боку селян – інертність, безініціативність	З боку держави, торгової буржуазії, лихварів – активність. З боку селян, робітників – інертність, безініціативність

*Розроблено автором

Економічні інтереси у другій половині XVIII і до кінця XIX ст.*

Основні характеристики	Період формування індустріального суспільства (друга половина XVIII ст. – перша половина XIX ст.)	Період монополістичної конкуренції розквіту індустріального суспільства (друга половина XIX ст.)
Суб'єкти економічних інтересів	Індивід, промислова, феодална, торгова буржуазія, лихварі, селяни, робітники, держава	<i>Класики, соціально-економічні теорії, марксизм:</i> індивіди, капіталісти, робітники, підприємці, власники грошей, селяни <i>Утилітаристи:</i> індивіди <i>Німецька історична школа:</i> нації, країни
Формування економічних інтересів	Власність на землю, здача землі в оренду, виробництво промислової продукції, торгівля, надання грошей під відсоток	Виробництво та реалізація промислової, сільськогосподарської продукції, здача землі в оренду, надання грошей під відсоток, підприємництво
Реалізація економічних інтересів	Заснована на експлуатації труда селян власниками землі, промисловцями – робітників	Заснована на діяльності промислової, торгової та фінансової буржуазії, робочих та селян
Панівні форми економічних інтересів	Інтереси власників землі \neq Інтереси селян \neq Інтереси держави	Інтереси промислової, торгової та фінансової буржуазії \neq Інтереси селян і робітників \neq Інтереси держави
Характер економічних інтересів	Постійний, екстенсивний, усвідомлений, конкретно визначений характер	Постійний, експансивний, усвідомлений характер
Мета	Отримання особистої економічної вигоди	Отримання особистої економічної вигоди
Ступінь реалізації інтересів	Феодалі, буржуазія – повна; Селяни, робітники – неповна, обмежена; Держава - повна	Капіталісти, підприємці, торговці, банкіри – повна реалізація, Робітники, селяни, – неповна, часткова, обмежена реалізація, держава – неповна реалізація
Переважаюча основа	Приватна власність на землю. На основі експлуатації праці селян	Приватна власність на засоби виробництва, капітал, землю На основі експлуатації праці робітників, селян
Результати реалізації	Нагромадження багатства в формі грошей	Створення, прибавочної вартості, нагромадження багатства в формі грошей.
Інструменти регулювання	Законодавчі норми, традиції у господарюванні, примус	Ринковий механізм, законодавчі норми, звичай господарської практики, примус
Структура	I етап – гомогенна; II етап – гетерогенна	Гетерогенна
Конфлікти	Наявні конфлікти щодо отримання доходу, розшарування суспільства та ступеня задоволення потреб	Наявні конфлікти між класами щодо отримання доходу та суспільного становища
Характер прояву	З боку селянської буржуазії – активність З боку селян – інертність, безініціативність	З боку промислової, торгової, сільської, фінансової буржуазії – активність З боку робітників та селян – інертність, безініціативність

*Розроблено автором

Економічні інтереси в останній третині ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.ст.*

Характеристики	Період державно-монополістичного розвитку суспільства (ост. третина ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.)
Суб'єкти економічних інтересів	<i>Маржиналісти, неокласики:</i> споживачі, виробники, покупці, продавці <i>Інституціоналізм, кейнсіанство</i> – держава, власники капіталу <i>Нова і новітня історична школа</i> – держава, суспільство, соціальна група, нація, індивід
Формування економічних інтересів	Шляхом економічної поведінки індивіда, в результаті дії інститутів, ринку, конкуренції, в процесі виробництва, споживання, нагромадження і заощаджень, інвестування, використання факторів виробництва, обміну товарів, надання послуг, підприємництва
Реалізація економічних інтересів	Заснована на діяльності домогосподарств, підприємств (фірм), груп, об'єднань, держави, дії інститутів, суспільства
Панівні форми економічних інтересів	Інтереси підприємств (фірм, корпорацій) ≠ Інтереси індивідів ≠ Інтереси держави та суспільства
Характер економічних інтересів	Постійний, експансивний, усвідомлений характер
Мета	Отримання колективної, особистої економічної вигоди, задоволення загальнонаціональних інтересів
Ступінь реалізації інтересів	Підприємства (фірми), об'єднання – повна реалізація, Індивіди – неповна, часткова, обмежена реалізація, держава – неповна реалізація
Переважаюча основа	Приватна власність на засоби виробництва, економічні ресурси. На основі субординації та ієрархічного підпорядкування
Результати реалізації економічних інтересів	Створення ВВП, нагромадження капіталу, прибутку, зарплати, доходів від використання факторів виробництва
Інструменти регулювання	Ринковий механізм, законодавчі норми, технократичні і правові інститути, колективні норми і правила, силовий примус, звичаї, принципи поведінки у суспільстві
Структура	Гетерогенна
Конфлікти економічних інтересів	Наявні конфлікти між індивідами, підприємствами, державою щодо отримання економічного та соціального ефектів
Характер прояву	З боку власників промислового, торгового, сільського, фінансового капіталу – активність З боку робітників та селян – інертність, безініціативність

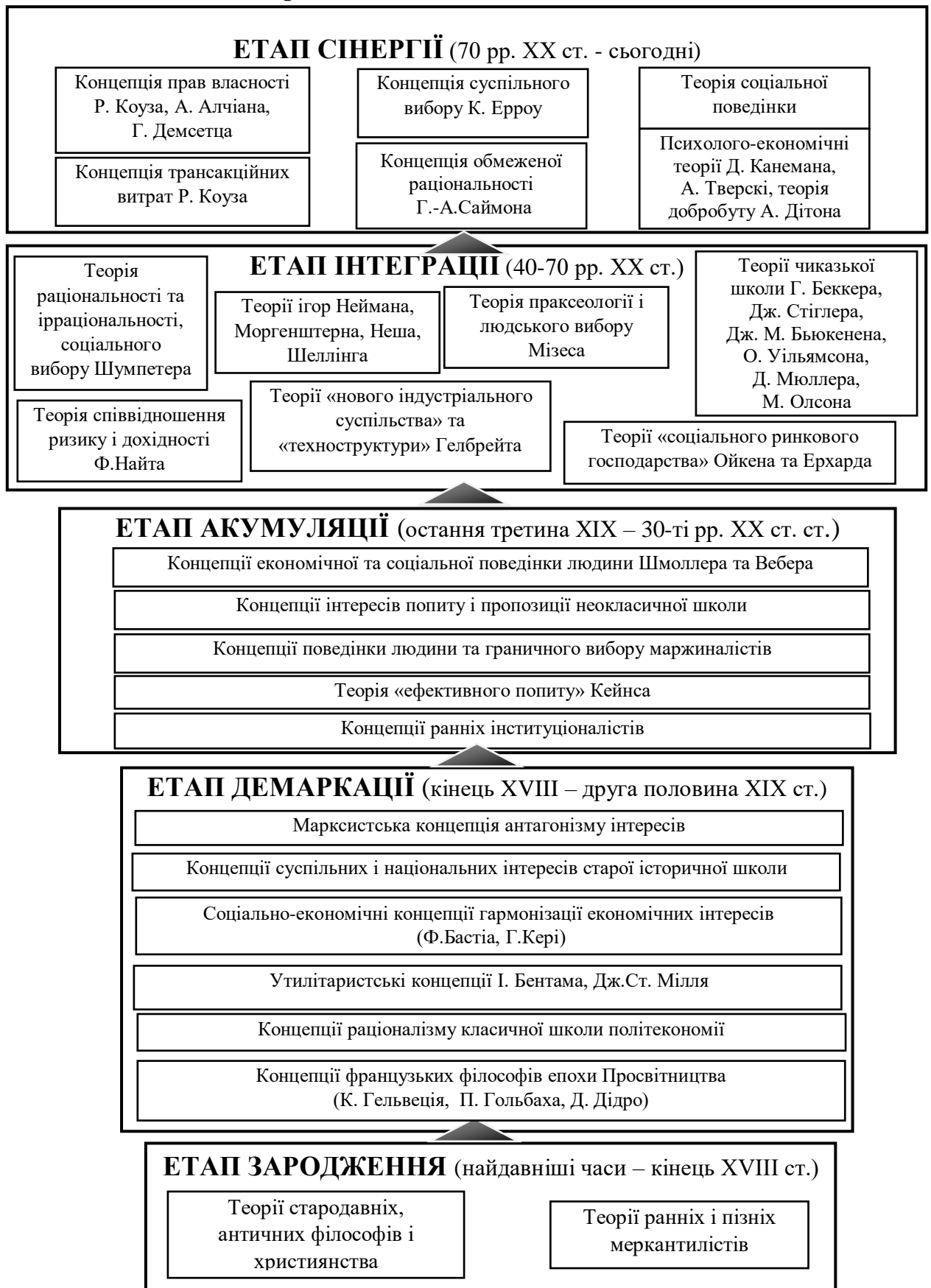
*Розроблено автором

**Економічні інтереси в процесі генезису у
40-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст.***

Характеристики	Період з 40-х рр. ХХ ст. і до інформаційно-технологічної революції та розвитку постіндустріального господарства (початок ХХІ ст.)
Суб'єкти економічних інтересів	<i>Неолібералізм</i> – індивід, групи, об'єднання, суспільство <i>Ранній неоінституціоналізм</i> – індивід, фірми, корпорації, держава <i>Теорія суспільного вибору</i> – можновладці, індивіди <i>Пізній неоінституціоналізм</i> – індивід, фірми, корпорація, держава <i>Сучасні зарубіжні економісти</i> – індивіди, держава
Формування	Шляхом раціональної та частково раціональної поведінки індивіда, на основі стереотипів економічного вибору, під впливом дії інститутів, в процесі виробництва, підприємництва, надання послуг, обміну товарів, споживання, нагромадження і заощаджень, інвестування, використання факторів виробництва
Реалізація	Заснована на діяльності індивідів, підприємств, корпорацій, держави, дії інститутів, суспільства
Панівні форми економічних інтересів	Інтереси підприємств (фірм, корпорацій) ≠ Інтереси індивідів ≠ Інтереси держави та суспільства Інтереси можновладців ≠ Інтереси індивідів ≠ Інтереси держави та суспільства
Характер економічних інтересів	Постійний та змінний, експансивний, усвідомлений характер
Мотиви	Превалюють мотиви корпорацій над мотивами робітників, власні мотиви можновладців над інтересами суспільства
Мета	Отримання суб'єктами, можновладцями економічної вигоди, задоволення інтересів корпорацій, зниження витрат
Ступінь реалізації інтересів	Підприємства, об'єднання підприємств, корпорації, – повна реалізація; Індивіди – неповна, часткова, обмежена реалізація, держава – неповна реалізація
Переважаюча основа	Приватна власність на засоби виробництва, економічні ресурси. На основі субординації та ієрархічного підпорядкування
Результати реалізації	Створення ВВП, соціальних благ, нагромадження капіталу, отримання доходів від використання факторів виробництва
Інструменти регулювання	Ринкові інструменти, законодавчі норми, договірні умови, соціально-етичні, релігійні норми, діяльність профспілок та держави
Структура	Гетерогенна
Конфлікти	Найявні конфлікти між індивідами, підприємствами, корпораціями, державою щодо отримання економічного та соціального ефектів
Характер прояву	З боку підприємств, корпорацій – активність З боку індивідів, робітників, службовців, підприємців – активність З боку держави – пасивність

*Розроблено автором

Етапи формування теорії економічних інтересів та її генетичні теоретико-методологічні зв'язки*

*Розроблено автором

Змістовні напрями в дослідженні економічних інтересів*

Напрями у дослідженні економічних інтересів	Цілі і предмет дослідження	Результати	Автори
За змістом дослідження			
Аспектний напрям	– протиріччя і узгодження ЕІ на основі державного механізму регулювання ЕІ	Розроблено механізми узгодження протиріч ЕІ, модель підтримання балансу суб'єктів ринку, методи його кількісного оцінювання, обґрунтовано необхідність участі держави в регулюванні зазначених дисбалансів	Крисоватий А., Валігура В., Бойко М., Крюкова І., Нікішина О., Зозульов О., Полторак К., Статівка Н., Сидорова А., Буй Т., Беляев О., Рябцева Н., Алсуфєва О., Иода Ю., Кальсин А., Біяков О., Колодіна О., Сілантьєв А., Волков К., Игнатовский П., Борисовская К., Тарасов А. [247–266]
	– зв'язок ЕІ та інститутів	Визначено основні характеристики інституційних інтересів, процесу інституціоналізації, обґрунтовано напрями удосконалення інститутів інноваційної економіки	Чернецова Н., Михайлов А., Белобородова Т., Юнин В., Израилова Э., Юрин С., Громадская О., Водяненко О., Жукова Е. [267–274]
	– вплив ЕІ на ринкову економічну систему, зв'язок ЕІ та економічних відносин, економічних законів	Доведено, що формування, реалізація, еволюція економічних інтересів визначають можливості стійкого розвитку соціально-економічної системи, з'ясовано зв'язок зі стадіями суспільного відтворення	Каюков В., Мельчакова Ю., Нор А., Рассказова Н., Осадчая Т., Канапухін П., Грязнова А., Чечелева Т., Бабина О., Лозова Ю. [275–280]
Системо-концептуальний напрям	ЕІ як система, що включає взаємопов'язані елементи; характер зв'язків між аспектами дослідження і характеристиками ЕІ. Комплекс поглядів, що пояснюють спрямованість і наступність ЕІ, зв'язки між ними	Доведено, що ЕІ є цілісною системою, що включає носіїв (суб'єктів), об'єкти щодо яких виникає інтерес, (потреби), присвоєння благ, мотиви; економічні відносини і зв'язки, в які вступають економічні агенти в процесі формування та реалізації ЕІ	Канапухін П., Хаустов Ю., Скворцов А., Чернецова Н., Мусін М., Михайлов А., Израилова Е., Бочарова І., Тарасов А., Рассказова Н., Коломиєць Л. [281–288]

*Складено автором

Рівневі напрями у дослідженні економічних інтересів*

Напрями в дослідженні економічних інтересів	Цілі і предмет дослідження	Результати	Автори
За рівнями наукового дослідження			
Макроекономічний напрям	Національні економічні інтереси (НЕІ)	Визначено сутність і класифіковано НЕІ в контексті економічної безпеки країни, обґрунтовано вплив ринкових відносин на НЕІ, розкрито механізм реалізації НЕІ.	Мельник С., Горбан І., Цуп М., Павлюк Т., Звіргзде К., Бодров В., Мельник Т., Маркевич К., Ніколаєв Є., Приходько Є., Старинський М., Шатило О., Далевська Н., Єрмошенко М., Завгородня С. [289–301]
Мікроекономічний напрям	Економічні інтереси індивідів, підприємств, груп	Розроблено механізм узгодження економічних інтересів в системі корпоративних відносин,	Птащенко Л., Горинь М., Педько А., Буй Т., Рассказова Н., Галушка З., Зухба О., Шахнович Р., Голдовський А., Кундакчян Р., Мусин М, Ісраїлова Е. [302–313]
Мезоекономічний напрям	Економічні інтереси регіонів, галузей	Обґрунтування сутності процесів формування, регулювання економічних інтересів регіонів, галузей	Новікова Н., Статівка Н., Бияков О., Антошкіна Л., Власюк В., Бик Л., Чернова В., Коломієць Л. [133;314–318]
Мегаекономічний напрям	Економічні інтереси на рівні міжнародних економічних відносин, в умовах глобалізації	Запропоновано шляхи узгодження інтересів суб'єктів геоeкономіки, напрями економічної політики щодо реалізації міжнародних економічних інтересів	Кібальник Л., Мельник Т., Далевська Н., Грищенко А., Звіргзде К., Тонких О., Рокоча В, Очкін Р. [293;319–324;299]

*Складено автором

Теоретичний аналіз визначень категорії «економічні інтереси» сучасними вченими*

Автор визначення	Визначення поняття «економічні інтереси»	Суть і зміст визначення	Стрижневі підходи, принципи і характеристики
Ковальчук С.С., Мельник Л.М.	Це причина і водночас умова взаємодії та саморозвитку економічних суб'єктів [325, с.10; 326, с.65]	Причина, умова, взаємодія, саморозвиток	Причинно-наслідковий зв'язок, принцип розвитку
Базилевич В.Д., Скворцов А.Ю.	Усвідомлене прагнення суб'єктів господарювання до задоволення економічних потреб, що є об'єктивним спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності [327, с.48; 328, с.70].	Прагнення, свідомість, потреби, мотив	Мотиваційно-поведінковий підхід
Мочерний С.В. та ін.	Усвідомлені економічні потреби (людини, колективів і груп, прошарків і класів), об'єктивні спонукальні мотиви їх економічної діяльності, зумовлені розвитком їх потреб, положенням у системі суспільного поділу праці, еволюцію відносин щодо привласнення-відчуження, управління власністю [85, с.475;].	Потреби, мотиви, відносини власності, розвиток	Мотиваційно-поведінковий принцип, управлінський принцип
Чернецова Н.С., Бабіна О.Є.	Найважливіший засіб суб'єкта економіки, що складається в цільової спрямованості економічної діяльності на підвищення рівня реалізації потреб шляхом найефективнішого використання наявних у нього ресурсів [233, с. 177; 329, с. 55]	Засіб і ціль, спрямованість, потреби	Причинно-наслідковий зв'язок, принцип всезагального зв'язку і взаємодії
Міхайлов А.М.	Спонукальний мотив діяльності людей, який сполучає потреби зі способом їх задоволення - з виробництвом [330, с. 28]	Мотив, потреби, виробництво	Мотиваційно-поведінковий принцип
Кривенко К.Т., Савчук В.С., Беляєв О.О. та ін., Бабіна О.Є.	Мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб, що детермінується суспільними відносинами і будується на принципі отримання вигоди [331, с. 50; 329, с.76]	Економічні відносини, вигода, мотив, стимул	Результативний принцип, принцип всезагального зв'язку і взаємодії
Діденко О.М.	Система відносин суб'єктів, що детермінується відносинами власності, яка є динамічною і рухливою, спрямованою на задоволення матеріальних та духовних потреб суб'єкта, групи, суспільства загалом [332]	Економічні відносини, потреби	Системний, принцип всезагального зв'язку і взаємодії

Продовження Додатку Г

Філіпченко А.М	Сукупність умов, які з точки зору суб'єктів господарської діяльності найкращим чином сприяють <i>реалізації</i> їх економічних <i>потреб</i> [333, с. 99]	Умови, потреби	Причинно-наслідковий зв'язок
Щербаков І.В.	Результат інтерналізації (відповідності) зовнішніх <i>можливостей</i> економічної діяльності <i>цілям</i> економічної діяльності, тобто оцінка <i>раціональності</i> або <i>ефективності</i> [334, с. 41].	Можливості і цілі, раціональність, ефективність	Діалектичний принцип потенційного-дійсного
Коломієц Л.Г., Тонких О.Г.	Системний <i>елемент</i> (економічного механізму суспільства), який має залежно від класифікаційних ознак відповідну нішу в структурі <i>економічних відносин</i> [335, с. 121]; обумовлений станом суб'єктів, яким він належить, в системі <i>соціально-економічних відносин</i> [336, с.195]	економічний механізм суспільства, соціально-економічні відносини	Системний принцип, принцип всезагального зв'язку і взаємодії
Антошкіна Л.І	<i>Суб'єктивне</i> вираження <i>об'єктивних</i> потреб людини, їх груп чи інших суб'єктів суспільних відносин, що спонукають їх за умови наявності відповідних стимулів здійснювати практичні дії для досягнення поставленої мети [315, с. 80]	Суб'єктивне і об'єктивне	Єдність об'єктивного і суб'єктивного
Новікова Н.Л.	Узагальнююча <i>форма прояву виробничих відносин</i> і притаманних їм <i>економічних суперечностей</i> [337, с. 35]	Виробничі відносини, суперечності	Системний принцип
Канапухін П.А.	Об'єктивна характеристика <i>соціального статусу суб'єкта</i> , яка показує, що йому вигідно або не вигідно і в якому ступені, які дії в даній системі <i>суспільно-економічних відносин/її</i> зміні сприяють збереженню (зміцненню) зазначеного статусу, а які – ні, в якій мірі [338, с. 14]	Соціальний статус суб'єкта	Принцип прагматизму

*Розроблено автором [2, с. 42-43]

Показники, що використовувалися для кластеризації країн світу за економічними та інституційними можливостями відтворення економічних відносин та економічних інтересів (2014р.)*

Країна	ВНД на душу населення	Коефіцієнт Джині	Державні витрати на освіту, % ВВП	Обсяг податкових надходжень	Індекс споживчих цін	Прямі іноземні інвестиції, чистий приплив	Інтернет-користувачі, %	Глобальний індекс підприємницької активності	Коефіцієнт нерівності людей	Експорт та імпорт
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Умовне позначення										
(умовний номер)	<i>P1</i>	<i>P2</i>	<i>P3</i>	<i>P4</i>	<i>P5</i>	<i>P6</i>	<i>P7</i>	<i>P8</i>	<i>P9</i>	<i>P10</i>
Норвегія (1)	63909	26,80	6,60	27,30	104,00	0,50	96,30	65,10	5,50	68,20
Австралія (2)	41524	34,00	5,10	21,40	108,00	3,30	84,60	77,80	7,50	42,60
Швейцарія (3)	53762	32,40	5,30	9,80	99,00	-1,20	96,00	70,90	7,60	91,60
Німеччина (4)	43049	30,60	5,00	11,50	106,00	1,40	86,20	64,60	7,00	97,60
Данія (5)	42880	26,90	8,70	33,40	106,00	0,50	96,00	72,50	6,80	104,60
Нідерланди (6)	42397	28,90	5,90	19,70	107,00	3,80	93,20	69,00	6,60	165,90
Ірландія (7)	33414	32,10	6,20	22,00	105,00	21,50	79,70	61,80	7,40	192,40
Ісландія (8)	35116	26,30	7,40	22,30	114,00	3,10	98,20	67,50	5,60	112,10
Канада (9)	41887	33,70	5,30	11,50	105,00	3,90	87,10	61,20	7,50	62,10
США (10)	52308	41,10	5,20	10,60	107,00	1,80	87,40	82,50	16,20	31,70
Швеція (11)	43201	26,10	6,80	20,70	104,00	-0,90	92,50	73,70	6,40	91,30
Велика Британія (12)	35002	38,00	6,00	25,30	110,00	1,80	91,60	68,60	8,60	65,70
Японія (13)	36747	32,10	3,80	10,10	100,00	0,10	90,60	46,10	12,20	31,20
Ізраїль (14)	29966	42,80	5,60	22,10	107,00	4,10	71,50	59,60	10,40	72,20
Люксембург (15)	58695	28,70	4,00	25,50	108,00	50,00	94,70	56,70	7,50	311,40
Франція (16)	36629	31,70	5,70	21,40	105,00	0,20	83,80	67,20	8,90	57,10
Бельгія (17)	39471	33,10	6,50	24,90	108,00	-0,60	85,00	66,50	8,50	168,40
Фінляндія (18)	37366	27,80	6,80	20,00	108,00	-2,00	92,40	69,30	5,50	80,10
Австрія (19)	42930	30,00	5,80	18,30	108,00	3,60	81,00	63,90	7,10	110,50
Словенія (20)	26809	24,90	5,70	17,50	106,00	-0,90	71,60	52,70	5,70	147,30
Італія (21)	32669	35,50	4,30	22,40	107,00	0,60	62,00	40,90	11,60	59,30
Іспанія (22)	30561	35,80	5,00	7,10	107,00	3,20	76,20	46,80	10,50	63,40
Чехія (23)	24535	26,40	4,50	13,40	107,00	2,40	79,70	44,50	5,50	150,70
Греція (24)	24658	34,70	4,10	22,40	104,00	1,20	63,20	38,20	10,50	59,00
Естонія (25)	23387	32,10	5,20	16,30	112,00	3,90	84,20	58,90	8,50	184,40
Кіпр (26)	26771	34,80	7,20	25,50	105,00	2,80	69,30	40,20	10,90	86,70
Польща (27)	21487	32,80	4,90	16,00	109,00	-0,90	66,60	49,00	9,70	92,00
Литва (28)	23740	32,60	5,20	13,40	109,00	1,60	72,10	49,60	10,40	167,90
Чилі (29)	20804	50,80	4,60	19,00	108,00	7,30	72,40	65,00	18,50	68,10
Словаччина (30)	25336	26,60	4,10	12,20	109,00	2,20	80,00	46,50	6,20	186,30
Португалія (31)	24130	34,50	5,30	20,30	107,00	3,50	64,60	46,90	9,80	78,10
Угорщина (32)	21239	28,90	4,70	22,90	112,00	-3,20	76,10	44,50	7,30	181,80
Латвія (33)	22186	36,00	4,90	13,80	107,00	2,80	75,80	48,40	10,30	125,70
Хорватія (34)	19025	33,60	4,20	19,60	108,00	1,00	68,60	40,90	11,10	86,60
Росія (35)	22617	39,70	4,10	15,10	122,00	3,40	70,50	33,20	11,60	51,60
Румунія (36)	17433	27,30	3,10	18,80	114,00	2,20	54,10	44,60	10,40	85,10
Білорусь (37)	16403	26,50	5,10	15,10	289,00	3,10	59,00	31,20	7,50	158,70
Уругвай (38)	18108	41,30	4,40	19,30	127,00	5,00	61,50	45,30	15,70	65,20
Болгарія (39)	15402	34,30	3,80	19,00	108,00	3,50	55,50	45,40	10,80	137,00
Казахстан (40)	19441	28,60	3,10	14,00	121,00	4,20	54,90	30,60	11,80	78,50
Маврикій (41)	16777	35,9	3,7	19	115	2,2	41,4	18,5	14,10	119,9
Коста-Ріка (42)	13012	48,60	6,90	13,60	115,00	6,50	49,40	37,20	19,10	79,40

Продовження Додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Сербія (43)	11301	29,70	0,10	19,70	128,00	4,30	53,50	33,90	10,90	92,40
Грузія (44)	6890	41,40	2,00	24,10	107,00	5,90	48,90	29,80	14,00	96,20
Туреччина (45)	18391	40,00	2,90	20,40	125,00	1,60	51,00	44,70	15,60	58,00
Шрі-Ланка (46)	9250	36,40	1,70	12,00	123,00	1,40	25,80	25,60	14,20	60,70
Азербайджан(47)	15725	33,00	2,40	13,00	112,00	3,60	61,00	16,60	11,50	74,30
Бразилія (48)	14275	52,70	5,80	15,40	119,00	3,60	57,60	30,40	26,30	26,50
Македонія (49)	11745	44,20	3,30	16,70	110,00	4,10	68,10	36,10	13,30	129,30
Вірменія (50)	7952	30,30	2,30	18,70	117,00	3,50	46,30	16,60	10,20	72,30
Україна (51)	8215	24,80	6,70	18,20	108,00	2,50	43,10	30,20	9,10	110,30
Перу (52)	11280	45,30	3,30	16,50	110,00	4,60	40,20	41,30	23,40	49,90
Таїланд (53)	13364	39,40	7,60	16,50	109,00	3,30	34,90	35,50	20,00	148,80
Китай (54)	11 477	37,00	5,30	10,60	111,00	3,80	49,30	41,60	21,20	58,70
Монголія (55)	8466	36,50	5,50	18,20	137,00	18,70	27,00	14,00	11,40	127,80
Колумбія (56)	11527	53,50	4,90	13,20	109,00	4,30	52,60	49,80	25,70	38,70
Туніс (57)	10440	35,80	6,20	21,00	116,00	2,30	46,20	37,20	21,80	106,60
Молдова (58)	5041	30,60	8,30	18,60	118,00	3,10	46,60	31,10	12,00	128,10
Ботсвана (59)	14792	60,50	9,50	27,10	123,00	1,30	18,50	35,60	36,50	95,10
Парагвай (60)	7580	48,00	5,00	12,80	115,00	1,20	43,00	28,80	23,70	93,50
Індонезія (61)	8970	38,10	3,60	11,40	117,00	2,70	17,10	34,20	19,10	50,10
Філіппіни (62)	6381	43,00	3,40	12,90	111,00	1,30	39,70	28,50	18,00	64,80
Сальвадор (63)	7240	41,80	3,40	14,50	108,00	0,80	29,70	31,00	26,20	74,90
Болівія (64)	5552	46,60	6,40	17,00	121,00	5,70	39,00	31,10	29,40	85,10
Півд. Африка(65)	11788	65,00	6,20	26,50	117,00	2,20	49,00	40,30	31,80	59,60
Киргизстан (66)	3021	33,40	6,80	18,10	128,00	10,50	28,30	12,20	16,90	136,20
Кабо-Верде (67)	6365	43,80	5,00	17,80	109,00	2,20	40,30	14,00	19,40	114,80
Марокко (68)	6905	40,90	6,60	24,50	104,00	3,20	56,80	29,50	28,50	86,60
Нікарагуа (69)	4266	45,70	4,40	14,80	124,00	7,50	17,60	22,10	25,80	98,20
Гватемала (70)	6866	52,40	2,80	10,80	115,00	2,50	23,40	20,70	32,00	60,80
Намібія (71)	9185	61,30	8,50	23,10	118,00	6,90	14,80	36,80	39,30	95,00
Таджикистан(72)	2424	30,80	4,00	29,20	125,00	1,30	17,50	14,60	18,80	73,90
Гондурас (73)	4138	57,40	8,20	14,70	118,00	5,80	19,10	23,90	31,10	120,60
Індія (74)	5150	33,60	3,80	10,70	132,00	1,50	18,00	31,30	27,70	55,40
Лаос (75)	4351	36,20	2,80	14,80	119,00	3,80	14,30	25,60	24,10	82,30
Бангладеш (76)	2713	32,10	2,20	8,70	126,00	1,00	9,60	13,80	28,70	60,30
Гана (77)	3532	42,80	8,10	14,90	132,00	6,70	18,90	26,20	31,20	102,10
Замбія (78)	2898	57,50	1,30	16,00	121,00	6,80	17,30	28,40	34,50	83,10
Камбоджа (79)	2805	31,80	2,60	11,60	112,00	8,80	9,00	14,60	24,60	113,60
Непал (80)	2194	32,80	4,70	15,30	130,00	0,40	15,40	12,60	27,80	42,40
Кенія (81)	2158	47,70	6,60	15,90	132,00	0,90	43,40	23,80	32,70	71,80
Пакистан (82)	4652	29,60	2,50	11,10	132,00	0,60	13,80	18,70	28,70	33,10
Ангола (83)	6323	42,70	3,50	18,80	136,00	-5,70	21,30	28,70	43,60	108,30
Танзанія (84)	1702	37,80	6,20	16,10	141,00	4,30	4,90	22,50	26,90	81,30
Нігерія (85)	5353	43,00	8,80	1,60	135,00	1,10	42,70	31,60	40,20	75,20
Мадагаскар (86)	1333	40,60	2,70	10,10	123,00	7,90	3,70	19,50	30,30	63,20
Руанда (87)	2798	50,80	5,10	13,40	117,00	1,50	10,60	21,00	33,10	46,00
Лесото (88)	1403	54,20	13,00	58,70	117,00	1,90	11,00	12,60	34,90	154,50
Сенегал (89)	2169	40,30	5,60	19,20	106,00	2,00	17,70	24,70	32,30	68,00
Уганда (90)	1335	44,60	3,30	13,00	143,00	4,80	17,70	19,30	30,80	58,10
Того (91)	1129	46,00	4,00	16,40	108,00	1,90	5,70	12,60	32,60	97,60
Бенін (92)	1726	43,50	5,30	15,60	111,00	3,90	5,30	24,60	34,20	41,90
Ефіопія (93)	1303	33,60	4,70	9,20	177,00	2,00	2,90	19,80	28,00	48,70
Малі (94)	1499	33,00	4,80	15,80	108,00	3,70	7,00	18,80	32,20	61,80
Конго (95)	444	44,40	1,60	8,40	129,00	5,20	3,00	10,20	36,80	146,30

*Складено автором за даними [143-147]

Показники, що використовувалися для кластеризації країн світу за економічними та інституційними можливостями відтворення економічних відносин та економічних інтересів (2015р.)*

Країна	ВНД на душу населення	Коефіцієнт Джинні	Державні витрати на освіту, % ВВП	Обсяг податкових надходжень	Індекс споживчих цін	Прямі іноземні інвестиції, чистий приплив	Інтернет-користувачі, %	Глобальний індекс підприємницької активності	Коефіцієнт нерівності людей	Експорт та імпорт
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Умовне позначення										
(умовний номер)	<i>P1</i>	<i>P2</i>	<i>P3</i>	<i>P4</i>	<i>P5</i>	<i>P6</i>	<i>P7</i>	<i>P8</i>	<i>P9</i>	<i>P10</i>
Норвегія (1)	64992	25,80	6,90	25,10	114,00	1,50	95,00	0,55	5,30	67,00
Австралія (2)	42261	34,70	5,10	22,20	122,00	4,80	82,30	0,62	7,90	41,00
Швейцарія (3)	56431	33,70	5,40	9,60	104,00	1,50	93,00	16,00	7,30	132,20
Німеччина (4)	43919	28,30	5,10	11,50	113,00	0,80	84,00	51,00	6,70	85,30
Данія (5)	44025	28,50	8,70	34,10	117,00	0,40	93,00	63,00	7,10	102,80
Нідерланди (6)	45435	30,90	6,00	19,90	113,00	-1,10	93,00	58,00	6,50	155,60
Ірландія (7)	39568	34,30	6,50	22,80	112,00	15,70	79,00	50,00	8,50	189,80
Ісландія (8)	35182	25,60	7,80	22,80	163,00	3,80	96,00	57,00	5,80	103,10
Канада (9)	42155	32,60	5,50	11,70	114,00	2,50	86,80	59,00	8,60	61,90
США (10)	52947	40,80	5,60	10,60	118,00	1,30	81,00	67,00	15,70	30,00
Швеція (11)	45636	25,00	7,00	26,20	112,00	0,70	94,00	63,00	6,50	82,70
Велика Британія (12)	39267	36,00	5,60	25,10	123,00	2,30	87,00	52,00	8,40	61,60
Японія (13)	36927	32,10	3,80	10,40	99,00	0,00	79,10	35,00	12,20	35,10
Ізраїль (14)	30676	39,20	6,00	23,00	120,00	4,30	73,40	47,00	12,90	64,50
Люксембург (15)	58711	30,80	4,20	25,90	118,00	31,00	92,00	56,00	7,70	371,40
Франція (16)	38056	32,30	5,90	23,30	116,00	2,50	83,00	53,00	8,60	58,00
Бельгія (17)	41187	33,00	6,60	26,20	118,00	-0,40	82,00	53,00	7,90	164,20
Фінляндія (18)	38695	26,90	6,80	20,70	117,00	0,70	91,00	50,00	5,50	77,30
Австрія (19)	43869	29,20	6,00	26,40	116,00	0,50	81,00	49,00	7,60	103,40
Словенія (20)	27852	31,20	5,70	18,00	120,00	0,00	70,00	43,00	5,80	143,40
Італія (21)	33030	36,00	4,50	23,70	116,00	0,40	58,00	34,00	11,30	54,80
Іспанія (22)	32045	34,70	5,00	14,00	119,00	2,70	72,00	39,00	11,00	59,70
Чехія (23)	26660	25,90	4,20	13,50	121,00	5,40	75,00	34,00	5,30	148,60
Греція (24)	24524	34,30	4,10	23,70	123,00	1,20	56,00	41,00	12,10	63,40
Естонія (25)	25214	36,00	5,70	1,30	138,00	7,40	79,00	41,00	8,90	171,30
Кіпр (26)	28633	35,60	7,30	23,30	119,00	4,30	61,00	40,00	10,60	86,70
Польща (27)	23177	32,70	5,20	15,60	125,00	0,60	65,00	37,00	9,60	90,30
Литва (28)	24500	37,60	5,40	4,50	138,00	1,70	68,00	37,00	10,00	155,70
Чилі (29)	21290	52,10	4,10	17,40	108,00	11,30	61,40	45,00	18,20	77,50
Словаччина (30)	25845	26,00	4,20	15,90	124,00	3,80	80,00	35,00	6,00	181,40
Португалія (31)	25757	35,60	5,80	22,80	116,00	6,50	64,00	34,00	2,00	77,50
Угорщина (32)	22916	31,20	4,90	22,70	143,00	6,80	72,00	35,00	10,10	169,90
Латвія (33)	22281	34,80	5,00	20,60	148,00	3,20	74,00	35,00	10,50	121,50
Хорватія (34)	19409	33,70	4,30	19,10	123,00	2,30	63,00	34,00	8,90	85,40
Росія (35)	22352	40,10	4,10	12,90	185,00	2,60	53,30	23,00	10,30	50,90
Румунія (36)	18108	27,40	4,20	17,60	148,00	1,40	50,00	30,00	10,20	84,50
Білорусь (37)	16676	26,50	5,20	0,00	396,00	2,30	46,90	30,00	7,10	125,20
Уругвай (38)	19283	45,30	2,90	19,00	166,00	4,70	55,10	34,00	14,20	51,30
Болгарія (39)	15596	28,20	4,10	19,80	148,00	4,00	55,10	31,00	10,40	137,40
Казахстан (40)	20867	29,00	3,10	16,00	184,00	7,10	53,30	21,00	11,80	64,90
Маврикій (41)	17470	35,80	3,70	18,40	152,00	2,40	41,40	10,00	14,10	120,80
Коста-Ріка (42)	13413	50,70	6,30	13,70	173,00	5,30	47,50	23,00	19,10	73,90

Продовження Додатку Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Сербія (43)	12190	29,60	4,70	19,70	183,00	6,20	48,10	20,00	10,10	92,70
Грузія (44)	7164	42,10	2,70	23,40	154,00	5,00	45,50	28,00	13,20	102,30
Туреччина (45)	18677	40,00	2,90	18,50	178,00	1,60	45,10	32,00	15,70	57,90
Шрі-Ланка (46)	9779	36,40	2,00	10,50	196,00	1,60	18,30	25,00	11,60	54,50
Азербайджан(47)	16428	33,70	2,80	13,40	179,00	7,70	54,20	14,00	12,90	75,60
Бразилія (48)	15175	54,70	5,80	13,40	141,00	3,40	49,80	22,00	25,60	27,60
Македонія (49)	11780	43,60	3,29	16,40	124,00	3,40	63,10	27,00	16,10	126,70
Вірменія (50)	8124	31,30	3,10	17,50	145,00	4,90	39,20	14,00	10,10	75,00
Україна (51)	8178	25,60	5,30	17,60	212,00	4,40	33,60	21,00	7,70	102,20
Перу (52)	11015	48,10	2,60	16,40	123,00	4,70	38,20	29,00	23,00	48,40
Таїланд (53)	13323	39,40	5,80	16,90	124,00	2,40	26,50	24,00	19,90	143,80
Китай (54)	12 547	42,10	4,30	9,90	125,00	3,00	42,30	26,00	21,4	50,30
Монголія (55)	10729	36,50	5,50	15,70	211,00	53,80	16,40	12,00	12,80	112,20
Колумбія (56)	12040	55,90	4,50	14,10	134,00	4,30	49,00	31,00	24,10	38,00
Туніс (57)	10404	36,10	6,20	21,10	134,00	0,90	41,40	27,00	21,40	103,10
Молдова (58)	5223	33,00	8,60	18,40	173,00	2,30	43,40	22,00	10,80	125,30
Ботсвана (59)	16646	60,50	7,80	25,60	181,00	2,00	11,50	26,00	36,50	115,00
Парагвай (60)	7643	52,40	4,10	12,00	157,00	1,60	27,10	19,00	21,80	94,10
Індонезія (61)	9788	38,10	2,80	11,30	160,00	2,30	15,40	21,00	18,20	49,50
Філіппіни (62)	7915	43,00	2,70	13,30	137,00	1,10	36,20	17,00	17,80	59,90
Сальвадор (63)	7349	48,30	3,40	15,40	127,00	1,10	25,50	17,00	26,20	72,20
Болівія (64)	5760	56,30	7,60	12,80	157,00	3,60	34,20	19,00	28,40	81,40
Півд. Африка(65)	12122	63,10	6,00	26,00	155,00	1,50	41,00	29,00	33,00	64,20
Киргизстан (66)	3044	33,40	5,80	17,50	200,00	11,20	21,70	12,00	14,20	143,10
Кабо-Верде (67)	6094	50,50	5,60	18,40	130,00	2,80	34,70	12,00	19,40	87,20
Марокко (68)	6850	40,90	5,40	23,30	114,00	2,50	55,00	22,00	28,50	80,50
Нікарагуа (69)	4457	40,50	4,70	15,00	184,00	7,70	13,50	19,00	23,60	92,60
Гватемала (70)	6929	55,90	2,80	10,90	148,00	2,30	16,00	14,00	28,90	58,60
Намібія (71)	9418	63,90	8,40	31,70	157,00	7,70	12,90	23,00	39,30	104,10
Таджикистан(72)	2517	57,00	3,90	21,90	202,00	0,20	14,50	14,00	17,00	87,50
Гондурас (73)	3938	38,00	8,60	15,10	156,00	5,90	18,10	15,00	30,70	117,50
Індія (74)	5497	33,90	3,30	11,00	181,00	1,70	12,60	18,00	27,70	53,30
Лаос (75)	4680	36,70	3,30	13,80	143,00	3,70	10,70	25,00	25,30	83,40
Бангладеш (76)	3191	32,10	2,20	9,00	174,00	1,00	6,30	9,00	29,00	46,30
Гана (77)	3852	42,80	8,20	13,70	224,00	8,10	17,10	16,00	33,10	89,40
Замбія (78)	3734	57,50	1,30	16,10	189,00	10,30	13,50	15,00	33,90	81,60
Камбоджа (79)	2949	36,00	2,60	11,90	160,00	7,00	4,90	14,00	24,60	139,50
Непал (80)	2311	32,80	4,70	15,30	186,00	0,50	11,10	12,00	25,90	48,20
Кенія (81)	2762	47,70	6,70	16,90	225,00	1,00	32,10	15,00	31,10	50,90
Пакистан (82)	4866	30,00	2,40	9,20	222,00	0,40	10,00	14,00	28,60	33,10
Ангола (83)	6822	42,70	3,50	15,50	233,00	-2,90	16,90	14,00	36,60	96,50
Танзанія (84)	2411	37,60	6,20	11,90	197,00	4,60	13,10	27,00	27,20	49,50
Нігерія (85)	5341	48,80	9,40	1,50	201,00	3,60	32,90	21,00	37,50	31,00
Мадагаскар (86)	1328	44,10	2,80	10,30	185,00	9,20	2,10	12,00	26,80	73,10
Руанда (87)	1458	50,80	6,80	13,30	174,00	1,70	8,00	14,00	31,60	45,40
Лесото (88)	3306	52,50	13,00	48,60	157,00	5,20	4,60	12,00	34,90	150,60
Сенегал (89)	2188	40,30	5,60	19,30	120,00	2,00	19,20	16,00	34,00	73,60
Уганда (90)	1613	44,30	3,30	12,90	203,00	8,70	14,70	12,00	30,20	50,70
Того (91)	1228	39,30	4,60	20,00	125,00	1,50	4,00	12,00	33,10	95,80
Бенін (92)	1767	38,60	5,30	15,40	130,00	1,60	3,80	14,00	37,10	51,80
Ефіопія (93)	1428	33,60	4,70	8,00	365,00	2,00	1,50	10,00	28,00	41,50
Малі (94)	1583	33,00	4,70	13,00	126,00	1,70	2,20	12,00	34,50	69,00
Конго (95)	680	44,00	2,50	9,40	2378,00	10,20	1,70	10,00	35,30	74,70

*Складено автором за даними [143-147].

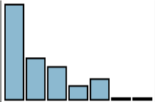
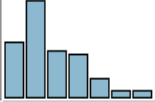
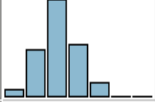
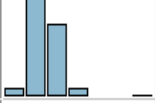
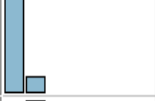

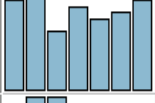
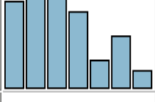
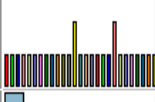
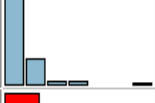
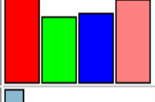
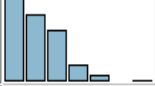
Метка столбца	Гистограм...	Миним...	Макси...	Средн...	Станд...	Σ Сумма	Σ^2 Сумма...	$ S $ Кол-во...	$ O $ Кол-во...
9.0 lnP1		444	63909	17438	15271	1,6566E6	5,0807E10		0
9.0 lnP2		24,8	65	37,928	8,9793	3603,2	1,4424E5		0
9.0 lnP3		0,1	13	5,0011	1,9945	475,1	2749,9		0
9.0 lnP4		1,6	58,7	17,44	6,8712	1656,8	33333		0
9.0 lnP5		99	289	117,33	21,266	11146	1,3502E6		0
9.0 lnP6		-5,7	50	3,6126	5,9684	343,2	4588,4		0
9.0 lnP7		2,9	98,2	49,848	29,051	4735,6	3,154E5		0
9.0 lnP8		10,2	82,5	38,338	18,342	3642,1	1,7126E5		0
12 Номер ячейки		0	191	95,242	60,682	9048	1,2079E6	78	0
9.0 Расстояние до ц...		6,6375E-6	0,77528	0,09698	0,17026	9,2131	3,6185		0
12 Номер кластера		0	3	1,4421	1,1825	137	329	4	0
9.0 Расстояние до ц...		0,169	16,072	3,7094	2,7443	352,4	2015,1		0

Рис. Статистичні характеристики вхідних даних за 2014 р. для кластеризації країн світу*

*Розрахунки автора

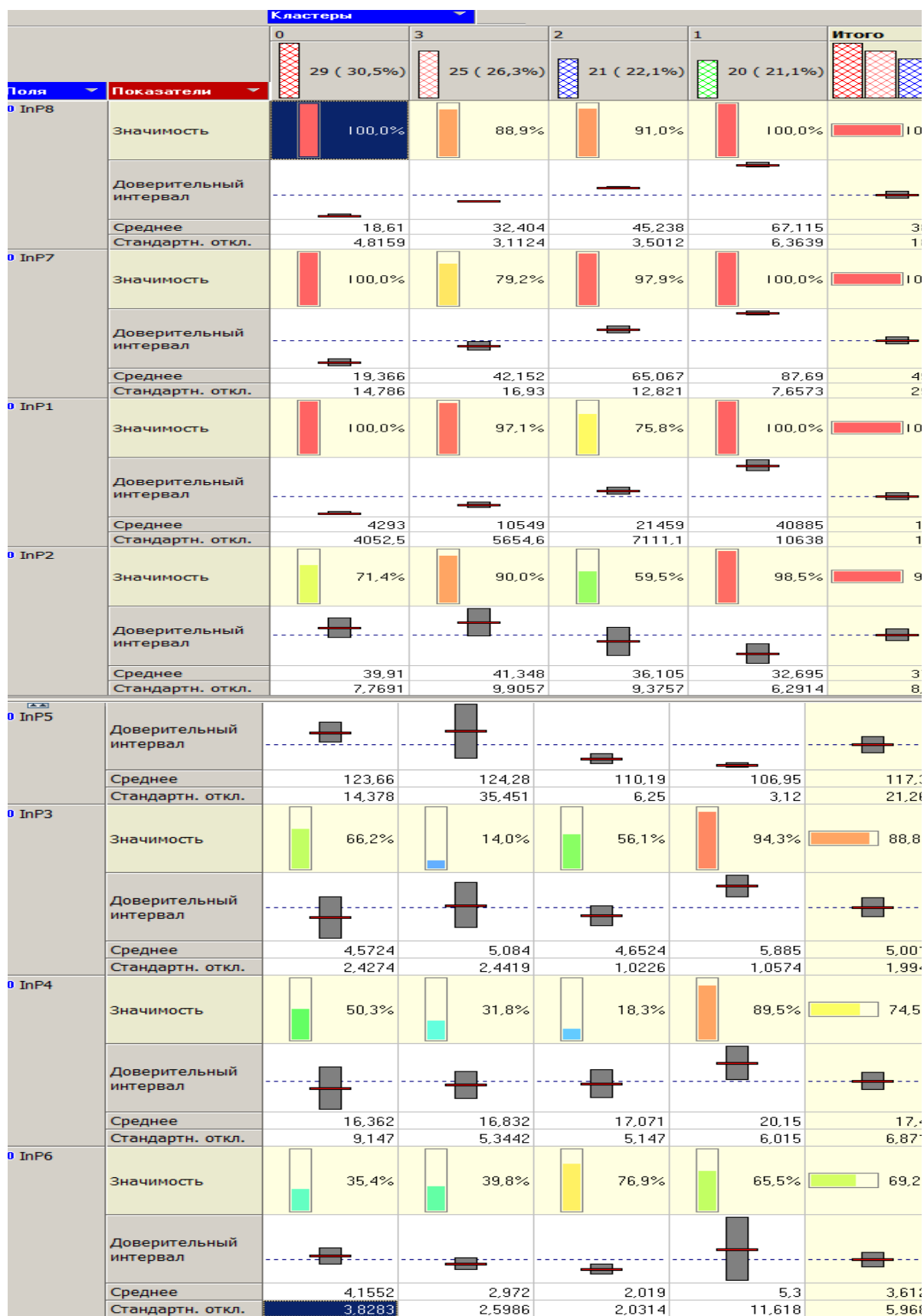

Рис. Параметричні характеристики кластерних груп країн за даними 2014 р.*

* Авторська розробка

Метка столбца	Статистика: Кол-во значений = 95								
	Гистограм...	Миним...	Макси...	Средн...	Станд...	Σ Сумма	Σ ² Сумма...	№ Кол-во...	№ Кол-во...
9.0 lnP1		680	64992	18159	15733	1,7251E6	5,4592E10		0
9.0 lnP2		25	63,9	38,622	9,3392	3669,1	1,4991E5		0
9.0 lnP3		1,3	13	5,0557	1,9022	480,29	2768,3		0
9.0 lnP4		0	48,6	17,054	7,0116	1620,1	32250		0
9.0 lnP5		99	2378	177,48	232,97	16861	8,0946E6		0
9.0 lnP6		-2,9	53,8	4,2747	6,6221	406,1	5858,1		0
9.0 lnP7		1,5	96	45,695	29,248	4341	2,7877E5		0
9.0 lnP8		0,09	0,67	0,28842	0,1548	27,4	10,155		0
12 Номер ячейки		0	190	95,737	58,927	9095	1,1971E6	84	0
9.0 Расстояние до ц...		6,3594E-10	0,19598	0,023867	0,047214	2,2674	0,26365		0
12 Номер кластера		0	3	1,4526	1,099	138	314	4	0
9.0 Расстояние до ц...		0,10836	0,95916	0,29513	0,14968	28,038	10,381		0

Рис. Статистичні характеристики вхідних даних за 2015 р. для кластеризації країн світу*

*Авторська розробка

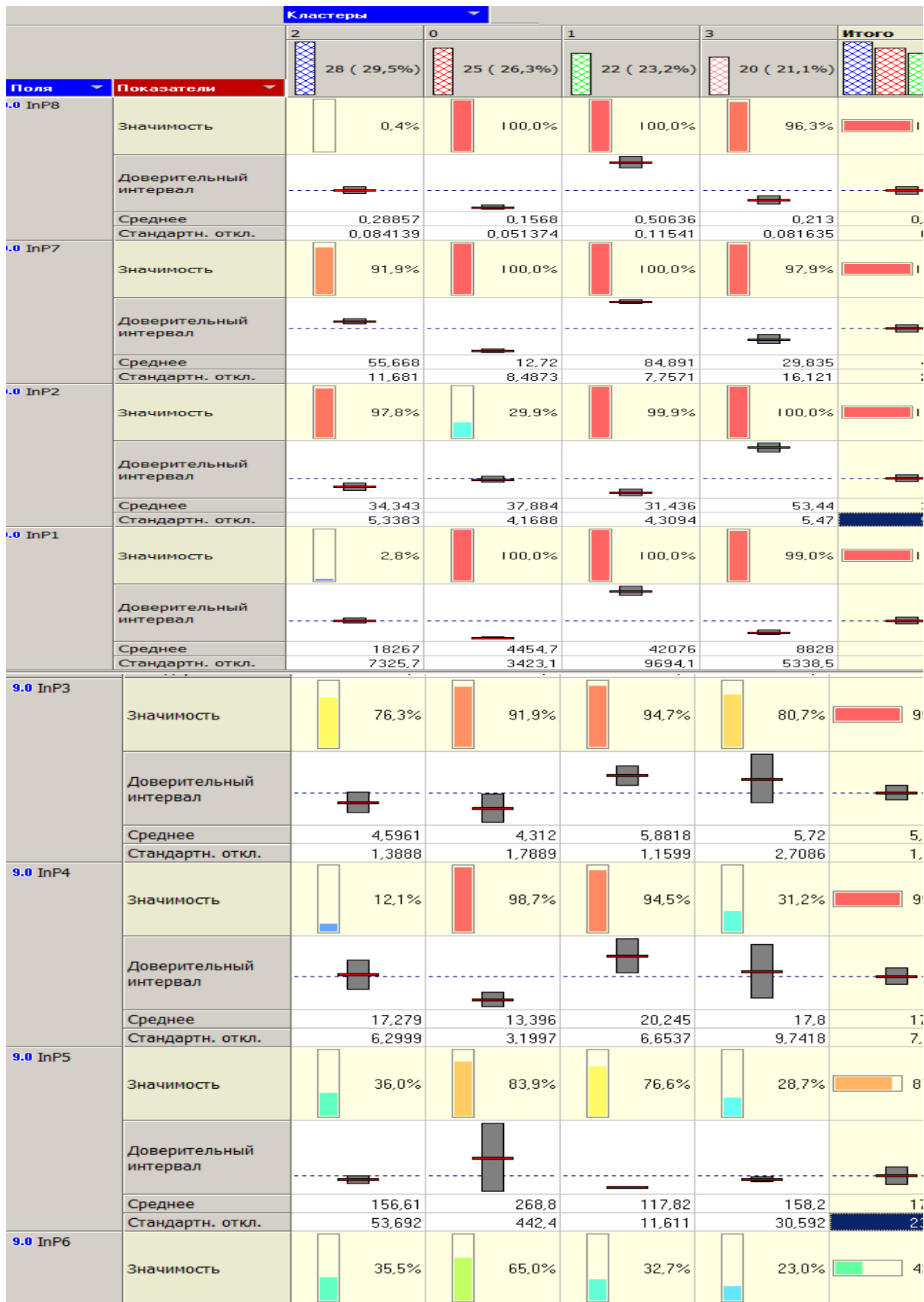

Рис. Параметричні характеристики кластерних груп країн за даними 2015 р.*

*Авторська розробка

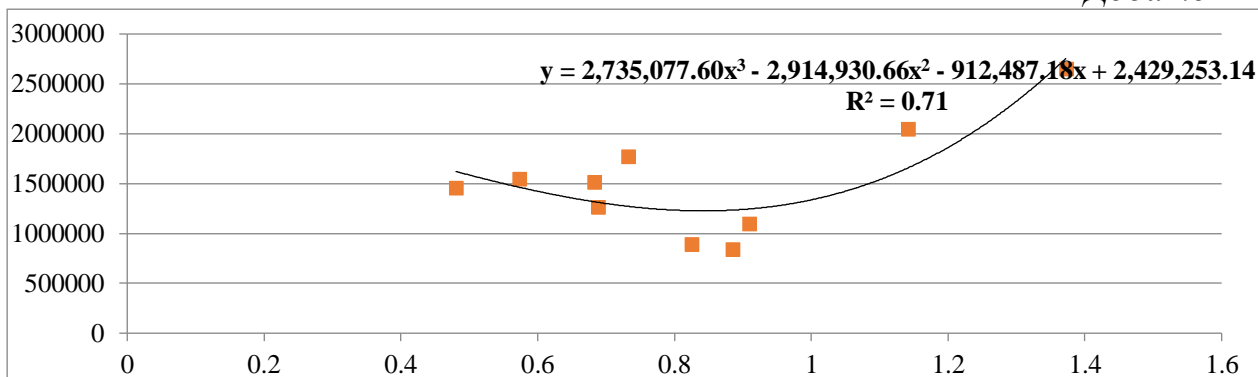

Рис. 1 Поліноміальна функція показника Y1

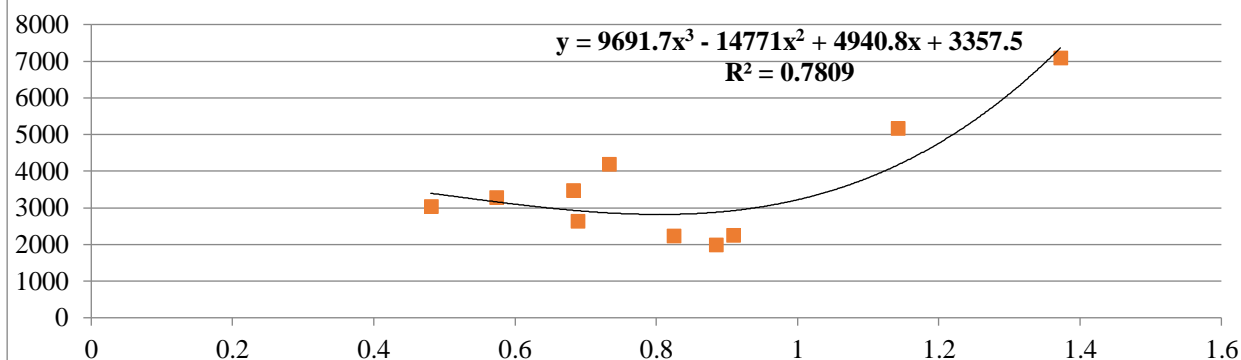

Рис. 2 Поліноміальна функція показника Y2

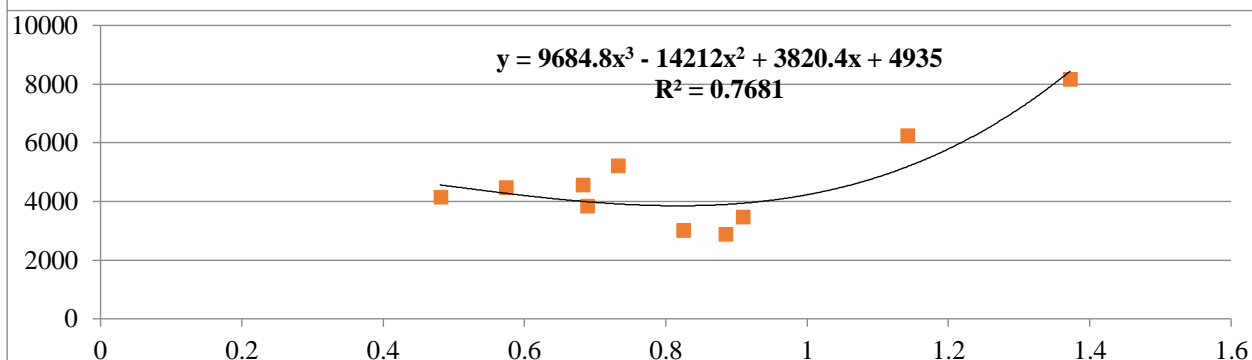

Рис. 3 Поліноміальна функція показника Y3

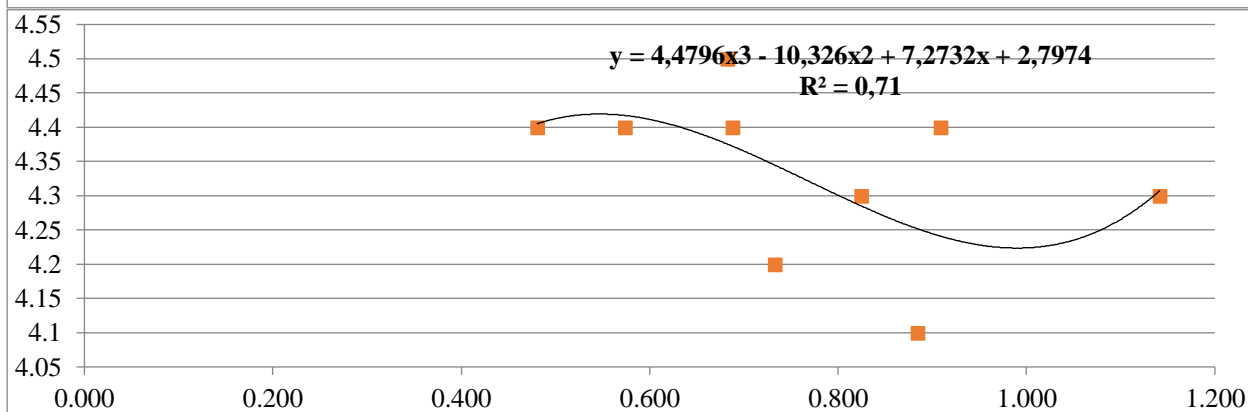
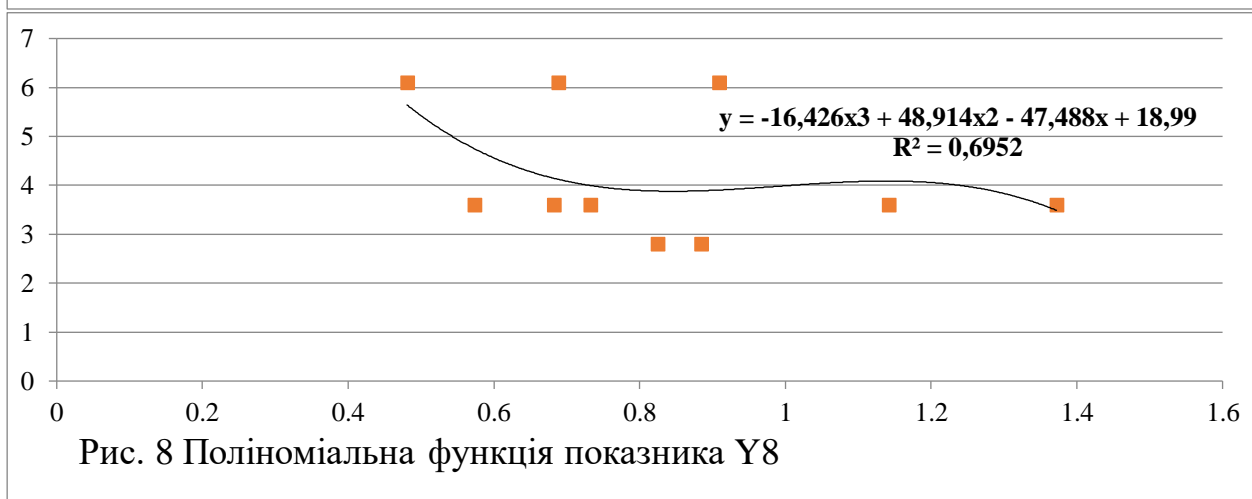
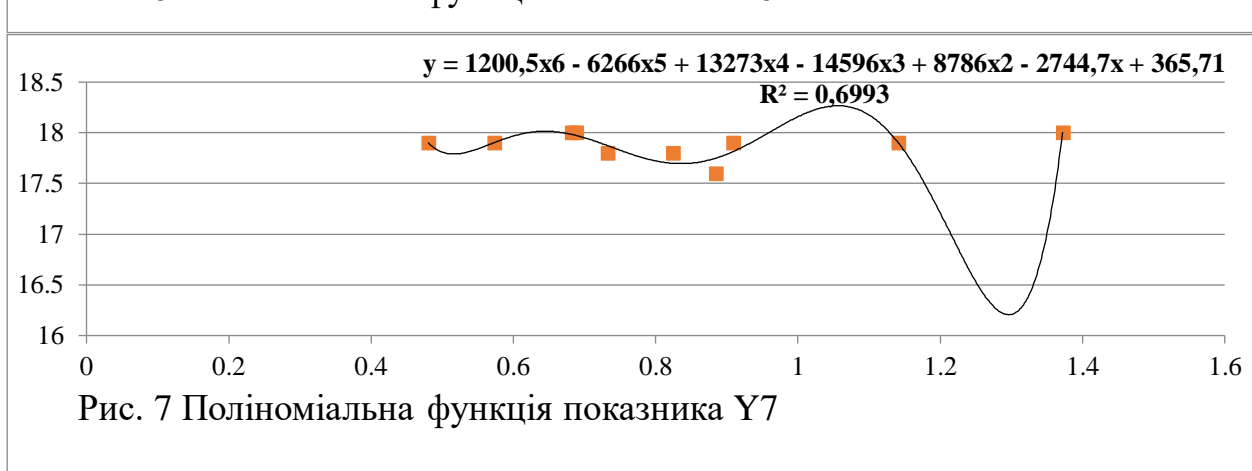
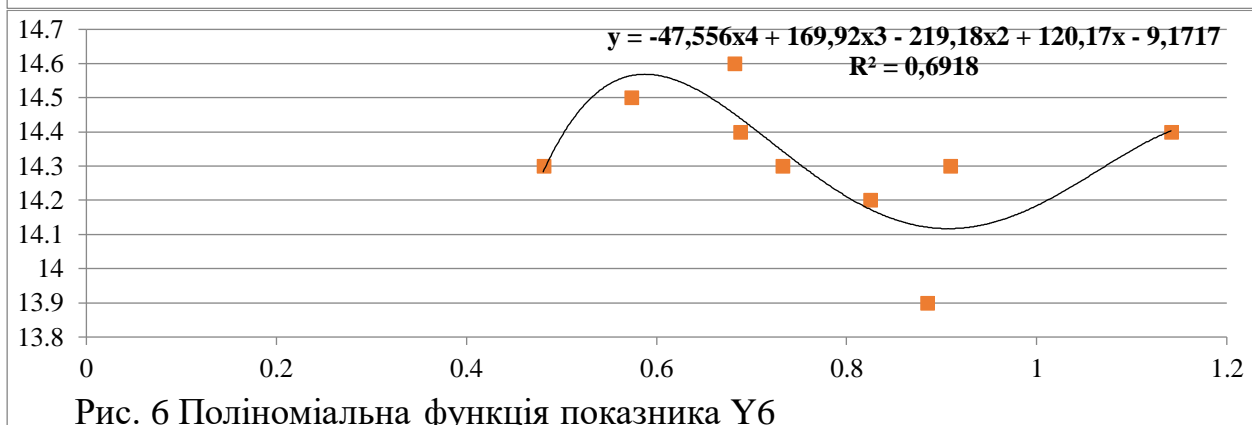
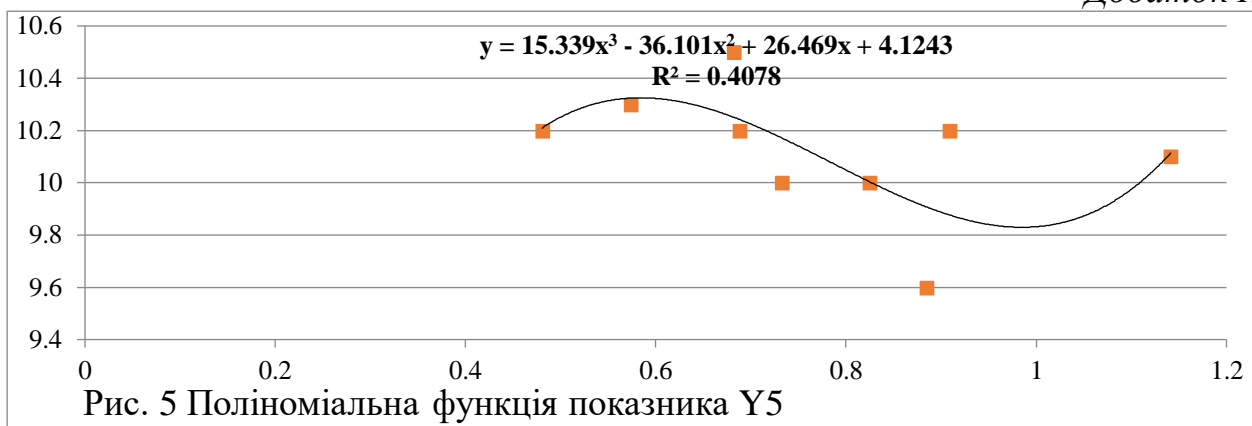

Рис. 4 Поліноміальна функція показника Y4

*Авторська розробка

*Авторська розробка

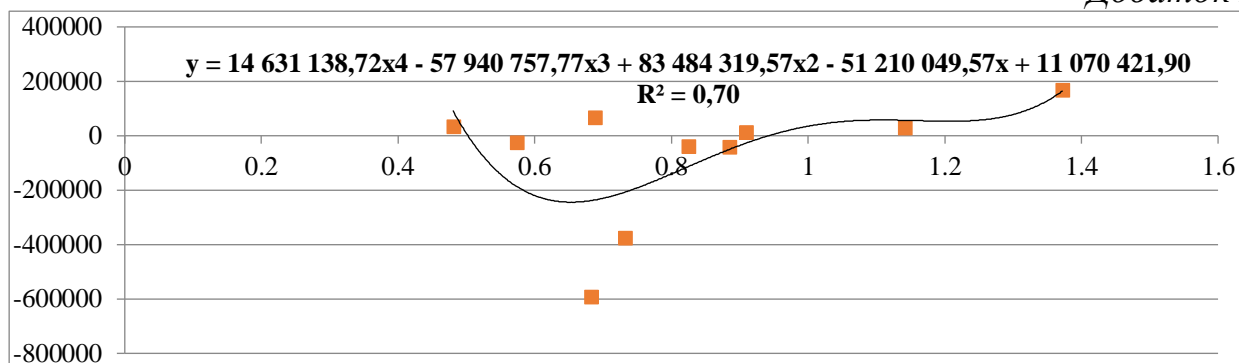

Рис. 9 Поліноміальна функція показника Y9

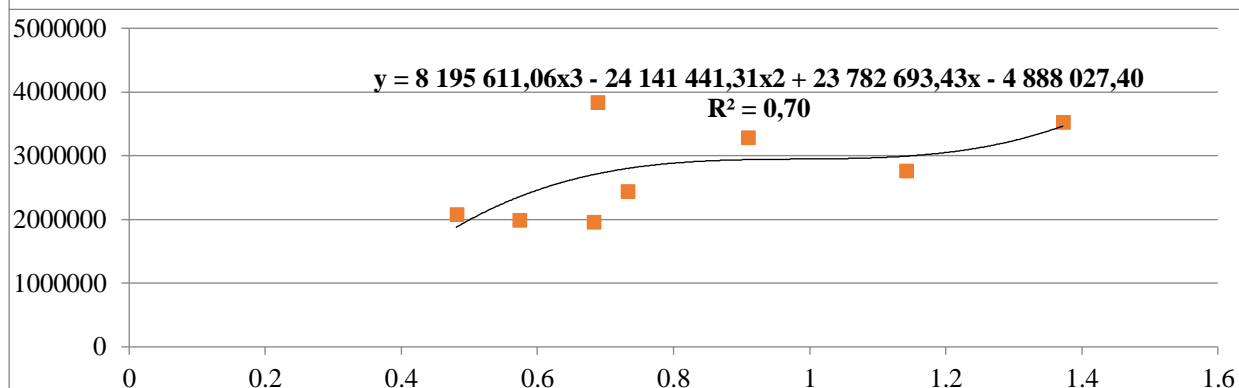

Рис. 10 Поліноміальна функція показника Y10

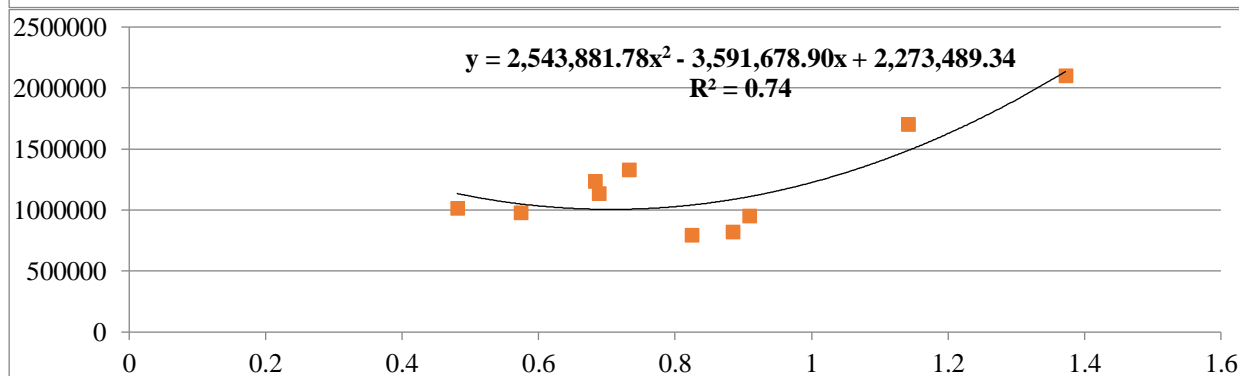

Рис. 11 Поліноміальна функція показника Y11

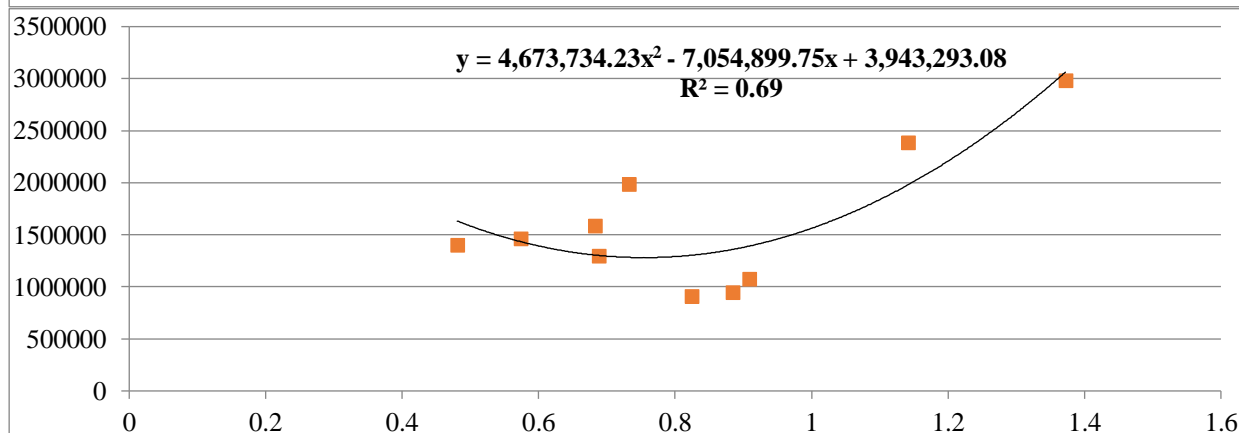

Рис. 12 Поліноміальна функція показника Y12

*Авторська розробка

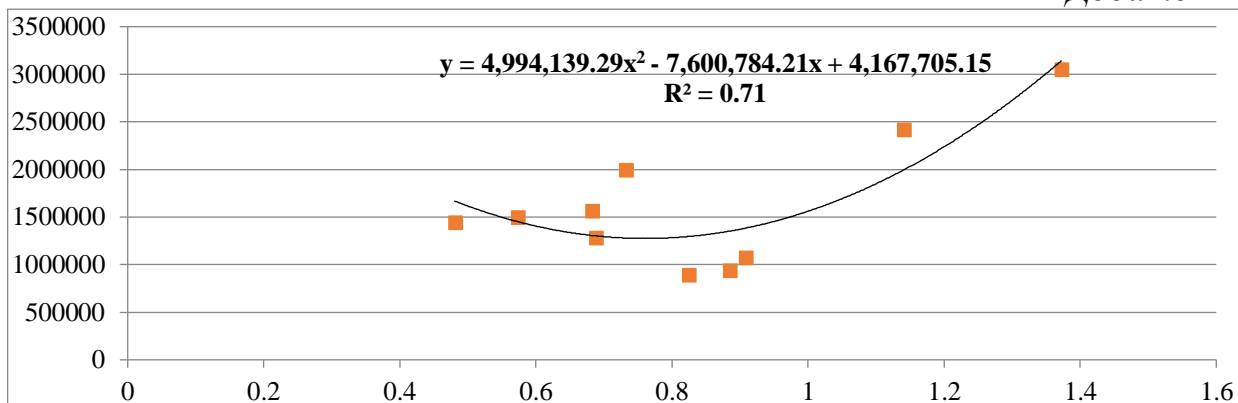

Рис. 13 Поліноміальна функція показника Y13

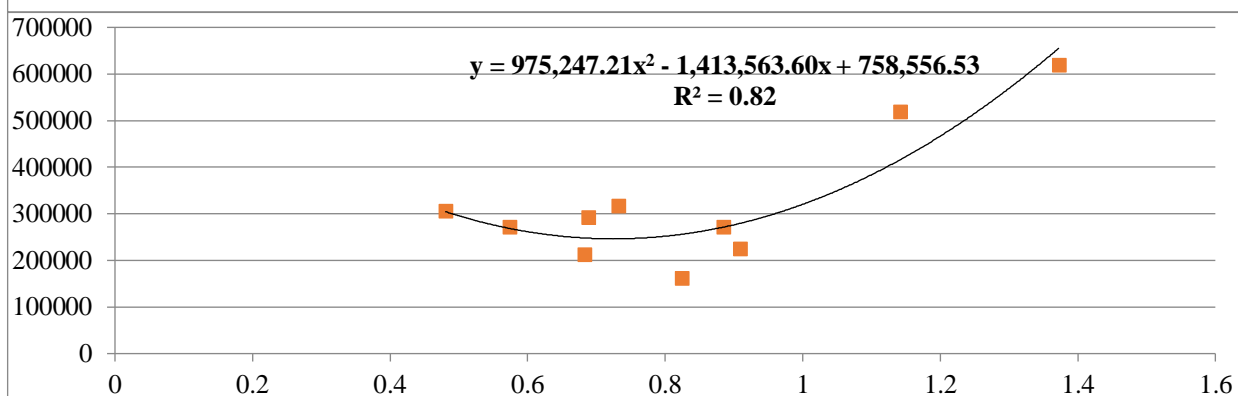

Рис. 14 Поліноміальна функція показника Y14

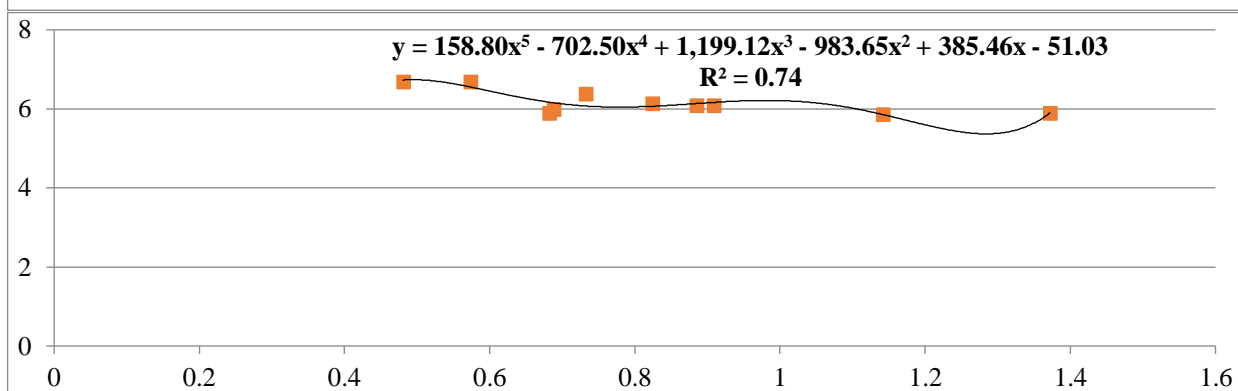

Рис. 15 Поліноміальна функція показника Y15

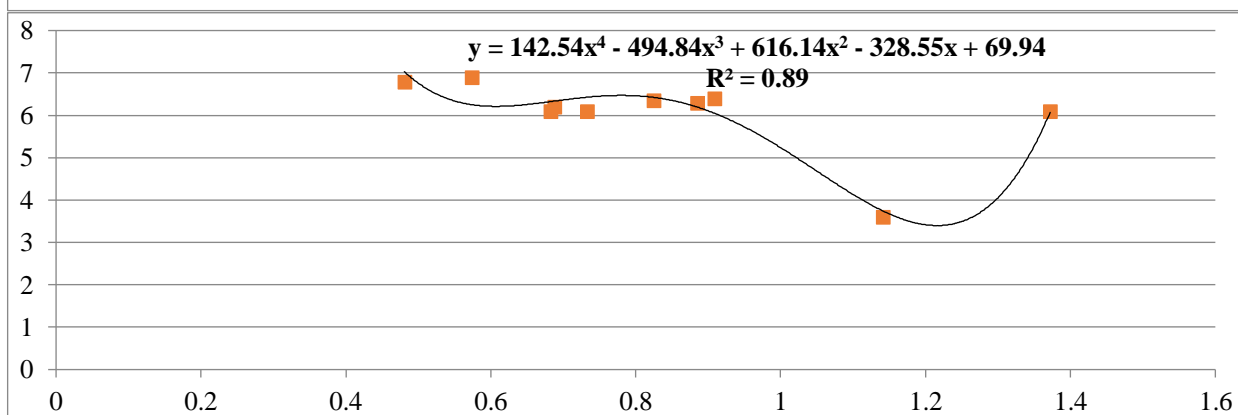

Рис. 16 Поліноміальна функція показника Y16

*Авторська розробка

Прогнозні показники реалізації інтересів суб'єктів при одночасній зміні Індексу фаворитизму та всіх показників прояву влади-власності*

	Індекс фаворитизму влади (+10%)			
	Всі показники форм прояву влади-власності (монополізація видобутку корисних копалин (+), монополізація виробництва (+), монополізація ПЕК (+), монополізація транспорту, зберігання та зв'язку (+), рівень захисту владою прав власності, у т. ч. інтелектуальної (-), незалежність правоохоронних і судових органів від влади (-), свобода і ступінь контролю ЗМІ з боку влади (-), Індекс управління (-), показник нецільового відволікання державних коштів і марнотратства витрат влади (+), рівень обтяження суспільства видатками на утримання влади (+), рівень обмеження конкуренції з боку влади та інтенсивність її розвитку урядом (-), показник свободи у відносинах обміну (-)			
	Зміни на 0,5%	Зміни на 1%	Зміни на 2%	Зміни на 3%
Інтереси домогосподарств				
Доходи та витрати населення України (млн. грн.)	-0,29%	-0,87%	-0,29%	-1,45%
Динаміка середньомісячної заробітної плати (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.)	-0,32%	-0,95%	-0,32%	-1,60%
Сукупні доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	-0,28%	-0,85%	-0,28%	-1,41%
Частка доходів, отриманих найнижчими 10% населення	-0,10%	-0,31%	-0,10%	-0,51%
Частка доходів, отриманих найнижчими 20% населення	-0,14%	-0,42%	-0,14%	-0,69%
Частка доходів, отриманих другими 20% населення	-6,28%	-6,05%	-6,28%	-5,83%
Частка доходів, отриманих третіми 20% населення	-0,34%	-1,00%	-0,34%	-1,63%
Нерівність населення щодо вищої освіти та підвищення кваліфікації	0,20%	0,59%	0,20%	0,97%
Інтереси підприємств				
Чистий прибуток (збиток) підприємств (без урахування банків), млн грн	-1,36%	-4,12%	-1,37%	-6,97%
Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг), млн грн	-0,13%	-0,39%	-0,13%	-0,65%
Додана вартість за витратами виробництва підприємств, млн грн	-0,19%	-0,58%	-0,20%	-0,97%
Інтереси держави (суспільні інтереси)				
Валовий внутрішній продукт, у фактичних цінах; млн грн	-0,23%	-0,69%	-0,23%	-1,16%
Валовий національний дохід, у фактичних цінах; млн грн	-0,24%	-0,71%	-0,24%	-1,19%
Валове нагромадження, у фактичних цінах; млн. грн	-0,24%	-0,71%	-0,24%	-1,19%
Загальні витрати на освіту, % від ВВП	-0,27%	-0,78%	-0,27%	-1,29%
Загальні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП	-0,80%	-2,41%	-0,81%	-4,04%

*Розрахунки автора

Прогнозні показники реалізації інтересів суб'єктів при одночасній зміні Індексу фаворитизму та груп показників прояву влади-власності

	Зміна в групі показників			
	монополізації умов для виробництва		монополізації умов розподілу	монополізації умов для обміну
	монополізації видобутку корисних копалин, виробництва, ПЕК, транспорту, зберігання та зв'язку	Захист прав власності, у т. ч. інтелектуальної, незалежності правоохоронних і судових органів, свободи ЗМІ	Індекс управління (-), показник нецільового відволікання державних коштів і марнотратства витрат влади (+), рівень обтяження суспільства видатками на утримання влади (+)	Рівень обмеження конкуренції з боку влади та інтенсивність її розвитку урядом, показник свободи у відносинах обміну
	(+4%)	(-1%)	(2%)	(-2%)
Інтереси домогосподарств				
Доходи та витрати населення України (млн. грн.)	-4,31%	-4,95%	-0,85%	-4,15%
Динаміка середньомісячної заробітної плати (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.)	-4,74%	-5,45%	-0,93%	-4,56%
Сукупні доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	-4,19%	-4,81%	-0,83%	-4,03%
Частка доходів, отриманих найнижчими 10% населення	-1,48%	-1,69%	-0,30%	-1,43%
Частка доходів, отриманих найнижчими 20% населення	-2,00%	-2,29%	-0,41%	-1,93%
Частка доходів, отриманих другими 20% населення	-4,83%	-4,63%	-6,06%	-4,89%
Частка доходів, отриманих третіми 20% населення	-4,31%	-4,81%	-0,98%	-4,17%
Нерівність населення щодо вищої освіти та підвищення кваліфікації	2,70%	3,06%	0,58%	2,61%
Інтереси підприємств				
Чистий прибуток (збиток) підприємств (без урахування банків), млн грн	-21,65%	-25,13%	-4,03%	-20,79%
Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг), млн грн	-1,87%	-2,13%	-0,38%	-1,80%
Додана вартість за витратами виробництва підприємств, млн грн	-2,88%	-3,30%	-0,57%	-2,77%
Інтереси держави (суспільні інтереси)				
Валовий внутрішній продукт, у фактичних цінах; млн грн	-3,43%	-3,94%	-0,68%	-3,30%
Валовий національний дохід, у фактичних цінах; млн грн	-3,54%	-4,07%	-0,70%	-3,41%
Валове нагромадження, у фактичних цінах; млн грн	-3,52%	-4,04%	-0,69%	-3,38%
Загальні витрати на освіту, % від ВВП	-3,46%	-3,88%	-0,77%	-3,35%
Загальні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП	-12,00%	-13,79%	-2,36%	-11,55%

*Розраховано автором

